

JANINA BUKOWSKA-GEDIGOWA

KULTURA PUCHARÓW LEJKOWATYCH W DORZECZU GÓRNEJ ODRY

DIE TRICHTERBECHERKULTUR IM FLUSSGEBIET DER OBEREN ODER

Praca stanowi monograficzne opracowanie stojących do dyspozycji (do 1972 r.) materiałów kultury pucharów lejkowatych z dorzecza górnej Odry w granicach państwa polskiego (Śląsk Opolski). Uzupełnia ona w ten sposób lukę w znajomości tej kultury w stosunku do najbliższych Moraw i Dolnego Śląska. Klasyfikacja typologiczno-chronologiczna materiałów pochodzących ogółem ze 126 stanowisk pozwoliła na wyróżnienie dwóch faz rozwojowych omawianej kultury: starszej, synchronizowanej z horyzontem Jevišovice C₂, i młodszej, nawiązującej do horyzontu Ohrozim—Jevišovice C₁. Stwierdzono wyraźne powiązania z obszarem Moraw, przejawiające się nie tylko w formach ceramiki, ale również w podobnie kształtujących się tendencjach osadniczych, analogicznych podstawach gospodarczych, a także w znacznym podobieństwie obrządku grzebalnego. W rezultacie uzyskano pełny obraz drugiego niejako członu regionalnej podgrupy kultury pucharów lejkowatych — morawsko-górnośląskiej, której istnienie na naszym obszarze sygnalizowano już wcześniej, opierając się na znacznie węższym podstawie źródłowej.

WSTĘP

Praca niniejsza stanowi monograficzne opracowanie kultury pucharów lejkowatych na obszarze dorzecza górnej Odry w obrębie państwa polskiego — w granicach, jakie wyznacza dzisiejszy obszar województwa opolskiego. O jej podjęciu zdecydowały dwie główne przyczyny. Z jednej strony fakt, iż przy aktualnym stanie opracowań kultury pucharów lejkowatych bardzo wyraźnie uwypukla się słaby stan znajomości tego zespołu kulturowego na południowo-zachodnich rubieżach Polski. Dysponujemy już bowiem monograficznymi ujęciami tej kultury dla najbliższych obszarów — Dolnego Śląska¹, Moraw² i Czech³ i w tym właśnie zestawieniu szczególnie odczuwalna jest luka w znajomości kultury pucharów lejkowatych na Śląsku Opolskim. Już wcześniej wykazywano na podstawie nielicznych wtedy jeszcze materiałów, że teren ten razem z Morawami i wschodnimi Czechami musiała zjamować jednolita stylowo grupa lokalna kultury pucharów lejkowatych⁴. Znalazło to potwierdzenie w dalszych materiałach uzyskanych w trakcie powojennych badań prowadzonych na Śląsku Opolskim. A zatem, ponieważ obszar Opolszczyzny stanowił przedłużenie osadnictwa grupy mo-

rawskiej kultury pucharów lejkowatych, konieczne było opracowanie drugiego niejako członu tejże grupy lokalnej, którą ze względu na poszerzony zasięg określać obecnie wypada jako podgrupę morawsko-górnośląską.

Ponadto nie bez znaczenia dla podjęcia pracy był także fakt, że Górny Śląsk należy do tych regionów Polski, którego pradziejom poświęcono ostatnio szereg monografii obejmujących poszczególne okresy czy kultury. Możemy tu odnotować opracowania najstarszych źródeł z tego obszaru pióra J. K. Kozłowskiego⁵ i B. Gintera⁶; kulturę ceramiki sznurowej opracowała M. Godłowska⁷, a kultury I i II okresu epoki brązu i kultura łużycka były przedmiotem studiów M. Gedla⁸. B. Czarska⁹ i Z. Woźniak¹⁰ poświęcili monografie okresowi lateńskiemu i kulturze celtyckiej, K. Godłowski¹¹ zaś kulturze przeworskiej. Uzyskaliśmy w ten sposób obraz rozwoju kulturowego i kształtowania się osadnictwa prawie na całym odcinku pradziejów, na którego tle okres neolitu jest stosunkowo skromnie reprezentowany. Tę lukę ma

¹ WOJCIECHOWSKI 1962.

² HOUSTOVÁ 1960.

³ ŠTIKOVÁ 1954.

⁴ RASCHKE 1937 a, s. 370; 1941 a, s. 18; ZÁPOTOCKY 1958, s. 680; KOZŁOWSKI 1965 b, s. 86.

⁵ KOZŁOWSKI 1964 a.

⁶ GINTER 1966.

⁷ GODŁOWSKA 1962.

⁸ GEDL 1962; 1964.

⁹ CZARSKA 1962.

¹⁰ Z. WOŹNIAK 1970.

¹¹ GODŁOWSKI 1969.

więc choć częściowo zapełnić niniejsza praca. Jej podstawę źródłową stanowią przede wszystkim materiały uzyskane w trakcie własnych kilkuletnich badań terenowych oraz materiały opublikowane (do końca 1972 r.) i nie publikowane, przechowywane w zbiorach muzealnych, pochodzące sprzed II wojny światowej, a także te z lat późniejszych, które zostały udostępnione przez osoby prowadzące badania na stanowiskach zawierających materiały kultury pucharów lejkowatych.

Wyróżnienie materiałów tej kultury, a niekiedy nawet ustalenie stanowisk należących do niej, narażało czasem znaczne trudności. Dotyczyło to zwłaszcza stanowisk wielokulturowych, na których szczególnie często mieliśmy do czynienia ze współwystępowaniem kultury pucharów lejkowatych i kultury ceramiki promienistej. Wobec stwierdzanych na omawianym terenie bardzo bliskich powiązań obu tych kultur rozdzielenie wielu materiałów ceramicznych, nie mówiąc o innych rodzajach zabytków, jest niezwykle trudne, a niekiedy wręcz niemożliwe. W tej sytuacji przy wyborze materiałów kultury pucharów lejkowatych przyjęto zasadę, że uwzględniamy jako związane z tą kulturą te, które: a) pochodzą ze zwarłych zespołów o jednolitym charakterze kulturowym, b) mają cechy wyraźnie typowe dla kultury pucharów lejkowatych lub przemawiające za ich przynależnością do tego zespołu, a pochodzą z warstwy kulturowej bądź obiektów zawierających w większości materiały charakterystyczne dla tej kultury. Takie postępowanie było względnie łatwe do przeprowadzenia w odniesieniu do ceramiki. Natomiast w stosunku do innych przedmiotów, jak np. narzędzi — przeważnie bez wyraźnych cech kulturowych — wyłączenie takich, które należałoby wiązać z kulturą pucharów lejkowatych, było w zasadzie możliwe jedynie we względnie czystych zespołach. Tylko w bardzo nielicznych wypadkach, wyłącznie na podstawie cech charakterystycznych można było określić, i to raczej w sposób hipotetyczny, związek zabytków pochodzących z warstwy kulturowej czy tzw. luźnych z kulturą pucharów lejkowatych.

Terytorialnie praca obejmuje obszar, jaki wyznaczają obecne granice województwa opolskiego. O wyborze tego terenu, który nie stanowi wyraźnego regionu geograficznego, zdecydował szereg istotnych przyczyn. Nie analizując ich tutaj szczegółowo, możemy jedynie ogólnie powiedzieć, iż rozstrzygają rolę w ustaleniu takiego właśnie zasięgu pracy odegrała analiza obrazu zasiedlenia kultury pucharów lejkowatych. Na terenie tym kształtuje się wyraźnie duże skupisko osadnicze w międzyrzeczu Osobłogi

i Odry. Pozostałe obszary, aż do następnych większych skupisk osadniczych tej kultury, stwierdzanych dopiero na Dolnym Śląsku¹² i w Małopolsce, stanowią strefę bardzo rozrzedzonego osadnictwa bądź są w ogóle pozbawione jego śladów.

Podstawowym zadaniem pracy, wynikającym z aktualnego stanu źródeł i ich opracowań, jest przeprowadzenie analizy całości dostępnych materiałów, zmierzającej do ich klasyfikacji w aspekcie typologicznym, przestrzennym i chronologicznym. Rezultaty analizy zostaną podsumowane w rozdziale poświęconym chronologii kultury pucharów lejkowatych na omawianym terenie, a także jej pozycji w stosunku do grup lokalnych tej kultury. Na podstawie tak uporządkowanej bazy źródłowej przedstawimy jeszcze obraz osadnictwa na tle poszczególnych elementów środowiska geograficznego, a ponadto także zagadnienia związane z gospodarką oraz kulturą duchową, której wyrazem będzie m. in. obrządek grzebalny. Wypada jednak w tym miejscu stwierdzić, iż obecny stan źródeł nie pozwala na podjęcie tutaj niektórych zagadnień, jakie należałoby w opracowaniu monograficznym poruszyć, np. stosunków społecznych, ponieważ w wypowiedziach na ten temat nie można wyjść poza znane w tym zakresie ustalenia, oparte na szerszej podstawie źródłowej. Część zagadnień natomiast, m. in. gospodarkę, wypadnie z tych samych przyczyn poruszyć jedynie w ograniczonym zakresie.

Początki gromadzenia źródeł dotyczących kultury pucharów lejkowatych na Opolszczyźnie sięgają pierwszych lat XX w., kiedy to rozpoczęto badania wykopaliskowe na wielokulturowej osadzie, ównież z materiałem tejże kultury, w Raciborzu-Ocicach (119)¹³. Wcześniejsze wzmianki o odkryciach stanowisk archeologicznych, wśród których część zawierała na pewno nie rozpoznane wówczas materiały kultury pucharów lejkowatych (np. Pietrowice Wielkie 115), sięgają już schyłku XIX w.¹⁴ W okresie tym działalność archeologiczna była dość ożywiona, ale ograniczała się głównie do południowej lessowej części Śląska Opolskiego, po lewej stronie Odry. W następnych latach aż mniej więcej do połowy lat dwudziestych nastąpiło pewne osłabienie poszukiwań. Sytuacja ta uległa zmianie z chwilą powołania placówek zajmujących się działalnością w zakresie badań

¹² WOJCIECHOWSKI 1967.

¹³ RICHTER 1911. W nawiasie przy nazwie miejscowości podano numer z Katalogu.

¹⁴ R. DRESCHER 1867; BIEFEL 1881 a, 1881 b; STÖCKEL 1881; 1894.

terenowych i gromadzeniem zbiorów¹⁵. Rezultatem pracy tych nowo powstałych placówek, współpracujących również z szeroką siecią tzw. opiekunów społecznych zabytków archeologicznych, było odkrycie kilkudziesięciu nowych stanowisk kultury pucharów lejkowatych¹⁶. Do większych, na których prowadzono badania wykopaliskowe o charakterze głównie ratowniczym, i to często nie odpowiadające w pełni wymogom metody wykopaliskowej, należały osady w Pietrowicach Wielkich (115), Raciborzu-Studziennej (120), Sudole (124), pow. Racibórz, oraz w Rakowie (45, 47) i Wojnowicach (54), pow. Głubczyce, Polskiej Cerekwi-Miłowicach, pow. Koźle (88), a także cmentarzysko w Pietrowicach (118). Prace na tych stanowiskach kontynuowano z przerwami aż do II wojny. Poza tym prowadzono badania zakrojone na mniejszą skalę (przeważnie doraźnie zabezpieczające niszczone obiekty) — w Grudyni Wielkiej (73), Ligocie Małej (80) i Pawłowickach (87), pow. Koźle, oraz w Raciborzu-Studziennej (121).

W okresie powojennym przystąpiono do badań na niektórych znanych już stanowiskach, przede wszystkim w celu uzyskania drogą metodycznych prac wykopaliskowych nowych materiałów dla określonego problemu badawczego, jak również w celu weryfikacji dawnych badań, których rezultaty w postaci inwentarza ruchomego i dokumentacji uległy częściowemu rozproszeniu, a nawet zagubieniu¹⁷. W tym aspekcie podjęto prace na stanowiskach w Raciborzu-Ocicach (119) i Pietrowicach W. (115). Prowadzono je z ramienia Katedry Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego i Zakładu Archeologii Śląska IHKM PAN we Wrocławiu. Poza tym inne instytucje prowadziły kilkuletnie prace głównie o charakterze ratowniczym na stanowiskach osadniczych w Rakowie (45, 47), Baborowie (1), Wojnowicach (54), pow. Głubczyce, i Polskiej Cerekwi (90), pow. Koźle. Niezależnie od tego nowe materiały uzyskano drogą krótkotrwałych badań zabezpieczających, np. Kietrz (27), Branice (12), Raków (48), pow. Głubczyce; Pietrowice W. (114), i powierzchniowych¹⁸.

¹⁵ W 1925 r. powołano Oberschlesische Provinzialdenkmalpflege für kulturgeschichtliche Bodenaltertümer, a w 1934 został ten urząd przemianowany na Landesamt für Vorgeschichte z siedzibą w Raciborzu; w 1927 r. rozpoczęły działalność placówki muzealne w Raciborzu i Głubczycach, por. RICHTHOFEN 1926 a, 1926 d, 1928 a, 1928 b, 1929 a; RASCHKE 1940 c; JAMKA 1961 a, 1961 b.

¹⁶ Por. Katalog.

¹⁷ Część materiałów ruchomych i dokumentacji znajduje się w Muzeach w Opolu, Bytomiu i Raciborzu.

¹⁸ MACEWICZ 1966; JAMKA 1964; BAGNIEWSKI 1968 b; PAZDA, BAGNIEWSKI 1968; BAGNIEWSKI, DOMAŃSKI 1969.

W stosunku do przedstawionej sytuacji w zakresie badań terenowych gorzej przedstawiają się publikacje uzyskanych w trakcie tych prac wyników i materiałów. Do końca II wojny nie ogłoszono żadnego obszerniejszego omówienia rezultatów badań prowadzonych na którymś ze stanowisk kultury pucharów lejkowatych. Dysponujemy jedynie kilkoma króciutkimi notatkami (uzupełnionymi niekiedy ilustracjami wybranych materiałów i obiektów), w których informowano o wynikach badań z jednego sezonu ewentualnie doraźnej akcji zabezpieczającej na określonym stanowisku¹⁹. W większości jednak relacje o badaniach terenowych i znaleziskach przypadkowych zamieszczano w okresowo przedstawianych omówieniach badań prowadzonych na Opolszczyźnie²⁰, a także w dziale odkryć w różnych czasopismach śląskich. Przydatność tych ostatnich informacji dla potrzeb naukowych jest jednak dość znikoma. Brak w nich często podstawowych danych dotyczących lokalizacji stanowiska, znalezionej inwentarza, a przede wszystkim bliższego określenia przynależności kulturowej. Podawano bowiem najczęściej chronologię poszczególnych znalezisk lub badanych stanowisk w szerokim pojęciu — młodsza epoka kamienia. Wśród nich na pewno niektóre były związane z kulturą pucharów lejkowatych, podobnie jak i większość tych, które określano jako należące do kultury północnej (nordische Kultur)²¹. Tych informacji jednakże, wobec niemożności zweryfikowania ich poprzez konfrontację z materiałem zabytkowym, nie wykorzystywano.

Również w dosyć często publikowanych opracowaniach pradžejów różnych rejonów Opolszczyzny nie omawiano szerzej źródeł archeologicznych. Miały one bowiem przede wszystkim na uwadze cel popularyzatorski i z tego względu ograniczano się zazwyczaj do wymienienia miejscowości, w których wystąpiły ślady interesującej nas kultury, i ogólnych uwag na jej temat²². Natomiast w pełniej opracowanych monografiach archeologicznych powiatów²³ bądź ich części²⁴ materiały kultury pucharów lejkowatych są

¹⁹ KURTZ 1932; RASCHKE 1933 b; 1934 c; 1941 a; ROESNER 1938; FOCK 1941.

²⁰ RASCHKE 1930; 1931 a; 1931 c; 1932 d; 1933 a; 1933 b; 1934 a; 1941 a; 1941 b; 1941 c; 1944; RICHTHOFEN 1928 a, 1928 b, 1928 c; SEGER 1910 oraz w dziale odkryć „Altschlesische Blätter”, „Altschlesien”.

²¹ Por. E. DRESCHER 1932, s. 47; RASCHKE 1932 e, s. 52—55; 1940 a.

²² RASCHKE 1931 b; 1932 a; 1932 c; 1937 a; 1937 b; 1939; 1940 b; RICHTHOFEN 1926 a; SEGER 1921.

²³ MARUSCHKE 1929; DWUCET u. KURTZ 1930; RASCHKE 1940 a.

²⁴ E. DRESCHER 1932; RASCHKE 1937 b.

z kolei bardzo skromnie reprezentowane, przy czym pochodzą ponadto z przypadkowych znalezisk.

Po wojnie sytuacja w zakresie publikacji wyników badań na stanowiskach kultury pucharów lejkowatych uległa daleko idącej poprawie. Jednakże trzeba podkreślić, że przeważa do tej pory zdecydowanie literatura typu sprawozdawczego. Obejmuje ona prawie wszystkie stanowiska badane w ostatnim ćwierćwieczu przez różne instytucje archeologiczne, działające na Opolszczyźnie. Pełnego opracowania doczekały się dwa stanowiska. Są to mianowicie osady w Polskiej Cerekwi-Miłowicach (88, badania międzywojenne)²⁵ i w Baborowie (1)²⁶, a z wielokulturowego stanowiska w Raciborzu-Ocicach (119)²⁷ dysponujemy publikacją wyników badań prowadzonych w latach 1960–1962. Ta mała ilość obszerniejszych opracowań materiałów źródłowych była też zapewne przyczyną, że do tej pory nie doczekano się całościowego zestawienia stanowisk kultury pucharów lejkowatych i szerszego omówienia problematyki tej kultury na badanym terenie. W latach dwudziestych naszego wieku ukazała się wprawdzie pierwsza praca na temat śląskiego neolitu, w której poświęcono sporo uwagi interesującej nas kulturze²⁸. Oparta jednak ona była głównie na materiałach dolnośląskich, przede wszystkim z osady w Nosocicach, pow. Głogów, oraz ze stanowiska w Jordanowie, pow. Dzierżoniów. Autor tej pracy H. Seger przyznał tym materiałom — zgodnie zresztą z ówczesnym stanem badań — rangę kultury, od stanowiska w Nosocicach nazwaną nosocicką. Skromne wówczas znaleziska z terenu Śląska Opolskiego zostały również zaliczone do tejże kultury. To sugerowałoby pewną jednolitość kultury pucharów lejkowatych na całym obszarze Śląska, ale w trakcie postępu badań i dzięki pozyskaniu nowych źródeł wyraźnie uwidoczniło się, że kultura nosocicka jest pojęciem sztucznym, a jej inwentarz reprezentuje elementy dwóch grup terytorialnych: wschodniej z fazami chronologicznymi, starszą wiórecką i młodszą lubońską, oraz południowej²⁹. Na pewne różnice chronologiczne w obrębie kultury nosocickiej, wynikające z porównania materiałów z Nosocic i Jordanowa, wskazywał też

już H. Seger³⁰, przypisując zespołom z Jordanowa oraz niektórym z Nosocic młodszą metrykę. Również G. Raschke podkreślał odrębność materiałów górnośląskich od zespołu kultury nosocickiej i wskazywał na ich związek z materiałami występującymi na obszarze Moraw³¹. Wyrazicielem podobnego poglądu, który został sformułowany także i z pozycji nowo pozyskanych materiałów kultury pucharów lejkowatych, był J. K. Kozłowski³². Podjął on jako pierwszy po wojnie szerzej problematykę tejże kultury w odniesieniu do Górnego Śląska, a dotyczyła ona przede wszystkim prób przedstawienia rozwoju i chronologii omawianej kultury³³.

W ostatnich latach zakres tej problematyki objął także zagadnienia osadnicze. Wyrazem tego było opracowanie stosunków osadniczych w powiązaniu z poszczególnymi elementami środowiska geograficznego południowo-zachodniej części terenu objętego niniejszą pracą³⁴. Dzięki zanalizowaniu zasiedlenia również pozostałego obszaru Śląska udało się autorce prześledzić bardzo wyraźnie rysujące się główne tendencje osadnicze ludności kultury pucharów lejkowatych w tej partii Śląska Górnego. W obecnej chwili można te ustalenia porównać i uchwycić ewentualne różnice czy podobieństwa w stosunku do innych obszarów występowania tejże kultury. Dysponujemy bowiem cennymi studiami gospodarczo-osadniczymi rozpatrującymi te zagadnienia na szerszym lub węższym obszarze dla wszystkich kultur neolitu, w tym również dla kultury pucharów lejkowatych³⁵.

Powyższe pozycje wyczerpują w zasadzie opracowania, które dotyczą omawianej kultury, a były ściśle powiązane z terenem objętym tematem. Liczniejsza jest natomiast literatura, w której w związku z omawianiem bądź to najdawniejszych dziejów całości lub części ziem polskich, czy też ogólnie młodszej epoki kamienia albo wyłącznie kultury pucharów lejkowatych, ale na innych obszarach — wypowiedziano szereg różnych uwag dotyczących również naszego terenu. Nie byłoby celowe omawianie w tym miejscu wszystkich tych prac, zostaną one bowiem niejednokrotnie wykorzystane w trakcie dalszych wywodów.

ANALIZA MATERIAŁU

Zasadnicze zadania niniejszej części polegać będą na przeprowadzeniu pełnej klasyfikacji typologicznej całości materiałów oraz ustaleniu pozycji chronologicznej wyróżnionych typów i odmian. Jako kryterium

wydzielania typów i odmian przyjęto w odniesieniu do naczyń ich formę oraz przy amforach, kubkach, a także i dzbanach dodatkowo jeszcze rozmieszczenie uch. Próby ustalenia chronologii poszczególnych typów

²⁵ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1970 a.

²⁶ BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973.

²⁷ KOZŁOWSKI 1972.

²⁸ SEGER 1916.

²⁹ JAŻDŻEWSKI 1936, s. 3; KOZŁOWSKI 1965 b, s. 86.

³⁰ SEGER 1916, s. 51.

³¹ RASCHKE 1937 a, s. 370; 1941 a, s. 18.

³² KOZŁOWSKI 1965 b, s. 86.

³³ KOZŁOWSKI 1961; 1965 b; 1964 b; 1965 a; 1970.

³⁴ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1970 b.

³⁵ WIŚLAŃSKI 1969; TABACZYŃSKI 1970; KRUK 1973.

i odmian form ceramiki zostaną oparte na analogiach z terenów sąsiednich, i to głównie obszarów Moraw, Czech, Dolnego Śląska. Rezultaty uzyskane w wyniku takiego postępowania będą stanowiły podstawę dalszych rozważań, poświęconych chronologii kultury pucharów lejkowatych na omawianym terenie. W tej także części wyniki — uzyskane w zakresie datowania, a oparte na analogiach — zostaną skonfrontowane z analizą zespołów górnośląskich, w których poszczególne formy współwystępowały.

Analiza materiału narzuca od razu kolejność omawiania poszczególnych grup zabytków. Zasadniczą rolę odgrywają tu formy ceramiki, stąd też główną uwagę im poświęcimy. Inne materiały, zwłaszcza różnego rodzaju narzędzia, które w życiu ówczesnych społeczeństw miały podstawowe znaczenie, dla naszych celów i szczególnie w naszej sytuacji przedsta-

wiają wartość daleko mniejszą. Przypomnieć bowiem wypada, iż w większości pochodzą one ze stanowisk wielokulturowych lub są zgoła znaleziskami luźnymi, a nader rzadko występowały w dobrze datowanych zespołach. Wobec tego w wielu wypadkach nie potrafimy narzędzi na podstawie ich cech formalnych pewnie zaliczyć do konkretnej kultury neolitycznej, często możemy je tylko uznać za prawdopodobnie należące do jednej z kultur reprezentowanych na danym stanowisku, m. in. także do kultury pucharów lejkowatych. Przy omawianiu poszczególnych grup narzędzi dokładniej powiemy, na jakiej podstawie lub w jakim zakresie możemy konkretne rodzaje i typy narzędzi lub innych przedmiotów uważać za związane z kulturą pucharów lejkowatych. Tutaj poprzestaniemy na powyższych uwagach, których celem było jedynie uzasadnienie faktu omawiania narzędzi pracy w dalszej kolejności.

CERAMIKA

PUCHARY (tabl. I A)

Naczynia, które dały nazwę całej kulturze, tzw. puchary lejkowate, stanowią w analizowanym tu materiale ceramicznym nieliczną grupę. Do nich zaliczyć można zaledwie kilkanaście egzemplarzy, które ze względu na ukształtowanie reprezentują dwa typy.

TYP I stanowią smukłe pucharki, w większości niezbyt wysokie³⁶, o dość wyraźnie wyodrębnionej, wychylonej lejkowato szyjce, raczej krótkiej ($\frac{1}{4}$ — $\frac{2}{5}$ wysokości całego naczynia), przechodzącej w łagodnie dwustożkowaty brzusec, którego największa wydętość przypada mniej więcej w połowie wysokości naczynia lub nieco powyżej. Szyjka jest tak rozchylona, że średnica otworu pucharu przekracza nieznacznie największą wydętość brzuśca. Dolna część brzuśca zwęża się wyraźnie ku płaskiemu, lekko wyodrębnionemu dnu. Jedyny element dekoracyjny tych pucharów stanowią plastyczne listewki w kształcie odwróconej litery V, lub małych guzków umieszczone na największej wydętości brzuśca (ryc. 1d, 23a, 25h).

Odmianę 1 tego typu tworzą mniej smukłe, łagodnie profilowane puchary o słabo wyodrębnionej szyjce, przechodzącej w lekko dwustożkowaty prawie jajoowaty brzusec. Jego łagodny załom przypada mniej więcej w połowie wysokości naczynia. W przeciwieństwie do poprzednio omówionych egzemplarzy te nie mają tak silnie rozchylonej szyjki, w związku z czym średnica otworu równa się niemal naj-

Ryc. 1. Baborów (1), pow. Głubczyce (a—h); Raków (45), pow. Głubczyce (i)

a—c, g — jama 6; d — jama 9; e, f, h — jama 10; i — znalezisko luźne

a—c, g — Grube 6; d — Grube 9; e, f, h, i — loser Fund. Nach F. Bryłowska und J. Romanow (a—h)

³⁶ Z wyjątkiem jednego egzemplarza z osady w Pietrowicach W. (118), stojącego już na pograniczu pucharów i mis pucharowych, por. RASCHKE 1941 a, s. 19, ryc. 3:5,

większej wydętości i brzusca. W części przydennej brzusiec nie przewęża się już tak wyraźnie, jest on w tym miejscu nieco bardziej wydęty, co nadaje naczyniu bardziej przysadzisty wygląd. Dno jest płaskie, niewyodrębnione. Ornamentyka uboga, ogranicza się do rzędu nakłuc poniżej krawędzi (ryc. 23e), pionowych nacięć na górnej części brzusca (ryc. 3B)³⁷ lub trzech guzków (ryc. 25g) bądź trzech półksiężycowatych listewek umieszczonych również na górnej części brzusca (ryc. 24h).

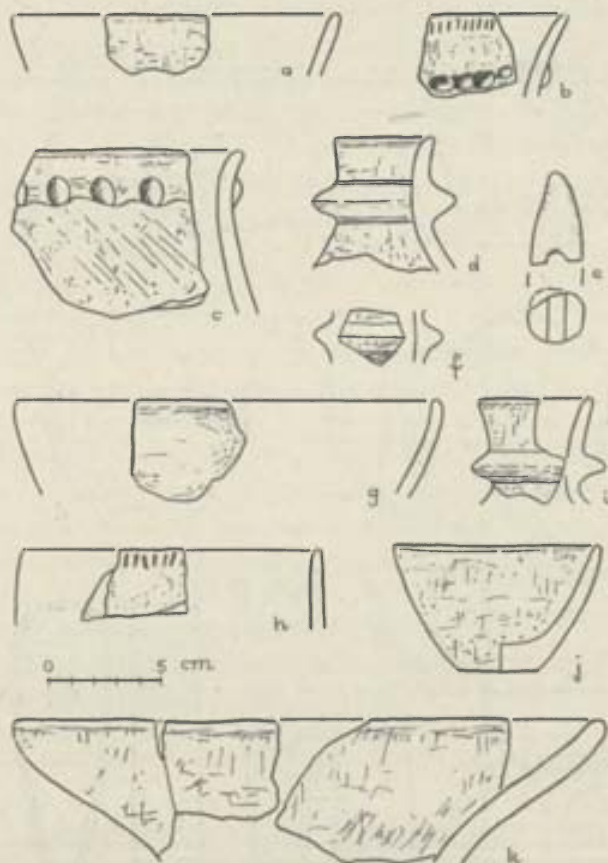
Do *odmiany 2* należy jedno naczynie. Jest to smukły, niezbyt wysoki puchar lekko wyprofilowany, o lekko wyodrębnionej szyjce przechodzącej łagodnie w bardzo nieznacznie wydęty, zwężający się ku dołowi brzusiec. Dno jest płaskie i prawie 2,5-krotnie mniejsze od średnicy otworu. Puchar ma poniżej krawędzi rząd dołków i trzy małe stożkowate guzki, umieszczone w miejscu ewentualnej granicy szyjki i brzusca (ryc. 26e).

Z tym typem naczyń łączyć należy prawdopodobnie większość fragmentów naczyń zdobionych orna-

mentyką wkłesłą. Są to fragmenty szyjek zdobionych poniżej krawędzi rzędem pionowych czy skośnych słupków lub trójkątnych dołków (ryc. 2b, 23c, i, j, 24c, 26k, l), niekiedy wzbogaconym poniżej biegnącymi łuczkami (ryc. 21f) bądź ukośnymi albo poziomymi nacięciami (ryc. 13a). Do sporadycznych znalezisk należą fragmenty pucharów zdobionych na stronie zewnętrznej motywem pionowych słupków i poniżej linią zygzakowatą, natomiast na wewnętrznej stronie odciskami sznura trójdzielnego i skośną kratką (ryc. 22d, 26p).

Scharakteryzowane powyżej naczynia są na naszym terenie formami występującymi w zdecydowanej większości w obrębie osad. Kilka tylko pochodzi z tzw. znalezisk luźnych, a zupełnie odosobniony jest fakt obecności pucharu w grobie (Pietrowice Wielkie, 118)³⁸, gdzie stanowił jedyne wyposażenie. Na osadach natomiast występowały obok innych form ceramicznych, których zestaw ilustrujemy wyłącznie na podstawie materiałów z obiektów w miarę zamkniętych (jamy, skupiska). I tak w Pietrowicach W. (115) fragment zdobionego pucharu znaleziono w jamie (3/59), której pozostały inwentarz tworzyły — ułamek flaszki z kryzą, fragmenty niskich mis pucharowych typu I3, kubek typu II i fragment kubka zdobionego na brzuscu na przemian skośnymi żłobkami (ryc. 13a-f). W Polskiej Cerekwi-Miłowicach (88, jama 4) fragmentem zdobionego w stylu lubońskim pucharu towarzyszyły — beczułkowato-jajowate naczynie workowate typu I2, fragmenty niskich mis pucharowych typu I3 i ułamek dużego pucharowego naczynia³⁹. Natomiast na drugim stanowisku w tej miejscowości (90), również osadzie, puchar stanowił część składową zespołu 12 naczyń znalezionych w jednej jamie⁴⁰. Zespół ten tworzyły m. in. amfora typu III2, amforka typu II4, dzbanek zdobiony żłobkami typu II2, misa pucharowa typu I3 (ryc. 24e-i).

Towarzyszące omówionym pucharom formy ceramiczne mają cechy nawiązujące wyraźnie do młodszych faz trwania kultury pucharów lejkowatych. Są to więc przede wszystkim cechy formalne niskich szerokootworowych mis pucharowych, amfor, dzbanów i kubków, a także cechy ornamentacyjne. Chodzi tu zwłaszcza o obecność motywów zdobniczych przejętych ze środowiska kultury ceramiki promienistej w schyłkowych okresach trwania kultury pucharów lejkowatych⁴¹. Dla pucharu z Polskiej Cerekwi-Mi-

Ryc. 2. Racibórz-Ocice (119)

a, b — jama 3/III; c, d — jama 3/IV; e-h — jama 3/XI; i-k — jama 8/II.

a, b — Grube 3/III; c, d — Grube 3/IV; e-h — Grube 3/XI; i-k — Grube 8/II. Nach J. K. Kozłowski

³⁷ RASCHKE 1941 a, ryc. 3:2.

³⁸ RASCHKE 1941 a, s. 19, ryc. 3:2.

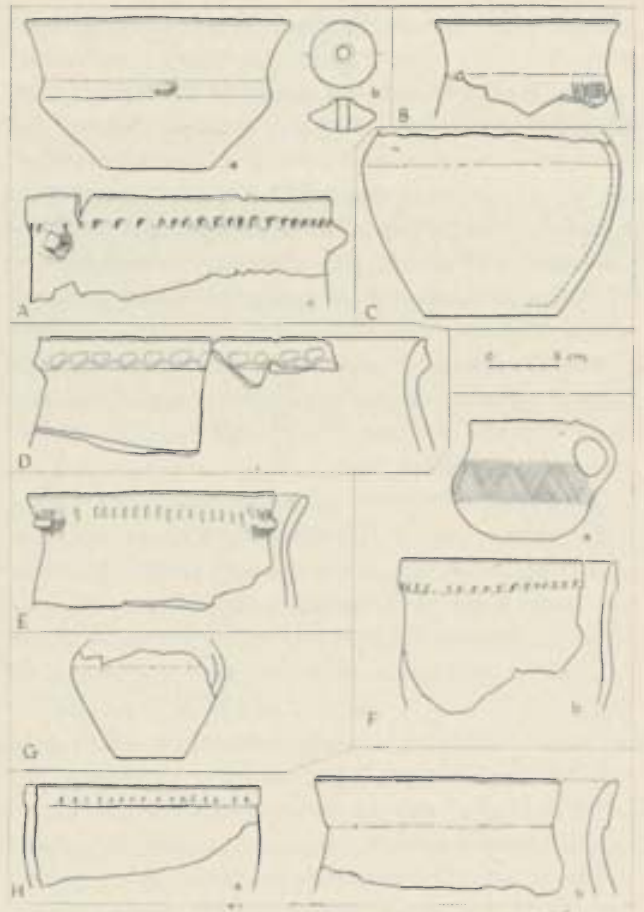
³⁹ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1970 a, s. 111, ryc. 3g-h, 4a-b, 5.

⁴⁰ D. WOŹNIAK 1964 c, s. 33 n., ryc. 2-6.

⁴¹ PAVELČÍK 1958, s. 91; ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 683; PLESLOVÁ 1961, s. 325; SOCHACKI 1970, s. 311 n.

łowi (88, jama 4) poza towarzyszącymi mu formami najlepszym wyznacznikiem chronologicznym jest jego ornamentyka, charakterystyczna dla młodszej fazy grupy wschodniej⁴². Analogie do pucharów typu I i odmiany 1 występują najliczniej na Morawach. Zwłaszcza często są reprezentowane na cmentarzyskach typu ohrozimskiego⁴³. Zawierały je także obie eneolityczne warstwy C₂ i C₁ w Jevišovicach⁴⁴ oraz obiekt w Brnie-Lišni⁴⁵, umieszczony w czasie poprzedzającym nieco horyzont warstwy C₁ w Jevišovicach⁴⁶. Podobny do egzemplarza z Brna-Lišni, a także do naszych okazów typu I 1 puchar z osady w Brumovicach, okr. Opava⁴⁷, zaliczony został do II fazy Zapotockiego, tzn. w tym schemacie wyprzedzającej warstwę Jevišovice C₂. Z tym też horyzontem poprzez analogie z Brumovic łączy J. K. Kozłowski puchar z Raciborza-Ocic (119)⁴⁸. Naczynie to różni się jednak nieco od formy brumovickiej. Bliższe podobieństwo do tegoż pucharka z Raciborza-Ocic (typ I 2) uchwytnie jest natomiast u form pochodzących z Czech ze Slanskej hory⁴⁹ i osad w miejscowościach Stara Kourim⁵⁰ i Makotrasy, okr. Kladno⁵¹. Stanowiska te zawierają formy reprezentujące fazę osadnictwa baalberskiego w Czechach (II i III faza Zapotockiego)⁵². Na tym obszarze znajdujemy również analogie do pozostałych naczyń omówionego tu typu. Podobnych naczyń jest tam nawet stosunkowo dużo, ale publikowane są zwykle jako formy wybrane, nie związane z zespołami, stąd trudno zorientować się w ich pozycji chronologicznej, zwłaszcza że kryteria typologiczne są w tym wypadku niejednokrotnie dość zawodne⁵³. Najbliższe podobieństwo wykazują puchary publikowane przez Štikovą, zaliczone przez nią do grupy form mniej profilowanych, o krótszej niezbyt rozchylonej szyjce⁵⁴, nawiązujących do form z warstwy C₂ w Jevišovicach. W tychże

Ryc. 3. Pietrowice Wielkie (118), pow. Racibórz

A – grób 1; B – grób 2; C – grób 3; D – grób 4; E – grób 5; F – grób 6;
G – grób 7; H – grób 9

A – Grab 1; B – Grab 2; C – Grab 3; D – Grab 4; E – Grab 5; F – Grab 6;
G – Grab 7; H – Grab 9

materiałach czeskich znajdujemy także analogie⁵⁵ do większego bardziej misowatego pucharu z Pietrowic W. (117). Takie formy należą też tutaj do naczyń stojących już na pograniczu pucharów i niskich mis pucharowych i zaliczane są do form młodszych, charakterystycznych dopiero dla III–IV fazy rozwojowej kultury pucharów lejkowatych na terenie Czech⁵⁶.

Na Dolnym Śląsku nie znajdujemy ścisłych analogii. Znane bowiem stamtąd puchary mają w większości szeroko rozwartą szyjkę, przekraczającą zdecydowanie średnicę brzuśca i są bardziej przysadziste⁵⁷, a formy smuklejsze są dość ostro profilowane i mają wyraźnie przewężoną, wyodrębniającą się na

⁴² JAŹDŹEWSKI 1936, s. 251.

⁴³ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 16 C₃, 17 B₂, K₁, 18 A₃, C₁, 19 P, 20 E₂

⁴⁴ HOUŠTOVÁ 1960, tabl. VI 1; DRIEHAUS, PLESLOVÁ 1961, s. 373, ryc. 26:4, 28:6–7.

⁴⁵ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1964, s. 125, ryc. 31:3.

⁴⁶ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1964, s. 151.

⁴⁷ PAVELČÍK 1963, s. 8, tabl. III 1.

⁴⁸ KOZŁOWSKI 1964 b, s. 28, ryc. 4 a; 1972, s. 171.

⁴⁹ MOUCHA 1961, ryc. 20:4–6 na s. 307; ZÁPOTOCKÝ 1956 a, ryc. 233 na s. 551.

⁵⁰ ŠOLLE 1954, s. 734, ryc. 329:3.

⁵¹ PLESLOVÁ, KNOR 1964, ryc. 145:6.

⁵² ZÁPOTOCKÝ 1956 a, s. 561; MOUCHA 1961, s. 310.

⁵³ Przykładem może być różna klasyfikacja chronologiczna tych samych form u ZÁPOTOCKIEGO 1957, s. 226, i DRIEHAUSA, PLESLOVEJ 1961, s. 364, przyp. 4.

⁵⁴ ŠTIKOVÁ 1954, s. 378, np. ryc. 170:1, 2, 4, 5, 24.

⁵⁵ STOCKÝ 1926, tabl. 98:12; ŠTIKOVÁ 1954, ryc. 171:5–7.

⁵⁶ RASCHKE 1941 a, ryc. 3:5; ŠTIKOVÁ 1954, s. 382 n.; ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 674 n.

⁵⁷ SEGER 1916, ryc. 86, 184.

kształt nóżki część prz. denną⁵⁸. Najbardziej zbliżoną formę do pucharów górnośląskich typu I 1 wykazują egzemplarze pochodzące z osady w Praczech, pow. Wrocław, zawierające materiały odpowiadające najmłodszej fazie rozwojowej kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku⁵⁹. Ponadto pewne podobieństwo widać wśród dwóch pucharów znanych z Groblic i Jankowic, pow. Oława, zaliczanych do III fazy rozwojowej⁶⁰. Nie mają też nasze puchary odpowiedników formalnych w materiałach wielkopolskich⁶¹. Nawiązuje jedynie do nich wyraźnie kilka fragm. brzegów pucharów poprzez ornamentykę typową dla fazy lubońskiej⁶² (Polska Cerekiew-Miłowice, 88; Wojnowice, 54).

Z obszarów leżących na wschód od Śląska Opolskiego znamy kilka stanowisk, na których odkryto puchary podobne do naszych. Są to Książnice Wielkie, pow. Kazimierza Wielka⁶³, Zawichost-Podgórze, pow. Sandomierz⁶⁴, Kamień Łukawski, pow. Sandomierz⁶⁵. Występują one tam jako formy sporadyczne, a dominują puchary o charakterystycznym silnie profilowanym kształcie. Podobnie mało pucharów omówionego typu znamy z obszarów na zachód od Odry w inwentarzu grupy baalberskiej. Częściej są tam spotykane egzemplarze smukłe o wysokim brzuścu i szeroko rozwartej lejkowatej szyjce, przekraczającej znacznie średnicę brzuśca⁶⁶. Formy, które odpowiadałyby naszym pucharom⁶⁷, są znaleziskami bądź to luźnymi, bądź formami pojedynczymi, nie występującymi w zwartych zespołach charakterystycznych dla grupy baalberskiej. Opierając się jednak na innych przesłankach, zaliczono te formy do młodziej fazy grupy baalberskiej⁶⁸. Z tą fazą łączy się także misowate puchary, wśród których znajdujemy bardzo dobrą paralelę do podobnej formy pucharowej z Pietrowic W. (117)⁶⁹.

TYP II reprezentują puchary w przybliżeniu stoż-

kowate bez wyraźnie wyodrębnionej szyjki. *Odmianę 1* tworzą niskie małe szerokootworowe pucharki o wysokości nie przekraczającej 10 cm, bardzo słabo profilowane. Średnica otworu równa się mniej więcej 2-3-krotnej średnicy dna i jest większa bądź równa wysokości naczynia. Dno płaskie, niewyodrębnione. Ornamentyka ogranicza się do trzech guzków rozmieszczonych symetrycznie w połowie wysokości naczynia (ryc. 22a) lub nieco powyżej (tabl. IA), bądź też do rzędu płytkich słupków poniżej krawędzi i trzech plastycznych daszkowatych listewek (ryc. 15d). Do *odmiany 2* należą również niezbyt wysokie pucharki, wyraźnie stożkowate, doniczkowate. Są mniej rozwarte, średnica otworu bowiem jest nieco mniejsza i równa się w przybliżeniu półtojej lub dwukrotnej średnicy dna. W stosunku do wysokości zaś bądź się jej równa bądź jest od niej mniejsza. Pucharki te są niezdobione (tabl. IA). *Odmianę 3* tworzy jedno tylko naczynie, tzw. puchar tulipanowaty. Charakteryzuje go lekko zaokrąglone mało dno i proporcjonalnie do niego dość duża średnica otworu. Szyjka jest szeroko rozchylona, o lekko wypukłych ściankach i stanowi przeszło połowę wysokości naczynia. Przechodzi bez wyraźnego zaznaczenia w część dolną. Puchar ten stanowił obok innych dwóch naczyń (flaszki z kryzą i dwuuchego naczynia) wyposażenie grobu szkieletowego odkrytego w Raciborzu-Studziennej (ryc. 26f-h)⁷⁰.

Podobne do odmiany 1 i 2 formy pucharowych naczyń nie mają ograniczonego terytorialnie ani chronologicznie zasięgu w omawianej kulturze. Pojedyncze egzemplarze bowiem znajdujemy na różnych stanowiskach na Morawach⁷¹, w NRD⁷², na Dolnym Śląsku⁷³, w Wielkopolsce⁷⁴ i na obszarach wschodniego zasięgu kultury pucharów lejkowatych⁷⁵. Jeżeli zaś chodzi o puchar tulipanowaty (odm. 3), to aczkolwiek ta forma nie należy do typowych dla kultury pucharów lejkowatych, jest razem z jej inwentarzem spotykana. Poza naszym egzemplarzem puchary tulipanowate znane są z terenu Polski z kilku stanowisk. W Wielkopolsce (Szymborze, pow. Inowrocław), prawdopodobnie na osadzie bagiennej,

⁵⁸ RABSAHL 1944, s. 18–19, ryc. 8:3.

⁵⁹ WOJCIECHOWSKI 1968, s. 139.

⁶⁰ Księga inwentarzowa Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu 200:26, 584:26, oraz WOJCIECHOWSKI 1968, s. 137.

⁶¹ Puchary wielkopolskie mają wysoką (1/2 wys. naczynia), szeroko rozwartą szyjkę i są bogato zdobione, por. JAŻDŻEWSKI 1936, s. 355, 356, ryc. 374, 381.

⁶² JAŻDŻEWSKI 1936, ryc. 18.

⁶³ BURCHARD, EKER 1964, s. 298, tabl. VII 7 — w jamie 54 razem z fragmentem naczynia zdobionego żłobkami.

⁶⁴ BALCER 1967, s. 337, ryc. 9 a.

⁶⁵ KEMPISTY 1966, ryc. 10 d, s. 145.

⁶⁶ PREUSS 1966, s. 19–21.

⁶⁷ PREUSS 1966, tabl. 35:2, 4, ewentualnie 37:5.

⁶⁸ PREUSS 1966, s. 20.

⁶⁹ RASCHKE 1941 a, ryc. 3:5 i por. PREUSS 1966, s. 24, tabl. 10:5.

⁷⁰ FOCK 1941, tabl. 13.

⁷¹ KARGER 1922, s. 10, tabl. I 4; JISL 1955, ryc. 25:2; HOUSTOVÁ 1960, s. 4, tabl. I 3,5, IV 3, VII 7,9; MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 18 B₂.

⁷² PREUSS 1966, tabl. 13:4, 37:2.

⁷³ SEGER 1916, s. 34, ryc. 141.

⁷⁴ JAŻDŻEWSKI 1936, ryc. 584 (faza młodsza); KOWIAŃSKA-PIASZYKOWA, KOBUSIEWICZ 1966, s. 24, ryc. 8:1 (faza młodsza).

⁷⁵ BURCHARD, EKER 1964, tabl. 9:3; KOWALCZYK 1957, tabl. 94:1.

znaleziono mały puchar tulipanowaty, różniący się jednak nieco od naszego wyodrębnionym lekko dnem⁷⁶. Wystąpił on razem z fragmentami dużego naczynia zasobowego z uchami. Znaleźisko to łączy K. Jażdżewski z grupą wschodnią raczej z jej starszą fazą⁷⁷. Pozostałe trzy puchary znane są z obszarów leżących na wschód od Wisły. Dwa z nich wystąpiły w grobie w Lesie Stockim, pow. Puławy, razem z flaszą z kryzą⁷⁸, i w Klementowicach, pow. Puławy, z dwuuchą amforą i flaszą z kryzą⁷⁹. Trzeci jest znaleziskiem luźnym⁸⁰. Puchar z Lasu Stockiego, zbliżony formą do okazu z Raciborza-Studziennej (121), łączy L. Gajewski ogólnie z fazą wiórecką⁸¹, natomiast L. Gabałówna na podstawie innych przesłanek wiąże go z fazą pikutkowską⁸². Podobną pozycję przypisuje interesującemu nas egzemplarzowi z Raciborza E. F. Neustupny, umieszczając go razem z całym zespołem grobowym, a także ze wspomnianym grobem z Lasu Stockiego w wyróżnianej przez siebie fazie B₂, poprzedzającej fazę wiórecką⁸³. Według C. J. Beckera zespół nasz należy do okresu odpowiadającego fazie C, synchronizowanej z fazą wiórecką⁸⁴. W tych samych ramach chronologicznych umieszczają go J. K. Kozłowski⁸⁵ i M. Zápotocký⁸⁶. Młodsza metrykę przypisał omawianemu grobowi J. Driehaus⁸⁷, łącząc go z młodszym odcinkiem trwania polskiej grupy południowej, synchronizowanym z fazą MN-I Beckera. Z kolei J. Lüning⁸⁸ wskazuje na podobieństwo pucharu z Raciborza-Studziennej (121) do formy pucharów tulipanowatych, z wyróżnianej w kulturze michelsberskiej fazy III/IV, której trwanie umieszcza⁸⁹ współcześnie z końcem fazy FN-C i początkiem MN-I. Z sąsiednich terenów, tj. Moraw, Czech i NRD, nie znamy zespołów kultury pucharów lejkowatych z pucharami tulipanowatymi, które odpowiadałyby pod względem formalnym egzemplarzowi z Raciborza-Studziennej i które mogłyby stanowić tym samym pewien wyznacznik chronologiczny. Najbar-

dziej zbliżoną formę mają pucharki z Benešova (Morawy)⁹⁰ i Uretic (Czechy)⁹¹, ale pierwszy z nich jest znaleziskiem luźnym, drugiemu zaś towarzyszyło w grobie naczynie nie mające analogii w kulturze pucharów lejkowatych. J. Lüning włącza oba te egzemplarze w obręb kultury michelsberskiej do jej faz III (Uetice) i III/IV (Benešov)⁹².

Interesujący nas tu puchar z Raciborza-Studziennej nie stanowił jedyne wyposażenia grobowego. Znaleźiono razem z nim jeszcze flaszę z kryzą i dwuuche naczynie. Flasza nie ma dokładnych odpowiedników w dobrze udokumentowanych zespołach kultury pucharów lejkowatych⁹³. Formę do niej zbliżoną znaleziono na osadzie w Makotrasach, okr. Kladno, lecz brak bliższych informacji, jaki zestaw naczyń jej towarzyszył. Występuje tam bowiem ceramika typu Slanskej hory, a także ceramika zdobiona ornamentyką stempelkową w stylu wióreckim. Na tej podstawie trwanie osady zamyka się w granicach faz przedbaalberskiej i baalberskiej (III fazy sitemskiej)⁹⁴, choć podkreśla się wyraźnie, że tylko niewielka część materiałów ma cechy starsze⁹⁵. Natomiast drugie naczynie ze względu na dwa dość duże uszka taśmowe, umieszczone naprzeciwległe na krawędzi i barku, oraz jajowato-kulisty brzusek przechodzący w niewyodrębnione zaokrąglone dno, przypomina najbardziej dzbany grupy jordanowskiej, znane głównie z Dolnego Śląska⁹⁶, a jednocześnie wykazuje pewne nawiązania do form spotykanych w grupie ludanickiej i kompleksie tiszapolgarsko-bodrogkereszturskim na obszarach zakarpaccich. Te podobieństwa jednak do naczyń z obu ostatnio wymienionych grup kulturowych dotyczą tylko niektórych cech. Znajdujemy bowiem w tym kręgu formy, które odpowiadają dość blisko naszemu egzemplarzowi samym ukształtowaniem⁹⁷, ale różnią się formą i wielkością uch (są małe i nie wystają ponad brzeg). Natomiast podobne taśmowe ucha spotykane są na niskich czarkowatych naczyniach⁹⁸, niekiedy bogato ornamentowanych (w zespołach bodrogkere-

⁷⁶ JAŹDŻEWSKI 1936, s. 116, ryc. 11.

⁷⁷ JAŹDŻEWSKI 1936, s. 117.

⁷⁸ GAJEWSKI 1953, s. 147–148, ryc. 56.

⁷⁹ UZAROWICZOWA 1970, s. 496, ryc. 9 a.

⁸⁰ UZAROWICZOWA 1970, s. 507, autorka przypuszcza, że mógł pochodzić z grobu, ponieważ znaleziono obok liczne kości.

⁸¹ GAJEWSKI 1953, s. 44.

⁸² GABAŁÓWNA 1970 b, s. 106; 1971 (dot. fazy pikutkowskiej).

⁸³ E. F. NEUSTUPNY 1961 a, s. 443; 1961 b, s. 316–317.

⁸⁴ BECKER 1947, s. 200, 263.

⁸⁵ KOZŁOWSKI 1965 a, s. 41.

⁸⁶ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 696; KOSTRZEWSKI (1970, s. 35)

łączy ten grób z kulturą michelsberską i uważa go za współczesny starszej fazie kultury pucharów lejkowatych.

⁸⁷ DRIEHAUS 1960, s. 220.

⁸⁸ LÜNING 1968, s. 25, 294.

⁸⁹ LÜNING 1968, s. 159–160

⁹⁰ RASCHKE 1931 a, s. 23, ryc. 20.

⁹¹ STOCKY 1926, s. 122, ryc. 64 : 6.

⁹² LÜNING 1968, s. 24, 25.

⁹³ PLESLOVA-ŠTIKOVA (1961, s. 110) przytacza analogię do flaszy ze Strak (znalezisko luźne) i z grobu 1 w grobowcu 6 w Sarnowie (CHMIELEWSKI 1952, ryc. 18), ale obie formy różnią się między sobą i od naszej flaszy dość wyraźnie.

⁹⁴ PLESLOVÁ, KNOR 1964, s. 481, ryc. 146:6.

⁹⁵ PLESLOVÁ, KNOR 1964, s. 477.

⁹⁶ SEGER 1906, tabl. V 15; STOCKÝ 1926, tabl. 57:8; PODBORSKY 1970, ryc. 15:3.

⁹⁷ BOGNAR-KUTZIAN 1963, tabl. 134 F 1 b; LICHARDUS, VLADÁR 1964, ryc. 50:28, 29.

⁹⁸ BOGNAR-KUTZIAN 1959, tabl. I 11–13.

szurskich⁹⁹), które przez tę właśnie ornamentykę i owe taśmowe ucha wykazują z kolei bardzo bliskie nawiązania do dwuuchych niskich dzbanów „jordanowskich”¹⁰⁰. Uzyskujemy więc dla naszego naczynia przybliżoną pozycję czasową, wyznaczoną występowaniem zespołów Ludanice—Bodrogkeresztur—Jordanów, umieszczanych w jednym horyzoncie czasowym¹⁰¹, współczesnym kulturze pucharów lejkowatych fazy Jevi ovice C₂. Tę synchronizację potwierdzają również materiały dolnośląskie. Dwuuche dzbany „jordanowskie” występują tu także w kontekście późnych form tiszapolgarskich¹⁰² (grób z Wrocławia-Partynic), mających odpowiedniki w materiałach z drugiej fazy cmentarzyska w Tiszapolgar-Basatanya¹⁰³, współczesnej grupie ludanickiej w Słowacji¹⁰⁴. Poza tym znane są zespoły grobowe, w których dwuuche dzbany „jordanowskie” występują razem z formami kultury pucharów lejkowatych¹⁰⁵, zaliczonymi do III fazy rozwojowej tej kultury na Dolnym Śląsku, przypadającej na etap transformacji młodszej fazy baalberskiej (Jevišovice C₂) w fazę salzmündzką na terenach czesko-morawskich oraz na schyłek fazy wióreckiej i początek fazy lubońskiej w Wielkopolsce¹⁰⁶.

Zamykając zatem te rozważania zmierzające do ustalenia pozycji chronologicznej pucharka tulipanowatego z grobu w Raciborzu-Studziennej, a w konsekwencji także pozostałych form z nim współwystępujących, stwierdzić musimy, że uzyskaliśmy dla nich, wychodząc z analizy porównawczej różnych form ceramicznych, zbliżony horyzont czasowy. Odpowiada on w zasadzie niektórym wcześniejszym ustaleniom w takim zakresie, że nie wykracza poza ramy odpowiadające FN-C i MN-I. W świetle jednak wyżej przytoczonych uwag wydaje się, że słuszniej będzie pozycję zespołu naczyń z omawianego grobu umieścić w czasie odpowiadającym schyłkowemu okresowi trwania fazy FN-C i początkowi fazy MN-I. Większość bowiem zjawisk, pozostających w jakimś związku

z interesującym nas tu zespołem z Raciborza-Studziennej i mających wpływ na jego pozycję chronologiczną, łączy się właśnie z tym odcinkiem czasowym.

MISY (tabl. I B)

Do licznie występujących form kultury pucharów lejkowatych na naszym terenie należą naczynia, które ze względu na formę określić można mianem naczyń misowatych. Wśród nich istnieje znaczne zróżnicowanie pod względem wielkości, a niewielkie jeżeli chodzi o formę. Z tej racji wyróżnić można dwa zasadnicze typy tych naczyń: typ I — szerokootworowe w większości łagodnie profilowane misy pucharowe, i typ II — misy stożkowate. Zdecydowaną przewagę mają misy pucharowe typu I.

W obrębie TYPU I ze względu na ukształtowanie profilu wydzielić można trzy odmiany. *Odmianę I* tworzą formy o miękkiej esowatej linii profilu, w większości dość głębokie, szerokootworowe, których średnica otworu jest tylko nieco większa od największej wydętości brzuśca i większa niż wysokość całego naczynia. Szyjka słabo wyodrębniona, rozchylona lejkowato na zewnątrz, niekiedy oddzielona od brzuśca płytkim poziomym żłobkiem lub dookolnym rzędem dołków (ryc. 5i, 30f). Wysokość szyjki waha się w granicach 1/3—1/2 wysokości naczynia. Największa wydętość brzuśca przypada zwykle tuż pod nasadą szyjki i zależy od wysokości kołnierza w połowie wysokości naczynia lub też nieco powyżej. Poniżej załomu brzusiec przechodzi łagodnym skosem ku płaskiemu, rzadko silniej wyodrębnionemu dnu. Większość mis tej odmiany nie ma żadnej ornamentyki, a u egzemplarzy zdobionych przeważa ornamentyka plastyczna. Zasadniczo tworzą ją guzki, różnie ukształtowane listewki, umieszczone symetrycznie na największej wydętości brzuśca. Charakterystyczna jest tendencja do stosowania potrójnych plastycznych motywów, a więc spotykamy trzy stożkowate bądź jęczyczkowate guzki (ryc. 4b, 5i, 18f), niekiedy poprzecznie karbowane (ryc. 11a); listewki półksiężycowate (ryc. 12d, 21a, 24a), listewki pionowe po dwie, trzy¹⁰⁷ lub cztery (ryc. 16c).

Druga odmiana (ryc. 3B, 4a) mis pucharowych jest reprezentowana przez kilka zaledwie egzemplarzy. Są one nieco płytsze i mają na granicy lejkowato rozchylonej szyjki i dość ostro podciętego stożkowato zwężającego się brzuśca wąski uskok. Dzięki niemu profil naczynia łamie się nieco ostrzej, jak gdyby trzykrotnie. Na wysokości uskoku znajdują się trzy

⁹⁹ TOMPA 1934, ryc. 2 i 3.

¹⁰⁰ LICHARDUS, VLADÁR 1964, s. 123 n.; ŠIŠKA 1964, s. 329; BOGNAR-KUTZIAN 1959, s. 155 n.

¹⁰¹ DRIEHAUS 1961, s. 358; BOGNAR-KUTZIAN 1963, s. 542, 1959, s. 158; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1964, s. 200, 211; LICHARDUS, VLADÁR 1964, s. 69, 117; VAJSOVÁ 1966, s. 40; VLADÁR, LICHARDUS 1968, s. 342.

¹⁰² NOWOTHNIG 1938, s. 7—9, ryc. 2—7; WOJCIECHOWSKI 1970, s. 54—55.

¹⁰³ BOGNAR-KUTZIAN 1963, tabl. 105:6.

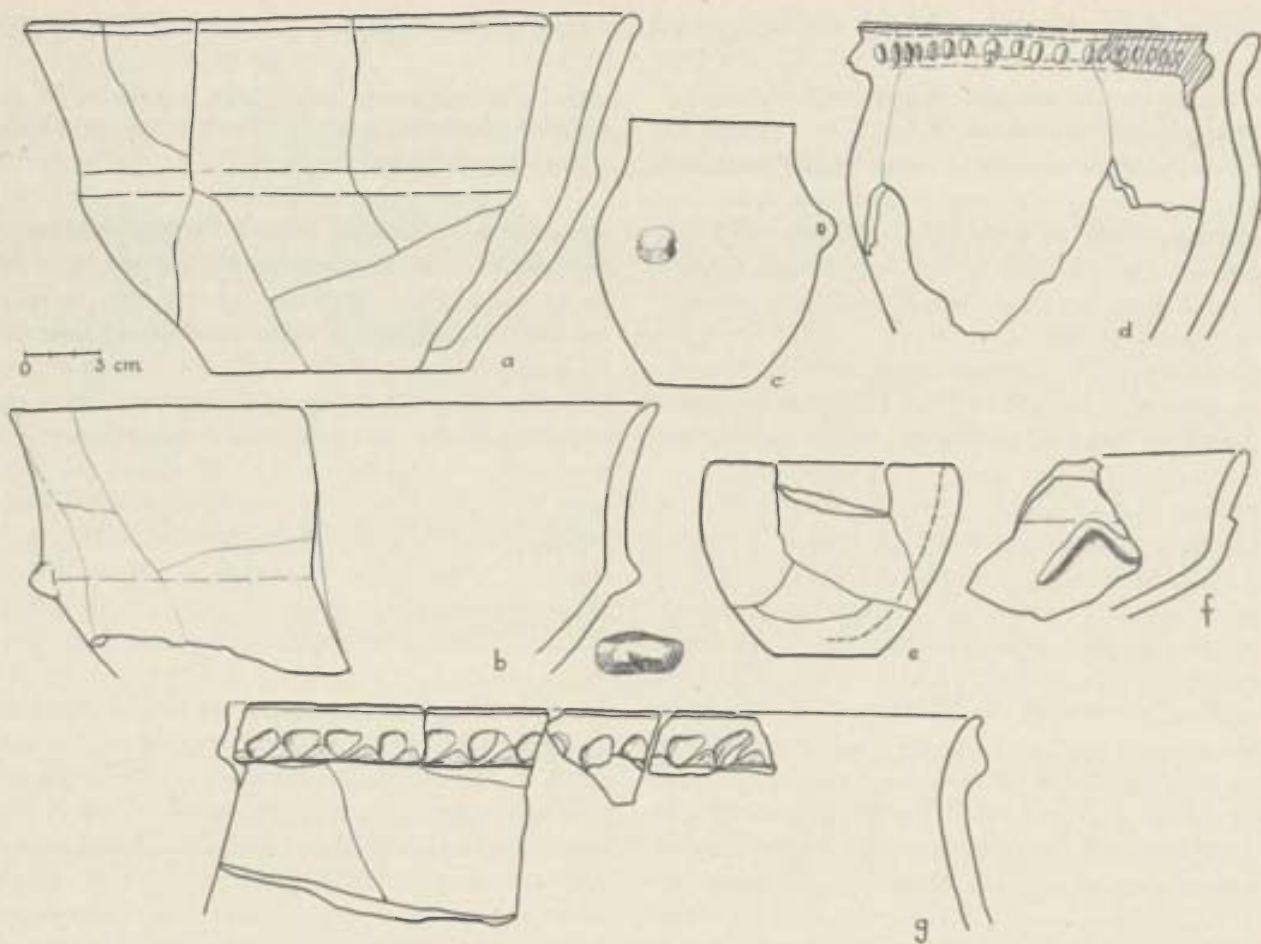
¹⁰⁴ LICHARDUS, VLADÁR 1964, s. 84—85; ŠIŠKA 1964, s. 345; VLADÁR, LICHARDUS 1968, s. 342; PAVÚK, ŠIŠKA 1971, s. 362.

¹⁰⁵ SEGER 1906, tabl. VIII.

¹⁰⁶ WOJCIECHOWSKI 1968, s. 145; 1970, s. 72.

¹⁰⁷ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1970a, ryc. 3f, 12a, d.

Ryc. 4. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz. Z warstwy kulturowej stan. 8 — Aus der Kulturschicht der Fundst. 8

symetrycznie rozmieszczone owalne jęczczkowate guzki. Dno płaskie, wyraźnie wyodrębnione.

Misy zaliczone do *odmiany 3* typu I różnią się od poprzednich jeszcze łagodniejszą linią profilu i większą średnicą otworu w stosunku do wysokości naczynia i największej wydętości brzuśca. Szyjka, bardzo słabo wyodrębniona, wychylona lekko na zewnątrz, stanowi w przybliżeniu 1/4, częściej jednak 1/3 wysokości naczynia, a słabo wydęty brzusec przechodzi stożkowato ku płaskiemu, czasami wyodrębnionemu dnu. Granica między szyjką a brzuścem jest bardzo płynna i bywa zaznaczona niekiedy obecnością trzech symetrycznie rozmieszczonych guzków (ryc. 22i) ewentualnie trzema ich parami (ryc. 30c) lub potrójnymi pionowymi żeberkami (ryc. 20a). Wariantem tej odmiany (I3A) są misy, których szyjka nie wychyla się na zewnątrz, ale jest uformowana pionowo. Misy takie znane są tylko z fragmentów (ryc. 6i).

Jedną ze sklasyfikowanych do typu I mis (odmiany 2) znaleziono w grobie ciepłym, gdzie pełniła

funkcję popielnicy¹⁰⁸. Pozostałe pochodzą z osad. Większa część z nich znajdowała się poza obiektami nieruchomymi, a w tychże razem z innymi formami ceramicznymi wystąpiło zaledwie 9 egzemplarzy na kilku osadach. W Pietrowicach W. (115) w jamie 16/33 misa typu I3 (ryc. 30f) współwystępowała z naczyniami workowatymi z plastyczną listwą i guzkami; w jamie 49/62 misa typu I3 z małym kubkiem typu I1 (ryc. 30a,c); w jamie 76 trzy misy typu I1 i jedna I3 z dzbankiem typu I2 zdobionym pionowymi żłobkami (ryc. 16a-d); w jamie 96 misa typu I1 z amforą trzyuchą typu III1 i jajowato-workowatym naczyniem typu I2 (ryc. 18e,f,h) oraz w jamie 112 misy typu I1 i I3 z trzyuchą amforą (ryc. 19e,h,k). W Polskiej Cerekwi-Miłowicach (88) w jamie 10 z misą typu I3 (ryc. 22i) współwystępowały naczynia workowate¹⁰⁹ typu I1 i II. Na drugiej osadzie w Polskiej Cerekwi (90) misa typu I3 wchodziła w skład zespołu 12 naczyń odkrytych w jednej jamie. Wśród nich znajdowały się — amfora typu III2 (ryc.

¹⁰⁸ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1975.

¹⁰⁹ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1970a, s. 113–114, ryc. 7 i 8.

24f), amfora typu II4 (ryc. 24i), pucharek typu I1 (ryc. 24h), kubeczki oraz dzban typu II2 (ryc. 24g), zdobiony na przemian skośnie ułożonymi żłobkami¹¹⁰. Wreszcie ostatnia misa typu I1 (ryc. 25a) z Lisięcic (39), pow. Głubczyce, wystąpiła w towarzystwie fragmentów naczyń workowatych z plastyczną listwą. Z zestawienia tego widać, że w dwóch wypadkach współwystępowały z misami typu I1 i 3 poza innymi formami ceramicznymi naczynia (dzbany) zdobione ornamentem kanelowanym.

Na terenie Moraw podobne głębokie esowato profilowane misy pucharowe (typu I1) znane są z dwóch pobliskich osad z pogranicza śląsko-morawskiego, a mianowicie z Holasovic, okr. Opawa, i Opawy¹¹¹. Na obu tych stanowiskach w jamach, w których one wystąpiły, znaleziono również ceramikę zdobioną wątkami kanelowanymi¹¹². Poza tym podobne misy wchodziły w skład niektórych inwentarzy grobowych z cmentarzysk typu ohrozimskiego¹¹³. Natomiast na tych cmentarzyskach znajdujemy znacznie więcej analogii do naszych mis odmiany 3. Występują one w wielu grobach i podobnie jak u nas są zróżnicowane co do wielkości¹¹⁴. W niektórych grobach misy podobne do obu odmian (1 i 3) współwystępowały także z formami charakterystycznymi dla kultury ceramiki promienistej ewentualnie same były zdobione wątkami kanelowanymi¹¹⁵. Także w obu poziomach z Jevišovíc znajdujemy misy stanowiące bardzo dobre paralele do naszych egzemplarzy. Zarówno w warstwie starszej¹¹⁶, jak i młodszej¹¹⁷ spotykamy formy zbliżone do naszych mis odmian 1 i 3, przy czym w warstwie młodszej wyraźnie więcej odpowiedników mają misy odmiany 3. Być może wśród materiałów morawskich znajdują się także formy odpowiadające

misom naszej odmiany 2. A. Houštova¹¹⁸ wymienia fragmenty naczyń (nazywa je pucharami), których szyjka oddzielona jest od brzuśca uskokiem. Są to małe ułamki, trudno więc stwierdzić, czy pochodzą z mis czy pucharów.

Na obszarze czeskim większość mis pucharowych występuje w zespołach łączonych z młodszymi fazami rozwojowymi kultury pucharów lejkowatych, tj. w fazie siřemskiej i salzmündzkiej. Sporadycznie są znajdowane z materiałami o nieco wcześniejszej metryce. Na wszystkich tych stanowiskach, zarówno starszych, jak i młodszych, natrafiamy na egzemplarze wykazujące bardzo bliskie podobieństwa w zakresie formy i ornamentyki do niektórych naszych naczyń misowatych. W Slanskej horze w I warstwie osadniczej wystąpiła misa¹¹⁹, której identycznym niemalże odpowiednikiem jest forma znaleziona w jamie 9 w Polskiej Cerekwi (90) z zespołem 12 naczyń, m. in. dzbankiem zdobionym ornamentem kanelowanym (ryc. 24e — misa typu I 3). Podobny do naszych mis typu I1 (np. ryc. 21a, 12d) egzemplarz wchodził w skład zespołu naczyń z jamy odkrytej również w Slanskej horze¹²⁰. Zdecydowanie jednak więcej analogii dostarczyły stanowiska zawierające materiały reprezentatywne dla młodszych okresów trwania kultury pucharów lejkowatych. Znajdujemy wśród nich przede wszystkim najlepsze odpowiedniki do mis odmiany 1 (ryc. 10f)¹²¹, sporadycznie natomiast do form odmiany 3 (ryc. 19h)¹²² i jej wariantu A (ryc. 6i)¹²³, oraz do odmiany 2 (ryc. 7d, 10c)¹²⁴. Zjawiskiem wyjątkowym na naszych egzemplarzach, a stwierdzanym częściej na formach czeskich, jest obecność bogatej ornamentyki na głębokich misach odpowiadających typologicznie okazom naszej odmiany 1 (ryc. 1c)¹²⁵.

¹¹⁰ D. WOŹNIAK 1964c, s. 37, ryc. 1—6.

¹¹¹ JISL (1955, ryc. 22:2, 25:1, 4) synchronizuje te osady ogólnie z horyzontem Jevišovíc C, HOUŠTOVÁ zaś (1960, s. 53) zalicza je do fazy ohrozimskiej.

¹¹² JISL 1955, s. 38, ryc. 22:5, s. 41, ryc. 26:3. PAVELČÍK (1963, s. 15—16) stwierdza w związku z materiałem z Holasovic, że formy kultury pucharów lejkowatych (typu Jevišovíc C₂) i kultury ceramiki promienistej (typu Jevišovíc C₁) występowały w odrębnych zespołach.

¹¹³ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 21C₂ 22A, 22C₃, 22C₄ (do naszych mis z ryc. 10f, 12d, 15a, 21a, 24a).

¹¹⁴ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 16C₁, 19E₂ 20C₂ (do mis z ryc. 30c, 20a, 22i, 16g).

¹¹⁵ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 16A, 17B, 18E. Misy zdobione odpowiadały zupełnie formom mis niezdobionych, występujących w grobach „bezpromienistych”, np. por. tamże ryc. 16A z 16C₁. Tę samą sytuację stwierdziliśmy na stanowiskach na naszym terenie, np. w Pietrowicach W. (115) i Polskiej Cerekwi-Miłowicach (88).

¹¹⁶ PALLIARDI 1914, s. 266, ryc. 15 i 16.

¹¹⁷ DRIEHAUS 1960, ryc. 16; DRIEHAUS, PLESLOVÁ 1961, ryc. 28.

¹¹⁸ HOUŠTOVÁ 1960, s. 15 (Hostim), s. 16 (Jaroměřice).

¹¹⁹ MOUCHA 1961, tabl. 40:1.

¹²⁰ ZÁPOTOCKÝ 1956a, s. 544, ryc. 233, różnica dotyczy tylko obecności na egzemplarzu czeskim dwóch małych uszek. Zespół ten, a także materiały z poprzednio wymienionego stanowiska w Slanskej horze zalicza ZÁPOTOCKÝ (1958, s. 669) do swojej fazy II, wyznaczającej horyzont baalberski w Czechach, por. też DRIEHAUS 1960, s. 196. MOUCHA (1961, s. 310) przypisuje materiałom z warstwy I wcześniejszą pozycję, tzn. uważa je za przedbaalberskie, choć podkreśla, że różnice czasowe między nią a zalegającą wyżej warstwą II (baalberską) są nieduże.

¹²¹ STOCKÝ 1926, tabl. 87:12, 14; PREIDEL 1936, ryc. 2:7; ŠTIKOVÁ 1954, s. 382, ryc. 171:1, 2, 5, 11, oraz na ryc. 167:1, 4, 7; PLESLOVÁ, KNOR 1964, ryc. 144:1; PLESL, PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1970, s. 702, ryc. 7:1a—b; KOLOVRAT 1956, ryc. 227:4.

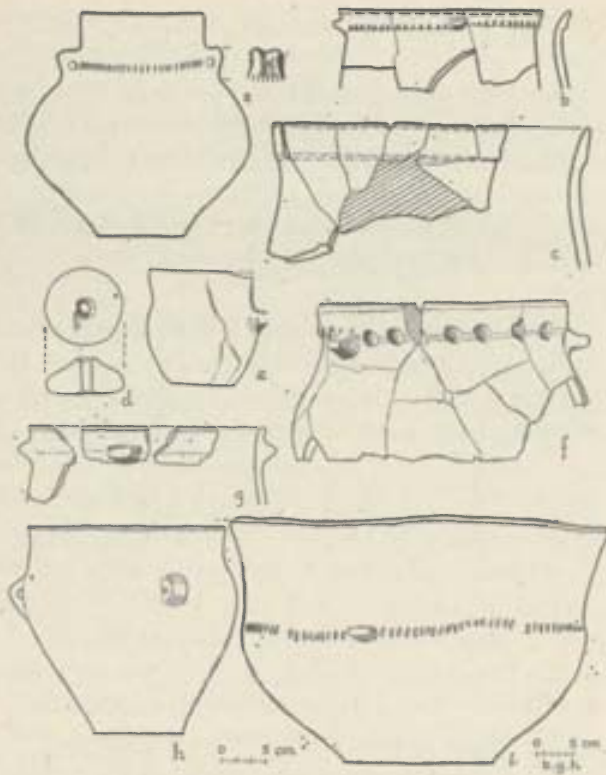
¹²² PREIDEL 1934, s. 21—23, tabl. VI 11, 1936, ryc. 2:4; PLESLOVÁ, KNOR 1964, ryc. 144:3, 145:4.

¹²³ STOCKÝ 1926, tabl. 89:1.

¹²⁴ STOCKÝ 1926, tabl. 98:15.

¹²⁵ BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973, ryc. 16c, por. ŠTIKOVÁ 1954, ryc. 167; 1955b, ryc. 25:3.

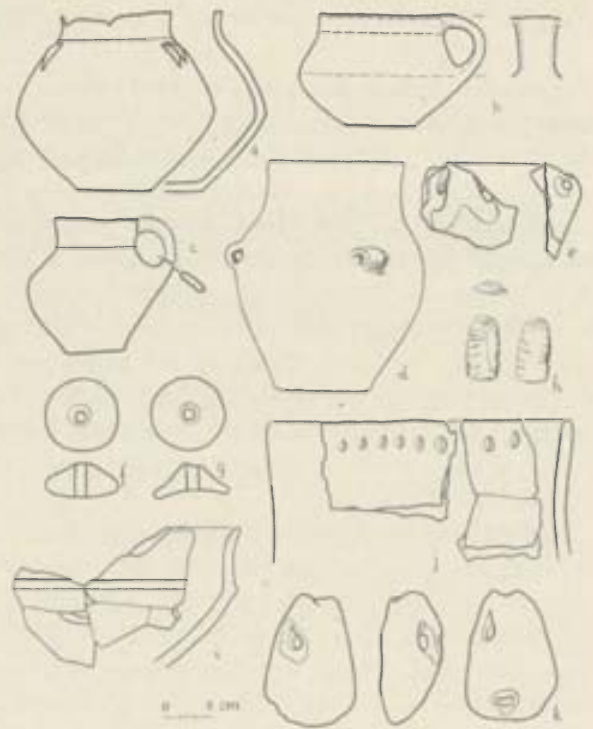

Ryc. 5. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz

a, b – jama 4/33; *c* – jama 5/33; *d* – jama 6/33; *e* – jama 7/33; *f, i* – jama 16/33; *g* – jama 23/33; *h* – jama 1/33

a, b – Grube 4/33; *c* – Grube 5/33; *d* – Grube 6/33; *e* – Grube 7/33; *f, i* – Grube 16/33; *g* – Grube 23/33; *h* – Grube 1/33.

Rys. 6. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz

a, c – jama 1/35; *b, d* – jama 2/35; *e-g, i-k* – jama 17/35; *h* – jama 10/35

a, c – Grube 1/35; *b, d* – Grube 2/35; *e-g, i-k* – Grube 17/35; *h* – Grube 10/35

Na Dolnym Śląsku profilowane esowato misy pucharowe pojawiają się również z zespołami zaliczanymi do późniejszych faz rozwojowych kultury pucharów lejkowatych na tym terenie¹²⁶. Podobnie jak i u nas większość z nich nie jest ornamentowana, a okazy zdobione nie odbiegają motywami i typem zdobnicstwa od egzemplarzy górnośląskich. Dominuje wyraźnie ornamentyka plastyczna. Misy odmian 1 i 3 mają swoje liczne odpowiedniki w podobnych naczyniach, występujących na stanowiskach, głównie osadniczych, zaliczanych do III i IV fazy wg periodyzacji Wojciechowskiego¹²⁷. Nie znajdujemy natomiast w materiałach dolnośląskich wielu analogii do mis odmiany 2. Jedyne podobny egzemplarz wystąpił na osadzie w Przystroniu, pow. Dzierżoniów, datowanej na schyłek fazy wióreckiej¹²⁸ (III faza Wojciechowskiego). Na tej też osadzie znaleziono fragment misy¹²⁹ odpowiadającej wariantowi A naszej odmiany 3.

W inwentarzu ceramicznym stanowisk zaliczanych

¹²⁶ WOJCIECHOWSKI 1968, s. 136.

¹²⁷ ROMANOW 1969, s. 99, ryc. 14f, 19h, 20f, h; WOJCIECHOWSKI 1973, s. 32, liczne ryciny; 1970, s. 66 n.

¹²⁸ PAZDA 1965, s. 74, ryc. 7e.

¹²⁹ PAZDA 1965, ryc. 14h, oraz Wojciechowski 1973, ryc. 25e.

do grupy wschodniej, znanych z obszarów leżących na wschód i północny wschód od Dolnego Śląska (Wielkopolska, Kujawy, Polska środkowa), spotykamy pojedyncze fragmenty naczyń, pochodzące prawdopodobnie z głębokich pucharowych mis o esowatym miękkim profilu, tj. form, które odpowiadałyby misom naszej odmiany 1. Występują one wśród materiałów łączonych z kujawską odmianą grupy wschodniej i zwykle są bogato ornamentowane i zaopatrzone w podniesione ku górze pionowo przekłute ucha¹³⁰, co na misach górnośląskich należy do zjawisk rzadkich. Natomiast odpowiedniki form odmiany 3 znajdujemy w obu fazach grupy wschodniej¹³¹. Ponadto z fazy starszej znane są misy o prostej cylindrycznej szyjce i stożkowej dolnej części, przypominające egzemplarze górnośląskiej odmiany 3 (wariantu A)¹³².

Misy spotykane w niemieckiej odmianie grupy baalberskiej reprezentują formy, które wykazują dużo cech podobnych do naszych naczyń misowatych. Zwła-

¹³⁰ JAŹDŻEWSKI 1936, ryc. 391, 573.

¹³¹ JAŹDŻEWSKI 1936, s. 243, ryc. 27, s. 256, ryc. 782; KOWIAŃSKA-PIASZYKOWA, KOBUSIEWICZ 1966, s. 34, ryc. 15:14.

¹³² JAŹDŻEWSKI 1936, s. 243, ryc. 28.

szcza bardzo dobrą paralelę do mis odmiany 1 (np. ryc. 10f, 12d) stanowią dwa naczynia pochodzące z osady w Westdorf, Kr. Aschersleben¹³³. Takim formom przypisuje J. Preuss w zespole baalberskim młodszą metrykę¹³⁴. Natomiast starsze formy mają prawie cylindryczną szyjkę i stożkowaty brzusiec¹³⁵, a odpowiadają im egzemplarze naszego wariantu A odmiany 3. W grupie salzmündzkiej ostatnio wymienione formy nie są spotykane, występują natomiast misy¹³⁶, które moglibyśmy porównać z naszymi okazami odmian 2 i 3. Na stanowiskach małopolskich i z Polski południowo-wschodniej misy omawianego tu typu I są rzadko spotykane¹³⁷. Pojedyncze egzemplarze, podobne do form odmian 1 i 3, znane są z kilku zaledwie osad¹³⁸.

TYP II mis występujących w naszych materiałach reprezentują formy o kształcie stożkowato-doniczkowatym (ryc. 2g,j), których brzeg jest zachylony niekiedy bardzo lekko do wewnątrz (ryc. 25j). Spotykamy wśród nich formy o zróżnicowanej wielkości, większe sięgające do ok. 17 cm wysokości i mniejsze nie przekraczające 10 cm. Średnica otworu jest zawsze nieco większa od wysokości naczynia i przeszło dwukrotnie większa od średnicy płaskiego niewyodrębnionego dna. Niektóre misy były pod krawędzią zdobione rzędem pionowych słupków. Ten typ mis, zapewne ze względu na niewyszukaną formę, należy do naczyń występujących na wielu stanowiskach kultury pucharów lejkowatych z różnych faz i obszarów jej występowania¹³⁹.

AMFORY (tabl. I C)

Do amfor zaliczono naczynia o mniej lub bardziej baniastym brzuścu, zaopatrzone przeważnie w małe kolankowate bądź łukowate uszka lub listwy plastyczne. Ten rodzaj naczyń stanowi po misach pucharowych i naczyniach workowatych najliczniej występującą formę w inwentarzu ceramicznym kultury pucharów lejkowatych na omawianym terenie. Wykazują

one przy tym największą różnorodność form, wyrażającą się zarówno w odmiennie ukształtowanych poszczególnych partiach naczynia, jak i ilości uch, obecności ozdób plastycznych, ich rozmieszczenia, a także w wielkości samych naczyń. Na podstawie ukształtowania szyjki i brzuśca poszczególnych amfor wyróżniamy typy, odmiany natomiast na podstawie występowania uch lub ozdób plastycznych, ich ilości i rozmieszczenia.

TYP I reprezentują amfory z dość krótką, wyodrębnioną, zwężającą się nieco szyjką i baniastym lekko spłaszczonym brzuścem. Jego największa wydętość przypada mniej więcej w połowie wysokości naczynia albo nieco powyżej. U większości amfor szerokość brzuśca równa się mniej więcej ich wysokości, rzadko tylko jest od niej mniejsza. Niezbyt duża średnica otworu mieści się prawie 1,5-2 razy w średnicy brzuśca, a tylko w jednym przypadku 2,5 raza (ryc. 24b). Dno płaskie, niewyodrębnione, zawsze mniejsze od średnicy otworu. Wysokość naczyń waha się między 25 a 38 cm. Na największej wydętości brzuśca znajdują się trzy symetrycznie rozmieszczone kolankowate uszka (ryc. 20e). *Odmianę 1* tworzy tylko jedno naczynie mające cztery uszka umieszczone na górnej części brzuśca tuż pod nasadą szyjki (ryc. 24b).

Do TYPU II zaliczono amfory mające baniasty, rzadziej nieco smuklejszy, łagodnie spłaszczony dwustożkowaty brzusiec, i krótką cylindryczną bardzo lekko wychylającą się na zewnątrz szyjkę. Wysokość tych naczyń waha się od 12 do 18 cm i u większości amfor jest nieco mniejsza od największej szerokości brzuśca bądź jej równa. Średnica otworu mieści się półtorakrotnie, czasami nawet prawie dwukrotnie (ryc. 5a, 24i) w średnicy brzuśca, którego łagodny załom przypada mniej więcej w połowie wysokości naczynia lub nieco poniżej. Dno jest płaskie, rzadko słabo wyodrębnione. Amfory te są zaopatrzone w ucha bądź w plastyczne listewki. U *odmiany 1* trzy kolankowate ucha, dość ostro załamane, znajdują się na granicy szyjki i brzuśca (ryc. 18e). U *odmiany 2* — łukowate pionowo przekłute, umieszczone są horyzontalnie na największej wydętości brzuśca (ryc. 11j). Amfora *odmiany 3* ma zamiast uch na górnej części brzuśca trzy pary symetrycznie rozmieszczonych żeber (ryc. 6a). Amfora *odmiany 4* zaopatrzona jest w cztery małe uszka, umieszczone w niezbyt równych odstępach tuż pod nasadą szyjki (ryc. 24i). *Odmianę 5* reprezentuje amfora z dwoma uszkami kolankowatymi, znajdującymi się naprzeciwległe na granicy szyjki i brzuśca (ryc. 5a). Naczynie to jest zdobione u nasady szyjki rzędem krótkich pionowych nakłuc. Podobne nakłucia znajdują się poniżej uszek, których krawędzie są lekko podniesione. Ostatnią *odmianę 6* tworzy amfora o nieco smuklejszej sylwetce, z mniej

¹³³ PREUSS 1966, tabl. 10:4-5, s. 24.

¹³⁴ PREUSS 1966, s. 24.

¹³⁵ PREUSS 1966, s. 24, tabl. 20:1; por. z ryc. 6i.

¹³⁶ GRIMM 1938, s. 3, tabl. I 5, 6.

¹³⁷ JAŹDŻEWSKI 1936, s. 266; PODKOWIŃSKA 1950, s. 129.

¹³⁸ BURCHARD, EKER 1964, s. 273, ryc. 2, tabl. XXIII 4, 5; na tej osadzie wystąpił też fragment misy podobnej do naszego wariantu A odmiany 3, tamże tabl. XXIII: 2; KOWALCZYK 1956, s. 43, tabl. III 6, 1957, tabl. CII: 10; POKLEWSKI 1958, s. 317, tabl. IX 8.

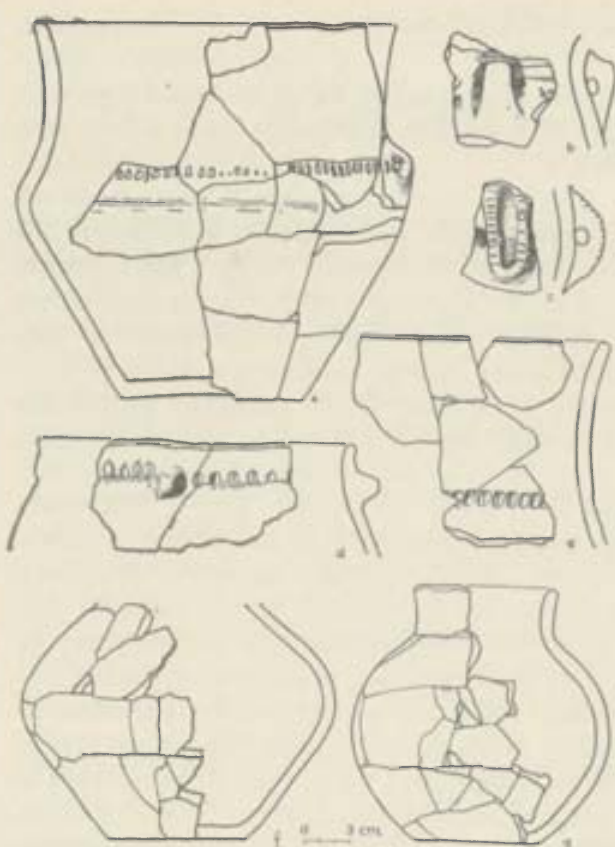
¹³⁹ Por. np. BURCHARD, EKER 1964, tabl. XXIII 1; KOWALCZYK 1957, tabl. XCIV 1, CII 11; PLESLOVÁ, KNOR 1964, ryc. 146:3; PAVELČIK 1963, tabl. V 7; PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, 1972a, ryc. 60:25; SEGER 1916, ryc. 164; JAŹDŻEWSKI 1936, ryc. 287, 574, 584; KOWIAŃSKA-PIASZYKOWA, KOBUSIEWICZ 1966, s. 34, ryc. 8:1, 12:8, 15:11.

Ryc. 7. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz

a-c - jama 27/42; d, f-k - z warstwy kulturowej stan. 8; e - jama 35/42
a-c - Grube 27/42; d, f-k - aus der Kulturschicht der Fundst. 8; e - Grube 35/42

Ryc. 8. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz. Z warstwy kulturowej stan. 8 - Aus der Kulturschicht der Fundst. 8

wyduętym brzuszkiem, zaopatrzonym w górnej części, tuż poniżej nasady szyjki, w dwa symetrycznie rozmieszczone kolankowate uszka (ryc. 25e).

TYP III tworzą amfory z baniastym prawie kulistym brzuszkiem i krótką wyodrębnioną, lejkowato rozchylającą się szyjką (ryc. 8g). Wysokość ich jest dość zróżnicowana i waha się w granicach od 12 do 52 cm. Średnica otworu równa się w przybliżeniu 1,5 do ponad dwukrotnej średnicy brzuśca. *Odmianę 1* tworzą naczynia zaopatrzone na granicy szyjki i brzuśca w trzy symetrycznie rozmieszczone kolankowate uszka (ryc. 7e). W *odmianie 2* trzy uszka znajdują się na największej wydętości brzuśca (ryc. 24f), połączone zygzakowato biegnącym podwójnym rzędem drobnych dołczków. Amfora *odmiany 3* jest bezucha i ma tylko na granicy szyjki i brzuśca plastyczną poziomą listwę (tabl. IC).

Odrębny TYP IV reprezentuje jedna tylko amfora (ryc. 26c). Jest to smukłe naczynie o wyraźnie esowatej linii profilu, z wychyloną lejkowato, lekko wklęsłą szyjką i łagodnie dwustożkowatym brzuszkiem, zaopatrzonym na największej wydętości w trzy symetrycznie rozmieszczone kolankowate uszka.

Do TYPU V należą smukłe amfory o bardzo słabo wyodrębnionej prawie prostej szyjce przechodzącej

w łagodnie wydęty jajowaty brzusek zaopatrzony w trzy uszka umieszczone na jego największej wydętości (ryc. 4c). Średnica otworu przekracza nieznacznie średnicę dna, a w średnicy brzuśca mieści się w proporcjach 3:4. Dno płaskie niewyodrębnione.

Amfora zaliczona do TYPU VI ma krótką dość silnie zwężającą się szyjkę, oddzieloną od prawie półkulistej dolnej części płytkim żłobkiem (tabl. ICVI). Tuż pod nasadą szyjki znajdują się dwa dość duże pionowo przekłute, tunelowe uszka umieszczone na przeciwległe.

Ostatni TYP VII reprezentuje również pojedyncze naczynie o kociołkowatym kształcie, zaopatrzone w dwa taśmowe ucha, wystające nieco ponad krawędź, do której są przyłączone jednym końcem, a drugim do górnej części brzuśca (ryc. 26g). Dno niewyodrębnione, lekko zaokrąglone.

Ponadto wśród materiału ceramicznego rozpoznano wiele fragmentów amfor, których jednak ze względu na stan zachowania nie można było zaklasyfikować do odpowiedniego typu. Część z nich była zdobiona m. in. dwiema plastycznymi poprzecznie karbowanymi listewkami umieszczonymi na granicy szyjki i brzuśca, guzkami pojedynczymi lub podwójnymi na górnej części brzuśca, ornamentem wypełnionego na-

kluciami krzyża (ryc. 17a). Na niektórych fragmentach dolna lub górna część ucha była przedłużona dwoma skośnie rozchodzącymi się plastycznymi żeberkami (ryc. 23f), niekiedy poprzecznie karbowanymi (ryc. 26d).

Spośród scharakteryzowanych tu typów amfor tylko jedna pochodzi z grobu. Jest to amfora typu VII (ryc. 26g), która wystąpiła razem z flaszą z kryzą i pucharem tulipanowatym¹⁴⁰ w zespole odkrytym w Raciborzu-Studziennej (121). Reprezentuje ona jednak formę nietypową dla kultury pucharów lejkowatych, a bliższe powiązania wykazuje z kręgiem kultur południowych¹⁴¹. Pozostałe amfory pochodzą z osad. W Lisiećcach (39, jama u) dwuuchą amforę typu II 6 (ryc. 25e) znaleziono razem z fragmentami mis pucharowych typu I 3 oraz naczyń workowatych (ryc. 25d,i). Zdobiona dwuucha amfora typu II 5 (ryc. 5a) wystąpiła w Pietrowicach W. (115) w jamie 4/33 z dużym zasobowym naczyniem typu IV (ryc. 27d). Na tym samym stanowisku w jamie 1/35 amforze typu II 3 (ryc. 6a) towarzyszył dzbanek typu I 1 (ryc. 6c), a w jamie 2/35 smukłej amforze typu V (ryc. 6d) kubek typu I 1 (ryc. 6b). Ponadto w jamie 96 znaleziono amforę typu II 1 (ryc. 18e) z dużą misą pucharową typu I 1 (ryc. 18f). Na niektórych osadach omawiane tu amfory występowały także w obiektach zawierających ponadto ceramikę o cechach typologicznych i ornamentacyjnych właściwych starszej fazie kultury ceramiki promienistej. W takim kontekście występowały amfory typu III 3 (Wojnowice, 54)¹⁴², typu III1 (ryc. 7e — Pietrowice W.)¹⁴³, typu IV (ryc. 26c — Polska Cerekiew-Miłowice)¹⁴⁴ oraz dwie amfory typu II4 (ryc. 24i) i III2 (ryc. 24f) razem w jamie 9 w Polskiej Cerekwi¹⁴⁵.

Na Morawach w stratygraficznie udokumentowanych materiałach z warstwy C₂ w Jevišovicach nie znajdujemy ścisłych analogii do żadnego z interesujących nas tu typów naczyń. Jedynie amfory typu I (z wyjątkiem odmiany 1) i typu V stoją najbliższej amfor jevišovickich. Różnice między nimi dotyczą właściwie tylko ilości uch, które na amforach jevišovickich¹⁴⁶ występują w liczbie 2 lub 4, na naszych zaś wyłącznie po trzy. Podobnie nie spotykamy amfor, które stanowiłyby pełne analogie do naszych egzem-

plarzy trzyuchych, wśród materiałów kultury pucharów lejkowatych pochodzących z innych stanowisk morawskich¹⁴⁷, synchronizowanych z fazą C₂ lub wcześniejszych¹⁴⁸. Amfory takie, odpowiadające blisko, jednakże tylko wspomnianym dwom typom oraz egzemplarzom typu IV, pojawiają się na Morawach (jako typ charakterystyczny) w IV fazie Zápotockiego¹⁴⁹. W inwentarzu niektórych spośród tak datowanych stanowisk napotykałyśmy właśnie odpowiedniki wymienionych typów amfor¹⁵⁰. Poza tymi formami odnajdujemy w materiałach morawskich analogię do jednego jeszcze tylko typu amfor. Chodzi tu o dwuuchą smuklejszą amforę typu II6 (ryc. 25e). Jedyny taki egzemplarz pochodzi z osady w Brumovicach, okr. Opava. Wykazuje on bardzo bliskie podobieństwo do naszej amforki, jeżeli chodzi o ukształtowanie formalne, różnica dotyczy umieszczenia uch, które na okazie morawskim znajdują się na przejściu szyjki w brzusec, a na amforze z Lisiećcach poniżej nasady szyjki. Naczynie morawskie zostało znalezione w jamie razem ze słabo profilowanym pucharkiem (wg naszej klasyfikacji typu I1), stożkowatą miską (typu II) i nieforemnym kubkiem¹⁵¹. W naczyniach tych widzi J. Pavelčík elementy nawiązujące do form ze starszych faz kultury pucharów lejkowatych¹⁵², w związku z tym cały ten zespół uważa za starszy¹⁵³ od materiałów odpowiadających warstwie Jevišovice C₂.

Na terenie Czech w zespołach kultury pucharów lejkowatych występują przede wszystkim amfory 2- i 4-uche¹⁵⁴, a do rzadkich okazów należą egzemplarze zaopatrzone w trzy ucha. Ta ostatnia forma znana z jamy odkrytej w Postoloprtech, okr. Žatec¹⁵⁵, wykazuje dość bliskie podobieństwo do naszych amfor trzyuchych typu I (bez odmiany 1). Wystąpiła ona z zespołem naczyń mających nawiązania do form typu Jevišovice C₂ i czeskich baalberskich. Ona sama zaś wykazuje wyraźnie już młodsze cechy (stożkowata szyjka, trzy ucha)¹⁵⁶. Taką formę reprezentuje też amfora z osady w Vinoř pod Pragę, której

¹⁴⁷ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 667 n.; HOUŠTOVÁ 1960, zest. na s. 58.

¹⁴⁸ ZÁPOTOCKÝ 1957, s. 218; PAVELČÍK 1963; HOERNES 1903, tabl. XI 1.

¹⁴⁹ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 681; HOUŠTOVÁ 1960, s. 49.

¹⁵⁰ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 681, ryc. 255:1; MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, np. ryc. 3:6, 9:10, 12:11; KARGER 1922, s. 9, tabl. I 3.

¹⁵¹ PAVELČÍK 1963, s. 10, tabl. IV 2, V 7, 11.

¹⁵² PAVELČÍK 1963, s. 8, 10.

¹⁵³ PAVELČÍK 1963, s. 15.

¹⁵⁴ ŠTIKOVÁ 1954, s. 374—376; JANSKÁ 1957, s. 157; ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 667.

¹⁵⁵ NEUSTUPNÝ E. F. 1961c, s. 100, ryc. 1:1.

¹⁵⁶ NEUSTUPNÝ E. F. 1961c, s. 103.

¹⁴⁰ FOCK 1941.

¹⁴¹ Por. bliższe omówienie pozycji chronologicznej tego naczynia w części omawiającej puchary.

¹⁴² Materiały nie opublikowane, informacja dra Z. Bagniewskiego.

¹⁴³ Materiały nie opublikowane w zbiorach Muzeum w Opolu — jama 35 z badań w roku 1942.

¹⁴⁴ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1970a, s. 109.

¹⁴⁵ D. WOŃIAK 1964 c, s. 37.

¹⁴⁶ PALLIARDI 1914, ryc. 18; HOUŠTOVÁ 1960, s. 17.

materiałom przypisywano już dawniej odrębny charakter¹⁵⁷, a które obecnie włączane są do czeskiej fazy salzmündzkiej¹⁵⁸. W kontekście młodszych form (niskiej esowatej misy pucharowej i fragmentu kubka z pionowymi żłobkami) wystąpiła też trzyucha amfora o zwężającej się szyjce na osadzie w Dolnim Jiřetinie, okr. Most¹⁵⁹. Inna z naszych amfor, mająca paralele w materiałach czeskich, to dwuucha amfora typu II6. Najlepszy odpowiednik stanowi dla niej egzemplarz z osady w Makotřasach, okr. Kladno¹⁶⁰. Na podstawie wstępnej analizy materiałów na niej znalezionych przypisuje się interesującej nas amforze dość wczesną pozycję chronologiczną, dopatrując się w niej cech starszych, nawiązujących do wczesnych form północnych (fazy A)¹⁶¹. Poza tym egzemplarzem w materiałach czeskich podobną formę reprezentują jeszcze tylko dwie amforki¹⁶². Nie pochodzą one jednak ze znalezisk zwartych, co oczywiście nie ułatwia określenia ich pozycji chronologicznej, tym bardziej że podobnych form brak w dobrze udokumentowanych zespołach czeskich. M. Zápotocký, podkreślając te trudności, umieścił omawiany typ amfor w swojej fazie II, między formami z fazy AB i fazy salzmündzkiej¹⁶³. Amfory młodsze mają bowiem już inaczej ukształtowany brzusiec, który staje się bardziej baniasty i dwustożkowaty¹⁶⁴ i wyraźnie oddziela się od stosunkowo wąskiej cylindrycznej szyjki, a w późniejszych jeszcze fazach szyjka zwęża się stożkowato ku górze¹⁶⁵.

¹⁵⁷ JIRA 1910, s. 162–206, tabl. IX (1) 14.

¹⁵⁸ JANSKÁ 1957, s. 154.

¹⁵⁹ PREIDEL 1934, s. 138, tabl. VI 2.

¹⁶⁰ PLESLOVÁ, KNOR 1964, s. 477–478, ryc. 145: 3.

¹⁶¹ PLESLOVÁ, KNOR 1964, s. 477. Z drugiej strony wskazuje się na podobieństwo tego naczynia do amforek publikowanych przez BOGNAR-KUTZIAN (1963, tabl. III 2, 5) z kręgu kultury tiszapolgarskiej. Podobieństwa te są jednak dość płynne. Amfora z Makotřas odpowiada natomiast zupełnie egzemplarzowi z morawskich Brumovic, w odniesieniu do którego J. PAVELČÍK (1963, s. 10) wskazuje też na podobieństwa z kręgiem kultur południowych, w tym przypadku z młodszą fazą morawskiej malowanej ceramiki. W ostatnim opracowaniu tej kultury na Morawach uważa się natomiast amfory dwuuche, występujące właściwie tylko w najmłodszej fazie, za zjawisko rzadkie i obecność takich form w zespołach morawskiej malowanej ceramiki należy przypisać koneksjom z kulturą pucharów lejkowatych fazy baalberskiej — Jeviřovice C₂, por. PODBORSKÝ 1970, s. 270, ewentualnie wpływom kultury jordanowskiej, por. KOŠTUŘÍK 1973, s. 27, 43.

¹⁶² ZÁPOTOCKÝ 1956a, s. 546–547 (Třebiřice, Žabonosy), ryc. 232:8, 9.

¹⁶³ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 670.

¹⁶⁴ DRIEHAUS, PLESLOVÁ 1961, s. 365, ryc. 25.

¹⁶⁵ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 677; STOCKÝ 1926, tabl. 93:8, 90:2.

W materiałach z Dolnego Śląska znajdujemy analogie także do nielicznych tylko typów naszych amfor. Podobnie jak to miało miejsce w Czechach i na Morawach dominują tu amfory cztero- i dwuuche, a rzadziej występują formy trzyuche¹⁶⁶. Te ostatnie pojawiają się także dopiero w młodszych zespołach kultury pucharów lejkowatych. Najbliższe odpowiedniki do naszych trzyuchych amfor typu I (z wyj. odmiany 1), IV i V stanowią formy odkryte w Nosocicach, pow. Głogów¹⁶⁷, Wrocławiu-Grabiszynie¹⁶⁸, Trzebniku, pow. Wrocław¹⁶⁹, oraz na osadzie we Wrocławiu-Pracach¹⁷⁰. Natomiast z osad w Janówku pow. Dzierżoniów¹⁷¹, a także z Gniechovic, pow. Wrocław¹⁷², znane są trzyuche amfory, które mają wyraźniej zaznaczoną granicę między cylindryczną lub lekko wychyloną szyjką a dwustożkowatym bądź baniastym brzuscem. Te formy stanowić mogą przybliżone paralele do naszych amfor typu II (ryc. 24b), III2 (ryc. 24f) i III 3. Istniejące między nimi różnice dotyczą różnego umieszczenia uch, które np. u amfory typu II znajdują się na górnej części brzuśca, lub obecności listwy plastycznej na granicy szyjki i brzuśca (typ III3). Amfory dwuuche występujące na Dolnym Śląsku mają w większości brzusiec dwustożkowaty lub bliski dwustożkowatości. Formy o smuklejszym albo kulistym brzuscu są rzadkie, a reprezentują je trzy znane egzemplarze z Górzyc, pow. Wrocław, i Wrocławia-Prac¹⁷³. Żadna z nich nie stanowi jednak dobrej analogii do naszej dwuuchej amfory typu II6 (ryc. 25e). Łączy je tylko umieszczenie uch, które znajdują się tuż poniżej nasady szyjki. Tak samo umieszczone ucha spotykamy na amforach o mniej lub bardziej dwustożkowatym brzuscu, z którymi przez ten właśnie kształt brzuśca, a także cylindryczną dość szeroką szyjkę¹⁷⁴, porównać moglibyśmy naszą amforę typu II5 (ryc. 5a). Natomiast egzemplarze dolnośląskie, mające tak samo jak amfora typu II5 umieszczone ucha (na przejściu szyjki w brzusiec) i dwustożkowaty brzusiec, różnią się od niej nieco stosunkowo wąską i wysoką szyjką¹⁷⁵.

¹⁶⁶ WOJCIECHOWSKI 1968, s. 130 n.

¹⁶⁷ SEGER 1916, ryc. 67, 143, 166.

¹⁶⁸ SEGER 1924, s. 74–75, tabl. VII 8.

¹⁶⁹ SEGER 1916, ryc. 192.

¹⁷⁰ UMBREIT 1937, tabl. 43 f.

¹⁷¹ WOJCIECHOWSKI 1973, s. 33–34, ryc. 23g, 18j, 22d.

¹⁷² Materiały nie opublikowane, informacja mgra J. Romanowa.

¹⁷³ UMBREIT 1937, tabl. 43g, h, 45a; formy te łączone są z najstarszą fazą (AB) kultury pucharów lejkowatych, por. BECKER 1947, 208–209, ryc. 43:12, 13; WOJCIECHOWSKI 1970, s. 61–62, 69.

¹⁷⁴ SEGER 1916, ryc. 137.

¹⁷⁵ SEGER 1916, ryc. 183; UMBREIT 1937, tabl. 45d.

Ten typ dwustożkowatych dwuuchych amfor występuje na Dolnym Śląsku w II—III fazie rozwojowej kultury pucharów lejkowatych¹⁷⁶.

Na stanowiskach omawianej kultury z obszarów leżących dalej na północ i północny wschód od Dolnego Śląska, nie znajdujemy wielu dobrych odpowiedników do naszych amfor. Nie stwierdzamy tam w ogóle amfor trzyuchych, a jedyne ogólne nawiązania formalne uchwytnie są w stosunku do dwuuchych amforek typu II 5 i 6. Egzemplarze o smuklejszym brzuścu¹⁷⁷ przypominają naszą amforę typu II 6 jedynie w takim stopniu, jak to stwierdziliśmy w stosunku do amfor dwuuchych z Dolnego Śląska. Dotyczy to zresztą także i amfory odmiany 5 typu III¹⁷⁸. Spośród obu tych form starszą metrykę mają amfory smuklejsze¹⁷⁹, natomiast formy dwustożkowe występują dopiero w fazie wióreckiej¹⁸⁰ i trwają dalej w fazie lubońskiej, ale szyjka ich staje się wyraźnie szersza i nie oddziela się już tak ostro od brzuśca jak w amforach fazy starszej¹⁸¹. W materiałach lubońskich znajdujemy bardzo podobną pod względem formalnym analogię do pojedynczo reprezentowanej amfory typu VI. Pochodzi ona z jamy osadniczej odkrytej w Pakości, pow. Mogilno, gdzie współwystępowała razem z fragmentami naczyń zdobionych w stylu lubońskim. K. Jażdżewski¹⁸² uważa ją za formę powstałą pod wpływem kultury amfor kulistych.

Jeżeli chodzi o analogie do amfor znane z baalberskiej grupy z rodzimego jej obszaru, pewne zbliżone odpowiedniki znajdujemy właściwie do kilku typów naszych amfor. Odpowiedniki te nie są jednak zupełnie adekwatne, ponieważ o ile np. są podobne pod względem formy, to różnią się albo ilością uch, albo ich usytuowaniem na naczyniu. Najwięcej form podobnych przytoczyć można do dwuuchych amforek typu II 5 i 6. U wszystkich tych amforek szyjka jest jednak nieco wyższa niż u form górnośląskich. Ponadto amfory z podobnie ukształtowaną szyjką i brzuścem jak u typu II 6, mają uszka umieszczone na przejściu szyjki w brzusec, a na naszej — tuż pod nasadą

szyjki¹⁸³. Takie uszka znajdujemy natomiast na amforach o dwustożkowatym brzuścu¹⁸⁴. Amforę typu II 5 możemy porównać w przybliżeniu np. z egzemplarzami z Diebzig, Kr. Kothen¹⁸⁵, Beesen, Stkr. Halle¹⁸⁶ i Zweimen, Kr. Merseburg¹⁸⁷. Także wśród części czterouchych amfor grupy baalberskiej znajdujemy takie, w których mogliśmy się dopatrzyć pewnych cech zbliżających je do naszych amfor. Podobieństwa te dotyczyłyby, poza różną ilością uch, form amfor typu I¹⁸⁸, typu III¹⁸⁹ oraz amfory typu IV¹⁹⁰. J. Preuss skłonny jest widzieć w odmiennie ukształtowanych brzuścach amfor baalberskich wyraz różnic chronologicznych. Starszą metrykę miałyby mieć formy o jajowatym lub kulistym brzuścu, młodsze byłyby amfory dwustożkowe, wykazujące już bliższe nawiązania do form salzmündzkich. Stratygraficznie jednak nie zostały te sugestie udokumentowane, a wysuwane są głównie na podstawie innych przesłanek opartych na ustaleniach poczynionych w stosunku do innych terenów występowania kultury pucharów lejkowatych¹⁹¹.

W zespołach małopolskich, a także w licznie występujących stanowiskach tej kultury w widłach Sanu i Wisły oraz na Wyżynie Lubelskiej, wśród amfor należących tam do najliczniej reprezentowanego materiału ceramicznego nie znajdujemy wielu analogii do egzemplarzy górnośląskich. Brak tam zdecydowanie amfor trzyuchych zarówno dużych baniastych, jak i mniejszych o jajowatym bądź zaokrąglonym brzuścu¹⁹², a wśród dominujących form cztero- i dwuuchych tylko w stosunku do tych ostatnich wskazać możemy na pewne egzemplarze¹⁹³, do których nawiązują nasze amfory typu II 4 i 5.

¹⁷⁶ WOJCIECHOWSKI 1970, s. 63—73.

¹⁷⁷ LIPIŃSKA 1950, s. 32, ryc. 1, 2; WIŚLAŃSKI 1964, s. 87—91, ryc. 9; GABAŁÓWNA 1964, s. 29 n., ryc. 1, 2; JAŹDŻEWSKI 1936, s. 194, ryc. 190, 191; PIECZYŃSKI 1972, ryc. 4.

¹⁷⁸ JAŹDŻEWSKI 1936, s. 239, ryc. 189; WIŚLAŃSKI 1964, s. 85, ryc. 5, ryc. 12:1.

¹⁷⁹ JAŹDŻEWSKI 1936, s. 239, 242; BECKER 1947, s. 200; GABAŁÓWNA 1964, s. 36; WIŚLAŃSKI 1964, s. 91.

¹⁸⁰ WIŚLAŃSKI 1964, s. 89; GABAŁÓWNA 1964, s. 36; JAŹDŻEWSKI 1936, s. 239; WIŚLAŃSKI, CZARNECKI 1973, s. 92.

¹⁸¹ GABAŁÓWNA 1960, s. 24—25, ryc. 6; WIŚLAŃSKI 1964, s. 90, ryc. 12:3.

¹⁸² JAŹDŻEWSKI 1936, s. 85, ryc. 721, 722; por. także WIŚLAŃSKI 1966a, s. 98.

¹⁸³ PREUSS 1966, np. tabl. 12:2, 3, 26:3, 39:1, 40:2; 41:1.

¹⁸⁴ PREUSS 1966 tabl. 26:2, 41:10, 47:6.

¹⁸⁵ PREUSS 1966, tabl. 39:5, 6.

¹⁸⁶ PREUSS 1966, tabl. 41:2.

¹⁸⁷ PREUSS 1966, tabl. 41:11.

¹⁸⁸ Np. amfora z jamy 1/30 z Pietrowic (ryc. 31 g) do amfor publikowanych przez PREUSSA (1966, tabl. 29: 3, 4, 45:4).

¹⁸⁹ PREUSS 1966, np. tabl. 8:1 i 27:1 do amfory z Polskiej Cerekwi (ryc. 24f).

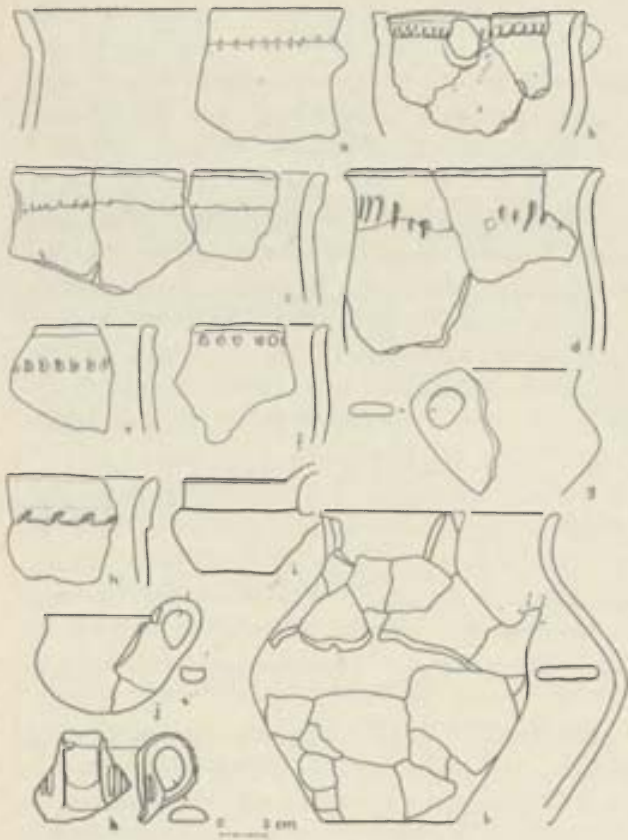
¹⁹⁰ PREUSS 1966, np. tabl. 15:1, 17:3, do amfory z Polskiej Cerekwi-Miłowic (ryc. 26c).

¹⁹¹ PREUSS 1966, s. 27 n.

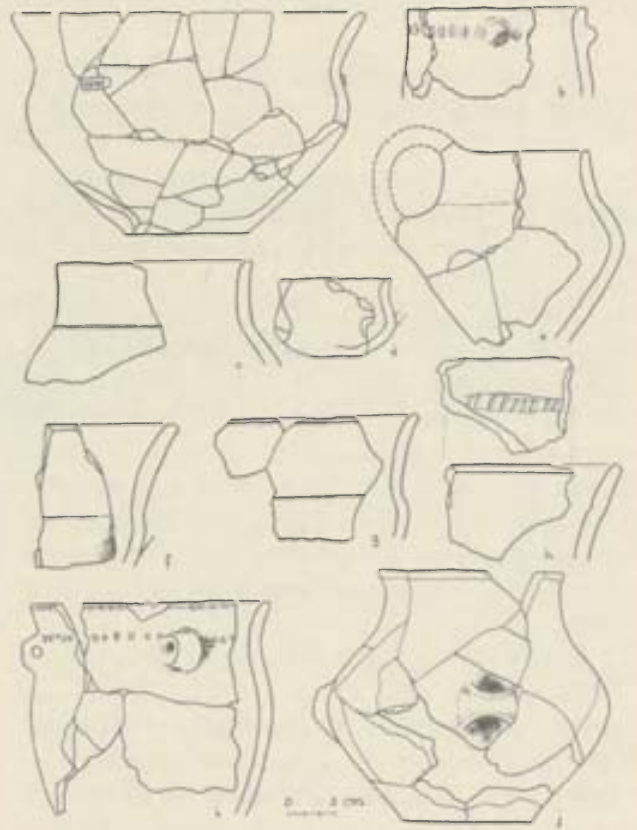
¹⁹² GAJEWSKI (1953, s. 38) wspomina o występowaniu w międzyrzeczu Wisły i Bugu amfor o baniastym brzuścu, które miały być zaopatrzone w ucha (ile?) na załomie ewentualnie nieco powyżej. Zbliżona do naszego typu III 2 i 3 forma pochodzi z osady w Zawarży, pow. Pińczów, por. KULCZYCKA-LECIEWICZOWA 1964, s. 42, ryc. 3h.

¹⁹³ GAJEWSKI 1953, ryc. 38, 59, 63; ŚLUSARSKI 1950, ryc. 7:23; UZAROWICZOWA 1970, s. 504, ryc. 33a.

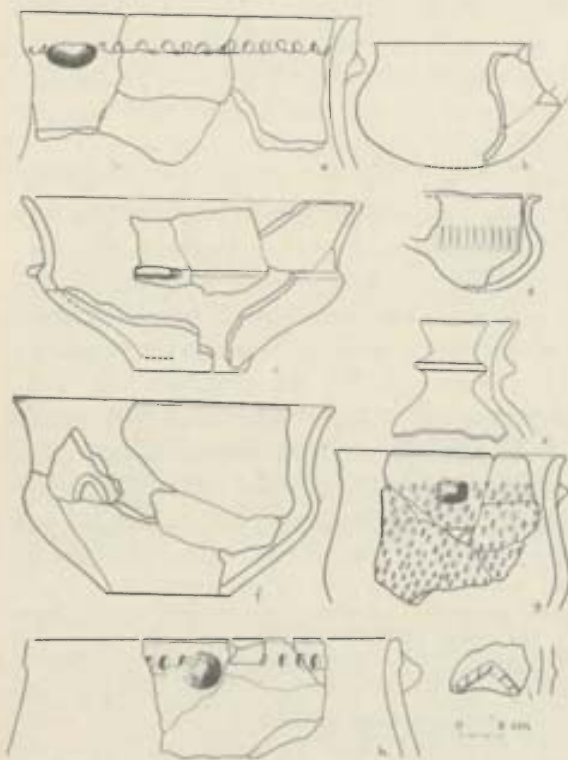

Ryc. 9. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz. Z warstwy kulturowej stan. 8 — Aus der Kulturschicht der Fundst. 8

Ryc. 11. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz. Z warstwy kulturowej stan. 8 — Aus der Kulturschicht der Fundst. 8

Ryc. 10. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz. Z warstwy kulturowej stan. 8 — Aus der Kulturschicht der Fundst. 8

Ryc. 12. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz. Z warstwy kulturowej stan. 8 — Aus der Kulturschicht der Fundst. 8

KUBKI (tabl. II D)

Do kubków zaliczono naczynka zaopatrzone w jedno taśmowe lub wałeczkowe ucho, niezbyt wysokie (do ok. 10 cm), z dość szerokim otworem wylewu, nie przekraczającym jednak największej szerokości baniastego brzuśca. Ze względu na ukształtowanie profilu i zamocowanie ucha wydzielono typy i odmiany.

Do TYPU I zaliczono kubki o cylindrycznej lekko wyodrębnionej szyjce i baniastym łagodnie dwustożkowatym brzuścu oraz słabo wyodrębnionym płaskim dnie. *Odmianę 1* tworzą naczynka z uchem taśmowym, nie wystającym ponad krawędź. Przebiega ono na pewnym odcinku równo z krawędzią, do której jest przymocowane jednym końcem, a drugim w miejscu największej wydętości brzuśca (ryc. 6b). W *odmianie 2* podobnie umocowane ucho wystaje nieco ponad krawędź (ryc. 9i, 12a).

TYP II reprezentują kubki mające podobnie jak u typu I uformowaną szyjkę, natomiast dolną część tworzy mały półkulisty pojemniczek o niewyodrębnionym lub słabo zaznaczonym dnie. *Odmiany 1 i 2* wyróżnia ta sama cecha co u kubków typu I (ryc. 13d — odm. 1; 14b — odmiana 2). Jeden z kubków odmiany 1 jest zdobiony żłobkami.

Kubki TYPU III to formy o lekko esowatym profilu z bardzo lekko wyodrębnioną szyjką i baniastym półkulistym pojemniczkiem. Średnica otworu nie przekracza nigdy największej wydętości brzuśca, jest jej równa bądź nieco mniejsza. Odmiany jak wyżej (ryc. 26o — *odmiana 1*; ryc. 9j, 10b — *odmiana 2*).

TYP IV kubków tworzą naczynka również o lekko esowatym profilu, których brzusec jest jednak dwustożkowaty o łagodnym załomie, przechodzącym lekkim skosem ku wyraźnie wyodrębnionemu płaskiemu dnu. Średnica otworu jest mniejsza od największej wydętości brzuśca i prawie równa bądź nieco mniejsza od średnicy dna. Odmiany jak wyżej (tabl. IID). Jeden z kubków odmiany 1 ma krawędź lekko wyciągniętą na zewnątrz i brzusec zdobiony płytkimi pionowymi żłobkami (ryc. 10d).

Kubki zaliczone do TYPU V to naczynka nie mające szyjki, kształtu dwustożkowego o mniej lub bardziej zaznaczonym załomie przypadającym nieco powyżej wysokości naczynia. Uszko taśmowe (ryc. 20h) lub wałeczkowe (ryc. 26i) wystaje nieco ponad krawędź.

Poza kubkami, które można było sklasyfikować typologicznie, znamy kilkanaście kubków pozostających poza możliwością pełnej klasyfikacji. Są to fragmenty, na których nie stwierdzono ucha, a które ze względów formalnych zaliczyć by można generalnie

do typu II i III (ryc. 11d). Kilka kubeczków z tej grupy było na brzuścu zdobionych pionowymi płytkimi żłobkami (ryc. 13e, 17b,c). Poza tym w materiale ceramicznym stwierdzono wiele fragmentów, które mogły pochodzić z kubków (np. uszka taśmowe, wałeczkowe). Sądzić więc należy, że ilościowy udział tego rodzaju naczyń był w inwentarzu kultury pucharów lejkowatych na omawianym terenie dość duży. Jeden tylko kubek typu II 1 pochodził z grobu ciepłopalnego, gdzie wystąpił razem z naczyniem workowatym typu I 1 (Pietrowice W., 118)¹⁹⁴. Pozostałe znaleziono na osadach. W obiektach nieruchomych wystąpiły w Pietrowicach W. (115), Raciborzu-Studziennej (120), Polskiej Cerekwi-Miłowicach (88)¹⁹⁵ i Polskiej Cerekwi (90)¹⁹⁶. Wśród form towarzyszących kubkom można było stwierdzić: w Pietrowicach w jamie 2/35 amforę trzyuchą typu V z kubkiem typu I 1 (ryc. 6b,d); w jamie 3/59 fłaszę z kryzą, fragment ornamentowanego pucharu lejkowatego, misy typu I 3 z kubkiem typu III 1 i fragmentem kubka typu II zdobionego skośnymi żłobkami (ryc. 13a-f); w jamie 14 misę typu I 3 z plastycznymi pionowymi żeberkami, naczynie workowate typu I 2 z kubkiem typu II 2 (ryc. 14a,b); w jamie 49 kubek typu I 1 z misą typu I 3 i fragmentem naczynia workowatego (ryc. 30a,c); w jamie 52 misę typu I 3 z kubkiem typu IV 2 (ryc. 15a, 29e); w jamie 80 naczynie wazowate, naczynia workowate typu I 1 z kubkami typu II (ryc. 17b-g); w Polskiej Cerekwi kubeczek typu II 2 z zespołem 12 naczyń, m.in. dzbankiem zdobionym na przemian skośnymi żłobkami (typ II 2), amforą typu III 2, głęboką misą pucharową typu I 3, pucharem typu I 1, amforką typu II 4 (ryc. 24e-i)¹⁹⁷.

Konfrontacja scharakteryzowanych typów kubków z naczyniami tego rodzaju znanymi z zespołów kultury pucharów lejkowatych z Moraw wykazuje, że w horyzoncie odpowiadającym warstwie Jevišovice C₂ nie znajdujemy wielu dobrych odpowiedników naszych egzemplarzy. Pewne podobieństwo uchwytnie jest jedynie w stosunku do kubków typu II 1 (ryc. 13d) i typów I 1 (ryc. 6b)¹⁹⁸ oraz V (ryc. 20h)¹⁹⁹. Wyraźnie więcej form podobnych egzemplarzom z naszego terenu zawierają materiały pochodzące z grobów na cmentarzyskach typu ohrozimskiego. Te paralele dotyczą jednak już innych typów kubków, które odbiegają od

¹⁹⁴ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1975.

¹⁹⁵ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1970a, s. 121, w jamie 8, ryc. 6d.

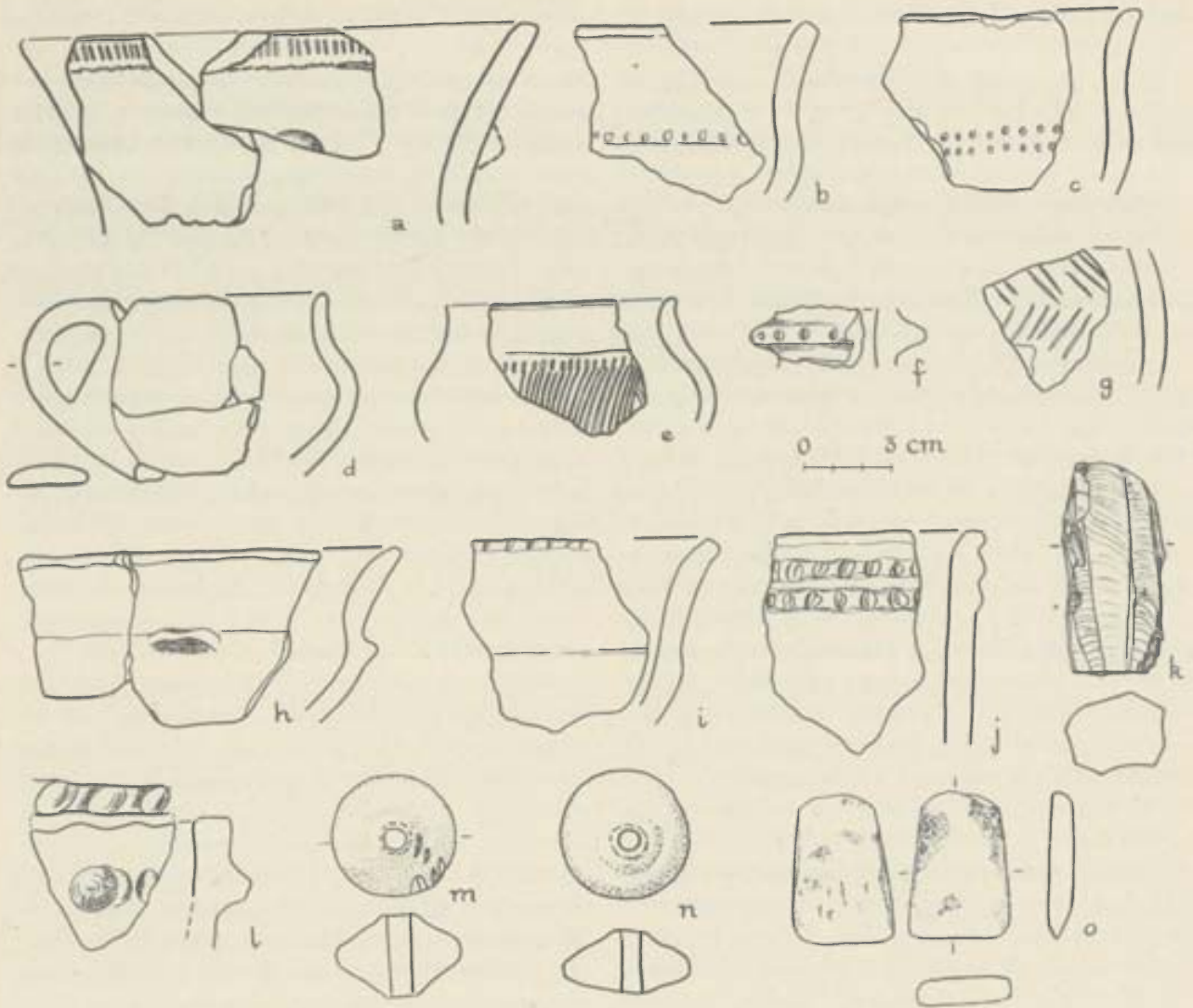
¹⁹⁶ D. WOŹNIAK 1964c, s. 37.

¹⁹⁷ D. WOŹNIAK 1964c, s. 37.

¹⁹⁸ HOUSTOVÁ 1960, s. 19, tabl. X 2; ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 674, ryc. 254:5.

¹⁹⁹ HOUSTOVÁ 1960, s. 41, tabl. XXIV 7.

Ryc. 13. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz

a-f - jama - Grube 3/59; g-o - jama - Grube 4/59

form spotykanych w horyzoncie Jeví ovce C₂. Tak więc znajdujemy w niektórych grobach²⁰⁰ analogie do kubków typu IV. Występują one w tych zespołach, które nie mają form nawiązujących wyraźnie do zestawu ceramicznego kultury ceramiki promienistej, ani też nie mają ornamentyki kanelowanej (np. smukłe słabo profilowane puchary). Same zaś kubki bardzo przypominają podobne naczynia znane z bolerazkiej fazy kultury ceramiki promienistej na Słowacji²⁰¹. Poza tym wśród form kubków pochodzących z tychże zespołów grobowych występują jeszcze okazy, do których bliskie podobieństwo wykazują kubki naszego typu II2 i III. Nigdy jednak nie znalazły się one tam razem z pucharem lejkwatym, natomiast wy-

stępowały bądź to w grobach, które zawierały formy kultury ceramiki promienistej²⁰², bądź w towarzystwie takich form, które nie miały cech „promienistych”²⁰³. Na naszym terenie znajdujemy je w obiektach zawierających materiały kultury pucharów lejkwatych (np. Pietrowice W. 115, jama 14), w obiektach z udziałem form tej kultury i fragmentami naczyń zdobionych żłobkami (np. Pietrowice, jama 3/59 i 80; Polska Cerekiew, 90, jama 9)²⁰⁴, a także w zespole naczyń o ewidentnych cechach bolerazkich (np. Pietrowice, jama 41)²⁰⁵. Podobne kubeczki o półkulis-

²⁰² MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 17 B, D, E, 20B, 22D.

²⁰³ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 15G, 16B, 18C.

²⁰⁴ D. WOŹNIAK 1964c, s. 37.

²⁰⁵ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1963, s. 39, ryc. 5e,f.

²⁰⁰ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 20E, 21F, 22B₂.

²⁰¹ NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1964, tabl. I 3,

tym pojemniczku i z taśmowym uchem wystającym ponad krawędź (odpowiadające typowi III2 — ryc. 9j) wystąpiły na osadzie w Brumovicach, okr. Opava. Razem z zespołem towarzyszących im w jamie naczyń zaliczone zostały do II fazy (Zápotockiego), przy czym uważa się je za powstałe pod wpływem najmłodszej fazy morawskiej ceramiki malowanej²⁰⁶.

W zespołach kultury pucharów lejkowatych na terenie Czech kubki występują dopiero w schyłkowej fazie baalberskiej (siřemskiej), a większego znaczenia nabierają w fazie salzmündzkiej²⁰⁷. Charakterystyczne są dla tych faz kubki o wyraźnie wyodrębnionej prostej, początkowo krótkiej, w fazie salzmündzkiej wyższej cylindrycznej, a także stożkowatej szyjce i baniastym łagodnie dwustożkowatym brzuscu. Taśmowe uszko przyczepione jest do krawędzi, ponad którą niekiedy bardzo lekko wystaje. Do tych form nawiązują najbardziej kubki naszego typu I, mające odpowiedniki zarówno wśród naczyń pochodzących z osad²⁰⁸, jak i grobów²⁰⁹. Na osadach z fazy salzmündzkiej znajdujemy także kubki, do których są bardzo podobne²¹⁰ egzemplarze naszego typu IV1. Mało jest natomiast w Czechach kubeczków o półkulistym pojemniczku. Jeżeli sporadycznie występują, to mają już brzusec pokryty wątkami kanelowanymi²¹¹.

W stosunku do obszarów czesko-morawskiego i górnośląskiego stanowiska dolnośląskie zawierają stosunkowo mało interesujących nas naczyń. Z przedstawionego przez W. Wojciechowskiego przeglądu tych form w aspekcie chronologicznym wynika, że sporadycznie występują one w II i III fazie rozwojowej, liczniej dopiero w najmłodszej²¹². Ten ilościowy wzrost zaznacza się oczywiście tylko w stosunku do poprzednich okresów, w których kubki stanowiły znaleziska pojedyncze²¹³, w sumie jednak wśród materiałów o najmłodszej metryce liczba ich nie jest zbyt wysoka. Na jednej bowiem z rozległych osad łączonych z tąże schyłkową fazą kubki nie były w ogóle reprezentowane (Tomice, pow. Dzierżonów²¹⁴), na drugiej zaś (Janówek, pow. Dzierżonów)

liczba ich sięgała zaledwie kilkunastu sztuk²¹⁵. Jeżeli chodzi o asortyment form występujących na Dolnym Śląsku, egzemplarze, w których możemy dostrzec się cech podobnych do kubków z naszego terenu, odnajdujemy tylko w materiałach zaliczanych do młodszych faz rozwojowych. Zestaw ten jest jednak ograniczony do trzech zaledwie form, którym odpowiadają kubki typu I2 (ryc. 12a)²¹⁶, II2 (tabl. IID)²¹⁷ oraz prawdopodobnie typu III²¹⁸. Kubeczek mający kształt zbliżony do form ostatnio wymienionego typu występował m. in. razem z ceramiką zdobioną w stylu lubońskim i bolesławskim²¹⁹.

Na stanowiskach z obszaru wielkopolsko-kujawskiego kubki należą do znalezisk bardzo rzadkich, w większości zachowanych fragmentarycznie. Nieliczne lepiej zachowane egzemplarze reprezentują jednak formy nie spotykane na naszym terenie²²⁰. Jedynie w odniesieniu do kubka z osady w Radziejowie Kujawskim, st. 1, łączonej z fazą lubońską, możemy wskazać na podobieństwo łączące go z naszymi formami typu IV2 (ryc. 29e)²²¹.

Bogato są natomiast reprezentowane kubki na obszarze występowania południowej grupy kultury pucharów lejkowatych w Małopolsce i Polsce południowo-wschodniej. Wśród nich natrafiamy na formy wykazujące bardzo bliskie nieraz podobieństwa do niektórych spośród okazów górnośląskich. Najwięcej takich form pochodzi z najbliższej nam terytorialnie osady w Książnicach Wielkich, pow. Kazimierza Wielka, datowanej na schyłkowe okresy trwania kultury pucharów lejkowatych. W zestawie form występujących w jej obrębie spotykamy naczynka, do których nawiązują kubki typu I (ryc. 6b, 9i)²²², typu III (ryc. 9j, 10b)²²³ i ewentualnie typu IV2 (ryc. 29e)²²⁴. Na stanowiskach leżących dalej na wschód kubków o półkulistym pojemniczku już prawie nie ma. Dominują bowiem formy o dwustożkowatym łagodnie zaokrąglonym brzuscu i krótkiej lejkowato rozchylonej szyjce, zaopatrzone bardzo często w duże ucha typu *ansa lunata*²²⁵, a małe kubeczki przypominające w pewnym tylko stopniu nasze egzemplarze o pół-

²⁰⁶ PAVELČÍK 1963, s. 11, por. także 1957, s. 106.

²⁰⁷ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 678, 684.

²⁰⁸ STOCKÝ 1926, tabl. 91:12, 16, 93:23, 25; PLESLOVÁ, KNOR 1964, ryc. 145:2.

²⁰⁹ PREIDEL 1936, s. 511, ryc. 2: 11; STOCKÝ 1926, tabl. 93:11.

²¹⁰ STOCKÝ 1926, tabl. 91:7; JANSKÁ 1957, s. 155.

²¹¹ STOCKÝ 1926, tabl. 104:16, 18. Powstanie tych form na obszarze czeskim przypisuje ZÁPOTOCKÝ (1958, s. 687) wpływom ze środowiska morawskiej fazy IV.

²¹² WOJCIECHOWSKI 1968, s. 130 n.

²¹³ WOJCIECHOWSKI 1968, s. 133, 136; PAZDA 1965, s. 58 n.

²¹⁴ ROMANOW 1973.

²¹⁵ WOJCIECHOWSKI 1973, s. 36—37.

²¹⁶ SEGER 1926, ryc. 28.

²¹⁷ PAZDA 1965, ryc. II a.

²¹⁸ WOJCIECHOWSKI 1973, ryc. 25f.

²¹⁹ WOJCIECHOWSKI 1973, ryc. 25.

²²⁰ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 242—243, 256.

²²¹ GABAŁÓWNA 1960, s. 24—25, ryc. 7.

²²² BURCHARD, EKER 1964, ryc. 5, tabl. XVI 1, 2.

²²³ BURCHARD, EKER 1964, ryc. 3, tabl. XV 2.

²²⁴ BURCHARD, EKER 1964, tabl. XVI 7.

²²⁵ PODKOWIŃSKA 1950, s. 128, tabl. XXXVIII 3; KOWALCZYK 1956, s. 43, tabl. VI 6; 1957, tabl. XCIX 3; BALCER 1967, s. 335—336, ryc. 19b,c, 20 a, f.

kulistym brzuścu mają także duże ucho w typie *ansa lunata*²²⁶. Wśród dwustożkowatych kubków²²⁷ znajdują się jednak również formy przypominające nasze egzemplarze typu IV. Należą one tam do form rzadko spotykanych i sprawiają wrażenie egzemplarzy niestarannie wykonanych, jak gdyby „drugiego gatunku”.

Na obszarze występowania niemieckiej odmiany kultury pucharów lejkowatych kubki są również dość licznie spotykane. Przeważnie są to formy o wyraźnie rozczłonkowanej linii profilu, rzadsze są egzemplarze słabiej profilowane, natomiast nie spotyka się zupełnie kubków o półkulistym pojemniczku. U większości uszko przyłączone jest poniżej krawędzi, mniej więcej w połowie wysokości szyjki, i do brzuśca w miejscu jego największej wydętości. Zdarzają się wszakże egzemplarze, których uszko zamocowane jest górną nasadą do krawędzi, nigdy jednak ponad nią nie wystaje. Do tych też okazów wykazują największe podobieństwo kubki naszego typu II (ryc. 30a)²²⁸ oraz typu IV (tabl. IID)²²⁹. Na porównywanym obszarze kubki należą do form, które w obrębie grupy baalberskiej łączy się ze schyłkowym okresem jej trwania²³⁰. Natomiast wśród kubków występujących w grupie salzmündzkiej nie znajdujemy zupełnie form, do których nawiązywałyby nasze egzemplarze.

DZBANY (tabl. II E)

Do form rzadziej spotykanych należą jednouchy dzbany. W większości są to naczynia dość smukłe, których wysokość przekracza największą średnicę brzuśca. Rzadsze są okazy bardziej przysadziste o odwrotnych proporcjach stosunku wysokości do największej średnicy. Różnice w ukształtowaniu profilu poszczególnych dzbanów i w zamocowaniu ucha pozwalają na wydzielenie następujących typów i odmian.

TYP I stanowią dzbanki o cylindrycznej niezbyt wysokiej szyjce i baniastym łagodnie dwustożkowatym brzuścu, którego największa wydętość przypada mniej więcej w połowie wysokości naczynia. Dno płaskie, niewyodrębnione. *Odmianę 1* tworzą dzbany z uchem taśmowym, nie wystającym ponad brzeg naczynia. Jednym końcem jest ono przymocowane do krawędzi, drugim do barku powyżej załomu brzuśca (ryc. 6c) W *odmianie 2* ucho jest podobnie przymocowane, wystaje jednak ponad krawędź (ryc. 29c). Jeden dzban tej odmiany jest zdobiony na brzu-

ścu pionowymi płytkami żłobkami (ryc. 16d). Wariant tej odmiany tworzy jedno naczynie, mające mniej wydęty brzusiec i słabiej podkreśloną granicę między szyjką a brzuścem (ryc. 14e).

Do TYPU II zaliczono dzbanki z wychyloną lekko na zewnątrz szyjką, przechodzącą bez wyraźnego rozgraniczenia w łagodnie dwustożkowaty brzusiec, którego największa szerokość znajduje się w połowie wysokości naczynia lub nieco powyżej. Odmiany wyróżnia ta sama cecha co u typu I (tabl. IIE — *odmiana 1*; ryc. 7h, 91 — *odmiana 2*). Jeden z dzbanków odmiany 2 jest na górnej części brzuśca zdobiony płytkami na przemian skośnymi żłobkami (ryc. 24g).

Do ostatniego TYPU III należy tylko jeden dzban (ryc. 1e). Jego szyjka oddzielona jest od brzuśca poziomym żłobkiem i zwęża się stożkowato ku górze. Łagodny załom lekko dwustożkowatego brzuśca przypada powyżej połowy wysokości naczynia. Ucho, przyłączone jak u poprzednich egzemplarzy, wystaje nieco ponad krawędź.

Wszystkie omówione tu dzbany znaleziono na osadach. W obiektach razem z innymi formami ceramicznymi wystąpiły dzbany typu II1 razem z amforek typu II3 (ryc. 6a, c) w jamie 1/35 w Pietrowicach W. (115), a w jamach 17 i 35 tylko razem z fragmentami naczyń workowatych; w jamie 76 dzban typu I2 razem z misami pucharowymi typu II1 i I3 (ryc. 16a-d). Ponadto w Polskiej Cerekwi (90)²³¹ dzban typu II2 z zespołem naczyń w jamie 9.

Z przeglądu materiałów kultury pucharów lejkowatych pochodzących z sąsiadujących obszarów wynika, że dzbany nie mają szerokiego zasięgu terytorialnego. Terenem ich zwartego występowania są obszary zajęte przez grupę południową, ale tylko w jej południowo-zachodnich odłamach²³². Wchodzi więc tu w rachubę Morawy, Czechy, część NRD, Górny i południowa część Dolnego Śląska, gdzie wydziela się jeszcze skupiska z wyraźniejszą koncentracją tych naczyń²³³. Na Morawach dzbany występują w dwóch grupach formalnych. Pierwszą reprezentują formy z uchem zaczepionym poniżej krawędzi, drugą liczniejszą — z uchem przymocowanym górnym końcem do krawędzi, ponad którą niekiedy wystaje. Ten ostatni typ dzbanów pojawia się tam²³⁴ w horyzoncie Jevišovice C₂ i do tych też form nawiązują najbardziej niektóre ze znanych z naszego terenu egzempla-

²²⁶ PODKOWIŃSKA 1950, tabl. XLI.

²²⁷ PODKOWIŃSKA 1950, tabl. XXXVIII 6; GAJEWSKI 1953, ryc. 7 i 30.

²²⁸ PREUSS 1966, tabl. 14: 4, 17:2.

²²⁹ PREUSS 1966, tabl. 43:4.

²³⁰ PREUSS 1966, s. 19.

²³¹ D. WOŹNIAK 1964c, s. 37.

²³² JAŹDŹEWSKI 1936, s. 242.

²³³ ŠTIKOVÁ 1954, s. 376; ZÁPOTOCKÝ 1956a; 1960; PREUSS 1966, s. 17–18.

²³⁴ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 674, ryc. 254: 1–4; HOUŠTOVÁ 1960, tabl. XXV 5.

Ryc. 14. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz
a, b, d — jama 14/60; *c, f-o* — jama 18/60; *e* — jama 17/60
a, b, d — Grube 14/60; *c, f-o* — Grube 18/60; *e* — Grube 17/60

ryzy (typu II — ryc. 6c; typu III — tabl. II E; typu III — ryc. 11e). Także w części grobów z cmentarzysk typu ohrozimskiego²³⁵ znajdujemy dzbanki podobne do naszych form typu I2, a ewentualnie także do wariantu tej odmiany²³⁶. Natomiast dobrym odpowiednikiem do dzbanka typu II2 (ryc. 91) jest egzemplarz pochodzący z Charvat, okr. Olomouc²³⁷. Jest on znaleziskiem luźnym, ale jego miękka linia profilu i przewyższone lekko ponad krawędź taśmowe ucho pozwalają łączyć go z młodszymi fazami rozwojowymi kultury pucharów lejkowatych²³⁸. Na terenie Czech podobne formy występują też dopiero z materiałami zaliczanymi do młodszych faz rozwojowych (siřemskiej i salzmündzkiej)²³⁹, ale w najmłodszej fazie domino-

²³⁵ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 18B₃, 21F₁.

²³⁶ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 22C₂.

²³⁷ HOUŠTOVÁ (1960, tabl. VII 11, s. 16) zalicza go do fazy baalberskiej.

²³⁸ ZÁPOTOCKÝ (1956a, s. 558) zaliczając go do fazy baalberskiej, podkreślał pewne podobieństwo do form ceramiki kanelowanej, por. też JANSKÁ 1957, s. 159; DRIEHAUS 1960, s. 179 przypis 5.

²³⁹ ZÁPOTOCKÝ 1956a, s. 558; 1958, s. 674; 1960; JANSKÁ 1957, s. 159; STOCKÝ 1926, tabl. 89:10, 11 (do typu II 1), tabl.

wać zaczynają już wyraźnie formy ze zwężającą się nieco i wyższą szyjką²⁴⁰. Wśród inwentarza stanowiącego wyposażenie jednego z grobów z Maslovic (z fazy salzmündzkiej) znajdował się także dzban zdobiony pionowymi żłobkami, podobny do naszego egzemplarza typu I2 (ryc. 16d)²⁴¹.

Na Dolnym Śląsku dzbanki należą do znalezisk sporadycznych. Formy, które moglibyśmy porównać z naszymi egzemplarzami, występują (na osadach i w grobach) dopiero od III fazy²⁴². Dobrymi odpowiednikami typu II jest dzbanek z osady w Trzebniku, pow. Dzierżoniów²⁴³, a typu II — dzbanki z grobu 28 w Jordanowie²⁴⁴ i ze stanowiska we Wrocławiu-Osobowicach²⁴⁵. Podobnie na obszarach zwartej zasięgu obu faz grupy wschodniej dzbanki są bardzo rzadko spotykane. Mają one przy tym formę odbiegającą zupełnie od omawianych tu okazów²⁴⁶. Nie znajdujemy też ich odpowiedników w zespołach małopolskich i wschodniopolskich. Jedyną zbliżoną do typu I2 formę stanowi egzemplarz pochodzący z osady w Książnicach Wielkich, pow. Kazimierza Wielka²⁴⁷.

NACZYNIA WAZOWATE (tabl. II F)

Tę grupę naczyń reprezentuje kilka zaledwie egzemplarzy znalezionych na osadach w Pietrowicach Wielkich (115) i Lisięcicach (39). Są to duże szeroko-otworowe naczynia o dwustożkowatym kształcie, z łagodnym załomem przypadającym zwykle nieco powyżej połowy wysokości naczynia. Szyjka jest cylindryczna, niekiedy lekko wklęsła, dolna zaś część zwęża się dość silnym skosem ku niewyodrębnionemu płaskiemu bądź lekko wklęsłemu dnu. Największa szerokość brzuśca przekracza w związku z tym nieznacznie tylko średnicę otworu, a ta z kolei w stosunku do średnicy dna jest prawie 2,5-krotnie większa. Natomiast wysokość naczynia jest prawie równa średnicy jego otworu. Na załomie znajdują się trzy symetrycznie rozmieszczone, niekiedy stosunkowo małe

95:4 (do typu I 2A); tabl. 95:10 (do typu II 2); ŠTIKOVÁ 1955b, s. 161, ryc. 84:2 (do typu I 2); DRIEHAUS, PLESLOVÁ 1961, tabl. 25 (do typu II i ew. III); PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1972a, s. 93, ryc. 23:2 (do typu I 1); ZÁPOTOCKÝ 1960, s. 730, ryc. 277:2, 270 (do typu I 1).

²⁴⁰ STOCKÝ 1926, tabl. 93:2, 5, 9, 12, 13; ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 685.

²⁴¹ STOCKÝ 1926, tabl. 90:5.

²⁴² WOJCIECHOWSKI 1968, s. 136.

²⁴³ SEGER 1916, ryc. 191.

²⁴⁴ SEGER 1906, s. 15 n., tabl. VIII 3.

²⁴⁵ HOFFMANN W. 1941, s. 10, tabl. I 6.

²⁴⁶ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 242, 254; TETZLAFF 1961, s. 45—46, ryc. 9, 10.

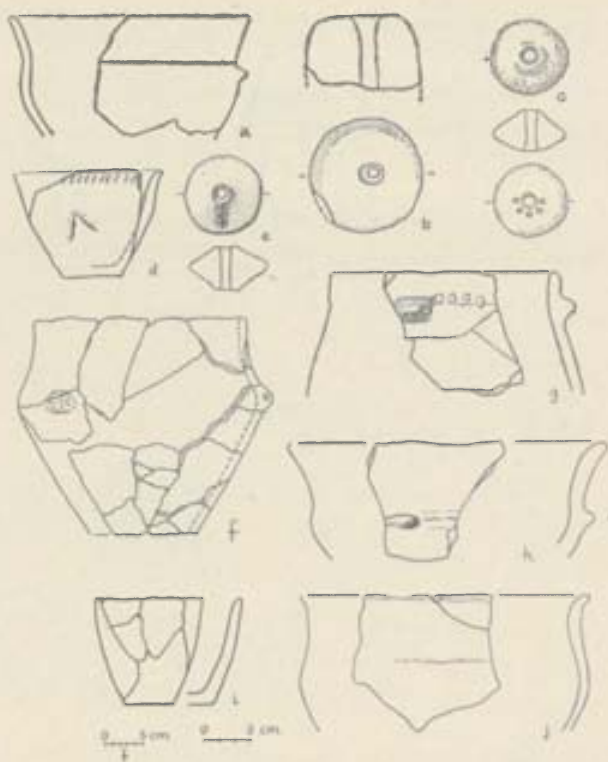
²⁴⁷ BURCHARD, EKER 1964, ryc. 4.

uszka kolankowate. Dwa egzemplarze były zdobione dookołnym rzędem drobnych nakłuć, biegnącym mniej więcej na wysokości uszek (ryc. 8a, 28a). W Pietrowicach w jamie 1/33 wystąpiły dwa naczynia wazowate (ryc. 5h, 28a) razem z dużym naczyniem workowatym typu III (ryc. 27c); w jamie 54 (ryc. 15f) z ułamkami naczynia workowatego z dwoma (zachowanymi) uszkami na wysokości listwy i fragmentem naczynia zdobionego poniżej krawędzi krótkimi stempelkami, oraz w jamie 80 z naczyniami workowatymi typu I1 i 2 i małymi kubeczkami zdobionymi ornamentem promienistym (ryc. 17b-g). Pozostałe egzemplarze pochodzą spoza obiektów nieruchomych.

W zespołach kultury pucharów lejkowatych na Morawach podobnie ukształtowane naczynia wazowate odnajdujemy w horyzoncie odpowiadającym warstwie Jevišovice C₂. Są one jednak w przeciwieństwie do naszych zaopatrzone w cztery małe uszka²⁴⁸. W młodszych materiałach naczynia tego typu nie występują. Na terenie Czech podobne formy spotykamy w zespołach synchronizowanych z horyzontem baalberskim (Slanska hora-Siřem). Występują tam zarówno naczynia o cylindrycznej²⁴⁹, jak i lekko wklęsłej szyjce²⁵⁰, ale wszystkie podobnie jak na Morawach są zaopatrzone w cztery uszka.

Z obszaru Dolnego Śląska nie znamy również tego typu form, które miałyby trzy uszka. Występują natomiast naczynia czterouche, profilowane podobnie do naszych²⁵¹. Pochodzą one ze stanowisk łączonych z młodszymi fazami rozwojowymi kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku²⁵². Wśród materiałów znanych z niemieckiej grupy baalberskiej obserwujemy tę samą sytuację. Występujące tam naczynia wazowate przypominają nasze egzemplarze pod względem formy, mają jednak podobnie jak naczynia tego typu z Moraw, Czech i Dolnego Śląska, cztery uszka. Ze względu na podobieństwo do naczyń wazowatych pochodzących z warstwy C₂ w Jevišovicach łączy się je z młodszym odcinkiem trwania fazy baalberskiej²⁵³. Formy znane z fazy salzmündzkiej z tegoż obszaru mają także cztery uszka, przy czym szyjka tych egzemplarzy jest lekko wklęsła²⁵⁴. Naczynia wazowate należące do inwentarza fazy wió-

Ryc. 15. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz

a-d - jama 52/62; e, f - jama 54/62; g, h - jama 55/62; i - jama 63/62; j - jama 65/62

a-d - Grube 52/62; e, f - Grube 54/62; g, h - Grube 55/62; i - Grube 63/62; j - Grube 65/62

reckiej z obszaru wielkopolsko-kujawskiego mają w większości kształt wiadrowaty i także cztery uszka²⁵⁵. Dopiero w fazie lubońskiej pojawiają się formy przypominające naczynia wazowate z naszego terenu²⁵⁶. W zasięgu południowej grupy kultury pucharów lejkowatych w Polsce południowo-wschodniej omawiane tu naczynia wazowate nie mają odpowiedników. Występujące tam czterouche naczynia zasobowe o łagodnym załomie brzuśca mają krótką wyraźnie wyodrębniającą się, silnie rozchyloną szyjkę²⁵⁷, co odróżnia je zdecydowanie od egzemplarzy z naszego regionu.

NACZYNIWA WORKOWATE (tabl. II G)

Najliczniejszą grupę naczyń stanowią w naszym materiale formy określane za K. Jażdżewskim²⁵⁸ mianem workowatych. Należą do nich naczynia zróż-

²⁴⁸ HOUŠTOVÁ 1960, s. 49, tabl. VI 7.

²⁴⁹ AXAMIT 1932, s. 4, ryc. 2:10; ŠTIKOVÁ 1955b, ryc. 84:3, 5; ŠNEIDROVÁ 1955, ryc. 10; MOUCHA 1961, s. 307, ryc. 20:2.

²⁵⁰ NEUSTUPNÝ E. F. 1961c, s. 100-104, ryc. 1:1, 6.

²⁵¹ UMBREIT 1937, ryc. 44c; ROMANOW 1973, s. 89, ryc. 48 k.

²⁵² WOJCIECHOWSKI 1968, s. 137, 139.

²⁵³ PREUSS 1966, s. 25-26, tabl. 55:4, 6.

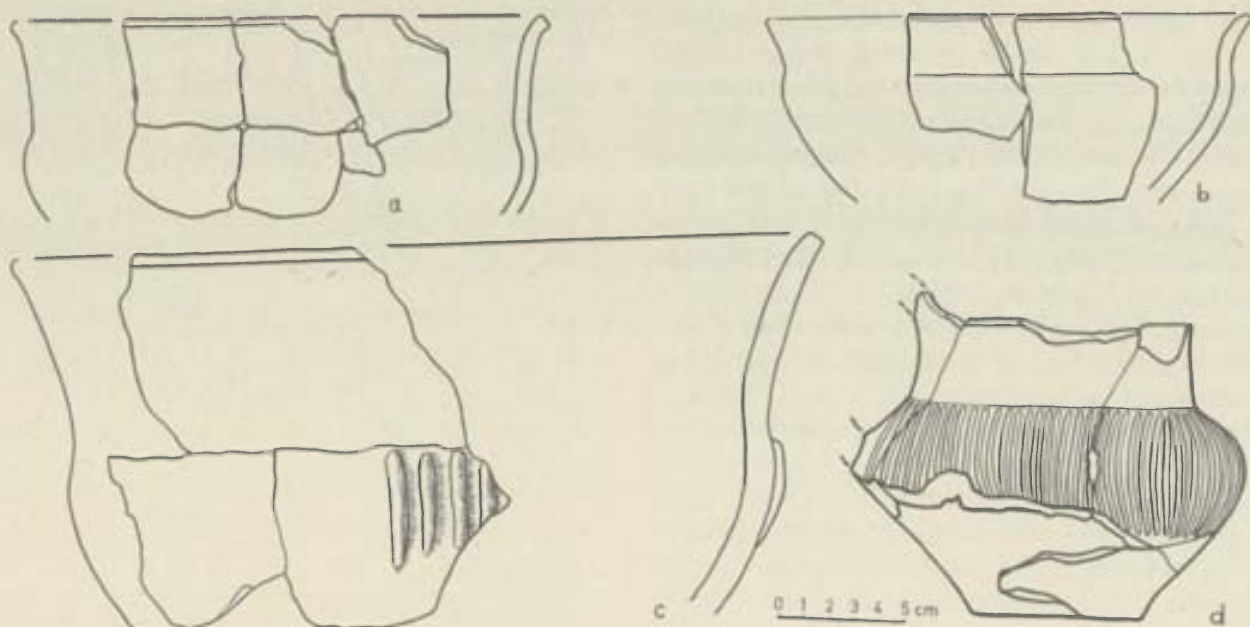
²⁵⁴ DRIEHAUS 1960, s. 205, ryc. 17

²⁵⁵ JAŹDŻEWSKI 1936, s. 247, ryc. 1, 19; TETZLAFFÓWNA 1966, s. 66, ryc. 12, 13, 14.

²⁵⁶ JAŹDŻEWSKI 1936, s. 253, ryc. 699, 698.

²⁵⁷ KOWALCZYK 1956, s. 43, tabl. III 1, 3; POKLEWSKI 1958, tabl. I 3, 4. Zbliżoną formę reprezentuje naczynie z Zawichostu-Podgórze, por. BALCER 1967, s. 326, ryc. 43g.

²⁵⁸ JAŹDŻEWSKI 1936, s. 245.

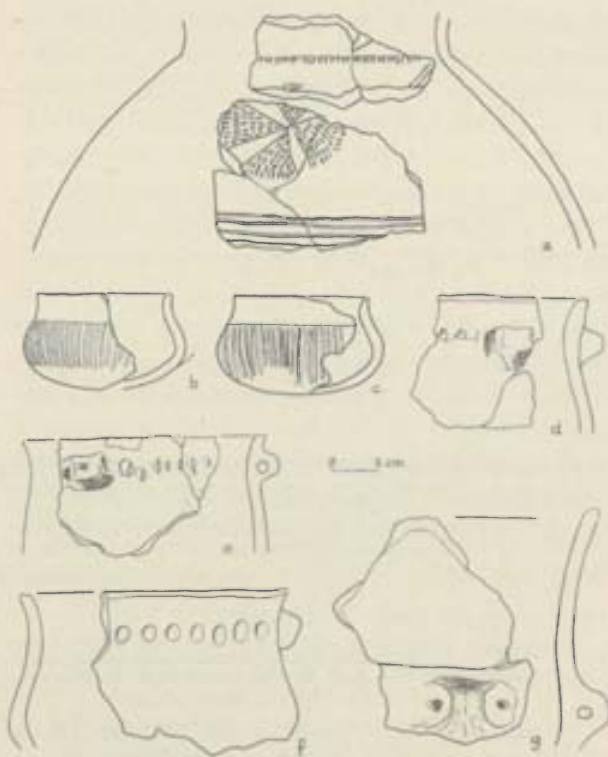

Ryc. 16. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz. Jama 76/62 — Grube 76/62

nicowane dość znacznie co do wielkości, nieco mniej w zakresie kształtu, zaopatrzone w większości w plastyczną listwę pogrubiającą brzeg od strony zewnętrznej. Listwa jest gładka bądź zdobiona różnego rodzaju dołkami lub nacięciami, czasami jeszcze różnie uformowanymi guzkami. Zdarzają się także formy nie mające takiej listwy, ale tylko wspomniane elementy zdobnicze.

Najczęściej spotykaną formą reprezentującą TYP I są naczynia o jajowato-beczulkowatym kształcie, których wysokość przekracza zawsze największą szerokość brzuśca. *Odmianę 1* tworzą naczynia o jajowatym bardzo łagodnie wypukłym brzuścu, którego największa wydętość przypada zwykle w połowie wysokości naczynia. Część przybrzeżna jest w zasadzie niewyodrębniona, rzadko tylko bywa bardzo lekko wychylona na zewnątrz (część odpowiadająca szerokością plastycznej listwie — ryc. 20i)²⁵⁹, nigdy jednak średnica otworu nie wykracza poza średnicę brzuśca. Wszystkie te naczynia są przy krawędzi zdobione szeroką plastyczną listwą gładką bądź zdobioną różnego rodzaju dołkami (ryc. 9b, 11i, 23k) albo samymi wątkami wklęsłymi (ryc. 7a, 18d, 21b). Na niektórych naczyniach znajdują się ponadto różnie uformowane guzki: stożkowe, spłaszczone, szpiczaste, owalne, umieszczone na wysokości listwy ewentualnie ornamentu wklęsłego w liczbie trzech w różnych odległościach (ryc. 18d, 21b). Czasami zamiast guzków występują w tych miejscach małe łukowate

uszka (ryc. 11i) lub pary guzków (ryc. 7g). Naczynia *odmiany 2* mają nieco bardziej wypukły brzusec którego największa szerokość przekracza nieco średnicę otworu. Zdobione są podobnymi ornamentami,

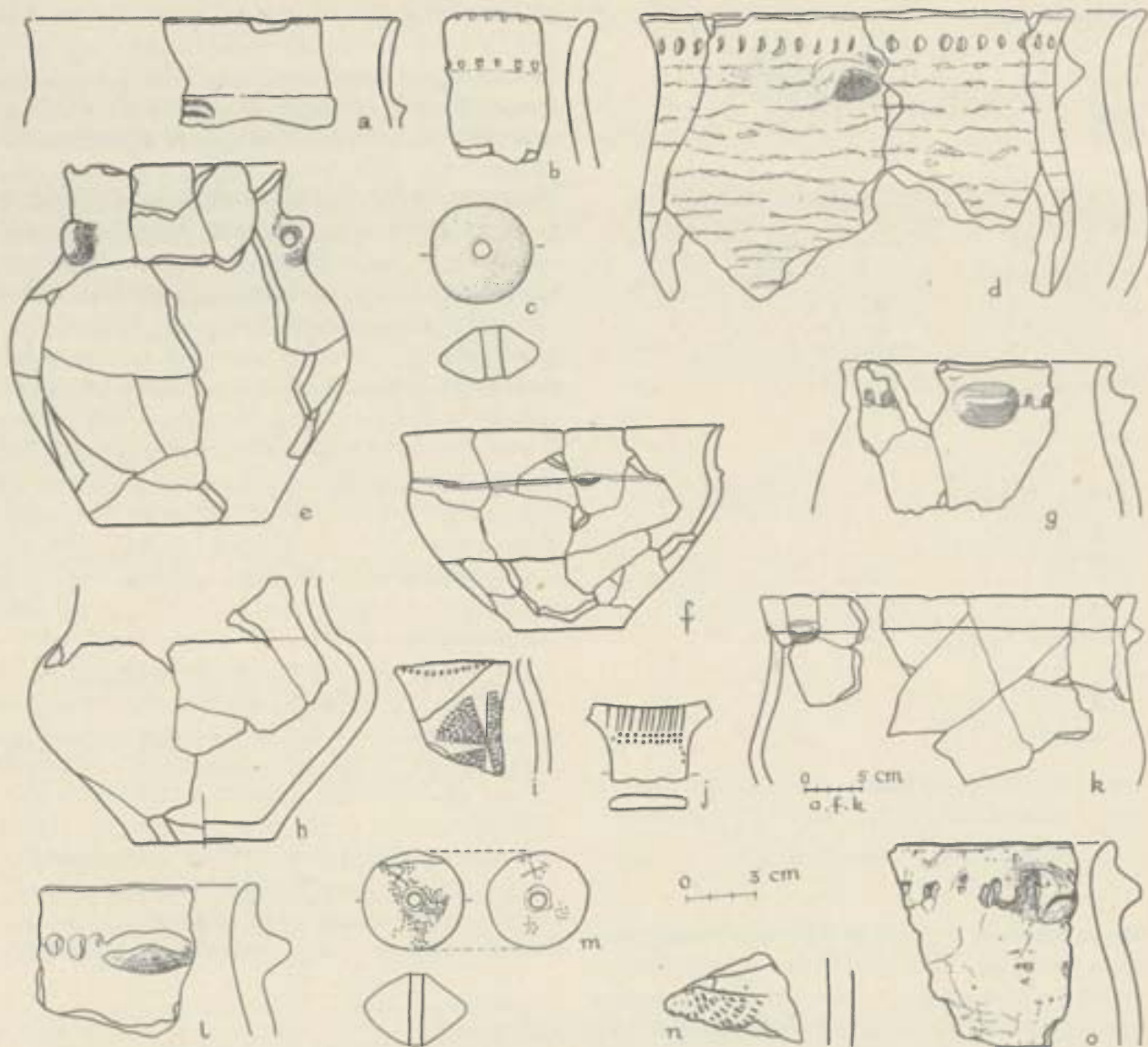
Ryc. 17. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz

a — jama 79/62; b–g — jama 80/62

a — Grube 79/62; b–g — Grube 80/62

²⁵⁹ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1975.

Ryc. 18. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz

a, b — jama 95/63; c-f — jama 96/63; i, j — jama 101/63; g, k — jama 99/63; h, l — jama 106 A/63; m-o — jama 110/64

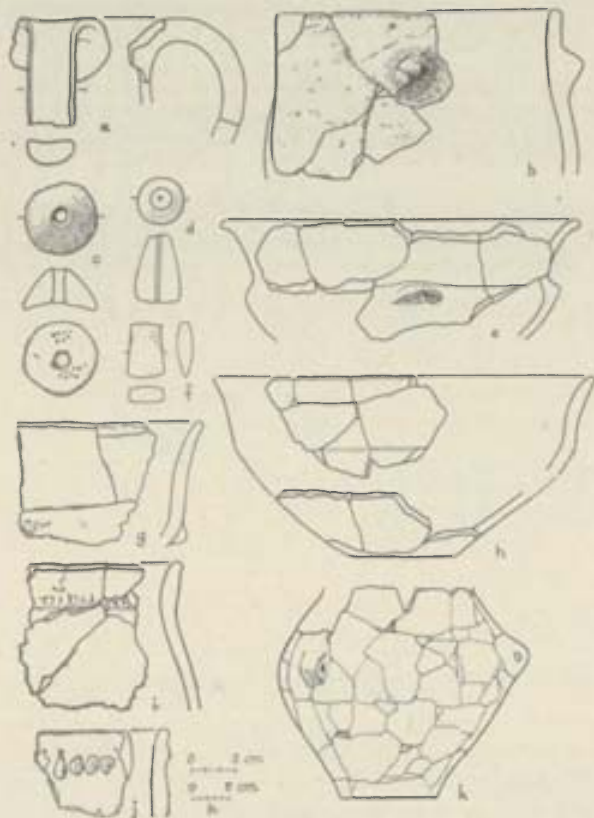
a, b — Grube 95/63; c-f — Grube 96/63; i, j — Grube 101/63; g, k — Grube 99/63; h, l — Grube 106 A/63; m-o — Grube 110/64

zarówno wklęsłymi, jak i plastycznymi w podobnych układach i zestawieniach jak u form odmiany 1 (ryc. 5f, 14a, 22c). Dwa naczynia są zdobione na brzuscu drobnymi dołkami (ryc. 10g, 12g), a jedno ornamentem wielokrotnych skośnych linii rytých w różnym układzie (ryc. 25f). *Odmianę 3* tego typu reprezentują formy, których jajowaty brzusec przechodzi łagodnie w lekko wyodrębnioną krótką cylindryczną szyjkę. Jedno z nich jest zdobione poniżej krawędzi podwójnym rzędem drobnych nakłuc i zaopatrzone w małe łukowate uszko umieszczone na wysokości ornamentu, a inne — tylko stożkowatym guzkiem (ryc. 19b).

TYP II. Charakterystyczną formą tego typu są

smukłe naczynia o dwustożkowatym kształcie. Łagodny załom znajduje się mniej więcej w połowie wysokości naczynia (ryc. 27a) lub nieco powyżej (ryc. 22h). Część przykrawędna wychyla się niekiedy lekko na zewnątrz, ale średnica otworu nie przekracza największej wydętości brzuśca. Dno płaskie, mieści się prawie dwukrotnie w średnicy otworu. Wszystkie naczynia zaopatrzone są w plastyczną listwę (ryc. 10a, 22h).

Do **TYPU III** zaliczono naczynia w przybliżeniu stożkowate, niekiedy bardzo słabo profilowane, zwężające się równomiernie ku płaskiemu niewyodrębnionemu dnu. Jego średnica jest prawie 2,5-krotnie mniejsza od średnicy otworu. Wszystkie naczynia tego

Ryc. 19. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz
 a-c - jama 111/64; d, e, h, k - jama 12/64; f, g, i, j - jama 114/64
 a-c - Grube 111/64; d, e, h, k - Grube 112/64; f, g, i, j - Grube 114/64

typu są zdobione w części przykrawędnej bądź plastyczną listwą (ryc. 27c), bądź tylko rzędem dołków. Na jednym egzemplarzu na wysokości listwy znajdowało się małe uszko o lekko podniesionych krawędziach.

Pojedynczym egzemplarzem jest reprezentowane naczynie²⁶⁰ TYPU IV. Charakteryzuje się ono prawie prostą częścią górną i ostro zwężającą się od połowy wysokości częścią dolną. Skutkiem tego średnica otworu jest prawie równa szerokości naczynia w połowie jego wysokości, a dno mieści się w niej prawie trzykrotnie. Część przybrzeżna pogrubiona jest plastyczną listwą (ryc. 27d).

Opisane naczynia workowate należą do form spotykanych na każdym prawie stanowisku na naszym terenie. Występują one nie tylko na osadach, ale również w grobach (ciałopalnych)²⁶¹. Podobnie powszechną formę stanowią one wśród materiałów

²⁶⁰ To odosobnione występowanie wynika jednak najpewniej z faktu, że duża część naczyń tego rodzaju zachowana jest we fragmentach uniemożliwiających rekonstrukcję formy.

²⁶¹ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1975.

morawskich, gdzie występują także zarówno na osadach, jak i w grobach ciałałpalnych. Wykazują przy tym uderzające podobieństwo do wielu form naczyń górnośląskich. Pojawiają się w warstwie C₂ w Jevišovicach²⁶² w formach odpowiadających naszym egzemplarzom typu II i 2 (ryc. 27a, 5f, 4d). Występują ponadto na innych współczesnych temu horyzontowi stanowiskach²⁶³, również w innych odmianach porównywalnych z naszymi naczyniami typu IV²⁶⁴. W grobach z cmentarzysk typu ohrozimskiego, a także w warstwie C₁ w Jevišovicach naczynia workowate są również spotykane, przy czym w stosunku do egzemplarzy z poprzedniego horyzontu wykazują większą różnorodność kształtów. Obok trwających dalej form (z warstwy C₂)²⁶⁵ pojawiają się nowe, którym także odpowiadają egzemplarze górnośląskie, zaliczone tu do typu II²⁶⁶, III²⁶⁷ i IV.²⁶⁸ W grobach ohrozimskich podobne formy występują zarówno w zespołach z ornamentyką i formami charakterystycznymi dla kultury ceramiki promienistej²⁶⁹, jak i w zespołach „bezpromienistych”²⁷⁰.

Na terenie Czech naczynia workowate znane są także przede wszystkim z osad²⁷¹. Spotykamy je tam, począwszy od horyzontu wyznaczonego materiałami Slanskej hory²⁷², aż do schyłkowych faz trwania kultury pucharów lejkowatych na tym obszarze²⁷³. Reprezentują one formy odpowiadające w zasadzie wszystkim spotykanym u nas²⁷⁴. Z analizy towarzyszących tym naczyniom materiałów wynika, że w starszych fazach występują formy stożkowate, słabo profilowane (Slanska hora, ewentualnie Makotřasy),

²⁶² HOUŠTOVÁ 1960, s. 43, tabl. VI 6; DRIEHAUS, PLESLOVÁ, 1961, ryc. 26.

²⁶³ NEKVASIL 1957, s. 481, ryc. 198 (do typu I 1 ryc. 21 b).

²⁶⁴ HOUŠTOVÁ 1960, tabl. XXV 2, 3.

²⁶⁵ Nawiązują do nich nasze egzemplarze typu I 1-2, por. MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 19C, 22C₁.

²⁶⁶ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 16C₂, por. z ryc. 17f.

²⁶⁷ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 20C₁, 22B₁, por. z ryc. 27c.

²⁶⁸ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 17A, 21A₂, por. z ryc. 27d.

²⁶⁹ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 16A₄, 18E₂.

²⁷⁰ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, ryc. 21A₂, 22C₁.

²⁷¹ Nie stwierdzono ich dotąd w grobach. Występują natomiast razem z pochówkami w jamach osadniczych jako część składowa inwentarza jamy, por. np. PLESLOVÁ, KNOR 1964, s. 476.

²⁷² ŠTIKOVÁ 1955a, ryc. 1:1; ZÁPOTOCKÝ 1956a, s. 544, ryc. 233; MOUCHA 1961, s. 303 n., ryc. 20:8.

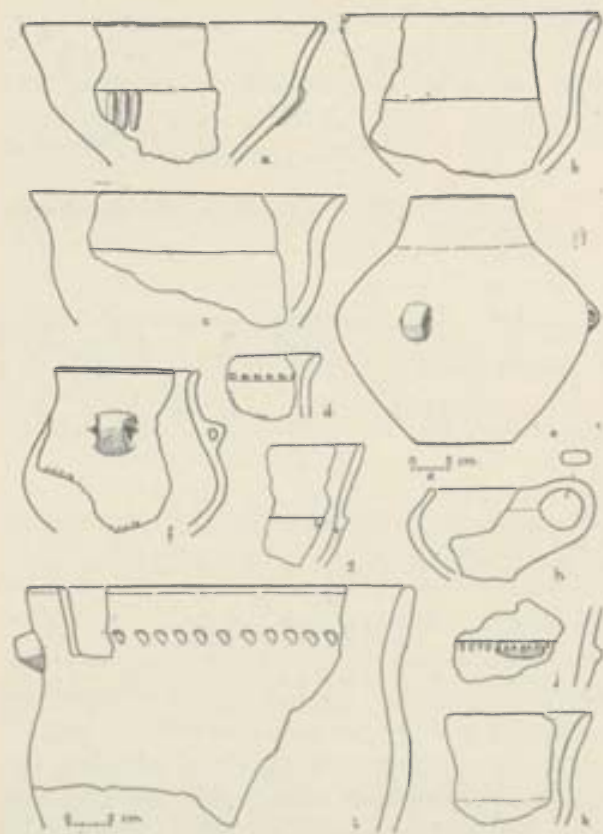
²⁷³ ŠTIKOVÁ 1954, s. 378; ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 674 n.; PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1972a, s. 90, 95-97.

²⁷⁴ STOCKÝ 1926, tabl. 93:30, 98:8, 10; ŠTIKOVÁ 1955b, s. 161, ryc. 84:6; PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1972a, s. 90, ryc. 23:5, 68:16, 17, 43:18, 44:2, 68:23.

w młodszych są one już bardziej zróżnicowane i obejmują naczynia jajowato-beczułkowate oraz dwustożkowate o prostej lub zwężającej się części powyżej załomu (np. Dneboh-Hrada, Lysolaje). Temu wzrostowi form towarzyszyła bogata i zróżnicowana ornamentyka listw plastycznych i guzków, odpowiadająca w wielu, nieraz nawet drobnych, szczegółach zdobnictwu na naszych naczyniach workowatych²⁷⁵.

W najstarszym zespole kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku ten rodzaj naczyń jeszcze nie występuje, pojawiają się dopiero w inwentarzu stanowisk z fazy wióreckiej²⁷⁶ (II i III Wojciechowskiego) i młodszej, synchronizowanej z fazą lubońską²⁷⁷. Wśród form pochodzących z fazy wióreckiej występowały naczynia stożkowate, jajowate, dwustożkowate²⁷⁸. Naczynia z fazy młodszej reprezentują większą różnorodność form. Nie stwierdzamy jednak między

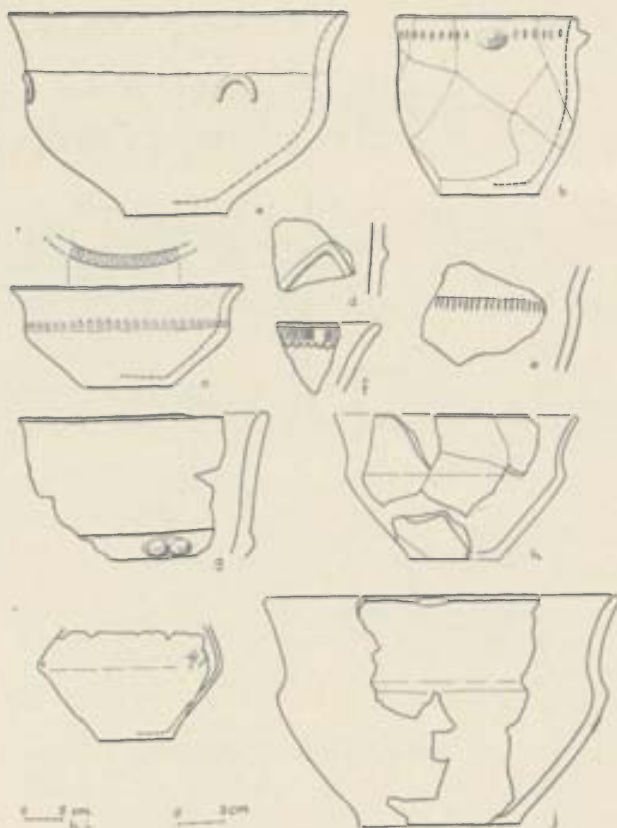
Ryc. 20. Raków (45), pow. Głubczyce. Z warstwy kulturowej stan. 3 — Aus der Kulturschicht der Fundst. 3

²⁷⁵ PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1972a, s. 90, np. ryc. 68, 71, 73; tutaj znajdujemy analogie do naczyń (typu I 2 i III) zaopatrzonych w małe uszka, tamże ryc. 73:16, 33:9.

²⁷⁶ SARNOWSKA 1958, s. 199; PAZDA 1965, s. 60.

²⁷⁷ SEGER 1916, s. 47–48, ryc. 193; WOJCIECHOWSKI 1968, s. 138, 145.

²⁷⁸ SARNOWSKA 1958, ryc. 5b, 12d, 13a.

Ryc. 21. Raków (47), pow. Głubczyce (a–g); Sudół (124), pow. Racibórz (h); Tomice (51), pow. Głubczyce (i); Włodzienin (53), pow. Głubczyce (j)

a, c, f — z warstwy kulturowej stan. 9; b — skupisko 6/60; d — jama 7/39; e — ze zniszczonej jamy ?/39; g — jama 11/41

a, c, f — aus der Kulturschicht der Fundst. 9; b — Komplex 6/60; d — Grube 7/39; e — aus einer zerstörten Grube ?/39; g — Grube 11/41

nimi takich, które nie miałyby odpowiedników w materiale górnośląskim. Podobnie dominują naczynia jajowato-beczułkowate²⁷⁹, a w mniejszości występują stożkowate, bardzo lekko profilowane lub równomierne zwężające się ku dnu²⁸⁰, oraz formy odpowiadające naszemu typowi IV²⁸¹. Wśród naczyń z najmłodszej fazy (Janówek, pow. Dzierżoniów) znajdujemy także analogię do egzemplarzy zdobionych na całej powierzchni drobnymi nakłuciami (typ I2)²⁸². Brak natomiast w materiałach dolnośląskich naczyń workowatych zaopatrzonych w małe uszka, jak u naszych typów I2, I3 i III.

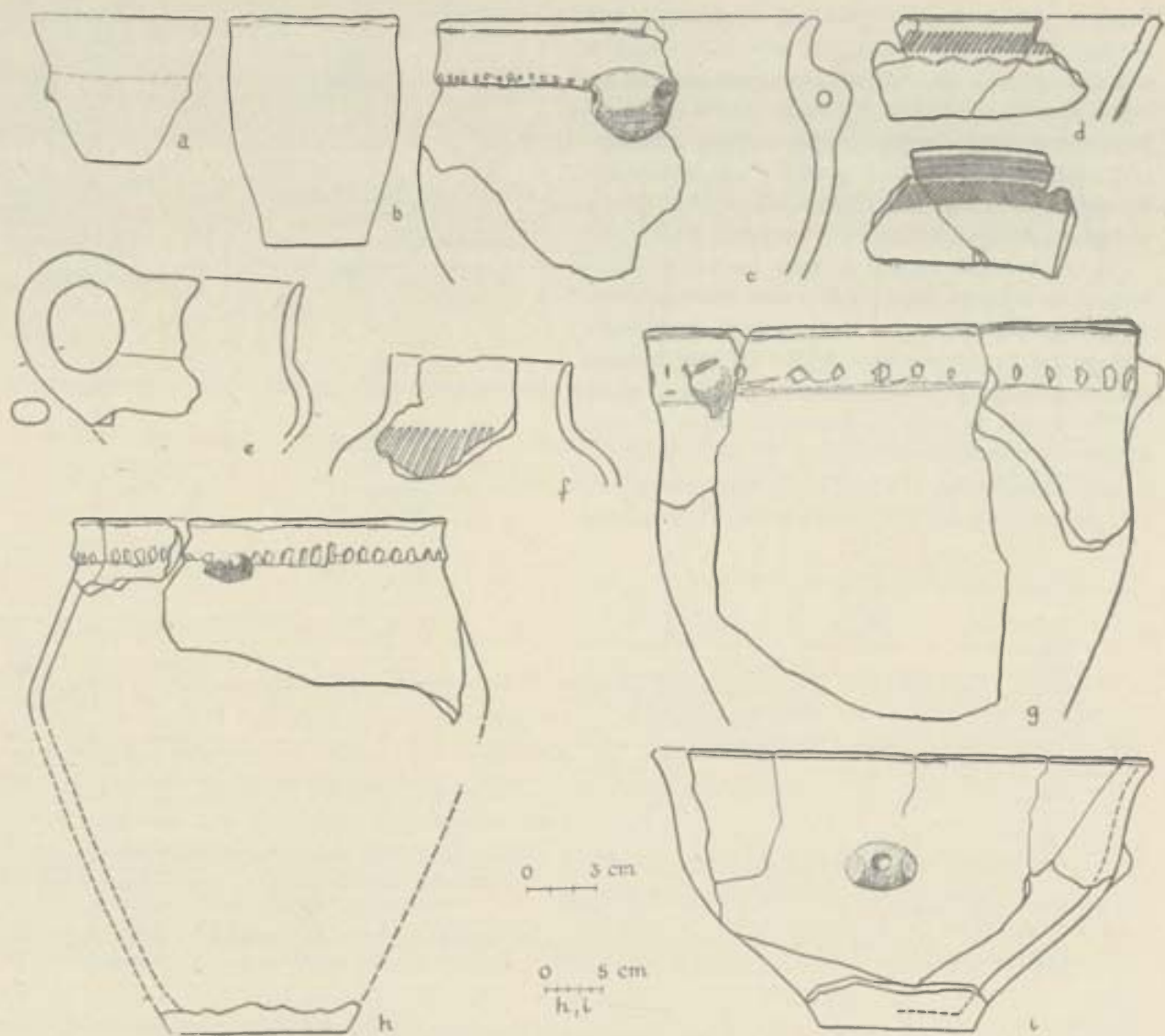
W wielkopolsko-kujawskich materiałach kultury pucharów lejkowatych z fazy wióreckiej występują

²⁷⁹ RICHTER 1907, ryc. 3; ROMANOW 1973, ryc. 39e, 42g, 45e; WOJCIECHOWSKI 1973, ryc. 19d, 20d, 23f, 25f, 29k.

²⁸⁰ SEGER 1916, s. 47, ryc. 193; WOJCIECHOWSKI 1973, ryc. 32h.

²⁸¹ RICHTER 1907, ryc. 4; WOJCIECHOWSKI 1973, ryc. 30d.

²⁸² WOJCIECHOWSKI 1973, ryc. 30h.

Ryc. 22. Polska Cerekiew-Miłowice (88), pow. Koźle

a, b – jama 1; c, d – jama 4; e – jama 8; f–i – jama 10

a, b – Grube 1; c, d – Grube 4; e – Grube 8; f–i – Grube 10

częściej naczyń z wąską szyjką stożkowatą ku dołowi²⁸³. Spotykane są tu także naczynia jajowato-beczulkowate i dwustożkowate, głównie jednak na południowych peryferiach grupy wschodniej, co może być dowodem oddziaływań grupy południowej, dla której ten typ naczyń jest specjalnie charakterystyczny²⁸⁴. W fazie lubońskiej asortyment naczyń workowatych pozostaje ten sam, zmienia się może frekwencja poszczególnych form na korzyść egzemplarzy jajowato-beczulkowatych i dwustożkowatych²⁸⁵. Wszystkie te formy spotykane są również na naszym terenie. Odpowiadają

im naczynia typów I1, I2, II i III (z wyjątkiem form z uszkami). Brak tam jedynie odpowiedników typu IV.

W niemieckiej grupie baalberskiej naczynia workowate należą również do ceramiki typowo „osadowej”²⁸⁶. Reprezentowane są formami podobnymi do stwierdzanych na naszym terenie. Występują tu naczynia jajowato-beczulkowate, dwustożkowate, stożkowate lekko profilowane oraz podobne do naszego typu IV²⁸⁷. W przeciwieństwie jednak do naszych form nie mają tak różnej ornamentyki plastycznej, brak też okazów zaopatrzonych w uszka i złiżonych

²⁸³ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 245–247, ryc. 10.

²⁸⁴ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 246, ryc. 31, 34.

²⁸⁵ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 257; KOWIAŃSKA-PIASZYKOWA, KOBUSIEWICZ 1966, s. 33.

²⁸⁶ Występują też w jamach osadniczych, które wtórnie pełniły funkcję grobu, por. PREUSS 1966, s. 23.

²⁸⁷ PREUSS 1966, s. 24, tabl. 55. Formom dwustożkowatym przypisuje Preuss młodszą metrykę w fazie baalberskiej

do form typu I3. Zwykle są zdobione plastyczną karbowaną listwą umieszczoną nieco poniżej krawędzi.

W niemieckiej grupie salzmündzkiej naczynia te są w większości dwustożkowate, zaopatrzone w cztery guzki. Występują przede wszystkim na osadach, ale znajdowane były też w grobach. Nie stanowiły jednak w nich wyposażenia, ale tworzyły raczej część konstrukcji grobu. Skorupy tych naczyń wyścielały bowiem niekiedy dno jamy grobowej²⁸⁸. Do form salzmündzkich nawiązuje spośród naczyń górnośląskich jedynie naczynie typu IV (ryc. 27d). Ma ono jednak tylko trzy guzki, które są ponadto nieco inaczej ukształtowane. Natomiast charakterystyczne dla naczyń workowatych grupy salzmündzkiej jęczyczkowate, lekko podniesione ku górze guzki²⁸⁹ stwierdzono na jednym z naczyń typu I2 (ryc. 27a). Były one tak samo jak na okazach salzmündzkich umieszczone nieco poniżej plastycznej listwy.

W regionie małopolsko-lubelskim wśród licznie występujących na wielu stanowiskach (osadach) naczyń workowatych znajdujemy także odpowiedniki wszystkich prawie naszych form²⁹⁰, z wyjątkiem zaopatrzonych w uszka i typu I3.

FLASZE Z KRYŻĄ (tab. II H)

Ten rodzaj naczyń stanowi pod względem formalnym najmniej zróżnicowaną grupę. Podzielić je można na dwa typy, biorąc pod uwagę ukształtowanie szyjki i brzusca.

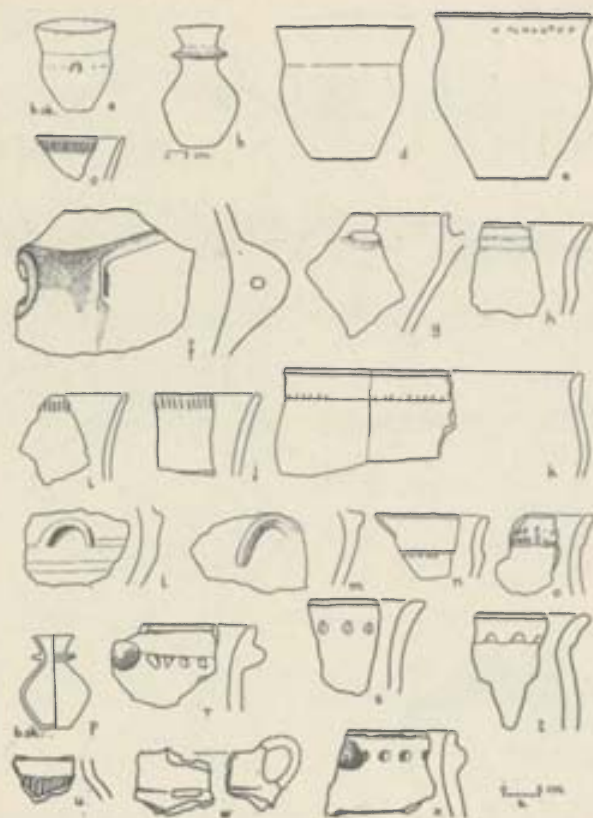
Do TYPU I należy jedna tylko fiasza. Jej krótka prawie cylindryczna szyjka oddzielona jest dość wąską kryzą od stosunkowo smukłego, zbliżonego do jajowatego brzusca, którego największa wydętość przypada mniej więcej w połowie wysokości naczynia (ryc. 26f).

TYP II reprezentują fiasze mające również krótką, jednak lejkowato rozchyloną szyjkę i wyraźnie dwustożkowaty brzusec, którego łagodny załom bądź znajduje się w połowie partii fiaszy poniżej kryzy, bądź jest przesunięty bliżej płaskiego albo lekko wklęsłego dna (ryc. 10e, 23b,p, 26b, 31a-c). Fiasze obu tych typów są niezdobione. Ornamentowane były tylko fragmenty trzech fiasz. Dwie miały kryzę poprzecznie karbowaną (ryc. 13f, 24d), trzecia zaś dość głęboko

²⁸⁸ GRIMM 1938, s. 14–16, 25, tabl. VII.

²⁸⁹ PREUSS 1966, s. 61.

²⁹⁰ PODKOWIŃSKA 1950, ryc. XLIII 3; 1957, s. 35, ryc. 8d; KOWALCZYK 1957, tabl. XCVII 4, CII 1; BALCER 1967, ryc. 37b, c, 31a; BURCHARD, EKER 1964, tabl. X 2, 4, 6, 7, 11; BURCHARD 1966, s. 48, ryc. 2b; KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA 1964, s. 42, ryc. 3e.

Ryc. 23. Baborów (4), pow. Głubczyce (a); Bogdanowice (10), pow. Głubczyce (b); Cisek (65), pow. Koźle (c); Głubczyce (17; d); Głubczyce (18), pow. Głubczyce (e); Grudynia Wielka (73, 76, 77), pow. Koźle (f-o); Kietrz (27), pow. Głubczyce, (p); Lewice (35), pow. Głubczyce (r); Lisieście (39), pow. Głubczyce (s-x)

g-k, m — stan. 2 (73), jama ?/37 (g, m); l, n — stan. 5 (76); o — stan. 6 (77); p — jama 23; w — jama b; x — jama h; r-u — znaleziska luźne.

g-k, m — Fundst. 2 (73), Grube ?/37 (g, m); l, n — Fundst. 5 (76); o — Fundst. 6 (77); p — Grube 23; w — Grube b; x — Grube h; r-u — lose Funde. Nach G. Raschke (d) und M. Gedl (p)

karbowaną krawędź dna, skutkiem czego opierała się jak gdyby na kilku małych nóżkach.

Spośród scharakteryzowanych tu fiasz tylko jedną znaleziono w grobie²⁹¹ (typ I), o drugiej brak w tej sprawie bliższych danych, a wszystkie pozostałe pochodziły z osad. W zespołach wystąpiły jedynie na trzech osadach. W Pietrowicach (115) znaleziono jedną fiaszę zachowaną w całości (typ II) oraz pięć we fragmentach. Spośród nich cztery odkryto w jamach. W jamie 21/33 towarzyszyły fiaszy (ryc. 31a) fragmenty prawdopodobnie dużej amfory i inne mało charakterystyczne skorupy; w jamie 3/59 ułamek fiaszy z karbowaną kryzą wystąpił razem z fragmentem pucharu zdobionego słupkami, kubkiem typu II1, ułamkiem kubka z ornamentem na przemian skośnych żłobków i fragmentami dwóch mis pucharowych typu I3 (ryc.

²⁹¹ Fock 1941.

Ryc. 24. Pawłowiczki (87), pow. Koźle (a-d); Polska Cerekiew (90), pow. Koźle (e-i)

a, c, d - jama; b - znalezisko luźne; e-i - jama 9.

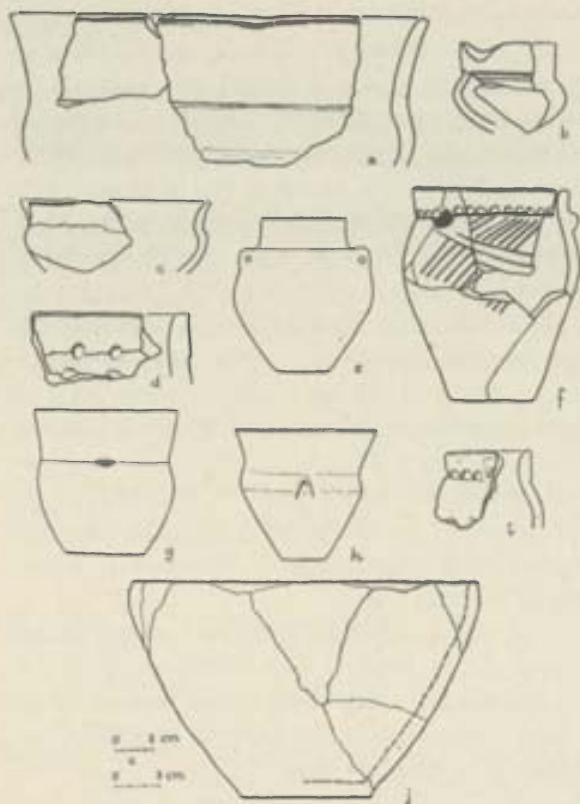
a, c, d - Grube; b - loser Fund; e-i - Grube 9. Nach H. Kurtz (a-d) und D. Woźniak (e-i)

13a-f). W jamie 9/59 fragment flaszki na nóżkach znaleziono obok górnej części amfory (prawdopodobnie typu III) zdobionej na granicy szyjki i brzuśca dwoma dookólnymi plastycznymi karbowanymi żeberkami, natomiast w jamie 41 ułamek flaszki wystąpił w zespole ceramicznym o cechach charakterystycznych dla kultury ceramiki promienistej²⁹². Wszystkie sześć flaszek z Raciborza-Ocic(119) zachowanych było fragmentarycznie, tak że trudno zrekonstruować nawet w przybliżeniu ich formę. Dwie spośród nich nieco lepiej zachowane, miały krótką lekko na zewnątrz wychyloną szyjkę i niezbyt szeroką kryzę. Flaszki odkryto w trzech obiektach: w jamie 3/IV z fragmentami naczyń workowatych²⁹³ (ryc. 2c-d), w jamie 3/XI razem z fragmentem naczynia workowatego, misy stożkowej (typ II) i naczynia ze słupkami poniżej krawędzi²⁹⁴ (ryc. 2e-h) oraz w jamie 8/1 z fragmentem szeroko rozwartego naczynia (pucharu?) i stożkową mi-

²⁹² BUKOWSKA-GEDIGOWA 1963, s. 39, ryc. 5e, f.

²⁹³ KOZŁOWSKI 1972, s. 86, ryc. 4b, c.

²⁹⁴ KOZŁOWSKI 1972, s. 88, ryc. 6.

Ryc. 25. Lisiećice (39), pow. Głubczyce (a-f, i); Nowa Cerekwia (41), pow. Głubczyce (g, h); Klisino (30), pow. Głubczyce (j)

a-c - jama c; d, e, i - jama u; - jama a; g, h, j - znaleziska luźne.

a-c - Grube c; d, e, i - Grube u; - Grube a; g, h, j - lose Funde. Nach G. Raschke (h)

seczką (typ II - ryc. 2i-k)²⁹⁵. Podobnie fragmentarycznie bez możliwości zrekonstruowania zachowane były flaszki z Baborowa (1). Wystąpiły one po jednym egzemplarzu w trzech obiektach, przy czym tylko w jednej jamie z zespołem naczyń dających się sklasyfikować. Były to - mała amfora z cylindryczną szyjką i czterema uszkami na brzuścu, fragment głębokiej zdobionej misy pucharowej typu II z podniesionym ku górze uchem oraz fragment amfory o zwężającej się ku górze szyjce²⁹⁶ (ryc. 1a-c, g). Jedyna flaszka pochodząca z grobu szkieletowego (Racibórz-Studzienna, 121) współwystępowała z amforowatym naczyniem typu VII i pucharem tulipanowatym typu II3 (ryc. 26f-h).

Na Morawach wśród nielicznych zachowanych w całości flaszek tylko dwie są podobne do form naszego typu II. Jedną z nich znaleziono na osadzie (Lazce, okr. Šternberk)²⁹⁷ w jamie zawierającej cera-

²⁹⁵ KOZŁOWSKI 1972, s. 106, ryc. 23a-g.

²⁹⁶ BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973, s. 78, ryc. 15f, 16, 17f.

²⁹⁷ HOUSTOVÁ 1960, s. 21, tabl. XIII 4; PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1961, s. 109, ryc. 3:2.

Ryc. 26. Polska Cerekiew (90), pow. Koźle (a, b, d); Polska Cerekiew-Miłowice (88), pow. Koźle (c); Racibórz-Ocice (119; e); Racibórz-Studzienna (120, i-n; 121, f-h); Wojnowice (54), pow. Głubczyce (o-r)

a - odcinek 15/64; b - jama 22/64; c - jama 1; d - jama 24/64; e - skupisko 15; f-h - grób szkieletowy; i, k, m, n - jama 5/39; j, l - jama 6/36; o, r - jama 2/68; p - luźne z terenu osady.

a - Abschnitt 15/64; b - Grube 22/64; c - Grube 1; d - Grube 24/64; e - Komplex 15; f-h - Skelettgrab; i, k, m, n - Grube 5/39; j, l - Grube 6/36; o, r - Grube 2/68; p - lose Funde aus dem Siedlungsgebiet. Nach J. K. Kozłowski (e) und G. Fock (f-h)

mikę z fazy Ohrozim-Jeřovice C₁ druga pochodzi z osady (Luleč, okr. Vyřkov), na której występowały formy kultury pucharów lejkowatych zaliczane również do tejże młodszej morawskiej fazy²⁹⁸. Z tej samej osady znany jeszcze jedną zachowaną w całości flasze²⁹⁹, która wykazuje pewne podobieństwo do flaszki naszego typu I.

Podobnie z terenu Czech nie znamy wielu całych egzemplarzy, które byłyby dobrymi odpowiednikami naszych form, a które pochodziłyby ponadto z dobrze udokumentowanych zespołów. Dwie bowiem spośród tych całych form, odpowiadające bardzo blisko flaszom naszego typu II, nie mają bliżej określonego kontekstu kulturowego³⁰⁰. Jedna tylko flasza — za-

chowana wprawdzie we fragmencie, ale na tyle dużym, że można przyjąć, iż reprezentowała formę o baniasnym łagodnie dwustożkowatym brzuścu, przez co odpowiadałaby formom naszego typu II — została znaleziona na osadzie w obiekcie zawierającym naczynia charakterystyczne dla fazy salzmündzkiej³⁰¹. Z osady w Makotřasach, okr. Kladno, z której materiały łączone są w przeważającej mierze z tzw. fazą siřemską, znana jest jeszcze jedna cała flasza³⁰², stanowiąca dobrą paralelę do okazu z Raciborza-Studziennej (typ I). Na obu tych obszarach w zespołach kultury pucharów lejkowatych z okresu poprzedzającego fazy: Jeřovice C₁-Ohrozim oraz siřemską i salzmündzką, flaszki należą do znalezisk rzadkich. Są to egzemplarze zachowane fragmentarycznie,

²⁹⁸ PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1961, s. 109, ryc. 6:6.

²⁹⁹ PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1961, s. 107, ryc. 6:7.

³⁰⁰ PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1961, s. 107, 108, ryc. 2:1, 3.

³⁰¹ PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1961, s. 107, ryc. 2:2.

³⁰² PLESLOVÁ, KNOR 1964, ryc. 146:6.

a

b

c

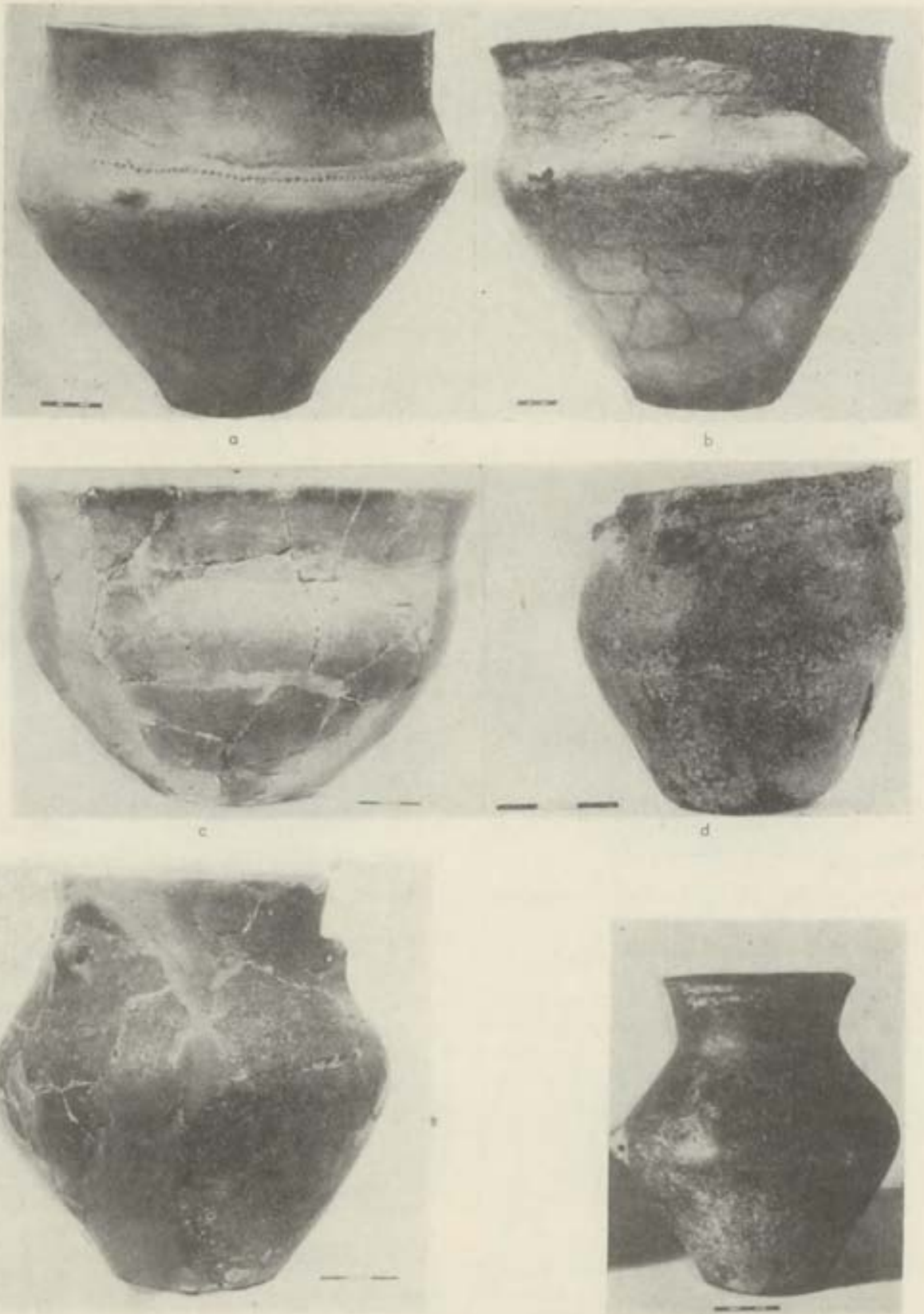
d

Ryc. 27. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz

a – jama 21/60; b – z warstwy kulturowej; c – jama 1/33; d – jama 4/33

a – Grube 21/60; b – aus der Kulturschicht; c – Grube 1/33; d – Grube 4/33, Foto A. Szczodrak (a, b); Archiv des Museums in Opole c, d)

Ryc. 28. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz (a-e); Polska Cerekiew-Miłowice (88), pow. Koźle (f)

a - jama 1/33; b - jama 1/30; c, d - z warstwy kulturowej; e - jama 96/63; f - jama 1

a - Grube 1/33; f - Grube 1/30; c, d - aus der Kulturschicht; e - Grube 96/63; f - Grube 1. Foto Archiv des Museums in Opole (a, b, f); Foto A. Szczodrak (c-e)

Ryc. 29. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz
a-c, f – z warstwy kulturowej; *d* – jama 14/60; *e* – jama 52/62.
a-c, f – aus der Kulturschicht; *d* – Grube 14/60; *e* – Grube 52/62. Foto A. Szczodrak

wykazujące jednak, że pochodziły z flasz zróżnicowanych formalnie. Znane są bowiem zarówno fragmenty z szyjką cylindryczną, jak i lejkowato rozchyloną, przeważnie krótką, oraz fragmenty dwustożkowatych brzuśców z uszkiem³⁰³, a także flaszę z lekko rozwartą lub cylindryczną szyjką i kulistym brzuściem³⁰⁴.

Na Dolnym Śląsku flaszę występują też dopiero w zespołach zaliczanych do młodszej fazy rozwojowej (III) omawianej kultury. Wykazują przy tym podobne zróżnicowanie formalne. Dokumentują to inwentarze grobów 20 i 28 z Jordanowa³⁰⁵, materiały z osad w Nosocicach³⁰⁶ i Tomicach³⁰⁷, a także niedawno odkryte materiały z osady w Gniechowicach, pow. Wrocław³⁰⁸. Na tym ostatnim stanowisku znaleziono w jednej jamie fragment flaszki o cylindrycznej szyjce i baniastym brzuściu obok ostro profilowanego dzbanu typu baalberskiego i fragmentów naczyń zdobionych ornamentem stempelkowym. Wyznacznikiem chronologicznym tego zespołu jest przede wszystkim dzban. Jego cechy formalne nawiązują do młodszych form niemieckiej fazy baalberskiej³⁰⁹, co z kolei pozwala na powiązanie całego zespołu z horyzontem dolnośląskiej fazy trzeciej³¹⁰. Fłaszka z Gniechowic wykazuje pewne podobieństwo do flaszki naszego typu I, natomiast bardzo dobrym odpowiednikiem flaszki typu II jest egzemplarz znany z grobu 20 z Jordanowa³¹¹. Ponadto podobne flaszki pochodzą ze znalezisk luźnych³¹².

W grupie wschodniej flaszę występują tylko w jej starszej fazie. Niektóre z nich, np. egzemplarze z grobu 4 w grobowcu 2 w Sarnowie, pow. Włocławek³¹³, i z Obalek, pow. Koło³¹⁴, poza nieco wyższą szyjką, przypominają dość mocno formy naszego typu II (np. ryc. 23p). Formę zbliżoną do typu I

wykazuje natomiast flaszka z Heliodorowa, pow. Chodzież³¹⁵.

W niemieckiej grupie baalberskiej nie znajdujemy flaszki, które stanowiłyby dobre paralele do naszych egzemplarzy. Występujące tam bowiem formy mają odmiennie ukształtowany brzusiec i dłuższą cylindryczną szyjkę³¹⁶. Jedyną formę, którą możemy przytoczyć jako najbardziej zbliżoną do flaszki górnośląskich, stanowi egzemplarz z Freesdorf, Kr. Luckau, gdzie wystąpił razem z dwuuchą amforą³¹⁷.

Natomiast więcej odpowiedników znajdujemy wśród flaszki pochodzących ze stanowisk grupy południowej, znanych z Polski południowo-wschodniej³¹⁸ i Małopolski³¹⁹. Do tej pory wyłącznie do tych obszarów ograniczone było występowanie flaszki na nóżkach³²⁰. Egzemplarz pietrowicki rozciągnął ich zasięg także na tereny Polski południowo-zachodniej. Wprawdzie jest on zachowany fragmentarycznie (tabl. IIH), ale uformowanie nóżek, ich ilość, oraz średnica dna świadczą, że stanowił część flaszki podobnej do tych, które znamy z licznych stanowisk z obu wspomnianych obszarów występowania kultury pucharów lejkowatych³²¹.

„BĘBNI” (tabl. II I)

Wśród materiałów ceramicznych omawianej kultury specjalne i sporadyczne znaleziska stanowią tzw. bębny. Z terenu objętego pracą znane są z jednego tylko stanowiska, mianowicie z osady w Piotrowicach W. (115). W całości zachował się jeden „bęben” (ryc. 30d), a dwa we fragmentach (ryc. 12f, 14 I). Prawdopodobnie obydwie te fragmenty pochodziły z takich samych egzemplarzy, jaki reprezentuje okaz zachowany w całości. Ma on szeroko rozchyloną kielichowatą część górną, przechodzącą poprzez krótką cylindryczną nóżkę w lekko rozszerzoną lejkowatą część dolną. U nasady części kielichowatej znajdują się trzy małe symetrycznie rozmieszczone stożkowate guzki. Podobne guzki znajdują się też na pozostałych fragmentach „bębnów”.

³⁰³ PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1961, s. 110.

³⁰⁴ PAVELČÍK 1963, s. 9, tabl. V5; PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1961, s. 112, ryc. 2:6. Flaszki o kulistym brzuściu i cylindrycznej szyjce spotykane są także w młodszej fazie, por. MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, s. 374, ryc. 19E.

³⁰⁵ SEGER 1906, tabl. VIII 6, 10; flaszka z grobu 20 stanowi bardzo dobrą paralelę do egzemplarza z Bogdanowic (ryc. 31 c).

³⁰⁶ SEGER 1916, ryc. 138.

³⁰⁷ ROMANOW 1973, s. 89.

³⁰⁸ Materiały nie opublikowane, uprzejma informacja mgra J. Romanowa.

³⁰⁹ PREUSS 1966, s. 77.

³¹⁰ WOJCIECHOWSKI 1970, s. 77.

³¹¹ SEGER 1906, tabl. VIII 10.

³¹² Kuchary, pow. Olawa, nr inw. 2791:26, Muz. Arch. Wrocław.

³¹³ CHMIELEWSKI 1952, s. 22, ryc. 25.

³¹⁴ TETZLAFF 1961, s. 45–46, ryc. 8.

³¹⁵ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 45–46, ryc. 2.

³¹⁶ PREUSS 1966, s. 21–23, formy przypuszczalnie związane z grupą baalberską.

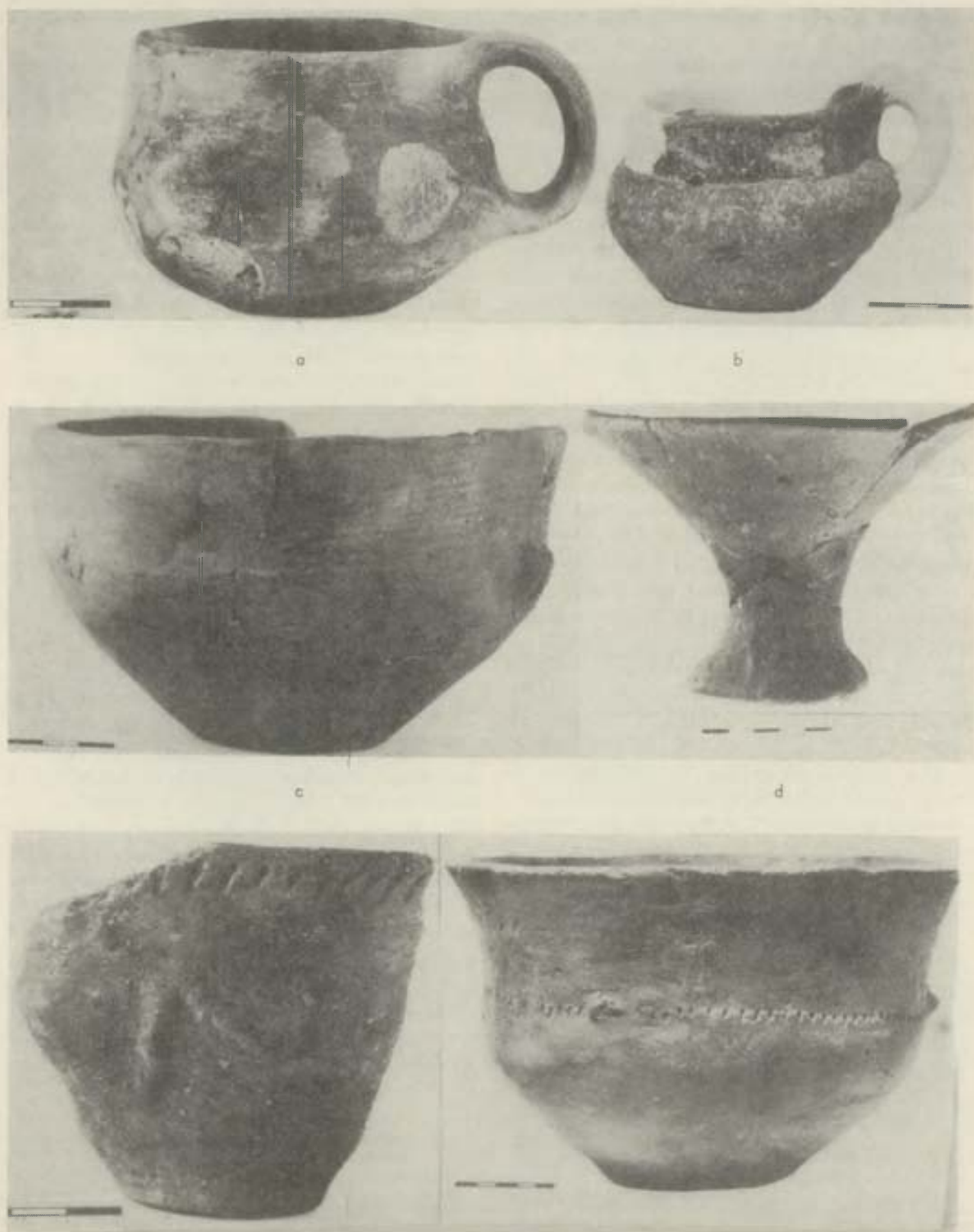
³¹⁷ UMBREIT 1937, s. 77, tabl. 26d, f.

³¹⁸ GAJEWSKI 1953, s. 11, ryc. 4, s. 54, ryc. 28; ŚLUSARSKI 1950, s. 40, ryc. 23; KOWALCZYK 1957, tabl. C 7.

³¹⁹ BURCHARD, EKER 1964, s. 223, ryc. 1, tabl. XXII; KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA 1965, s. 70, ryc. 2:1; WROTEK 1962, s. 67, ryc. 6.

³²⁰ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 262; ŚLUSARSKI 1950, s. 45.

³²¹ PODKOWIŃSKA 1950, tabl. XL 2; HALICKI 1970, s. 322, ryc. 15a; GURBA 1959, s. 262, ryc. 6.

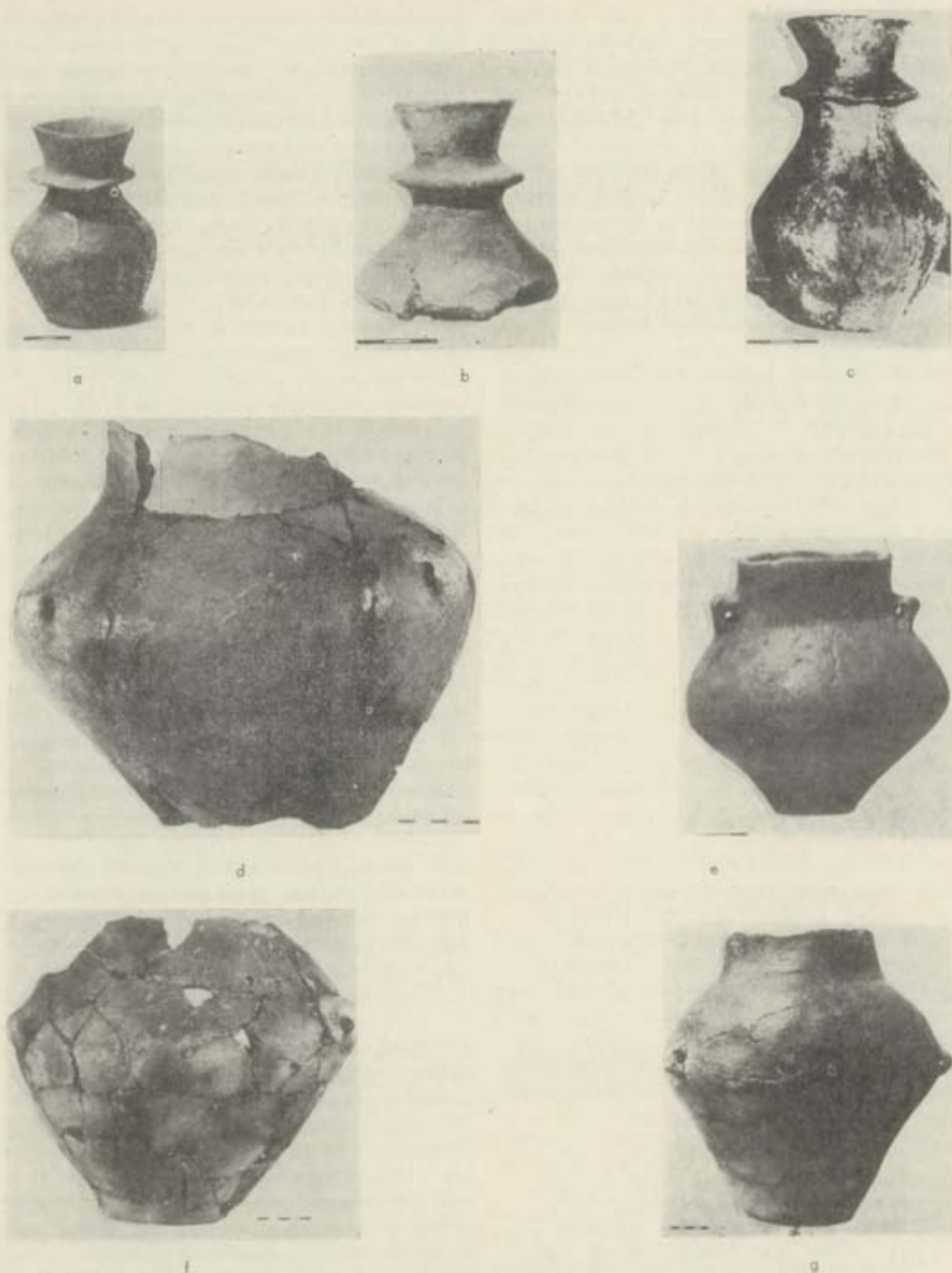

Ryc. 30. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz

a, c – jama 49/62; *b* – z warstwy kulturowej; *d* – jama 18/60; *e* – jama 52/62; / – jama 16/33.

a, c – Grube 49/62; *b* – aus der Kulturschicht; *d* – Grube 18/60; *e* – Grube 52/62; / – Grube 16/33. Foto A. Szczodrak (*a-e*); Foto Archiv des Museums in Opole (/)

Ryc. 31. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz (*a, b, d-g*); Bogdanowice (10), pow. Głubczyce (*c*)

a - jama 21/33; *b, d* - z warstwy kulturowej; *c* - znalezisko luźne; *e* - jama 4/33; *f* - jama 112/64; *g* - jama 1/30

a - Grube 21/33; *b, d* - aus der Kulturschicht; *c* - Einzelfund *e* - Grube 4/33; *f* - Grube 112/64; *g* - Grube 1/30. Foto Archiv des Museums in Opolo (*a, c, e, g*), Foto A. Szczodrak (*b, d, f*)

„Bębny” pietrowickie mają bardzo bliskie odpowiedniki wśród podobnych znalezisk z terenu Śląska Opawskiego i Moraw³²². Na Morawach „bęben” został znaleziony w warstwie C₂ w Jevišovicach, zawierającej formy odpowiadające III fazie rozwojowej według periodyzacji Zápotockiego³²³. W odniesieniu do dwóch pozostałych „bębnów” z Holasovic, okr. Opava, i Lulča, okr. Vyškov, trudno ustalić zespół form im towarzyszących, ponieważ pochodzą z dawnych odkryć i były publikowane wrywkowo³²⁴. Materiały z obu tych stanowisk są do siebie bardzo podobne³²⁵ — mają obok elementów kultury pucharów lejkowatych wyraźnie zaznaczające się cechy kultury ceramiki promienistej³²⁶. Powojenne badania na osadzie w Holasovicach dostarczyły nowych materiałów odpowiadających w zupełności wcześniej odkrytym³²⁷. W publikacji rezultatów tych badań podaje się ponadto, że interesujący nas tu „bęben” został znaleziony na tymże właśnie stanowisku, wobec czego — mimo iż nie dysponujemy zespołem form mu towarzyszących — jego pozycję chronologiczną wyznaczać mogą także nowe materiały uzyskane z tego stanowiska. W ich świetle osadę tę, a także stanowisko z podobnymi materiałami z Lulča, łączy się z późniejszą fazą rozwojową kultury pucharów lejkowatych na Morawach (ohrozimska wg A. Houštovej, IV Zápotockiego³²⁸). W Pietrowicach dwa „bębny” znaleziono w jamie zawierającej również materiał kultury ceramiki promienistej z fazy bolezackiej. Horyzont czasowy pojawienia się „bębnów” na obszarze śląsko-morawskim jest więc mniej więcej jednakowy i przypada na młodsze fazy rozwojowe kultury pucharów lejkowatych³²⁹.

INNE WYROBY Z GLINY

PRZEŚLIKI. Ten rodzaj przedmiotów stanowi wśród wyrobów z gliny po ceramice naczyniowej najliczniejszą grupę. Występują one przede wszystkim na osadach³³⁰, gdzie liczba ich sięga niekiedy blisko 200 sztuk (Pietrowice W., 115). Wszystkie zostały wykonane z gliny tłustej, czasami tylko schudzonej tłuczonymi skorupami lub szczątkami organicznymi.

³²² MAŠEK 1954, s. 655 n. ryc.299:1, 2, 5.

³²³ PALLIARDI 1914, ryc. 21; ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 691.

³²⁴ MAŠEK 1954, s. 656–657.

³²⁵ MAŠEK 1954, s. 657, ryc. 1, 2.

³²⁶ KARGER 1922, tabl. I 2.

³²⁷ JISL 1955, s. 37, ryc. 22:5.

³²⁸ HOUŠTOVÁ 1960, s. 58; ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 691, 692.

³²⁹ MAŠEK 1954, s. 657; FISCHER 1951, s. 98 n.; KOZŁOWSKI 1964b, s. 28.

³³⁰ Jeden prześlik wystąpił w grobie ciałopalnym w Pietrowicach (118), por. RASCHKE 1941a, ryc. 3.

Niektóre są słabo wypalone i sprawiają nawet wrażenie, że zostały tylko wysuszone na słońcu. Barwa większości prześlików obejmuje różne tonacje beżu i brązu, rzadsze są prześliki o barwie ciemnoszarej i ceglastej. Pod względem wielkości i kształtu wykazują dość znaczne zróżnicowanie. Najliczniejszą grupę tworzą prześliki dwustożkowe. Wśród nich występują zarówno formy o stożkach mniej więcej jednakowych, jak i niejednakowych. Zazwyczaj u tych ostatnich dolny stożek jest nieco niższy, o lekko wypukłych ściankach, rzadziej lekko wklęsłych. Załom jest we wszystkich egzemplarzach łagodnie zaokrąglony. Niektóre prześliki tego typu są zdobione jednym lub dwoma rzędami nakłuc wokół otworu (ryc. 15c), trzema krótkimi nacięciami rozchodzącymi się promieniście od otworu, motywem jodełki (ryc. 15e) bądź małymi rytmami krzyżkami w połączeniu z drobnymi punkcikami (ryc. 18m). Drugi pod względem liczebności typ prześlików stanowią egzemplarze o kształcie w przybliżeniu stożkowatym. Podstawa ich jest w większości płaska (ryc. 5d), niekiedy lekko wypukła (ryc. 6f) lub wklęsła (ryc. 6g, 19c). Załom jest łagodnie zaokrąglony. Kilka prześlików było zdobionych — motywem małych dołczków umieszczonych wokół otworu przy wierzchołku stożka lub grupami drobnych nakłuc na podstawie okazu (ryc. 19c). Kolejny typ prześlików tworzą formy stosunkowo niskie, spłaszczone, mające w przekroju pionowym kształt w przybliżeniu elipsowaty lub półelipsowaty. Załom ich jest łagodnie zaokrąglony. Sporadycznie spotykane są prześliki w przybliżeniu kuliste, o bardzo słabo zaznaczonym załomie. Niekiedy są one zdobione na największej wydętości dookólnym rzędem pionowych nacięć bądź zygzakowatą linią rytą. Wysokość prześlików mieści się w granicach od 1,3 do 4 cm, średnica 2,5 — 6 cm, a średnica otworu 0,4 — 0,8 cm, przy czym prześliki o średnicy mniejszej niż 3 cm są rzadko spotykane.

CIEŻARKI TKACKIE. Drugą grupę narzędzi związanych z tkactwem stanowią ciężarki. Reprezentowane są dość znaczną liczbą egzemplarzy, różniących się między sobą pod względem formalnym. Najczęściej spotykane są ciężarki o kształcie walcowatym. Wśród nich występują egzemplarze, których wysokość jest nieco niższa od szerokości bądź jej równa, oraz takie, których wysokość zawsze przekracza ich średnicę. Obydwie podstawy tych ciężarków są prawie płaskie, czasami lekko wypukłe, natomiast ścianki boczne zawsze lekko wypukłe. Otwór przebiega przez środek ciężarka, prostopadle do podstaw. Niekiedy przy obu wylotach otworu widoczne były ślady starcia przez nić osnowy. Inną formę reprezentują ciężarki mające w przybliżeniu kształt nieregularnego

stożka, z otworem umieszczonym w poprzek w pobliżu wierzchołka (ryc. 6k). Wyloty otworów noszą także niekiedy ślady starcia. Jeden egzemplarz ma wierzchołek stożka poziomo ścięty, a ścianki boczne starannie uformowane i wygładzone. Otwór rozszerzał się także stożkowato od wierzchołka ku podstawie. W stosunku do pozostałych ciężarków egzemplarz ten był lekki i mały, wysokość jego nie przekraczała 5 cm, a średnica przy wierzchołku wynosiła 1,5 cm, przy podstawie 3 cm (ryc. 19d). Ponadto znane są jeszcze ciężarki mniej lub bardziej spłaszczone o owalnym przekroju poprzecznym, których otwór przebiega przez środek wzdłuż krótszej osi. Przy obu wylotach otwór jest lekko rozszerzony, wytarty przez nić osnowy. Wysokość ciężarków zamyka się w granicach od 5 do 12 cm. Zdecydowana większość ciężarków została wykonana z gliny tłustej zawierającej domieszkę szczątków organicznych, sporadycznie drobnego piasku, np. egzemplarz stożkowaty ze ściętym wierzchołkiem. Ten ostatni był dobrze wypalony, „twardy”, o ciemnobrunatnej równej powierzchni, pozostałe natomiast słabo wypalone, w dotyku „miękkie”, matowe, o niezbyt równych powierzchniach podatnych na ścieranie. Przeważnie mają barwę cegląstą w różnych odcieniach, niekiedy z ciemniejszymi plamami.

Wśród scharakteryzowanych powyżej przedmiotów nie ma form, które odbiegałyby od podobnych zabytków znanych z innych stanowisk kultury pucharów lejkowatych. Można jedynie podkreślić, że szczególnie liczne odpowiedniki znajdujemy w obrębie osad grupy południowej, na których w stosunku np. do stanowisk grupy wschodniej obydwie kategorie źródeł są obficie reprezentowane, zarówno jeżeli chodzi o ilość, jak i różnorodność kształtów³³¹.

SZPULKI GLINIANE. Narzędziem, które było prawdopodobnie związane również z przędzalnictwem czy tkactwem, są gliniane szpule. Znamy je zaledwie z kilku stanowisk (Raków, 47; Wojnowice, 54; Pietrowice, 115) gdzie reprezentowane są niewielką liczbą egzemplarzy. Mają one tarczki płaskie, lekko wypukłe bądź lekko wklęsłe. Wszystkie są bardzo niestarannie wykonane, powierzchnie mają nierówne, barwy cegląstawej. Całkowita długość tych szpułek wynosi 5 cm, średnica tarczki natomiast 3,4 i 4 cm. Odpowiadające naszym egzemplarzom formy występują również w innych stanowiskach kultury pucharów lejkowatych, w Polsce przede wszystkim na stanowiskach grupy południowej³³².

POZOSTAŁE WYROBY Z GLINY. Z osady w Wojnowicach (54) pochodzi fragment figurki zo-

omorficznej przedstawiający główkę wołu³³³. Zabytek ten nie został dotąd opublikowany, stąd nie wiadomo, czy stanowił część pełnej figurki zwierzęcej, czy też był elementem plastycznie wymodelowanego zakończenia ucha. Obie formy plastyczne wyobrażające najczęściej barana lub wołu spotykane są w zespołach kultury pucharów lejkowatych, ale jedynie w obrębie jej grupy południowej³³⁴. Na Morawach występują na stanowiskach łączonych z fazą Jevišovice C₁—Ohrozim³³⁵. Podobny horyzont reprezentują materiały z Wojnowic, gdzie udział elementów „promienistych” jest również wyraźnie zaznaczony. Nie wydaje się jednak, aby obecność wspomnianych form plastycznych wiązać należało z wpływami idącymi z kręgu kultury ceramiki promienistej. Na jej macierzystym bowiem obszarze (Słowacja, Węgry, Austria) ten rodzaj wyobrażeń nie jest spotykany³³⁶, a w Polsce południowej w inwentarzu kultury ceramiki promienistej jedynym elementem nawiązującym do zoomorficznej plastyki figuralnej mogą być plastycznie wymodelowane ucha (relikt *ansa lunata*)³³⁷, które symbolizować mają rogi byka³³⁸. Eneolityczne formy morawskie wykazują więcej powiązań z późnoneolitycznymi przedstawieniami zoomorficznymi, znanymi z kręgu kultur ceramiki wstęgowej kłutej i malowanej³³⁹. Wyobrażają one główki wołu i barana, a także figurki kozy ewentualnie ptaka czy niedźwiedzia³⁴⁰. Wyobrażenia figuralne znane z Dolnego Śląska reprezentują barana albo bydło. Dwa z nich były prawdopodobnie umieszczone na naczyniu jako plastyczne zakończenie ucha, czy też może same stanowiły uchwyt (Krzekotówek i Nosocice, pow. Głogów)³⁴¹, trzecie to znana figurka barana z Jordanowa, znaleziona razem z niskim pucharem lejkowatym³⁴². Dwa pierwsze fragmenty nie mają bliżej określonego kontekstu kulturowego, ale z uwagi na podobieństwo główki z Nosocic do figurki znanej z Jevišovic C₁ łączy się ją z tym horyzontem czasowym³⁴³. Odpowiada on dolnośląskiej fazie IV, z którą z kolei wiąże się część materiałów z osady w Nosocicach³⁴⁴. Reprezen-

³³³ BAGNIEWSKI 1968a, s. 4.

³³⁴ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 270; PODKOWIŃSKA 1961, s. 49, 53.

³³⁵ PLESLOVÁ 1964, s. 300 n.

³³⁶ PLESLOVÁ 1964, s. 300.

³³⁷ SOCHACKI 1967, s. 130.

³³⁸ HENSEL 1973, s. 67.

³³⁹ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 270; PLESLOVÁ 1964, s. 301; NOSEK 1949, s. 182.

³⁴⁰ PLESLOVÁ 1964, s. 301.

³⁴¹ LANGENHEIM 1937, s. 27, 28; OSTROWSKA 1949, s. 152-154.

³⁴² SEGER 1926, s. 204—209, ryc. 10.

³⁴³ PLESLOVÁ 1964, s. 300.

³⁴⁴ WOJCIECHOWSKI 1970, s. 68, 77.

³³¹ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 268.

³³² JAŹDŹEWSKI 1936, s. 269; PODKOWIŃSKA 1950, s. 122.

tują one formy grupy południowej, a prawdopodobieństwo umieszczenia wśród nich wspomnianej figurki barana wynikałoby też z faktu, że materiały starsze znane z tej osady mają wyraźne cechy charakterystyczne dla fazy wióreckiej, w której plastyczne wyobrażenia zwierząt nie są spotykane. Cechy formalne pucharu znalezionej razem z figurką barana wskazują także na łączność tego zespołu z młodszymi fazami rozwojowymi kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku³⁴⁵. Wynika więc z tego, że horyzont czasowy występowania zoomorficznych form plastycznych jest na terenach Moraw i Śląska mniej więcej jednakowy. Podobne są także motywy tych

przedstawień, w których dominują wyobrażenia barana i wołu, co w konsekwencji wskazuje również na związek obu obszarów w zakresie kultowych przejawów życia³⁴⁶.

Ze sferą wierzeniową związane są też miniaturki toporków modelowane także w glinie³⁴⁷. Jedyne fragmenty takiego egzemplarza pochodzą z Raciborza-Ocic (ryc. 2e), gdzie w jamie XI (skupisko 3) występował z małymi fragmentami naczyń, m. in. dwóch flasz z kryzą, stożkowej miseczki i naczynia workowatego³⁴⁸. Modele takich toporków spotykane są w inwentarzach różnych grup kultury pucharów lejkowatych³⁴⁹.

WYROBY Z KAMIENIA

O ile klasyfikacja kulturowa materiałów ceramicznych mogła być względnie łatwo przeprowadzona z uwagi na bardziej czytelny zespół cech charakterystycznych dla kultury pucharów lejkowatych, o tyle dokonanie takiego zaszeregowania w stosunku do materiałów kamiennych napotyka dość istotne trudności. Nie wszystkie bowiem narzędzia kamienne mają na tyle charakterystyczne cechy, aby można je było łączyć z konkretną kulturą. Dotyczy to zwłaszcza bardziej długotrwałych uniwersalnych narzędzi, jak np. kamienie żarnowe, rozcieracze, różnego rodzaju wielofunkcyjne płyty, gładziki, a także niekiedy siekiery i toporki. Trudności klasyfikacyjne potęguje w naszym wypadku fakt, że duża część tych narzędzi stanowi tzw. znaleziska luźne, bądź też pochodzi ze stanowisk, na których odkryto później luźne materiały ceramiczne, m. in. kultury pucharów lejkowatych, albo w końcu ze stanowisk osadniczych wielokulturowych. Takim właśnie stanowiskiem jest m. in. osada w Pietrowicach Wielkich (115), z której dysponujemy największą ilością wyrobów kamiennych³⁵⁰. Analiza zawartości poszczególnych jam z tego stanowiska wykazała, że podobne formy wyrobów kamiennych występowały w obiektach o różnej przynależności kulturowej. Mogło to być wynikiem albo mechanicznego przemieszania, albo przy obecności np. siekier o cechach charakterystycznych dla kultur wstęgowych w obiektach kultury pucharów lejkowatych — śladem przejęcia i użytkowania pewnych narzędzi przez późniejszych osadników. Większa jednak część wyrobów kamiennych pochodzi spoza zespołów zwartych. W takiej sytuacji prawidłowe określenie

przynależności kulturowej wszystkich przedmiotów jest w tej chwili praktycznie niemożliwe, choć zdawać sobie trzeba sprawę, że pewna ich część była związana niewątpliwie z kulturą pucharów lejkowatych, co wynika już choćby z intensywności śladów osadnictwa tejże kultury na wspomnianym stanowisku w Pietrowicach. Za związane więc z interesującą nas kulturą uważać będziemy tylko te narzędzia, które występowały w zwartych zespołach z materiałem ceramicznym oraz te, których cechy charakterystyczne poparte analogiami pozwalają na łączenie ich z omawianą kulturą. Tak się jednak niestety składa, że ilościowy udział materiałów kamiennych w tych zespołach jest stosunkowo skromny, a ponadto są one w dużej mierze zachowane fragmentarycznie, co obniża ich walory klasyfikacyjne.

TOPORKI. Z Baborowa (1, jama 10)³⁵¹ i z Długomiłowic (67) znane są fragmenty trzech toporków, a z Dzielnicy (68) jeden cały egzemplarz. Cechy formalne pozwalają zaliczyć je generalnie do wyróżnionego przez K. Jażdżewskiego³⁵² typu X, odpowiadającego w ostatnio przedstawionej typologii P. Herfertta³⁵³ tzw. typowi brandenburskiemu. Dwa z nich (Długomiłowice), zachowane od obucha do otworu, reprezentują dwie odmiany tego typu: formę sześcioboczną o ściankach prostych (ryc. 32a) i formę o bokach słabo zaokrąglonych z lekko zaznaczającą się tendencją do graniastości (ryc. 32b). Obydwa egzemplarze mają obuch lekko wypukły i rozszerzają się

³⁴⁶ PLESLOVÁ 1964, s. 301.

³⁴⁷ NOSEK 1949, s. 184, 186.

³⁴⁸ KOZŁOWSKI 1972, s. 88, ryc. 6.

³⁴⁹ JAŹDŻEWSKI 1936, s. 184; HOUŠTOVÁ 1960, s. 50; PAVELČÍK 1963, s. 12; KULCZYCKA 1963, s. 55, ryc. 2a, e; GAJEWSKI 1953, s. 72.

³⁵¹ BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973, s. 75, ryc. 19c.

³⁵² JAŹDŻEWSKI 1936, s. 278—279.

³⁵³ HERFERT 1962, s. 1105—1106.

³⁴⁵ WOJCIECHOWSKI 1970, s. 66.

³⁵⁰ Osadami wielokulturowymi były też stanowiska w Rakowie, Polskiej Cerekwi i Wojnowicach. Materiały z badań tych osad są opracowywane przez D. Woźniak i Z. Bagniewskiego.

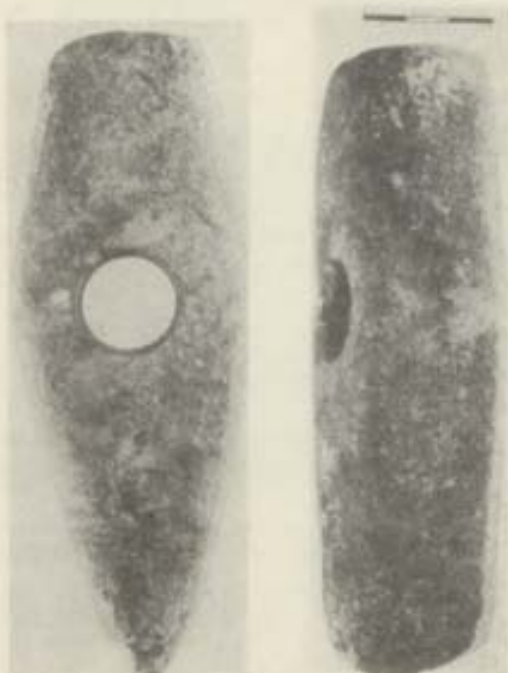

Ryc. 32. Długomiłowice (67), pow. Koźle. Znaleźiska luźne — Einzelfunde

Foto Archiv des Museums in Opole

przy otworze. Pozostałe dwa okazy tego typu są także przy otworze lekko rozszerzone, ostrze mają proste, równoległe do otworu, a ścianki boczne lekko wypukłe. W związku z tym w przekroju poprzecznym są zbliżone do prostokąta (ryc. 33). Egzemplarz z Baborowa wykonany został z drobnoziarnistego granitu. Wystąpił w jamie razem z małą miseczką typu

Ryc. 33. Dzielnica (68), pow. Koźle. Znaleźisko luźne — Einzelfund

Foto Archiv des Museums in Opole

II i fragmentem pucharu (?) zdobionego poniżej krawędzi podwójnym zygzakowatym stempelkiem (ryc. 1e, f, h). Toporkom tego typu przypisuje się w obrębie kultury pucharów lejkowatych niezbyt późną metrykę. Łączy się je zasadniczo z horyzontem odpowiadającym starszemu odcinkowi środkowoeuropejskiego eneolitu i północnym fazom B-C, choć nie wyklucza się przetrwania pewnych wariantów nieco dłużej, zwłaszcza w grupach peryferyjnych, leżących dalej od zwartego centrum ich występowania³⁵⁴. W horyzontie tym mieszczą się również znaleźiska polskie, współwystępujące z ceramiką fazy wióreckiej³⁵⁵. Nasze egzemplarze natomiast zdają się być znaleźiskami potwierdzającymi wspomniane dłuższe przetrwanie tego typu toporków. Egzemplarz z Baborowa wystąpił bowiem m. in. z naczyniem i innym toporkiem (typu B), których cechy kwalifikują cały ten zespół do odcinka czasowego odpowiadającego trwaniu schyłkowej fazy wióreckiej i początkom fazy lubońskiej w Wielkopolsce. Nie przeczy temu pozostały materiał z tego stanowiska.

Z Dytmarowa (99) pochodzić miał toporek o podwójnym ostrzu, odpowiadający typowi B wg klasyfikacji K. Jażdżewskiego³⁵⁶. P. Herfert zalicza ten egzemplarz do toporków o zaokrąglonym obuchu i sześcioc-

³⁵⁴ DRIEHAUS 1958, s. 1 n.; HERFERT 1962, s. 1106; BERLEKAMP 1963, s. 195; ZÁPOTOCKÝ 1966b, s. 186; JAŻDŻEWSKI 1961a, s. 78; BUCHVALDEK 1964, s. 11.

³⁵⁵ JAŻDŻEWSKI 1936, s. 278.

³⁵⁶ JAŻDŻEWSKI 1936, s. 281, 456.

bocznym przekroju poprzecznym, będących czesko-polską odmianą form typu Troldebjerg—Fredsgaard³⁵⁷. Poza tym znamy jeszcze z naszego terenu formy, które odpowiadają dość dokładnie cechom toporków określanych przez Herferta jako ogólnoeuropejska odmiana toporków typu Troldebjerg — Fredsgaard³⁵⁸. Tę odmianę reprezentują — znalezisko luźne z terenu osady kultury pucharów lejkowatych w Rakowie (ryc. 1i), fragment z jamy 10 w Baborowie (1)³⁵⁹ oraz prawdopodobnie kilka fragmentów, pochodzących z obiektów w Pietrowicach Wielkich (115). Egzemplarze te charakteryzują się klinowatym kształtem, zaokrąglonym obuchem i otworem umieszczonym równolegle do ostrza w górnej części bliżej obucha. Ostrze jest proste, równe obuchowi, bądź lekko rozszerzone. Ścianki są albo płaskie, tak że w przekroju poprzecznym narzędzie ma kształt prostokątny, albo ścianki boczne są lekko wypukłe. Okazy z Pietrowic wykonane zostały z łupków: krzemionkowo-ilastego i szarogłazowego, a fragment z Baborowa z nefrytu. Formy toporków obu odmian występują na szerokim obszarze w wielu grupach kultury pucharów lejkowatych z ceramiką wyznaczającą mniej więcej podobny horyzont czasowy. Obejmuje on wczesne fazy środkowego neolitu na północy, niemiecką fazę salzmündzką i jej odmianę czeską (IV faza Zápotockiego)³⁶⁰ oraz fazę lubońską grupy wschodniej³⁶¹. Na Dolnym Śląsku znane są z osad datowanych również na młodszą (IV) fazę kultury pucharów lejkowatych (wg Wojciechowskiego)³⁶², synchronizowaną ze wspomnianym wyżej horyzontem³⁶³.

Pojedynczym egzemplarzem reprezentowany jest typ toporków z guziczkowatym obuchem. Publikuje go G. Raschke³⁶⁴ jako znalezisko bez bliższego kontekstu kulturowego (Świniary Wielkie, 61). Jest to miniaturowy toporek odznaczający się wyraźnie wyodrębnionym guziczkowatym obuchem, lekkim rozszerzeniem na wysokości otworu, mniej więcej owalnym przekrojem poprzecznym i lekko asymetrycznym ostrzem. Wśród form tego typu, których zasięg przestrzenny i chronologiczny w obrębie kultury pucharów

lejkowatych jest dość szeroki³⁶⁵, ta ostatnia cecha nie jest spotykana. Asymetryczność, jeżeli występuje u niektórych toporków z guziczkowatym obuchem, obejmuje całość przedmiotu wzdłuż osi podłużnej, a ostrze pozostaje symetryczne³⁶⁶. Lekko jednostronnie opuszczone ostrze mają natomiast toporki ceramiki sznurowej³⁶⁷. Z tych też względów omawiany toporek ze Świniar tylko prawdopodobnie łączyć można z kulturą pucharów lejkowatych.

SIEKIERKI, podobnie jak to stwierdziliśmy w stosunku do toporków, także nie stanowią licznej grupy znalezisk, które występowałyby w dobrze udokumentowanych zespołach ceramicznych. Z kilku spełniających te warunki obiektów odkrytych w Baborowie (1) i Pietrowicach Wielkich (115) pochodzi kilka siekier, które reprezentują dwa typy. Pierwszy stanowią siekierki o prostokątnym przekroju poprzecznym i grubym obuchu, niekiedy bardzo lekko rozszerzające się ku ostrzu (ryc. 19f). Ich długość waha się w granicach od 5 do 6,5 cm, grubość od 1,2 do 2 cm. Wykonane są najczęściej z łupku, sporadycznie ze skały serpentynitowej lub serpentynu³⁶⁸. Siekierki drugiego typu to egzemplarze małe, w przybliżeniu trapezowate, o prostokątnym lekko ścienionym obuchu i asymetrycznym ostrzu (ryc. 13o). Długość ich nie przekracza 4,3 cm, a grubość 0,8 cm. Wykonane zostały z łupku szarogłazowego lub skały wapiennej. Siekierki takie, łączone przede wszystkim z kręgiem kultur naddunajskich, spotykane są także, choć sporadycznie, w zespołach kultury pucharów lejkowatych w różnych fazach jej rozwoju³⁶⁹.

INNE WYROBY Z KAMIENIA. Pozostały inwentarz kamienny stanowią przede wszystkim różnego rodzaju wielofunkcyjne płyty kamienne, wklęsłe z jednej strony lub obustronnie, najczęściej kształtu owalnego, silnie wygładzone na powierzchniach użytkowanych (ryc. 34). Wykonywane były ze skał osadowych — szarogłazów pochodzących z Sudetów Wschodnich, lub gnejsów (skały metamorficznej z serii Pradziada)³⁷⁰.

³⁶⁵ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 273—278; ŠTIKOVÁ 1954, s. 387; HERFERT 1962, s. 1104, 1105; DRIEHAUS 1958, s. 3 n.; ZÁPOTOCKÝ 1966b, s. 186.

³⁶⁶ JAŹDŹEWSKI 1936, ryc. 947; CABALSKA 1960, s. 218, ryc. 85c; MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, s. 374—376, ryc. 21A₃.

³⁶⁷ MACHNIK 1966, tabl. 33: 2, 3, 6.

³⁶⁸ Np. Baborów, por. BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973, s. 79, ryc. 19a; Pietrowice W., — ekspertyzy w archiwum Zakładu Archeologii Nadodrza we Wrocławiu.

³⁶⁹ ŠTIKOVÁ 1954, s. 368; HOUŠTOVÁ 1960, s. 51; JAŹDŹEWSKI 1961a, s. 78; PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, 1972a, s. 55, ryc. 59: 10; GABAŁÓWNA 1970a, s. 87; WIŚLAŃSKI 1973, s. 103.

³⁷⁰ Ekspertyzy w Zakładzie Archeologii Nadodrza we Wrocławiu, wykonane przez doc. A. Majerowicza z Uniwersytetu Wrocławskiego.

³⁵⁷ HERFERT 1962, s. 1100.

³⁵⁸ HERFERT 1962, s. 1099.

³⁵⁹ „Dawna Kultura”, R. 2: 1955, s. 164, ryc. 2 (Raków); BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973, s. 79, ryc. 19b.

³⁶⁰ HERFERT 1962, s. 1099—1101, 1104, tabl. V 1; ZÁPOTOCKÝ 1966b, s. 186; MOUCHA 1970, s. 685—686; PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1972a, s. 95.

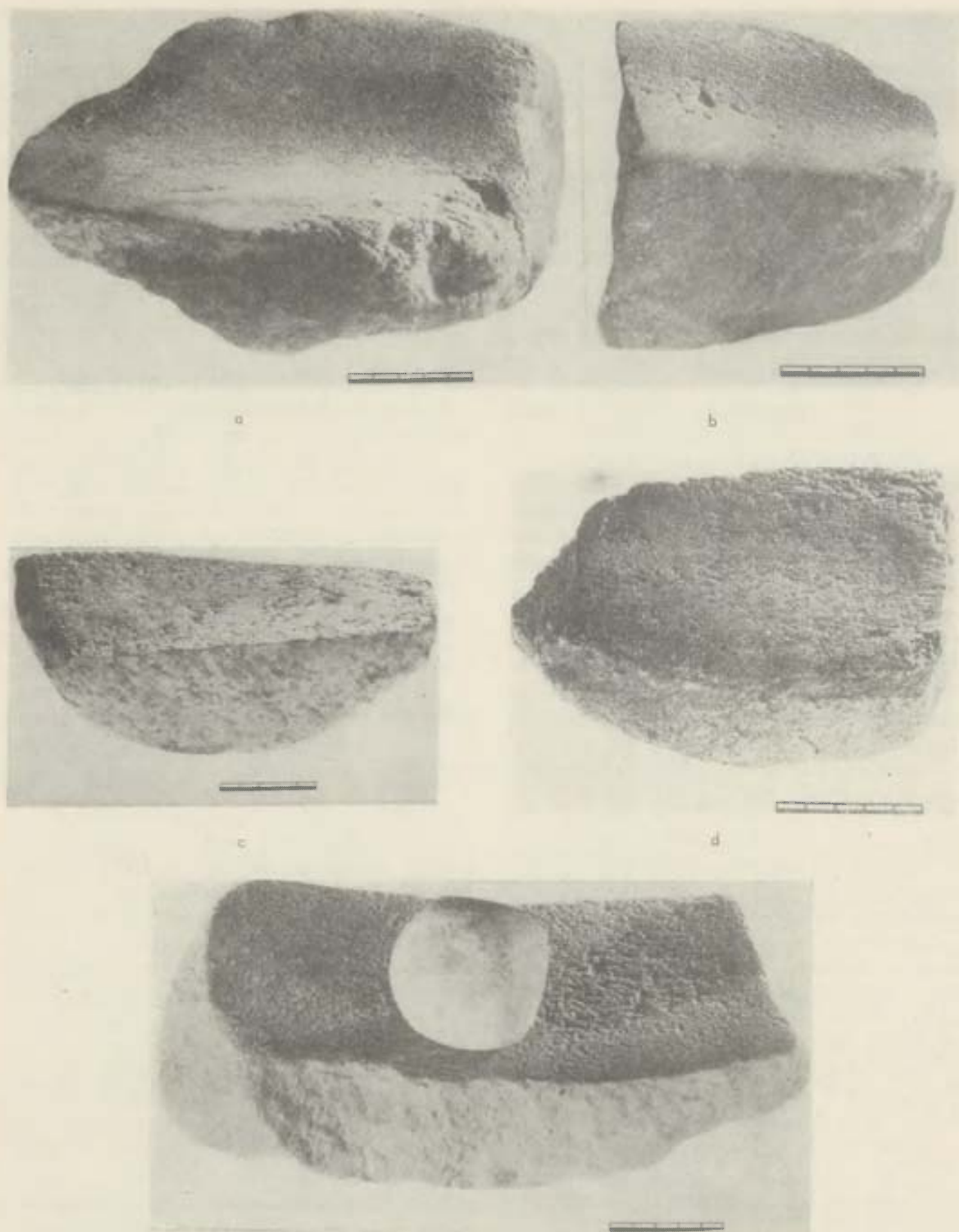
³⁶¹ JAŹDŹEWSKI 1936, s. 281.

³⁶² SEGER 1916, ryc. 120; ROMANOW 1973, s. 92, ryc. 43f, s. 99.

³⁶³ WOJCIECHOWSKI 1970, s. 77.

³⁶⁴ RASCHKE 1940a, s. 40—41, ryc. 9:2.

Ryc. 34. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz

a – jama 14/60; *b* – jama 6/59; *c*, *d* – jama 106 A/64; *e* – z warstwy kultu owej

a – Grube 14/60; *b* – Grube 6/59; *c*, *d* – Grube 106 A/64; *e* – aus der Kulturschicht. Foto A. Szczodrak

Rozcieracze w przybliżeniu kuliste, o średnicy ok. 5—7 cm, mają jedną stronę płaską, noszącą ślady użytkowania, czasem płaszczyzn takich jest kilka. Najczęściej były wykonywane z droбноziarnistych

kwarcytów, rzadziej z innych skał, m. in. szarego aplitu granitowego. Najpewniej funkcję narzędzia do wygładzania pełniły też owalne, silnie wypolerowane otoczaki.

WYROBY Z KOŚCI

Inwentarz narzędzi kultury pucharów lejkowatych uzupełniają wyroby z kości. Stanowiły one jednak prawdopodobnie w ogólnej masie innych narzędzi niewielką grupę. Z kilku bowiem osad zbadanych na większą skalę (Pietrowice, 115; Baborów, 1; Racibórz-Ocice, 119; Kietrz, 27; Polska Cerekiew-Miłowice, 88) nie znamy ani jednego przedmiotu wykonanego

z tego surowca. Natomiast o narzędziach kościanych pochodzących z innych stanowisk poinformowani jesteśmy krótkimi wzmiankami o występowaniu szydeł na osadach w Tomicach (51) i Wojnowicach (54) oraz Polskiej Cerekwi (90). Z tych informacji wynika, że nie występowały one licznie³⁷¹.

W pracy niniejszej pomijamy w szczegółowej analizie materiały krzemienne. Podstawą naszej analizy mogłyby się stać w zasadzie jedynie materiały z badań w Pietrowicach W. (115), są one jednak przedmiotem osobnego opracowania przygotowywanego przez dr. B. Balcera. Ponadto w dwóch opublikowanych ostatnio pracach omawiających wyniki badań na osadach kultury pucharów lejkowatych w Baborowie (1) i Raciborzu-Ocicach (119) przeprowadzają autorzy³⁷² także charakterystykę materiałów krzemienych. W tej sytuacji ogólnie można stwierdzić, że w materiałach z Raciborza-Ocic wyróżniono następujące grupy narzędzi: drapacze, rylce, półtylczaki, sierpce, przekłuwacze oraz jeden grocik trzoneczko-

waty i fragment krzemiennej siekiery gładzonej. J. K. Kozłowski podkreśla, iż narzędzia te wykazują cechy podobne do inwentarza krzemienego z Brumovic, okr. Opawa, a odrębne i specyficzne w stosunku do materiałów znanych z małopolskich stanowisk kultury pucharów lejkowatych. Zespół ocicki bowiem nawiązuje bardziej do krzemieniarstwa północno-zachodniej odmiany wczesnej fazy kultury pucharów lejkowatych.

W Baborowie asortyment narzędzi był ubogi. Wyróżniono wśród nich dwa grociki, skrobacz, fragment noża oraz narzędzie wielofunkcyjne. Ponadto odłupki surowe i wióry, m. in. jeden ze wstępnym retuszem krawędzi.

CHRONOLOGIA

Zagadnienie chronologii kultury pucharów lejkowatych, jej genezy i zaniku, a także wewnętrznej periodyzacji ma — jak wiadomo — bardzo obszerną literaturę. W naszym wypadku największe zainteresowanie wzbudzają dotychczasowe osiągnięcia w przytoczonych kwestiach, dotyczące grupy południowej tej kultury, a zwłaszcza z terenu Moraw, Czech i Śląska. Stosunkowo liczne prace poświęcone kulturze pucharów lejkowatych z tych terenów, głównie zagadnieniu jej chronologii i periodyzacji, przyniosły szereg pozytywnych rezultatów i próby pewnych ustaleń³⁷³, które następnie stały się przedmiotem dyskusji³⁷⁴. Nie przeprowadzając szerokiego zreferowania do-

tychczasowej literatury ani jej pełniejszej oceny postaramy się wykorzystać aktualne wyniki do próby ustalenia chronologii i periodyzacji kultury pucharów lejkowatych z obszaru Górnego Śląska. Przy tej okazji wyłoni się także konieczność pewnej oceny przydatności dotychczasowych osiągnięć. Wydaje się, iż należałoby ogólnie przypomnieć, że do rozwiązywania zagadnień będących przedmiotem obecnych rozważań dysponujemy jak dotąd z terenów zajmowanych przez grupę górnośląsko-morawską i z obszaru Czech stosunkowo niepewnymi podstawami źródłowymi. Na czoło należy tutaj wysunąć brak lepszych danych stratygraficznych, które jednoznacznie określałyby pozycję chronologiczną kultury pucharów lejkowatych w stosunku do innych kultur neolitycznych, a także umożliwiały przeprowadzenie jej wewnętrznego podziału. Dotychczas w głównej mierze korzysta się ze stratygrafii stanowisk w Jevišovicach na terenie południowych Moraw oraz Slanskej hory z Czech. Jednakże wartość tych danych stratygraficznych wzbudza

³⁷² BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973; KOZŁOWSKI 1972.

³⁷³ ŠTIKOVÁ 1955a; J. NEUSTUPNÝ 1956; 1961; E. F. NEUSTUPNÝ 1956, 1959; ZÁPOTOCKÝ 1956a; 1956b; 1957; 1958; 1960; 1966a; HOUŠTOVÁ 1959; 1960; JANSKÁ 1956; 1957.

³⁷⁴ DRIEHAUS 1960, s. 194 n.; 1959, s. 53 n.; DRIEHAUS, PLESLOVÁ 1961; BEHRENS, DRIEHAUS 1961, s. 245—252; JAZDŹEWSKI 1961b; PREUSS 1962; 1966, s. 67 n.; PLESLOVÁ, KNOR 1964, s. 478.

³⁷¹ Por. Katalog nr 51, 54, 90.

pewne uzasadnione uwagi krytyczne³⁷⁵. W zasadzie więc periodyzacja kultury pucharów lejkowatych w zasięgu grupy południowej oparta być musi na typologicznej klasyfikacji materiału popartej analogiami i analizą zespołów, w których współwystępują różne typy ceramiki. Z terenów nas bezpośrednio tu interesujących przesłanek stratygraficznych do naszych rozważań jest niestety bardzo mało, dlatego też jesteśmy zdani na studia porównawcze. Analiza materiału była więc w tym kierunku w poprzedniej części prowadzona. Na podstawie analogii przede wszystkim z obszarów sąsiednich starano się uzyskać przesłanki do określenia pozycji chronologicznej poszczególnych typów i odmian. Uzyskane wyniki mają w wielu wypadkach wartość względną i często nie udało się ustalić węższych ram chronologicznych. Spróbujemy obecnie wykorzystać wyniki analizy materiału, skonfrontować je jeszcze z analizą nielicznych niestety zespołów, w których kilka form z sobą współwystępuje. Dopiero wówczas będziemy mogli wyprowadzić wnioski dotyczące chronologii i periodyzacji kultury pucharów lejkowatych na naszym terenie.

Wypada tu zwrócić uwagę na charakter przydatności zespołów z omawianego terenu dla interesujących nas zagadnień periodyzacyjnych. Z obszaru tego dysponujemy jedynie bardzo nielicznymi zespołami grobowymi, które tak z uwagi na stosunkowo lepszy zawsze stan zachowania form ceramicznych, jak i na ich jednoczasowość byłyby dla nas najbardziej przydatne. Większość zespołów to różnego typu jamy z osad, zawierające przeważnie bardzo mało form dających się w pełni zrekonstruować, a ponadto niekiedy także domieszkę materiału różnokulturowego lub niejednolitego chronologicznie. Łącznie z całego interesującego nas obszaru udało się wydzielić zaledwie 25 zespołów, które posłużą nam do niniejszej analizy. Przydatność ich jednak jest mała z przytoczonych już powyżej powodów.

Uwzględniając wyniki analizy materiału, możemy wskazać na zespoły, które zawierały formy na naszym terenie być może najstarsze, dające się paralelizować z formami charakterystycznymi dla fazy II, wydzielonej przez M. Zápotockiego³⁷⁶. Będą to dwa zespoły: jama z Lisięcic (39) oraz jamy z Raciborz-Ocicach (119). Wartość zespołu z Lisięcic jest jednak niewielka. Zawierał on bowiem tylko dwie pełniejsze formy ceramiki, z których amforka typu II 6 (ryc. 25e), poprzez analogie (Brumovice, okr. Opava, i Makotřasy, okr. Kladno) mogłaby być datowana na okres wyprzedzający nieco warstwę Jevišovice C₂, co od-

powiadałoby II fazie Zápotockiego. Natomiast drugie naczynie z Lisięcic — misa pucharowa typu I3, ma najwięcej analogii w młodszej warstwie z Jevišovic, chociaż spotyka się je również w warstwie starszej, w obrębie której są one jednak mniej liczne. W tej sytuacji, wobec braku innych przesłanek, trudno jednoznacznie zaliczyć zespół z Lisięcic do starszej fazy kultury pucharów lejkowatych na naszym terenie, starszej od warstwy C₂ w Jevišovicach.

Powojenne badania wykopaliskowe, prowadzone na osadzie w Raciborzu-Ocicach, zdają się przynosić pewne dane, m. in. także stratygraficzne, potwierdzające osadnictwo starszej fazy kultury pucharów lejkowatych na tym terenie. W naszej sytuacji wyniki te uznać należy niewątpliwie za bardzo ważne i niezbędne jest ich szersze omówienie oraz ocena ich wartości źródłowej. Niestety obiekty należące do kultury pucharów lejkowatych, a reprezentujące jej starszą fazę — co ma wynikać z ich pozycji stratygraficznej, jak też z typologicznej analizy form — zawierają bardzo mało lepiej zachowanych form ceramiki, które nadawałyby się do szczegółowej klasyfikacji typologicznej. Potwierdzeniem tego może być jama 15 zawierająca puchar typu I2, który J. K. Kozłowski poprzez analogie do Brumovic byłby skłonny datować na fazę wyprzedzającą warstwę C₂ w Jevišovicach³⁷⁷, choć bliższe analogie, jak to wynika z poprzedniego rozdziału, występują w Czechach datowane na II i III fazę wg Zápotockiego. W obu wypadkach mielibyśmy możliwość datowania tego obiektu na starszą na naszym terenie fazę, jednakże pozostałe formy ceramiki z tej jamy już zupełnie takiej możliwości nie potwierdzają. Są to bowiem małe fragmenty różnych naczyń. Tak więc inwentarz jamy 15 rozpatrywany samodzielnie, bez uwzględnienia całości wyników badań na tym stanowisku, może być potwierdzeniem osadnictwa starszej fazy kultury pucharów lejkowatych na omawianym terenie, ale nie jest to zespół całkowicie jednoznaczny chronologicznie, zwłaszcza bowiem w świetle analogii z terenu Czech wspomniany puchar, który stanowi jedynie uzasadnienie starszeństwa omawianego zespołu, ma swoje odpowiedniki także i w materiałach charakterystycznych dla III fazy Zápotockiego.

Dalsze przesłanki potwierdzające starsze osadnictwo kultury pucharów lejkowatych odnajdujemy w innych faktach, stwierdzonych podczas badań w Raciborzu-Ocicach, i to przede wszystkim w obserwacjach stratygrafii³⁷⁸. Szczególne znaczenie ma tu wyróżnione skupisko 3 i należący do niego zespół jam. W obrębie tego skupiska poczynione zostały

³⁷⁵ DRIEHAUS 1960, s. 196; DRIEHAUS, PLESLOVÁ 1961, s. 364, przypis 7.

³⁷⁶ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 669—671.

³⁷⁷ KOZŁOWSKI 1972, s. 171.

³⁷⁸ KOZŁOWSKI 1964b; 1965a; 1969; 1970.

pewne obserwacje nader ważne dla stosunków kulturowych w neolicie na Górnym Śląsku. Nas będzie interesowała pozycja stratygraficzna obiektów należących do kultury pucharów lejkowatych. Z publikowanych jednak na ten temat informacji rodzą się pewne niejasności. Z pierwszych wiadomości³⁷⁹ dotyczących skupiska 3 wynika, iż mamy tam do czynienia z przecięciem się dwóch jam: V i VII, przy czym starszą była jama VII, zawierająca materiał pucharów lejkowatych i ona to została później uszkodzona młodszą jamą V z materiałem grupy ocickiej kultury lendzielskiej. W nowszym opracowaniu wyników badań³⁸⁰ sytuacja stratygraficzna zespołu jam należących do skupiska 3 jest bardziej urozmaicona, a także zmianie ulega przynależność kulturowa jam. Zarówno jama V, jak i VII są jamami grupy ocickiej, przy czym starsza z nich jest oczywiście jama VII, którą przecina młodszą jama V. W tym nowszym ujęciu sytuacji skupiska 3 starsze od jamy V i obiektu VII są — jama III należąca do starszej fazy grupy ocickiej oraz jamy II i IV związane z kulturą pucharów lejkowatych. Starszeństwo jam II i IV od obiektu VII nie jest do uchwycenia na podstawie dokumentacji publikowanej we wspomnianym opracowaniu wyników badań³⁸¹. J. K. Kozłowski informuje jednak, iż zarysy ich zostały uchwycone na znacznej głębokości, podobnie zresztą jak i jamy III, co określa ich pozycję stratygraficzną w stosunku do obiektu VII i ustala ich starszeństwo od niego. Dla nas najbardziej interesująca byłaby pozycja stratygraficzna jam III, IV i II. Tutaj jednak zarówno relacja, jak i dokumentacja rysunkowa i fotograficzna nie przynoszą jasnego ani jednoznacznego obrazu³⁸². Z informacji zawartych w tekście opracowania dowiadujemy się, że najstarszym obiektem jest jama IV, „którą jest przecięta jama III”, co zresztą było wyraźnie widoczne na profilu i w rzucie poziomym³⁸³. Rysunku profilu jednak brak w publikacji, a z planu ogólnego skupiska 3 taka wzajemna sytuacja obu jam raczej nie wynika. Wygląda nawet na to, iż jamy te wcale się nie przecinają. Ze wspomnianego rysunku można ewentualnie przyjąć, że odwrotnie — jama III przecina jamę IV, która prawdopodobnie była jednym obiektem wraz z jamą II, co zresztą słusznie zauważa J. K. Kozłowski³⁸⁴. Musielibyśmy więc przyjąć, że zawarta w tekście informacja jest omyłkowa i wówczas, jeżeli rzeczywiście jama III przecinała II i IV, to te jamy są

niewątpliwie starsze. Jest to sytuacja stratygraficzna ogromnie ważna dla określenia wzajemnych relacji kulturowych, a dla nas szczególnie istotna z uwagi na możliwości ustalenia pozycji kultury pucharów lejkowatych na Górnym Śląsku. Rodzi ona niestety przedstawione powyżej wątpliwości, które dodatkowo pogłębia jeszcze poświęcona rozwojowi górnośląskiej archeologii publikacja R. Jamki, w której autor przedstawia tablicę³⁸⁵ według J. K. Kozłowskiego. Mamy na niej ukazaną sytuację stratygraficzną jam VII i V, najprawdopodobniej z interesującego nas skupiska 3, oraz rysunki form ceramiki pochodzącej z tych obiektów. W rysunku zarówno rzutu poziomego, jak i przekroju brak zupełnie wydzielonej jamy III, która powinna być uwzględniona.

Bardziej jeszcze komplikują sytuację przedstawione formy ceramiki. Z jamą VII łączone są formy naczyń kultury pucharów lejkowatych. Tymczasem w opracowaniu wyników badań w Raciborzu-Ocicach nie znajdujemy takich form naczyń w inwentarzu z jamy VII, która, jak wiemy, jest w tym ujęciu jamą grupy ocickiej³⁸⁶, ale formy te nie występują także w jamach ze skupiska 3, łączonych we wspomnianym opracowaniu z kulturą pucharów lejkowatych (tj. jamach IV i II)³⁸⁷. W tej sytuacji ten niewątpliwie ważny wynik badań w Raciborzu-Ocicach, stanowiący podstawę wielokrotnie formułowanych wniosków na temat chronologii i periodyzacji dwóch ważnych kultur neolitu na Górnym Śląsku³⁸⁸, musimy traktować z dużą rezerwą i nie możemy go w sposób pełny wykorzystać w naszych rozważaniach. Brak przejrzystości w interesującej sytuacji skupiska 3 w Raciborzu-Ocicach — tak dość rozmaicie publikowanego i, co za tym idzie, częściowo także różnie interpretowanego — pogłębia fakt, iż J. K. Kozłowski nie wyjaśnia szczegółowiej poczynionych zmian, dostrzegalnych w kolejnych publikacjach. Trudno byłoby jednak całkowicie pominąć te niewątpliwie ważne ustalenia na omawianym stanowisku. Wydaje się, iż przedstawiona w ostatniej publikacji, będącej opracowaniem wyników badań, sytuacja skupiska 3 została ustalona po wnikliwszej analizie zespołu jam i ich inwentarza. Na niej więc należy się oprzeć w naszych rozważaniach, a pewne niejasności wyżej przytoczone mieć na uwadze w celu zachowania niezbędnej rezerwy przy ocenie wartości tych wyników. Wypada jeszcze stwierdzić, iż niezależnie od omówionych powyżej wątpliwości, jakie rodzi to skupisko, wykorzystanie

³⁷⁹ KOZŁOWSKI 1964b, s. 26.

³⁸⁰ KOZŁOWSKI 1972, s. 79 n., 185.

³⁸¹ KOZŁOWSKI 1972, s. 79, fot. 1, 2; ryc. 2.

³⁸² KOZŁOWSKI 1972, fot. 1, ryc. 2.

³⁸³ KOZŁOWSKI 1972, s. 80.

³⁸⁴ KOZŁOWSKI 1972, s. 80.

³⁸⁵ JAMKA 1969, ryc. 9.

³⁸⁶ KOZŁOWSKI 1972, s. 90, ryc. 8.

³⁸⁷ KOZŁOWSKI 1972, s. 84–86, ryc. 3 i 4.

³⁸⁸ KOZŁOWSKI 1964b; 1965a; 1965b; s. 83; 1969, s. 141 n.; 1970; 1972, s. 185.

tego rezultatu może mieć tylko dość ograniczony zasięg. Wynika to przede wszystkim z faktu — co zresztą już podkreślał J. K. Kozłowski³⁸⁹ — iż jamy stwarzające przytoczone przesłanki stratygraficzne zawierają bardzo mało materiału, a zwłaszcza dających się lepiej zrekonstruować form, które można by jeszcze dodatkowo datować na podstawie analogii. Do tej kwestii wrócimy dalej, obecnie natomiast pozostaniemy przy danych wyływających z samych obserwacji stratygraficznych.

Oprócz wspomnianego już skupiska 3 istotnych danych stratygraficznych dostarczyły jeszcze 2 skupiska³⁹⁰ (36 oraz 50), przy czym jednak w odniesieniu do tego ostatniego wiadomo jedynie, iż jama kultury pucharów lejkowatych została przecięta jamą grupy ocickiej³⁹¹. W skupisku 36 układ wzajemny poszczególnych jam był następujący: jama III kultury pucharów lejkowatych, stanowiąca centralną część tego skupiska, przecięła jamę IV kultury ceramiki wstęgowej kłutej (nie uwidocznioną w publikowanym rzucie poziomym; wykraczała ona swym zasięgiem poza granice wykopu, a wiadomo o niej z podanego opisu). W jamę III była jeszcze wkopana jama IIIa, co jednak wynika również z opisu. Wreszcie jamę III przecinają dwie jamy I i II, należące do młodszej fazy grupy ocickiej. Podobnie jak w skupisku poprzednim inwentarz jam jest bardzo skąpy w charakterystyczne i dające się odtworzyć formy ceramiki. Z tych przesłanek stratygraficznych — będących wynikiem badań o dużym znaczeniu dla problematyki neolitu Górnego Śląska i dlatego wypada ubolewać, że w ich publikacji istnieje tyle niejasności i brak w zasadzie dokumentacji w pełni je uzasadniającej i pozwalającej na pewną ocenę — wypływa szczególnie wyraźnie stosunek kultury pucharów lejkowatych do grupy ocickiej kultury lendzielskiej. Trzykrotnie uzyskujemy potwierdzenie na tym stanowisku starszeństwa śladów osadnictwa kultury pucharów lejkowatych od grupy ocickiej, i to także od jej starszej fazy. Ponadto jeszcze obserwacje stratygrafii skupiska 36 potwierdzają, że osadnictwo kultury pucharów lejkowatych jest młodsze od takichże śladów kultury ceramiki wstęgowej kłutej na tym stanowisku.

Na tym wypada właściwie zamknąć wnioski, jakie dają się wyprowadzić z przekazanych danych o stratygrafii obiektów na stanowisku w Raciborzu-Ocicach. Wydaje się, iż nie bez znaczenia pozostaje konieczny do podkreślenia fakt, że te relacje zostały dotąd uchwycone na jednym stanowisku, i to zaledwie w trzech

wypadkach, co także utrudnia szersze ich analizowanie i konfrontowanie. Niezwykle ważne dla nas tutaj ustalenie, jaką fazę rozwoju kultury pucharów lejkowatych reprezentuje na tym stanowisku osadnictwo — które, jak wiemy z przytoczonych przesłanek stratygraficznych, jest starsze od osadnictwa grupy ocickiej — jest już możliwe tylko na podstawie analizy materiału zabytkowego przy wykorzystaniu odpowiednich analogii. Wszystkie interesujące nas obiekty nie dostarczyły jednak, jak wiemy, lepiej zachowanych form ceramicznych, stąd nie zostały one sklasyfikowane w poprzednim rozdziale. W opracowaniu wyników badań w Raciborzu-Ocicach dość silnie zostały podkreślone ścisłe związki materiału z pochodzącym z osady w pobliskich Brumovicach, okr. Opava³⁹². Jakkolwiek trudno było przeprowadzić szczegółową klasyfikację materiału z Raciborza-Ocic i zanalizować w ramach wyróżnionych typów i odmian ich pozycję chronologiczną, wypada nam tutaj zająć się tą kwestią. W wyniku ustalonych przez J. K. Kozłowskiego bardzo bliskich i ścisłych nawiązań do stanowiska w Brumovicach, a także zresztą i innych szerszych analogii, badacz ten zalicza materiały kultury pucharów lejkowatych z Raciborza-Ocic do „typu brumovickiego”. Byłby on w tym rozumieniu lokalnym odpowiednikiem starszej fazy tej kultury na Górnym Śląsku i Morawach. Ten typ charakteryzuje się starszymi tradycjami (fazy AB), niezbyt silnymi oddziaływaniami baalberskimi i tradycjami wczesnolendzielskimi. Jest on więc odpowiednikiem II fazy kultury pucharów lejkowatych w podziale M. Zápotockiego³⁹³. W tym świetle mielibyśmy w Raciborzu-Ocicach bodaj pierwsze na naszym terenie wyraźne ślady starszego osadnictwa kultury pucharów lejkowatych, synchronizowanego z II fazą rozwojową Zápotockiego. Podkreślany jednak przez J. K. Kozłowskiego brak w materiale ceramicznym z Raciborza-Ocic form typowych — co utrudnia datowanie — dotyczy w szczególności sposób inwentarza jam, które dostarczyły pewnych danych stratygraficznych. W zasadzie materiał ceramiczny z tych obiektów stwarza jedynie możliwość określenia składu jego masy ceramicznej, która zdaniem J. K. Kozłowskiego różni zasadniczo ceramikę z Raciborza-Ocic od ceramiki z innych stanowisk górnośląskich, szczególnie fazy późnej³⁹⁴. Trudno jednak przyjąć takie kryterium, ponieważ większość ceramiki z Pietrowic W. (115, 117, 118) reprezentującej młodszą fazę kultury pucharów lejkowatych ma właśnie masę ceramiczną analogiczną do podawanej przez J. K. Kozłowskiego

³⁸⁹ KOZŁOWSKI 1964b, s. 26.

³⁹⁰ KOZŁOWSKI 1964c, s. 21; 1969, s. 132; 1972, s. 154 n., 185.

³⁹¹ KOZŁOWSKI 1964c, s. 21; 1969, s. 132.

³⁹² KOZŁOWSKI 1972, s. 170–174.

³⁹³ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 669 n.

³⁹⁴ KOZŁOWSKI 1972, s. 171.

jako charakterystyczna dla ceramiki z Ocic. Wśród form ceramiki można jedynie ogólnie stwierdzić, iż występują fragmenty naczyń workowatych z karbowaną listwą plastyczną (w tym jeden prawdopodobnie typu II, z jamy 3/IV), fragmenty mis stożkowatych (?) i fragmenty szasz z kryzą (ryc. 2d,i). Praktycznie więc wyklucza to możliwość porównania tych materiałów z formami typowymi dla którejkolwiek z faz kultury pucharów lejkowatych. Próby nawiązywania tego materiału do Brumovic, czy zresztą jakiegokolwiek innego stanowiska, muszą mieć jedynie względną wartość, gdyż są one mało przekonujące. W sumie więc najistotniejszy rezultat obserwacji stratygrafii obiektów w Ocicach sprowadza się do stwierdzenia starszeństwa osadnictwa kultury pucharów lejkowatych od grupy ocickiej. Próba bliższego określenia tego starszeństwa nie może jednak opierać się na analizie materiałów występujących w jamach kultury pucharów lejkowatych, gdyż praktycznie uniemożliwiają one jakieś porównania z innymi stanowiskami. Pozostaje więc określenie starszego osadnictwa kultury pucharów lejkowatych jedynie względem grupy ocickiej. Nie bez znaczenia jest więc kwestia chronologii i periodyzacji tej grupy oraz jej stosunku do innych kultur neolitycznych i eneolitycznych. Badania w Ocicach stały się w dużej mierze podstawą do szerszego omówienia tych zagadnień przez J. K. Kozłowski³⁹⁵. Grupa ta, będąca grupą lokalną kultury lendzielskiej, łączy się z fazą rozwoju czesko-morawskiej ceramiki niemalowanej, stanowiącej IV fazę rozwojową lendzielskiego zespołu kulturowego³⁹⁶. Badacze podejmujący próby określenia stosunku kultury lendzielskiej tej fazy do kultury pucharów lejkowatych, opierając się na różnorodnych przesłankach, skłonni są uważać ją (a więc i grupę ocicką) bądź to za starszą od fazy baalberskiej, bądź też za współczesną, przy czym na Morawach byłby to ewentualnie jeszcze horyzont odpowiadający warstwie Jevišovice C₂ (młodsza faza baalberska)³⁹⁷. W świetle przesłanek stratygraficznych uzyskanych w Raciborzu-Ocicach J. K. Kozłowski stwierdza, iż starszeństwo całej grupy ocickiej od kultury pucharów lejkowatych fazy baalberskiej zostaje podważone, gdyż jamy wyróż-

nianej starszej fazy grupy ocickiej przecinają takowe kultury pucharów lejkowatych, zawierające materiał z fazy baalberskiej. W tej sytuacji jest skłonny przyjąć, że starsza faza grupy ocickiej jest współczesna dopiero z fazą III (wg Zápotockiego) kultury pucharów lejkowatych³⁹⁸. Biorąc pod uwagę wątpliwości, jakie rodzi bliższe określenie pozycji chronologicznej samego inwentarza jam kultury pucharów lejkowatych przeciętych jamami grupy ocickiej, z sytuacji stratygraficznej tych obiektów można by wnioskować, że inwentarz ten należy odnieść do starszej niż III wg Zápotockiego fazy kultury pucharów lejkowatych. Pamiętać jednak musimy, że na stanowisku w Raciborzu-Ocicach mamy do czynienia jedynie ze stratygrafią określaną niezbyt może trafnie jako horyzontalna i J. K. Kozłowski również podkreśla jej mniejszą przydatność w stosunku do stratygrafii wertykalnej³⁹⁹. Przecinanie się obiektów określa niewątpliwie ich pozycję chronologiczną na danym stanowisku, jednakże nie oznacza to, iż pokrywa się ona z dającymi się ogólnie ustalić fazami rozwoju kultur archeologicznych. Nie może bowiem dziwić przecięcie się obiektów zawierających materiał jednej fazy rozwojowej jakiejś kultury archeologicznej. Wydaje się, że obserwacje stratygraficzne w Raciborzu-Ocicach raczej wykluczają starszeństwo grupy ocickiej od kultury pucharów lejkowatych. Ponadto z tych przesłanek stratygraficznych wolno jeszcze ostrożnie wnioskować — uwzględniając dane dotyczące kultury lendzielskiej, a zwłaszcza jej IV fazy i jej stosunku do kultury pucharów lejkowatych — iż jamy tej ostatniej kultury na stanowisku w Ocicach, przecięte jamami grupy ocickiej, reprezentują najprawdopodobniej fazę starszą od warstwy Jevišovice C₂ czy III fazy wg Zápotockiego lub są ewentualnie współczesne tej fazie⁴⁰⁰. Nie można bowiem wykluczać, iż te przecięcia jam mogły dokonywać się w stosunkowo krótkim czasie. Mimo iż możemy stwierdzać starszeństwo jam kultury pucharów lejkowatych czy nawet osadnictwa tej kultury na tym stanowisku, nie wolno na tej jedynie podstawie rozstrzygać, że jamy te powinny reprezentować swoim inwentarzem elementy charakterystyczne dla fazy II wg Zápotockiego, wyprzedzającej Jevišovice C₂.

Zanim ostatecznie spróbujemy sformułować wniosek na temat występowania na interesującym nas obszarze osadnictwa odpowiadającego wyróżnianej II fazie kultury pucharów lejkowatych, na podstawie

³⁹⁵ KOZŁOWSKI 1964c; 1966, s. 15—16; 1969.

³⁹⁶ LICHARDUS, VLADÁR 1964, s. 80, 83; 1970, s. 404; NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1964, s. 199; VLADÁR, LICHARDUS 1968, s. 340; PODBORSKÝ 1970, s. 269 n.; KOZŁOWSKI 1972, s. 178.

³⁹⁷ MILDENBERGER 1953, s. 79; DRIEHAUS 1960, s. 172, 226 n.; 1961, s. 357—358; PREUSS 1961, s. 70, 78; 1962, s. 20, 21; 1966, s. 55; NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ 1964, s. 200; LICHARDUS, VLADÁR 1964, s. 79; 1970, s. 404; BEHRENS 1968, s. 67 n.; PAVELČÍK 1968, s. 79 n.; PODBORSKÝ 1970, s. 269 n.; KROITZSCH 1973, s. 43 n.; KOŠTUŘÍK 1973, s. 18, 21, 45.

³⁹⁸ KOZŁOWSKI 1969, s. 142.

³⁹⁹ KOZŁOWSKI 1964b, s. 22.

⁴⁰⁰ Również w ujęciu KOZŁOWSKIEGO (1965a, s. 42, ryc. 2) starsza faza grupy ocickiej jest przynajmniej częściowo współczesna z fazą odpowiadającą warstwie Jevišovice C₂.

analizy faktów wypada jeszcze uzupełnić listę dających się zrekonstruować i ustalić form ceramiki kultury pucharów lejkowatych z Raciborza-Ocic i według analogii określić ich pozycję chronologiczną. Oprócz bowiem jamy 15, w której wystąpił puchar typu I2, w jamach ze skupisk 3 oraz 36, gdzie mamy do czynienia z przecinaniem się jam, udało się wyróżnić tylko fragmenty flasz z kryzą oraz naczynia workowate. Materiał ceramiczny z kilku innych jam kultury pucharów lejkowatych nie stwarza większych możliwości poszerzenia zestawu form. Można ewentualnie jeszcze wyróżnić misy stożkowe typu II, fragmenty pucharów (?) o dość silnie rozchylonym kołnierzu oraz fragmenty naczyń workowatych z listwą plastyczną pod krawędzią. Z wyjątkiem mis stożkowych pozostałe formy trudno bliżej sklasyfikować typologicznie z uwagi na stan ich zachowania. To oczywiście utrudnia także wykorzystywanie analogii dla ustalenia ich pozycji chronologicznej. Misy stożkowe typu II są formą pospolitą i występującą na różnych stanowiskach kultury pucharów lejkowatych, m. in. także w Brumovicach, co jednak nie pozwala na stwierdzenie, iż są to formy typowe dla określonej fazy rozwoju kultury pucharów lejkowatych i tym samym nie mogą być uważane za wyznaczniki chronologiczne. Podobnie przedstawia się także kwestia chronologii flasz z kryzą. Brak w tej chwili podstaw do bliższego określenia w obrębie kultury pucharów lejkowatych chronologii flasz zachowanych w takim stopniu, iż możliwa była ich klasyfikacja typologiczna. W materiałach z Raciborza-Ocic flasze z kryzą są zachowane w tak małych fragmentach, iż ich klasyfikacja jest niemożliwa, a przyjmowanie ich ścisłych analogii do flasz z Brumovic jest nieprzekonywujące⁴⁰¹. Naczynia workowate z plastycznymi listwami są zachowane niestety również tylko w niewielkich fragmentach i podawanie dla nich ścisłych analogii rodzi uzasadnione wątpliwości. Przytaczane przez J. K. Kozłowskiego nawiązania do form ze Slanskej hory, a także z kręgu kultur zachodnioeuropejskich⁴⁰² są nawet prawdopodobne, chociaż do fragmentów tych naczyń można znaleźć także analogie w materiałach kultury pucharów lejkowatych z faz młodszych niż baalberska⁴⁰³. Dla pucharów lejkowatych podaje J. K. Kozłowski analogie z terenu Czech i Moraw, m. in. z Brumovic⁴⁰⁴. Z tych samych co i poprzednio po-

wodów trudno posłużyć się i tu również bliskimi analogiami do małych fragmentów pucharów lejkowatych. Mając tak fragmentarycznie zachowane puchary lejkowate wspomniany badacz posługuje się jedynie prawdopodobnymi nawiązaniem do ceramiki ze starszych faz rozwoju kultury pucharów lejkowatych (Bożice) i nie bierze pod uwagę faktu, iż również w materiałach z młodszych faz rozwoju odnajdujemy naczynia z lejkowato rozchylonymi szyjkami, bo praktycznie tak tylko można określić formy z Raciborza-Ocic. Ostatnia forma to naczynia baniaste o profilu esowatym, do którego przytoczone zostały bardzo mało prawdopodobne analogie z Brumovic i Bożic na Morawach⁴⁰⁵. Nawiasem wypada dodać, że te same naczynia z obu wspomnianych stanowisk J. K. Kozłowski podaje również jako analogie do innego typu naczyń, a mianowicie pucharów⁴⁰⁶. W sumie można stwierdzić, że analogie mające uzasadnić pozycję chronologiczną materiału ceramicznego z Ocic były przytaczane z dużą swobodą i dowolnością, co może ułatwiać lub też do czego zmuszał stan zachowania tych form. Równocześnie jednak analogie te były przeważnie określane jako ścisłe, co już jest absolutnie nie do przyjęcia.

Kończąc uwagi związane z zagadnieniem chronologii ceramiki z Raciborza-Ocic, należy może jeszcze krótko wspomnieć o mocno podkreślanych powiązaniach z materiałem z Brumovic, traktowanym obecnie dość jednolicie jako związany z II fazą Zápotockiego. Badacz tego stanowiska J. Pavelčík sądził pierwotnie, że uzyskane przez niego materiały nie są jednolite chronologicznie i reprezentują różne fazy kultury pucharów lejkowatych⁴⁰⁷. W kolejnej jednak pracy, omawiając wyniki swoich badań, skłonny jest uważać, iż jest to materiał jednolity, typowy dla II fazy wg Zápotockiego. Nie bez znaczenia dla tej zmiany poglądów były rezultaty badań w Ocicach. Nie wchodząc bardziej szczegółowo w analizę materiału z Brumovic, wydaje się, że znacznie lepsze uzasadnienie ma pierwotny pogląd J. Pavelčíka. Szczególnie fakt występowania dość licznych kubków z taśmowatym uchem wystającym ponad krawędź zdaje się wskazywać na obecność obok materiałów niewątpliwie starszych, odpowiadających materia-

⁴⁰¹ KOZŁOWSKI 1972, s. 172.

⁴⁰² KOZŁOWSKI 1972, s. 172.

⁴⁰³ BURCHARD, EKER 1964, tabl. XI 4, XXI 3; BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973, ryc. 17a; ROMANOW 1973, ryc. 34b, 38c, 42a.

⁴⁰⁴ Przytaczane do pucharu z jamy 15 analogie z Bożic, Starej Břeclavi, Řepová i Brumovic są dość odległe i nawet

między sobą zróżnicowane. W stosunku do niektórych spośród tych form istnieją ponadto przypuszczenia, że nie należą do kultury pucharów lejkowatych, por. DRIEHAUS, PLESLOVÁ 1961, s. 361, przyp. 7. Por. także uwagi w sprawie zestawu naczyń z jamy w Bożicach, DRIEHAUS 1960, s. 176 n.; PREUSS 1966, s. 72 n.; WIŚAŃSKI 1973, s. 103.

⁴⁰⁵ KOZŁOWSKI 1972, s. 172.

⁴⁰⁶ KOZŁOWSKI 1972, s. 171, 172.

⁴⁰⁷ PAVELČÍK 1957.

łom uznawanym za typowe dla II fazy Zápotockiego, także i materiałów młodszych. Próba wyjaśnienia ich obecności w tym zespole oddziaływaniami z kręgu kultury morawskiej ceramiki niemalowanej jest mało prawdopodobna, ponieważ w jej obrębie formy z uchami występują sporadycznie, kubki zaś pojawiają się masowo dopiero w młodszych fazach kultury pucharów lejkowatych pod wpływem oddziaływań przede wszystkim kultury ceramiki promienistej.

Wydaje się, iż aktualnie można nasze rozważania poświęcone śladom starszego osadnictwa kultury pucharów lejkowatych na Górnym Śląsku, odpowiadającego II fazie wyróżnianej przez M. Zápotockiego, podsumować następująco. Ślady osadnictwa z tej fazy zostały dotychczas potwierdzone na najbliższym sąsiednim terenie materiałami z badań w Brumovicach, okr. Opava, choć — jak już wspomniano — znajdują się tam także formy młodsze. Znacznie trudniej w sposób pewny stwierdzić, że podobną starszą „baalberską” fazę rozwoju reprezentuje osada w Raciborzu-Ocicach. Szczegółowo omówione powyżej powody nakazują zachowanie pewnej ostrożności w stosunku do sformułowanych dotychczas w tej kwestii poglądów. Uzyskane na tym stanowisku przesłanki, przede wszystkim stratygraficzne, zdają się przemawiać za możliwością, w tej chwili chyba najbardziej prawdopodobną, datowania materiałów tej osady w sposób podany już powyżej⁴⁰⁸. Ponadto z interesującego nas obszaru możliwym, choć również nie całkiem pewnym, śladem starszego osadnictwa może być jeszcze jama z Lisieć. J. K. Kozłowski byłby skłonny zaliczyć do tejże fazy stanowiska w Bliszczycach, pow. Głubczyce⁴⁰⁹, i Raciborzu-Studziennej⁴¹⁰, nie podaje jednak, na podstawie jakich materiałów formułuje taki wniosek. Materiały w zbiorach muzealnych, pochodzące z tych stanowisk, to drobne fragmenty ceramiki, raczej nie pozwalające na bliższe określenie ich pozycji chronologicznej.

Znacznie bogaciej reprezentowane są na naszym terenie materiały odpowiadające wyróżnianej kolejnej młodszej, III wg Zápotockiego, fazie kultury pucharów lejkowatych, mające nawiązania głównie do inwentarza warstwy C₂ w Jevišovicach. Trudno jednak przy tej okazji nie wspomnieć o fakcie kwestionowania przez niektórych badaczy możliwości wydzielenia fazy II i III⁴¹¹, czy nawet przeprowadza-

nia w ogóle dokładniejszej periodyzacji kultury pucharów lejkowatych w Czechach i na Morawach⁴¹². Zagadnienie to wyłoni się nam wyraźniej po przeprowadzeniu pełnej próby periodyzacji omawianej kultury na naszym terenie w nawiązaniu przede wszystkim do terenu Moraw i wtedy jeszcze do tej kwestii powrócimy. Należy już jednak teraz podkreślić, iż nie jest to sprawa bez znaczenia w naszym przypadku, materiały bowiem z terenu Górnego Śląska zdają się mieć wyraźne nawiązania dopiero do form charakterystycznych dla III fazy Zápotockiego (Jevišovice C₂). Może to właśnie stanowić także uzasadnienie poglądów, według których rozdzielenie fazy II i III nie ma pewnych podstaw.

Ujawnione w trakcie analizy materiału wyraźniejsze nawiązania do inwentarza z warstwy C₂ w Jevišovicach pozwalają na wydzielenie następujących form i stanowisk jako charakterystycznych na Górnym Śląsku dla tej fazy rozwoju kultury pucharów lejkowatych, której na razie nie będziemy określali jako III fazę rozwojową, lecz tylko jako fazę odpowiadającą powyższym analogiom. Analiza materiału wykazuje, iż trudno podać formy ceramiki czy całe zespoły, które można by łączyć tylko z jedną wąską fazą rozwoju kultury pucharów lejkowatych. Znaczna część inwentarza ceramicznego, którym dysponujemy z omawianego obszaru, ma analogie w materiałach uznawanych za formy charakterystyczne dla kilku wydzielanych faz rozwoju tej kultury, głównie III i IV, a ewentualnie, choć rzadziej, także do II (wg Zápotockiego). W tej sytuacji same tylko wyniki analizy formalno-typologicznej nie okazują się wystarczające dla przeprowadzenia klasyfikacji chronologicznej materiału i próby uchwycenia kolejnych faz rozwoju kultury pucharów lejkowatych na naszym terenie. Istotne znaczenie mieć tutaj będzie wyraźnie dostrzegalny związek kultury pucharów lejkowatych i kultury ceramiki promienistej. Częste współwystępowanie form charakterystycznych dla obu tych kultur można przyjąć za dodatkowe kryterium wydzielenia zespołów młodszych, typowych dla IV fazy kultury pucharów lejkowatych, odpowiadającej warstwie C₁ w Jevišovicach i materiałom z cmentarzysk typu ohrozimskiego, gdzie mamy do czynienia z takim właśnie współwystępowaniem. Natomiast zespoły, w których nie stwierdzamy form wyraźnie typowych dla kultury ceramiki promienistej (fazy starszej), będziemy raczej mogli uznać za reprezentujące starszą fazę, tj. III wg Zápotockiego. Oczywiście dodatkowym potwierdzeniem — w takim zakresie, jak to zostało podane — będą tu wyniki uzyskane z analizy materiału.

⁴⁰⁸ KOZŁOWSKI 1961, s. 895.

⁴⁰⁹ KOZŁOWSKI 1961, s. 895.

⁴¹⁰ KOZŁOWSKI 1964b, s. 28.

⁴¹¹ JAŹDŻEWSKI 1961b, s. 434; DRIEHAUS 1960, s. 200; BEHRENS, DRIEHAUS 1961, s. 250, 251; PLESLOVÁ 1961, s. 322; PLESLOVÁ, KNOR 1964, s. 478; PREUSS 1966, s. 71, por. też ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 670, 671.

⁴¹² DRIEHAUS 1960, s. 199.

Zaznaczyć jednak od razu należy, że tak przyjęty tok postępowania przy wydzielaniu stanowisk i zespołów oraz form charakterystycznych dla faz rozwoju kultury pucharów lejkowatych na naszym terenie, odpowiadających inwentarzom warstw C₂ i C₁ w Jevišovicach (III i IV faza wg Zápotockiego), nie pozwoli na wyczerpującą klasyfikację chronologiczną materiału. Pozostaną bowiem formy oraz całe zespoły, co do których nie można jednoznacznie rozstrzygnąć, iż należą do jednej z wymienionych dwóch faz. Nie jest to jednak niczym wyjątkowym, ponieważ z podobną sytuacją spotykamy się nieomal przy każdej próbie ustalenia periodyzacji wewnętrznej różnych kultur archeologicznych i nie podważa to słuszności przyjętych tu zasad postępowania w tym zakresie.

Ilość zwartych zespołów, które można wyróżnić opierając się na powyższych zasadach, charakterystycznych dla fazy starszej odpowiadającej na Morawach inwentarzowi warstwy Jevišovice C₂, jest niestety niewielka, głównie z uwagi na to, że form typowych w poszczególnych zespołach jest stosunkowo mało. Natomiast znacznie więcej jest stanowisk, które możemy określić jako ślad osadnictwa ze wspomnianej fazy. Uznano je za takie na podstawie analizy form ceramiki, ale także nie bez znaczenia w określonych wypadkach był fakt niewystępowania do tychczas na tych stanowiskach kultury ceramiki promienistej. Do stanowisk zawierających materiały starszej fazy (tj. horyzontu Jevišovice C₂) należą następujące: Baborów (1 — ryc. 1; 4 — ryc. 23a), Bogdanowice (10 — ryc. 31a), Głubczyce (17 — ryc. 23d), Gościęcín (69), Grudynia Wielka (73, 76 — ryc. 23 f-n), Kietrz (27 — ryc. 23 p)⁴¹³, Nowa Cerekwia (41 — ryc. 25h), Pawłowiczki (87 — ryc. 24a-d), Pietrowice Wielkie (115), np. jamy: 16/33 (ryc. 5f,i), 1/35 (ryc. 6a,c), 49 (ryc. 30a,c); Racibórz-Studzienna, grób (121 — ryc. 26f-h) i osada (120 — ryc. 26i-n), Sudół (124 — ryc. 21h) oraz Włodzienin (53 — ryc. 21j). Biorąc pod uwagę wyróżnione stanowiska i zespoły oraz rezultaty analizy materiałów z nich pochodzących, można następujące formy ceramiki uznać za związane na naszym terenie z omawianą starszą fazą kultury pucharów lejkowatych. Z pucharów formę taką reprezentuje typ I2 (ryc. 26e), który należeć może także ewentualnie do horyzontu nieco wcześniejszego od fazy wyznaczonej materiałami z warstwy Jevišovice C₂. Ponadto analogie kwalifikują do tej fazy (C₂) jeszcze puchary typu II (tabl. IA). Trzeba tu jednak podkreślić, iż formy te na naszym terenie nie mają jednoznacznego uzasadnienia takiej pozycji chronologicznej

w zespołach, ponieważ jeden z pucharów tego typu pochodzi z obiektu (ryc. 24e-i), w którym występowały naczynia z ornamentem „promienistym”. W tej sytuacji analogie⁴¹⁴ sugerują możliwość występowania tych form w starszej fazie (Jevišovice C₂), ale utrzymują się one także w następnej, odpowiadającej materiałom horyzontu Jevišovice C₁ w obrębie którego wyraźne są akcenty wpływów kultury ceramiki promienistej. Dalej, chyba bardziej pewnie, można z tą fazą łączyć puchar typu II3 (ryc. 26h). Podobną sytuację stwarzają również misy pucharowe. Pojawiają się one liczniej w fazie, którą wyznaczają m. in. materiały z warstwy C₂ w Jevišovicach, w formach odpowiadających naszemu typowi II-3 i trwają także w następnej fazie, nie wykazując czytelnych zmian formalnych (np. misa z młodszego zespołu z Polskiej Cerekwi, ryc. 24e-i, ma swój identyczny niemal odpowiednik w materiale z I warstwy osadniczej w Śląskiej horze⁴¹⁵) ale jedynie większą frekwencją mis typu I3. Wśród amfor najstarszą formę przedstawia typ II6 którego pozycja chronologiczna ze względu m. in. na brak analogii w horyzoncie Jevišovice C₂ wydaje się przypadać na okres go poprzedzający, tj. odpowiadający tzw. II fazie Zápotockiego. Formę w typie starszym „baalberskim”, którą można uważać za charakterystyczną dla omawianej starszej fazy, reprezentuje rzadko na naszym terenie spotykana, czteroucha amforka z cylindryczną szyjką (ryc. 1a), współwystępująca w jamie 6 w Baborowie⁴¹⁶ z fragmentem głębokiej zdobionej misy typu II1 (ryc. 1c), podobnej do form znanych z fazy siřemskiej z Czech (Siřem, Muzsky-Hrada). Z wyróżnionych typów kubków za charakterystyczne dla tej fazy tak ze względu na analogie, jak i współwystępujące w zespole formy, można uważać kubki typu II1 (ryc. 30a). Kubki te oraz typu III1 i V mają odpowiedniki w materiale z horyzontu Jevišovice C₂ — Siřem, na Śląsku Opolskim jednak występują w zespołach zawierających także materiały o cechach „promienistych” (jama 3/59 w Pietrowicach, ryc. 13a-f) czy też formy kultury pucharów lejkowatych o cechach młodszych (jama 2/35 w Pietrowicach, ryc. 6b,d). Trudno przytoczyć formy dzbanów charakterystycznych dla tej fazy, ponieważ nie występowały one w zespołach, które uzasadniałyby taką ich pozycję chronologiczną. Odpowiedniki form typu II1, II1 oraz III1 znajdujemy wprawdzie w warstwie C₂ w Jevišovicach i w fazie siřemskiej, ale podobne egzemplarze spotykamy także w materiałach młodszych z horyzontu Ohrozim — Jevišovice C₁ — czeska faza salzmündzka. Sprawia to,

⁴¹⁴ Por. przypisy 44, 54.

⁴¹⁵ MOUCHA 1961, tabl. 40:1.

⁴¹⁶ BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973, ryc. 16a, c.

⁴¹³ KOZŁOWSKI 1965b, s. 87.

że nie można ich uznać za typowe dla interesującej nas obecnie fazy. Dalsze formy naczyń, a więc wazowate i workowate, nie dostarczają, jak to wynika z analizy materiału, pewniejszych wskaźników chronologicznych. Są to formy młodsze (naczynia wazowate — tabl. IIF) lub występujące zarówno w fazie obecnie omawianej, jak i młodszej (naczynia workowate). Spośród tych ostatnich naczyń w warstwie Jevišovice C₂ i fazie siřemskiej spotykane są formy typu I 1-2, III, IV (tabl. IIG). Z flasz z kryzą ze starszą fazą można łączyć flaszę typu I (ryc. 26f). Dla pozostałych trudno ustalić bliższą pozycję, pojawiają się bowiem one od III fazy wg Zápotockiego i występują również w następnej fazie młodszej. „Bębny” pochodzące z naszego terenu mają wyraźne nawiązania typologiczne do warstwy C₂, znaleziono je jednak w jamie, zawierającej także materiał kultury ceramiki promienistej (Pietrowice W., jama 18, ryc. 14f-o). Podobną sytuację stwierdzamy na pobliskich stanowiskach z terenu Śląska Opawskiego (Holosovice, Luleč).

Powyższy przegląd unaoczniał, iż dla starszej fazy na naszym terenie, odpowiadającej horyzontowi warstwy Jevišovice C₂ i III fazy kultury pucharów lejkowatych wg Zápotockiego, nie można jak dotychczas wydzielić większego zasobu form przewodnich. Na podstawie jednak tych nielicznych można już obecnie określić przynajmniej pewną ilość stanowisk reprezentujących ślady osadnictwa z tego horyzontu czasowego. Wydaje się, że w przeciwieństwie do śladów ewentualnego jeszcze starszego osadnictwa z fazy II wg Zápotockiego osadnictwo tej starszej fazy ma już wyraźne potwierdzenie.

Bogaciej prezentują się dopiero materiały z kolejnej młodszej fazy, odpowiadającej warstwie C₁ w Jevišovicach i tzw. fazie salzmündzkiej z terenu Czech. Bardzo często ślady osadnictwa tej młodszej fazy stwierdzamy na tych samych stanowiskach, na których uchwycone zostało również osadnictwo starsze. Na obszarze Śląska Opawskiego następujące stanowiska i zespoły reprezentują młodszą fazę osadnictwa kultury pucharów lejkowatych: Bogdanowice (9), Lisiečice (39), jama a (ryc. 25f), Polska Cerekiew-Miłowice (88, ryc. 22, 26c), Polska Cerekiew (90), jama 9 (ryc. 24e-i) oraz jamy 22 i 24 (ryc. 26b,d), Pietrowice W., stan. 5 (114), stan. 8 (115), np. jamy: 2/35 (ryc. 6b,d), 1/33 (ryc. 5h, 27c, 28a), 4/33 (ryc. 27d, 31e), 35/42 (ryc. 7e), 3/59 (ryc. 13a-f), 4/59 (ryc. 13g-o), 18/60 (ryc. 14c, f-o), 52 (ryc. 15a-d), 76 (ryc. 16a-d), 79 (ryc. 17a), 80 (ryc. 17b-g), 96 (ryc. 18c-f), 110 (ryc. 18m-o), 112 (ryc. 19d,e,h,k), oraz stan. 9 (117, 118, ryc. 3), Raków, stan. 3 (45, ryc. 20) i stan. 9 (49, ryc. 21a-g), Tomice (51), Wojnowice (54, ryc. 26o-r).

Jako formy charakterystyczne dla omawianej młodszej fazy można wyróżnić następujące typy naczyń: puchary typu I i odmiany 1 oraz typu II 1 i 2 (tabl. IA), występujące m. in. w zespołach zawierających obok materiału kultury pucharów lejkowatych także kultury ceramiki promienistej; dalej puchary z ornamentyką w stylu lubońskim (ryc. 22d, 26p). Z mis pucharowych jako formę bardziej typową dla fazy młodszej można uważać typ 13, pozostałe misy pucharowe — jak już wspomniano — nie mogą być uważane za formy charakterystyczne dla jednej fazy. Amfory właściwie wszystkich prawie typów i odmian (z wyjątkiem typu II 6 i VII) można uznać za przynależne do fazy młodszej. Spośród kubków formy typowe reprezentują: typ II 1,2, III 1,2 oraz IV 1 (tabl. IID), a z dzbanków prawie wszystkie typy poprzez analogie i formy im towarzyszące w zespołach mają uzasadnienie do włączenia ich w zestaw form omawianej młodszej fazy na naszym terenie. Zestaw ten uzupełniają trzyuche naczynia wazowate, zaliczane do tej właśnie fazy m. in. ze względu na obecność trzech uch, których w tej ilości nie spotykamy na podobnych naczyniach (czterouchych) z horyzontu Jevišovice C₂. Wydaje się nawet, że jak dotychczas, ta forma naczyń ograniczona jest wyłącznie do obszaru tu omawianego. Wśród naczyń workowatych trudno dokonać podziału na formy typowe dla którejs z naszych faz. W podobnym bowiem zestawie form występują zarówno w horyzontie wcześniejszym (C₂), jak i młodszy. Wobec wypowiedzianych już uwag na temat pozycji chronologicznej flasz z kryzą i „bębnow” tutaj już nie wracamy do tej kwestii. W uzupełnieniu można jeszcze wspomnieć o fragmentach naczyń, których klasyfikacja typologiczna była niemożliwa, a które ze względu na ornamentykę należy łączyć z okresem młodszy. Są to fragmenty naczyń z ornamentem lubońskim oraz fragmenty m. in. baniastej amfory(?) zdobione motywem krzyża maltańskiego wypełnionego drobnymi nakłuciami i ornamentyką stempelkową (ryc. 17a, 18i,n). Drugi z tych motywów ma ściśle nawiązania w młodszych zespołach z terenu Czech (faza salzmündzka)⁴¹⁷. Dość istotnym wyznacznikiem młodszej fazy na naszym terenie są także groby ciepłopalne z Pietrowic Wielkich (118), mające swoje wyraźne odpowiedniki na cmentarzyskach typu ohrozimskiego zarówno pod względem obrządku grzebalnego, jak i samego wyposażenia. W końcu wyznacznikiem dla wyróżniania tej fazy są również nieliczne wprawdzie toporki kamienne typu B wg Jażdżewskiego, łączone dość powszechnie z młodszymi fazami rozwojowymi kultury pucharów lejkowatych.

⁴¹⁷ DRIEHAUS, PLESLOVÁ 1961, s. 368, ryc. 27.

watych, m. in. na terenie Czech z tzw. fazą salzmündzką (IV Zápotockiego), na Dolnym Śląsku z IV fazą wg Wojciechowskiego.

Z przedstawionych powyżej uwag, dotyczących chronologii kultury pucharów lejkowatych na terenie Górnego Śląska oraz podstaw jej periodyzacji, można sformułować ogólnie następujący wniosek. Istnieją wyraźne podstawy ku temu, aby wyróżnić dwie fazy rozwoju kultury pucharów lejkowatych: starszą i młodszą. Dokładniejsza periodyzacja tej kultury, jak to wypływa z przeprowadzonej analizy form ceramiki oraz wszystkich innych przesłanek, ma jak dotychczas w materiale z terenu Górnego Śląska jedynie bardzo słabe podstawy⁴¹⁸. Materiały z tego obszaru wykazują wyraźne nawiązania w obrębie młodszej fazy baalberskiej na terenie Czech (siřemska) oraz w inwentarzu z warstwy C₂ w Jevišovicach na Morawach. Ten sam horyzont chronologiczny potwierdzają zresztą także inne analogie i analiza zwartych zespołów. Jak dotychczas istnieją słabe przesłanki (Racibórz-Ocice 119) ku temu, by wyróżnić jeszcze starszą fazę osadnictwa, odpowiadającego starszej fazie baalberskiej, wyprzedzającej warstwę C₂ w Jevišovicach. Silnie natomiast jest zaakcentowana młodsza faza poprzez liczniejszy zasób materiałów na poszczególnych stanowiskach. Jej cechą szczególną są uchwytne wpływy kultury ceramiki promienistej, czytelne głównie w ornamentyce i formach naczyń. Materiały młodziej fazy wykazują najbardziej ściśle powiązania z terenem Moraw i wschodnich Czech. W tym okresie czytelna jedność kulturowa tych obszarów manifestuje się najpełniej i uzasadnia w znacznej mierze słuszność wydzielenia podgrupy górnośląsko-morawskiej⁴¹⁹. Młodszą fazą na naszym terenie byłaby współczesna horyzontowi Ohrozim—Jevišovice C₁ oraz fazie salzmündzkiej z Czech. Próbuując nawiązać wydzielone fazy na terenie Górnego Śląska do kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku można stwierdzić, iż materiały fazy starszej wykazują formalne nawiązania dopiero od wydzielanej przez W. Wojciechowskiego III fazy, choć trudno przyjąć za uzasadnioną w materiałach i zgodzić się całkowicie z ustaloną przez tego badacza pozycją chronologiczną tej fazy względem Moraw. Nie rozważając tutaj tej kwestii, należy tylko podkreślić, iż dość nieuchwytne są nawiązania form z warstwy Jevišovice C₂ do form II fazy z Dolnego Śląska, którym mają czasowo odpowiadać⁴²⁰. Natomiast zespół form fazy III ma właśnie najlepsze odpowiedniki w warstwie Jevišovice C₂,

a autor tę III fazę paralelizuje ze schyłkowym okresem trwania warstwy C₂. Zasadność tego wzbudza wątpliwości, zwłaszcza zaś ustalenie schyłku warstwy C₂. Wreszcie młodszą fazą kultury pucharów lejkowatych z Górnego Śląska odpowiada IV fazie wydzielanej przez W. Wojciechowskiego dla terenu Dolnego Śląska⁴²¹.

Z młodszą fazą kultury pucharów lejkowatych na naszym terenie wiąże się zagadnienie jej stosunku do kultury ceramiki promienistej fazy bołerskiej. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż w tej kulturze stwierdzamy pewną kontynuację form kultury pucharów lejkowatych⁴²², a także ciągłość osadniczą na tym samym terenie i nawet na tych samych stanowiskach. Problem genezy kultury ceramiki promienistej i roli w tym procesie kultury pucharów lejkowatych jest zagadnieniem wykraczającym poza ramy niniejszej pracy. Był ponadto ostatnio szerzej podejmowany w literaturze⁴²³. Dla nas konieczne będzie jedynie ustosunkowanie się do zagadnienia, czy młodszą fazą odpowiadającą horyzontowi C₁ z Jevišovice jest jeszcze najmłodszą fazą kultury pucharów lejkowatych, czy też już najstarszą fazą kultury ceramiki promienistej⁴²⁴. Jest to zagadnienie trudne do ustalenia, gdyż nie można do jego rozwiązania posłużyć się bardziej ostrymi kryteriami. W warstwie C₁ i w niektórych zwartych zespołach z naszego terenu (np. jama 3/59 — ryc. 13a-f, z Pietrowic Wielkich, oraz jama 9, ryc. 24e-i, z Polskiej Cerekwi) stwierdzamy występowanie form charakterystycznych i typowych dla kultury pucharów lejkowatych, jak puchary, flaszki z kryzą, których brak w kulturze ceramiki promienistej. Ponadto spotykamy w nich jeszcze formy wspólne dla obu kultur oraz typowe dla kultury ceramiki promienistej (np. dzbany z ornamentem żłobków). Oprócz tego występują w tej fazie na naszym terenie zespoły „bezpromieniste”, zawierające formy niewątpliwie kultury pucharów lejkowatych, które współwystępowały w innych zespołach z formami promienistymi, co wynika z porównania inwentarzy np. jam 54 i 79 (naczynia wazowate) z Pietrowic W. (115). W końcu w jednych obiektach współwystępowały z sobą formy typowe dla kultury pucharów lejkowatych („bębny, flaszki z kryzą) i także o cechach charakterystycznych dla

⁴²¹ WOJCIECHOWSKI 1970, s. 73, 77.

⁴²² E. F. NEUSTUPNÝ 1959, s. 267; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1964, s. 218, 219; KOZŁOWSKI 1965c, s. 180 n.; 1971, s. 55 n.; SOCHACKI 1968, s. 28; 1970, s. 331 n.; PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1971, s. 27.

⁴²³ SOCHACKI 1970, tamże dalsza literatura; por. także PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1971, s. 27 n.; Kozłowski 1971.

⁴²⁴ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 680 n.; DRIEHAUS 1960, s. 199 n.; NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1964, s. 222; LICHARDUS, VLADÁR 1964, s. 138, 139; KOZŁOWSKI 1965c, s. 180 n.; PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1971, s. 22 n., 27.

⁴¹⁸ DRIEHAUS 1960, s. 199; JAŻDŻEWSKI 1961b, s. 434.

⁴¹⁹ KOZŁOWSKI 1965a, s. 38, 39; 1965b, s. 86; ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 68; 1966a, s. 69.

⁴²⁰ WOJCIECHOWSKI 1970, s. 70, 77.

fazy bolerazkiej kultury ceramiki promienistej (np. jamy 18 i 41 z Pietrowic W.), mające ściśle odpowiedniki w materiałach słowackich (naczynia z pionowymi wielokrotnymi liniami zygzakowatymi).

Inaczej pod tym względem przedstawia się sytuacja poza zasięgiem południowym kultury pucharów lejkowatych, tj. na terenie, na którym stwierdzone jest zwarte osadnictwo kultury ceramiki promienistej z fazy odpowiadającej według V. Němejcovej-Pavúkovéj⁴²⁵ chronologicznie i kulturowo horyzontowi Jevišovice C₁. W zespołach słowackich tej kultury występują formy nawiązujące do takichże z warstwy Jevišovice C₁ na Morawach i na Górnym Śląsku (np. misy z rzędami dołków na łagodnym załomie brzuśca), ale brak w nich zupełnie form pucharów lejkowatych i flasz z kryzą. Nie wydaje się, aby ten brak form „pucharowych” wynikał z różnic chronologicznych, ponieważ przeczy temu wielkie podobieństwo w zakresie formalnym, a przede wszystkim ornamentacyjnym ceramiki bolerazkiej (występującej

na naszym terenie w obiektach „czystych“ i „mieszanych”, a także poza nimi) obu porównywanych obszarów. Nie będzie zatem nieuzasadnione uznanie interesującego nas tu horyzontu chronologicznego (Ohrozim-Jevišovice C₁) za związany z kulturą pucharów lejkowatych⁴²⁶ i traktowanie go jako najmłodszej fazy tej kultury, a elementy promieniste jako rezultat wpływów i przeobrażeń kulturowych, jakie w tym czasie zostają zapoczątkowane. Słuszność takiej interpretacji wydaje się być potwierdzana sytuacją omawianej kultury w Małopolsce. Obserwuje się tam mianowicie w obrębie stanowisk rejonu krakowsko-miechowskiego występowanie po klasycznej fałsie kultury pucharów lejkowatych, synchronizowanej z Jevišovicami C₂, horyzontu młodszego tej kultury, tzw. przedbadeńskiego (Boleraz—Jevišovice C₁—Ohrozim), wykazującego także nawiązania w podobieństwie zasobu form i ornamentyki do młodszego fazy z terenu Górnego Śląska⁴²⁷.

OSADNICTWO

Przechodząc do analizy rozmieszczenia osadnictwa kultury pucharów lejkowatych na omawianym terenie kilka uwag poświęcimy na wstępie stanowi źródeł, z którymi przystępujemy do realizacji tego zamierzenia. Ogólna ilość stanowisk w liczbie 126 obejmuje znane do 1972 r. włącznie znaleziska kultury pucharów lejkowatych. Są one zlokalizowane w obrębie 74 miejscowości. Z tej liczby stanowisk 37 reprezentuje ślady osad pewnych, 18 osad domniemanych, 58 to stanowiska typu nieokreślonego, a pozostałe to cmentarzyska lub pojedyncze groby (7 stanowisk) oraz znaleziska uznane za prawdopodobnie związane z kulturą pucharów lejkowatych (6 stanowisk). Spośród osad pewnych tylko na 7 były prowadzone badania wykopaliskowe na większą skalę. Resztę materiałów uzyskano bądź drogą krótkotrwałych badań zabezpieczających, bądź w czasie badań powierzchniowych, a część wreszcie pochodzi z odkryć przypadkowych, dokonanych z reguły przez niefachowców, głównie miłośników archeologii. Działalność tych ostatnich była dość ożywiona, w rezultacie czego wśród wszystkich stanowisk dominują stanowiska nieokreślone, zawierające pojedyncze materiały zabytkowe. Zdecydowana większość stanowisk skupia się na terenie południowej i południowo-zachodniej połaci Śląska Opolskiego, nieliczne tylko występują w rozproszeniu poza nią. Ten stan rzeczy

nie jest — jak mogłoby się wydawać — rezultatem nierównomiernego przebadania poszczególnych terenów. Śląsk Górny należy bowiem do tych obszarów Polski, które są dość dobrze i mniej więcej w równym stopniu spenetrowane pod względem archeologicznym. Wskazują na to ilość i rozmieszczenie stanowisk z późniejszych okresów, występujących w zagęszczeniu również na tych obszarach, które dla ludności kultury pucharów lejkowatych stanowiły strefę rozrzedzonego osadnictwa bądź nawet pustkę osadniczą. Oczywiście musimy też tutaj wziąć pod uwagę inne czynniki, ograniczające możliwości przebadania całego terenu i w konsekwencji deformujące pierwotny obraz osadnictwa⁴²⁸.

Poza źródłami archeologicznymi nie dysponujemy prawie żadnymi materiałami i opracowaniami specjalistycznymi z innych dyscyplin, przede wszystkim przyrodniczych, które dotyczyłyby okresu i terenu nas interesującego i w ten sposób stworzyłyby lepszą podstawę rozważań nad osadnictwem. Zwłaszcza silnie odczuwa się brak badań nad rekonstrukcją

⁴²⁶ ZÁPOTOCKÝ 1958, s. 680 n.; MEDUNOVÁ-BE NEŠOVÁ 1967, s. 374; 1970; PAVELČÍK 1969.

⁴²⁷ BURCHARD 1970, s. 458; 1973; *Informator* 1970, s. 34—35; KOZŁOWSKI 1971, s. 56.

⁴²⁸ Np. zalesione obszary po prawej stronie Odry w międzyrzeczu Małej Panwi i Stobrawy hamujące prowadzenie badań archeologicznych; działalność gospodarcza i przemysłowa prowadzona bez należytego dozoru archeologicznego.

⁴²⁵ NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1964, s. 222.

poszczególnych elementów środowiska geograficznego omawianego terenu⁴²⁹, a z nielicznych w tym kierunku prób, poczynionych przed II wojną, wymienić można tylko analizy pyłkowe dwóch torfowisk z okolic Koźła⁴³⁰ oraz dorzecza górnej Stobrawy i Proсны⁴³¹. Z tego też względu analizę osadnictwa musimy poprowadzić opierając się na współczesnych elementach środowiska geograficznego. Traktujemy to jednak z pewną zrozumiałą rezerwą, a zwłaszcza elementy najmniej stałe i ulegające stosunkowo szybkim i znacznym przemianom⁴³².

Obszar, w obrębie którego rozpatrywać będziemy rozmieszczenie osadnictwa, obejmuje pod względem geograficznym kilka mikroregionów. Południową część po lewej stronie Odry zajmuje Płaskowyż Głubczycki. Stanowi on najbardziej na południe wysuniętą część makroregionu Niziny Śląskiej⁴³³. Na północy sięga do Niecki Kozielskiej, na wschodzie ogranicza go dolina Odry z Kotliną Raciborską, na południowym zachodzie przechodzi w pasmo Podsudecia. Na północnym zachodzie wykracza nieco poza lewy brzeg Osobłogi, łącząc się z Przedgórzem Sudeckim. Kotlina Raciborska ciągnie się szerokim pasem od ujścia Olzy, po obu stronach Odry. Po lewej stronie ograniczona jest Płaskowyżem Głubczyckim, po prawej — Rybnickim. Na północy przechodzi w szerszą Nieckę Kozielską. Niecka ta zajmuje obszar po obu stronach Odry, sięgając po jej zachodniej stronie Równiny Niemodlińskiej, po wschodniej zaś Grzbietu Chełma. Obszar leżący na północ od Równiny Niemodlińskiej i Niecki Kozielskiej obejmuje szeroka dolina Odry, która w okolicach Opola i ujścia Małej Panwi rozszerza się na oba brzegi Odry, wkraczając po prawej stronie na podmokłe międzyrzecze Małej Panwi i Stobrawy (Równina Opolska). Po lewej natomiast sięga poprzez Równinę Niemodlińską do doliny Nysy Kłodzkiej. Podmokły obszar międzyrzecza Stobrawy i Małej Panwi łączy się poprzez Obniżenie Prośnieńskie z wyniosłościami należącymi już do Wyżyny Śląskiej. Z makroregionu Wyżyny Śląskiej w skład naszego obszaru wchodzi jeszcze mikroregion Grzbietu Chełma, zbudowanego z kamienia muszlowego. Pod względem form krajobrazowych opisany obszar charakteryzuje dość znaczne zróżnicowanie. Typową formą jest tu równina o dość

jednostajnej rzeźbie powierzchni (Równiny: Opolska, Niemodlińska, Namysłowska, Grodkowska) z wyspowato rozmieszczonymi niewielkimi wzniesieniami związanymi z morenami czołowymi (np. wzniesienia nad Stobrawą, w okolicach Niemodlina nad Nysą Kłodzką) i marglami kredowymi (w okolicach Opola). Wahania wysokości względnych są tu nieznaczące, przeważnie mieszczą w granicach 0—20 i 20—40 m, miejscami tylko przekraczają te wartości. Jeżeli zaś chodzi o wysokości bezwzględne, to obszar ten zamknięty jest w obrębie poziomicy 160—200 m n. p. m. Poziomica 200 m wyznacza mniej więcej granicę (od północy) obszarów równinnych. Na południe i południowy zachód od nich zaczyna się obszar płaskowyżowy o szerokich płaszczyznach, miejscami silnie sfalowany, poprzecinany dolinami rzek. Większość tego obszaru obejmują poziomice w granicach od 200 do 250 m n.p.m. W południowej części Płaskowyżu Głubczyckiego występuje już obszar charakteryzujący się wyższym wyniesieniem nad poziom morza (260—290 m). Jest to tzw. Wysoczyzna Głubczycka przebiegająca w postaci dwóch wałów w okolicach Głubczyc, Baborowa i Kietrza, rozcięta doliną rzeki Cyny. Wahania wysokości względnej są na tym obszarze większe, co uwarunkowane jest budową geologiczną tego regionu. Obszary wysoczyznowe występują ponadto w rejonie Góry Św. Anny i podgórskich rejonach powiatów prudnickiego, nyskiego i głubczyckiego (wys. ponad 300 m n.p.m.).

Opisanym formom krajobrazowym towarzyszą wyraźnie od nich odcinające się, zwłaszcza na obszarze lessowego Płaskowyżu Głubczyckiego, dość głębokie, niżej położone obszary dolin rzecznych i cieków wodnych bądź głębokie wąwozy o wysokich obrzeżeniach. Pod względem hydrograficznym omawiany teren obejmuje dorzecze górnej Odry. Większymi jej dopływami są tu po jej lewej stronie Cyna z Troją, Stradunia, Osobłoga z Prudnikiem i Białą oraz Nysa Kłodzka ze Ścinawą Niemodlińską, po prawej zaś Ruda, Kłodnica, Mała Panew i Stobrawa oraz sieć drobnych cieków wodnych uchodzących bezpośrednio do Odry bądź do jej dopływów. Na obszarze tym uderza nierównomierność rozmieszczenia sieci rzecznej. Ilustruje to najwyraźniej analiza gęstości sieci rzecznej przeprowadzona metodą izarytmiczną⁴³⁴. Wynika z niej, że obszary leżące na północ od Płaskowyżu Głubczyckiego po obu stronach Odry wykazują większe zagęszczenie sieci rzecznej, o przeciętnej wartości 0,75—1,00 km/km². Niższe wartości zagęszczenia sieci stwierdzamy w rejonie Góry Św. Anny oraz w rozległej strefie między Stradunią, Odrą i Cyną. Sięgają one tutaj 0,25-0,50 km/km².

⁴²⁹ STRZEMSKI 1959, s. 270; 1961, s. 335; KURNATOWSKI 1963, s. 182, 183; PERSOWSKI 1964, s. 225—229; WIŚLAŃSKI 1966b, s. 474 n.

⁴³⁰ SCHUBERT, KURTZ 1930; SCHUBERT 1930.

⁴³¹ STARK 1936.

⁴³² ARNOLD 1951, s. 15—16; ZAJĄCZKOWSKI 1956, s. 223.

⁴³³ JEŚMAN 1965; LENCEWICZ, KONDRACKI 1962, s. 400; JAHN 1968, s. 5; DYLIKOWA 1973, s. 158.

⁴³⁴ KOMAR 1968, s. 158 n.

Niskie wartości obserwujemy również w strefie działów wodnych. Aktualny układ stosunków hydrologicznych jest rezultatem działania wielu czynników. Między innymi zależy on od hipsometrii, temperatury powietrza, opadów, a zwłaszcza od budowy podłoża (zdolność przepuszczania — rzadka sieć rzeczna, np. rejon Góry Św. Anny, gdzie margle, wapienie i dolomity triasowe; wyraźna nieprzepuszczalność — gęsta sieć, np. rejon dorzecza Stobrawy, gdzie ility miocenijskie) oraz od czynnika antropogenicznego. Te elementy nie stanowią wartości stałych i siła ich działania była różna, w rezultacie czego na przestrzeni czasu, który nas dzieli od okresu trwania kultury pucharów lejkowatych, stosunki hydrograficzne ulegały pewnym zmianom⁴³⁵. Obecny ich obraz musimy traktować jako wartość nie odpowiadającą w całości sytuacji w neolicie, choć zasadniczy trzon sieci rzecznej, a więc bieg głównych rzek tego regionu, pozostał zapewne bez większych zmian. One to były osiami, wokół których koncentrowało się i wzdłuż których przenikało osadnictwo. Przypuszczać jednak można, że ogólny bilans wodny przedstawiał się w okresie nas tu interesującym korzystniej niż obecnie⁴³⁶.

W odniesieniu do gleb, nie jesteśmy w lepszej sytuacji. Obecna mozaika gleb odbiega bowiem od obrazu, jaki przedstawiały one w czasie kształtowania i trwania osadnictwa ludności kultury pucharów lejkowatych. Aktualnie podejmowane próby rekonstrukcji pokrywy glebowej okresów odleglejszych oparte są na współczesnej znajomości czynników rządzących procesami glebotwórczymi⁴³⁷. W rezultacie przypuszcza się, że w okresie odpowiadającym badanemu odcinkowi pradziejów na pasie wyżynnym pokrytym lessem dominowały gleby brunatne i czarnoziemy typu łąkowo-stepowego, na obszarach nizinnych mogły występować także gleby tzw. przemyte, czyli pseudobielicowe. Gleby bielicowe nie były raczej rozpowszechnione w tym czasie, a jeżeli występowały, to w skromnej formie tzw. gleb skrytobielicowych i słabo zbielicowanych⁴³⁸. Obecnie na Płaskowyżu Głubczyckim (por. mapa 2) przeważają w dalszym ciągu gleby brunatne wytworzone z lessów i utworów lessowatych pyłowo-ilastych i gliniasto-pyłastych⁴³⁹. Zajmują one duże części powiatów głubczyckiego, raciborskiego oraz fragmenty kozielskiego i prudnickiego. Między tymi glebami występują niewielkie soczewki gleb brunatnych i bielicowych wytworzonych

z glin pochodzenia wodnego oraz glin wietrzeniowych. W zachodniej części powiatu głubczyckiego i w rejonie na południe od Raciborza oraz w zakolu Cyny przy ujściu do Odry występują większe płyty gleb bielicowych wytworzonych z lessów i utworów lessowatych. Na północnym przedpolu Płaskowyżu Głubczyckiego biegnie równoleżnikowo szeroki pas gleb bielicowych wytworzonych z różnych glin pochodzenia wodnego i piasków. Takie same gleby występują po prawej stronie Odry, na północ od Grzbietu Wapienia Muszlowego. Rejon poza doliną Nysy Kłodzkiej, wzdłuż granicy państwowej aż mniej więcej do miejsca przekroczenia jej przez Osobłogę odznacza się bardzo znaczną różnorodnością gleb. Spotykamy tu na zmianę gleby bielicowe różnego pochodzenia oraz małe soczewki gleb brunatnych wytworzonych z utworów lessowatych. Podobną różnorodnością charakteryzuje się pokrywa glebowa okolic Grzbietu Wapienia Muszlowego, gdzie ponadto tę mozaikę uzupełniają jeszcze drobne płyty rędzin niekredowych. W dolinie Odry, na jej odcinku w obrębie Kotliny Raciborskiej, występują utwory napływowe, pochodzące z degradacji sąsiednich wysokich teras (powodowanej m. in. działalnością procesów erozyjnych, a także człowieka) i z procesów akumulacji rzecznej. W wyniku tego nastąpiło stopniowe zasypanie doliny i podwyższenie powierzchni dennej nawet o 3 m. Uformowały się w ten sposób urodzajne gleby typu mad. Szczególnie korzystna w tym zakresie była pokrywa mad lewobrzeżnej powierzchni dennej. Jej skład bowiem jest bardziej zbliżony do utworów pyłowych typu lessu, zalegających na przybrzeżnej strefie wysoczykowej. Natomiast utwory pokrywy prawobrzeżnej są bardziej piaszczyste. Uwarunkowane to jest różnicami w utworach budujących obszary po prawej i lewej stronie Odry oraz różnicami w procesach transportu i akumulacji rzek lewego i prawego dorzecza górnej Odry⁴⁴⁰. Podobne utwory wypełniają doliny lewych dopływów Odry: Cyny i Troi, oraz dolinki mniejszych cieków spływających z obszarów wysoczykowych pokrytych płaszczem utworów gliniastych wytworzonych na lessach. Dolinę Odry poza Kotliną Raciborską i pozostałe doliny rzeczne wypełniają mady piaszczyste⁴⁴¹. Sporadycznie na całym omawianym tu obszarze występują małe plamki gleb bagiennych torfowych i murszowych (okolice Koźła, Twardawy, Szydłowa).

Przedstawionych tu warunków geofizycznych, hydrograficznych oraz glebowych nie traktujemy oczywiście, co jeszcze raz podkreślamy, za odpowiadające

⁴³⁵ STRZEMSKI 1961, s. 336.

⁴³⁶ STRZEMSKI 1961, s. 336.

⁴³⁷ STRZEMSKI 1955, s. 24 n.; 1964, s. 14.

⁴³⁸ STRZEMSKI 1955, s. 24, 37; 1961, s. 336–337; DOBRZAŃSKI 1966, s. 212, 215.

⁴³⁹ KOWALIŃSKI, BORKOWSKI 1959, s. 37–39, 41, 42.

⁴⁴⁰ SZCZEPANKIEWICZ 1968, s. 62; KOSTROWICKI 1957, s. 366.

⁴⁴¹ CZERWIŃSKI 1968, s. 51.

warunkom, w jakich formowało się zasiedlanie tego obszaru przez ludność kultury pucharów lejkowatych. Wszystkie te elementy ulegały mniejszym lub większym przemianom, którymi szczególnie objęte były obszary lessowego pasa wyżynnego, silnie eksploatowanego przez człowieka począwszy od neolitu, choć przyjmuje się, że w zespole elementów środowiska geograficznego należą one do najbardziej stabilnych na przestrzeni dłuższego czasu⁴⁴². Niezależnie jednak od tego, jak silne były te przemiany, ogólna tendencja osadnicza ludności omawianej kultury rysuje się dość wyraźnie nawet w stosunku do dzisiejszych warunków środowiska geograficznego.

Pozostają jeszcze dalsze czynniki, których znajomość dla badań osadniczych jest przydatna, jednak w przeciwieństwie do poprzednich należą do bardziej zmiennych elementów i ich rekonstrukcja dla okresu współczesnego osadnictwa omawianej kultury napotyka poważne trudności, czy wręcz nawet kwestionuje się możliwości ich odtwarzania⁴⁴³. Wyrazem tego są rozbieżne i zmieniające się poglądy na rekonstrukcję warunków klimatycznych i szaty roślinnej. Z tego też względu trudno posłużyć się przy aktualnym stanie badań w tym zakresie bardziej ustalonymi przesłankami w odniesieniu do terenu bezpośrednio nas interesującego. Najogólniej, korzystając z różnych wyników i sugestii dotyczących okresu rozwoju kultury pucharów lejkowatych z terenów najbliższych, można powiedzieć, iż mamy w tym czasie do czynienia z kształtowaniem się klimatu subborealnego. Jednakże charakterystyka cech tego klimatu bywa rozmaicie ustalana. Aktualnie przyjmuje się raczej, że miał on cechy klimatu o charakterze przejściowym i że następowało pogorszenie warunków klimatycznych w stosunku do poprzedniego atlantyckiego, przy czym jednak były one lepsze niż w okresie następnym, gdy mamy do czynienia z klimatem subatlantyckim⁴⁴⁴. Zwłaszcza w późniejszej fazie klimatu subborealnego nastąpiło większe zwilgotnienie i ochłodzenie, co pociągnęło za sobą także pewne zmiany w szacie roślinnej. Zwarte obszary lasów liściastych na podłożu zasobniejszym w składniki odżywcze, o bogatym podszyciu leśnym, gdzie dominowały dęby, zaczęły się kurczyć i ustępować zwłaszcza na niższych partiach terenu lasom z większym udziałem drzew iglastych. W lesie liściastym przewagę uzyskuje grab (grądy dębowo-grabowe). Połacie niezalesione zajmowały zbiorowiska murawowe, a nie jest wykluczone, że także, jak przyjmują niektórzy badacze, bujna

roślinność stepu łąkowego⁴⁴⁵. Obszary wilgotniejsze (wysłane aluwiami doliny rzeczne) pokrywała roślinność wodolubna i lasy łąkowo-olsowe⁴⁴⁶.

Na tle przedstawionych elementów środowiska geograficznego spróbujemy obecnie przeanalizować rozmieszczenie osadnictwa ludności kultury pucharów lejkowatych. Przypatrując się rozmieszczeniu śladów osadnictwa na omawianym tu obszarze, stwierdzić możemy, że koncentruje się ono prawie wyłącznie w południowej partii tego obszaru, mianowicie w dużym trójkącie, którego ramiona tworzą Osobłoga na zachodzie i Odra na wschodzie, a podstawę południowa granica państwa. W obrębie tego terenu mieści się blisko 90% stanowisk, reszta występuje w rozproszeniu na pozostałym obszarze (mapa 1). W rejonie południowym, tj. między Osobłogą i Odram, wyróżniają się dwa skupiska stanowisk kultury pucharów lejkowatych. Jedno z nich, północne, rozciąga się mniej więcej równoleżnikowo dość szerokim pasem na pograniczu Płaskowyżu Głubczyckiego i Niecki Koziełskiej, sięgając zwracając na zachodzie po Osobłogę, na wschodzie po Odrę. Tylko nieliczne z tego skupiska stanowisk wychodzą poza te granice rzeczne (3 na wschodzie i 2 na zachodzie). Południowa jego granica przebiega mniej więcej na linii: Miejsce Odrzańskie—Pawłowiczki—Grudynia, pow. Koźle, oraz Królowe—Klisino, pow. Głubczyce. Nie zasiedlony pozostaje na północy sam wierzchołek tego terenu w widłach dolnej Osobłogi i Odry. Łącznie obejmuje ono obszar około 540 km². W jego obręb wchodzi 47 stanowisk, wśród których zdecydowanie przeważają osady⁴⁴⁷. Drugie zagęszczenie śladów osadnictwa występuje na południowych obszarach Płaskowyżu, wzdłuż dolin Cyny i Troi. Oddzielone jest ono od poprzedniego szerokim na 6—7 km pasem niezasiedlonym, stanowiącym obszar działu wodnego między dorzeczem Cyny i górnej Odry. Skupisko to tworzy 66 stanowisk⁴⁴⁸. Podobnie jak w poprzednim przeważają tutaj również osady. Powierzchnia tego skupiska jest w przybliżeniu równa obszarowi zajętemu przez stanowiska w rejonie północnym.

⁴⁴⁵ WAHLE 1918, s. 121, 140, 144; FIRBAS 1949, s. 355, 356; KOZŁOWSKA 1959, s. 550 n.; CLARK 1957, s. 120, 121; STRZEMSKI 1961, s. 335, 336; ŚRODOŃ 1972, s. 568.

⁴⁴⁶ ŚRODOŃ 1959, s. 525; MEDWECKA-KORNAŚ 1959, s. 380 n.; WODZICZKO, URBAŃSKI, CZUBIŃSKI 1948, s. 318; KRAWIECOWA, KUCZYŃSKA 1964.

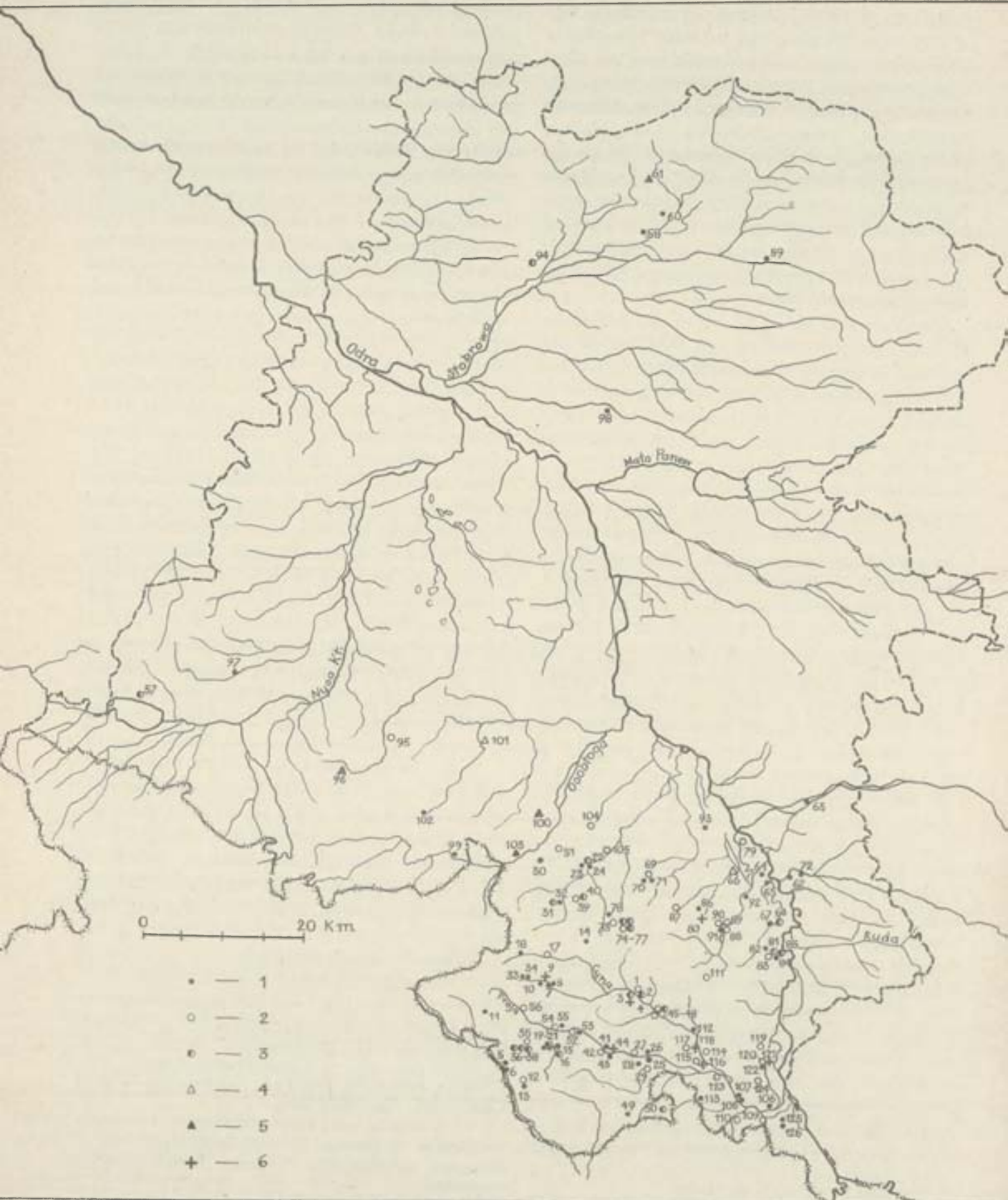
⁴⁴⁷ W skupisku tym 14 stanowisk to osady, 9 — osady domniemane, 20 stanowisk nieokreślonych, 1 grób oraz 3 stanowiska prawdopodobnie związane z kulturą pucharów lejkowatych.

⁴⁴⁸ W skład tego skupiska wchodzi 22 osady, 8 osad domniemanych, 30 stanowisk nieokreślonych, 6 stanowisk to cmentarzyska i pojedyncze groby.

⁴⁴² ARNOLD 1951, s. 15—16, 22—24.

⁴⁴³ ARNOLD 1951, s. 22—24; ZAJĄCZKOWSKI 1956, s. 223; KOSTROWICKI 1957, s. 397; PERSOWSKI 1964, s. 225—233.

⁴⁴⁴ KRUK 1973, s. 123 n.

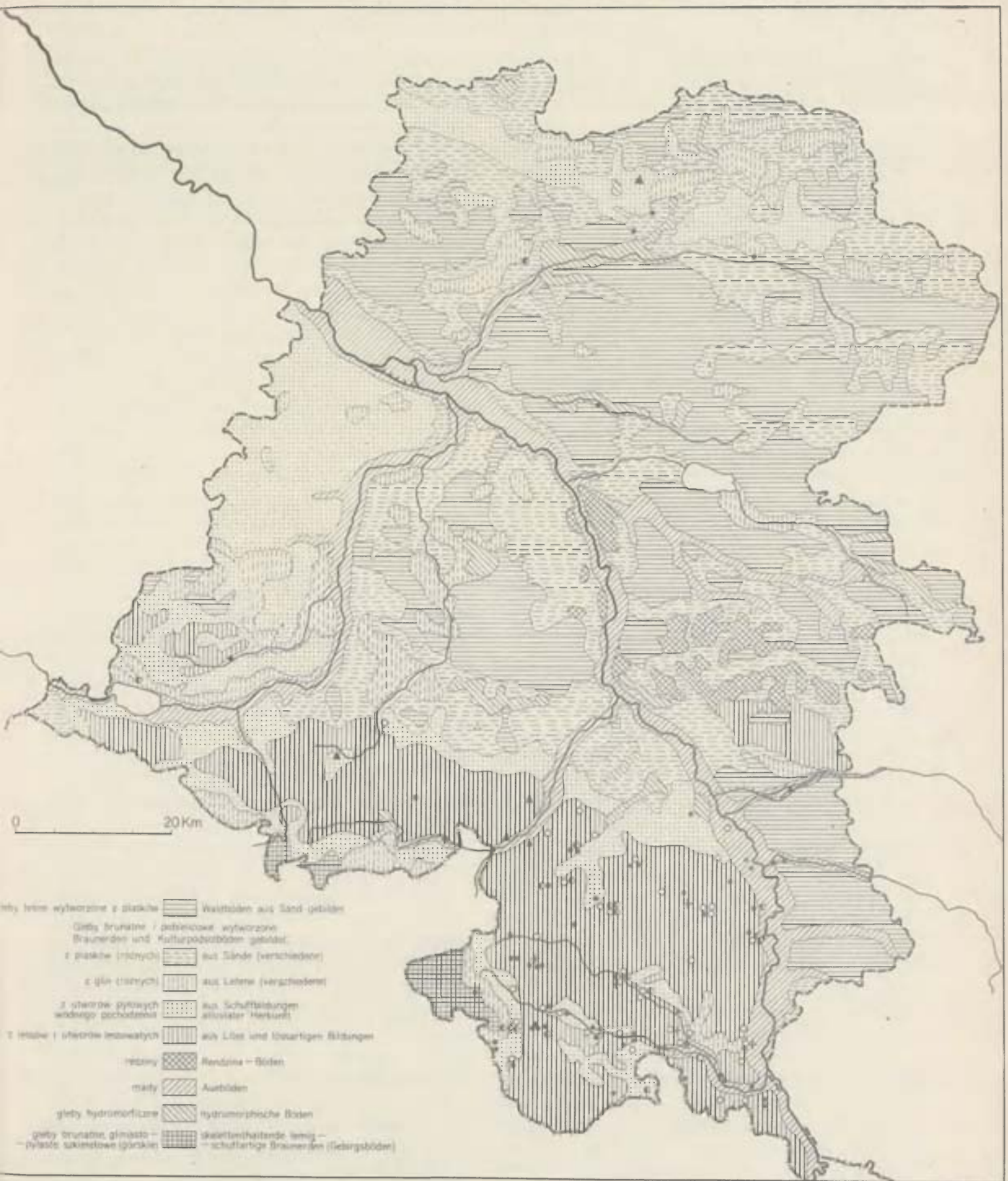
Mapa 1. Rozmieszczenie stanowisk kultury pucharów lejkowatych na Śląsku Opolskim.

1 — stanowisko nieokreślone; 2 — osada; 3 — osada domniemana; 4 — osada prawdopodobnie kultury pucharów lejkowatych; 5 — stanowisko nieokreślone, prawdopodobnie kultury pucharów lejkowatych; 6 — grób, cmentarzysko.

Verbreitung der Trichterbecherkultur im Flussgebiet der oberen Oder

1 — unbestimmte Fundstelle, 2 — Siedlung, 3 — mutmassliche Siedlung, 4 — Siedlung wahrscheinlich der Trichterbecherkultur, 5 — unbestimmte Fundstelle wahrscheinlich der Trichterbecherkultur, 6 — Grab, Gräberfeld

Mapa 2. Rozmieszczenie stanowisk kultury pucharów lejkowatych na Śląsku Opolskim na tle gleb.
 Verbreitung der Trichterbecherkultur im Flussgebiet der oberen Oder in Bezug auf Bodentypen. Bodentypen nach W. Pul
 Oznaczenia 1-6 jak na mapie 1 - Die Bezeichnungen 1-6 wie auf Karte 1

Zagęszczenie stanowisk w tych dwóch skupieniach i w ogóle w południowo-zachodniej partii Górnego Śląska po lewej stronie Odry ma swoje uzasadnienie przede wszystkim w pokrywie glebowej. Ona to bowiem decyduje o możliwościach uprawy ziemi na określonym etapie rozwoju gospodarki, wpływa na kształtowanie się stosunków florystycznych, co z kolei nie jest bez znaczenia dla kształtowania się świata zwierzęcego i dla możliwości stosowania innych gałęzi gospodarki⁴⁴⁹. Widocznie te elementy przedstawiały się najkorzystniej na tym właśnie obszarze i ludność kultury pucharów lejkowatych zasiedlając go, w sposób wyraźny dokonywała selekcji terenów przydatnych do osadnictwa, oceniając je w głównej mierze w aspekcie maksymalnej przydatności gospodarczej. Przyglądnijmy się więc rozmieszczeniu stanowisk na tle gleb. Wiadomo, że znaczną część obszaru zwartej koncentracji stanowisk kultury pucharów lejkowatych pokrywają gleby brunatne, a rzadziej biellicowe⁴⁵⁰ wytworzone z lessów i utworów lessowatych. Należą one obecnie pod względem bonitacyjnym do gleb bardzo dobrych i dobrych, o wysokich wartościach użytkowych dla upraw rolnych. W obrębie tych też gleb występuje przytłaczająca większość stanowisk obu wspomnianych skupień. Nawet z opracowanej w dość dużej skali mapy gleb (mapa 2), która stanowi podstawę niniejszej analizy, wynika wyraźnie, jak bardzo starannie dobierano teren do lokowania osad. Musiały one mieć w zapleczu odpowiedni dla danej społeczności obszar eksploatacji gospodarczej. Stwierdzamy bowiem, że omijano występujące w kompleksie gleb dobrych soczewki gleb nieco słabszych, np. gleby brunatne i biellicowe wytworzone z różnych glin pochodzenia wodnego oraz glin wietrzeniowych i piasków gliniastych. Konsekwentnie bowiem wyszukiwano gleby brunatne wytworzone z lessów i utworów lessowatych, co bardzo wyraźnie rysuje się nam w obrębie skupienia stanowisk w dorzeczu Cyny i Troi. Poza tymi glebami stanowiska występują jeszcze bądź to bezpośrednio na madach dolin Opawy, Cyny, Troi i Odry, bądź też w ich bliskim sąsiedztwie — na terasach lub krawędziach dolin. Głównie okupowane były mady dolin w rejonie lessowym, niezwykle rzadko zaś mady piaszczyste czy obszary piasków rzecznych doliny Odry w Niece Kozielskiej.

Leżące na północ od tego zwartego skupiska obszary są rejonem bardzo rzadkiego osadnictwa. Na terenie 4-krotnie większym od poprzedniej strefy osadniczej występuje zaledwie 13 stanowisk (wobec 113 na południu). Wśród nich nie ma ani jednego, którego materiał zabytkowy wskazywałby, że mamy

⁴⁴⁹ ŁOWMIĄŃSKI 1953, s. 39.

⁴⁵⁰ STRZEMSKI 1961, s. 337.

tu do czynienia z osadą dłużej użytkowaną. Są to raczej ślady krótkotrwałego pobytu, obozowiska, powstałe w wyniku penetracji terenu przez niewielkie grupy ludzi. Te nieliczne stanowiska posadowione są na obszarze zachodniej części Płaskowyżu Głubczyckiego na madach lub niewielkich płatach gleb brunatnych wytworzonych z utworów lessowatych oraz w środkowym dorzeczu Stobrawy na glebach bielicowych słabo gliniastych, wytworzonych z piasków, bądź na madach piaszczystych. Pod względem bonitacyjnym większość gleb całego omawianego obecnie obszaru reprezentuje w stosunku do regionu południowego gleby słabsze (słabe i średnie), a znaczny obszar po prawej stronie Odry zajmują gleby leśne i łąkowopastwiskowe. W tym kontekście bardzo wyraźną wymowę mają tak nikłe ślady osadnictwa omawianej kultury na tym terenie, zwłaszcza w zestawieniu z gęstym zasiedleniem regionu południowego. Tereny te preferowano nie tylko ze względu na pokrywę glebową, ale również z uwagi na pozostającą z nią w ścisłym związku szatą roślinną. Świetlisty liściasty las o bogatym dość suchym podszyciu (ze względu na głęboki poziom wód gruntowych) nie stwarzał zbyt dużych trudności w przygotowaniu drogą wypalania i trzebieży odpowiednich miejsc do ulokowania osady i nowin pod uprawy. Stanowił on przy tym doskonałe zaplecze dla chowu zwierząt i prowadzenia innych gałęzi gospodarki. Nie bez znaczenia dla zasiedlania przez ludność kultury pucharów lejkowatych tego właśnie obszaru była też wcześniejsza działalność gospodarza ludów naddunajskich, które opierając swój byt przede wszystkim na uprawie roli, zajęły wcześniej i przygotowały dogodnie dla tych celów ziemie, wyznaczając w trwały sposób pewne regiony stale już zajmowane przez następnych osadników⁴⁵¹. Niezasiedlone pozostawały obszary pokryte zwartym lasem szpilkowym, a więc obszary o mniej korzystnie układających się stosunkach glebowych i gorszych warunkach wegetacji. Wkraczanie zatem na te tereny nie było dla ludności kultury pucharów lejkowatych ze względów ekonomicznych celowe ani ze względów demograficznych konieczne. Zajęte przez nią zwarcie gleby były wprawdzie glebami cięższymi, ale wobec ich żyzności nie było konieczne ich przewracanie⁴⁵², zwłaszcza że uprawiano rośliny o łatwych warunkach wegetacji, nie wymagające głębokiego spulchniania ziemi.

Niemalą rolę w ukształtowaniu się takiego skupienia stanowisk właśnie w rejonie południowym ode-

⁴⁵¹ WAHLE 1918, s. 158; FIRBAS 1949, s. 354; KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA 1968, mapa I, II.

⁴⁵² KOZŁOWSKA 1959, s. 554; TABACZYŃSKI 1970, s. 90, 138 n.

grała również rzeźba powierzchni tego terenu. Jak już wspomniano, jest to obszar płaskowyżowy, łagodnie pofalowany, o dużej ilości nieckowatych dolinek towarzyszących mniejszym lub większym wyniesieniom. Dolinki te na skutek procesów erozyjnych są zamulane pylastymi utworami zmywanymi ze zboczy i z tego względu, a również w wypadku dogodnego położenia (odpowiednie nasłonecznienie, osłona od wiatru) mogły stanowić bardzo korzystne tereny pod uprawy. Ten aspekt brano pewnie także pod uwagę w momencie wyboru miejsca pod osadę. Ogromna bowiem większość stanowisk osadniczych występuje na mniejszych lub rozleglejszych płaskich wyniesieniach, zajmując partie szczytowe i część stoku, najczęściej południowo-wschodnią. Zwykle wybierano wyniesienia o łagodnych zboczach, łączących się z doliną rzek czy strumieni (np. Pietrowice W., 115; Polska Cerekiew, 90), bądź też okupowano wyniesienia o bardziej stromych zboczach (np. Kietrz, Wapienna Góra, 29, Baborów, 1), przechodzących jednym tylko łagodniejszym stokiem ku dolinie. Niekiedy lokowano osady w miejscach nad wyraz predysponowanych do osadnictwa, wydzielających się topograficznie, a mianowicie na wzniesieniach ujętych ramionami dwóch rzek zlewających się w pobliżu (np. Pietrowice W., 115; Lewice 35), albo na wzniesieniach wrzynających się w zakola rzeczne (np. Wojnowice, 54). Przeważnie wyniesienia te górowały ponad najbliższym otoczeniem 8—25 m (w stosunku do najbliższej formy wklęsłej). Bardzo chętnie wybierano też pod osady niezwykle korzystne ku temu tereny leżące na pograniczu dwóch form krajobrazowych, mianowicie na wysokich brzegach rzek (Bojanów, 107, Bieńkowice, 106), czasami zaś na skłonie wysokich pokrytych lessem teras (np. Racibórz-Ocice, 119, i Studzienna, 120). Rzadziej natomiast spotykamy osady leżące na zboczach niższych teras (Sudół, 124, Miejsce Odrzańskie, 83) lub na dnie doliny, na piaszczystych wyniesieniach (Cisek, 64).

Rozmaitość rzeźby całego omawianego obszaru uwidoczni się również w większym zróżnicowaniu hipsometrycznym. W stosunku do tego elementu osadnictwo kultury pucharów lejkowatych wykazuje także swoją specyfikę. Niechętnie zasiedlano obszary nisko położone, tj. leżące poniżej 200 m n.p.m., a więc generalnie rzecz biorąc — poza południową strefą wyżynną. Jeżeli już jednak zdecydowano się osiedlić, nigdy nie zajmowano obszarów ściśle dolinnych ani leżących w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki na dnie doliny, ale okupowano zwykle obszary usytuowane wyżej i wyraźnie górujące nad najbliższym otoczeniem (Cisek). Osadnictwo to nie miało jednak tutaj charakteru trwałego. Nie sprzyjało temu wiele czynników,

o których już wspomniano, a ponadto świadczy o tym ilość i charakter śladów tego osadnictwa. Łącznie w obrębie tych najniższej położonych obszarów między 160 a 200 m n.p.m. wystąpiło tylko 12% stanowisk. Natomiast zdecydowana większość (43,6%) znajduje się w strefie objętej poziomiami 200—240 m n.p.m. Niemalą również ilość stanowisk spotykamy na obszarach leżących między 240 a 270 m n.p.m. (25,6%). Wyższe partie terenu (270—300 m n.p.m.) zasiedlane były już rzadziej (16,2%) a ponad poziomice 300 m n.p.m. wykraczało zaledwie 2,6% stanowisk.

Pewną oczywistą zależność wykazuje również osadnictwo interesującej nas kultury w stosunku do sieci rzecznej. Z usytuowania bowiem stanowisk wynika wyraźnie, że ona to wpływała dość istotnie na kierunki zasiedlania. Penetracja, a następnie stała okupacja obszaru wyżynnego odbywała się zapewne początkowo wzdłuż głównych rzek tego regionu: górnej Odry, Cyny i Troi, następnie wzdłuż ich mniejszych dopływów. Większość stanowisk bowiem znajduje się w bliskim sąsiedztwie wód bieżących, rzadko tylko są one położone w nieco większej odległości, nigdy jednak nie większej niż ok. 400—500 m (np. Kietrz, Wapienna Góra). Zwykle odległość ta nie przekraczała 150 m. Mimo iż nie mamy z naszego terenu konkretnych danych, można sądzić, że zakładano również osady w pobliżu naturalnych źródeł, a nie jest wykluczone, że drażono też studnie, zwłaszcza na wyniesieniach bardziej oddalonych od rzek i strumieni. Wolne od osadnictwa pozostawały natomiast obszary działów wodnych, które mając ujemny bilans hydrologiczny stanowiły naturalną granicę między skupieniami stanowisk. Korzystniej układające się stosunki wodne nie zawsze jednak były czynnikiem, który decydował o zasiedleniu. Ilustruje to bowiem sytuacja osadnicza na pozostałym obszarze tu omawianym. Niezasiedlony pozostał mianowicie teren dorzecza Nysy Kłodzkiej, Małej Panwi i Stobrawy, gdzie bilans wodny był niewątpliwie znacznie bardziej korzystny niż na lessowym obszarze płaskowyżowym. Widać więc z tego ponownie, jak starannie ludność kultury pucharów lejkowatych dokonywała wyboru terenów pod osadnictwo. Oceniała ich przydatność według wartości poszczególnych elementów środowiska geograficznego, wśród których bardzo umiejętnie wybierała wszystkie, stwarzające maksymalnie dobre warunki do egzystencji.

Znając więc ogólne warunki, w jakich kształtowało się osadnictwo interesujących nas grup społecznych, możemy przejść do scharakteryzowania samych osad, ich bliższej topografii, zasięgu, zabudowy. Jak już wspomniano, ogromna większość osad zo-

stała założona na mniejszych lub większych płaskich wyniesieniach, tylko nieliczne na niższych partiach terenu i w obrębie obszarów zalewowych w dolinach rzecznych. Wśród osad na wysoczyznach spotyka się takie, których zabudowa, rozmiary i zawartość kulturowa świadczą o stosunkowo długim okresie ich użytkowania. Natomiast rezultatem krótkotrwałego pobytu są wyraźnie uboższe ślady osadnicze pozostawione na obszarach „dolinnych” i oczywiście także niektóre stanowiska „wyzynne”. Te fakty łącznie z położeniem topograficznym określają nam w pewnym stopniu ich charakter. Tak więc przypuszczalnie część osad leżących na terenach podmokłych bądź też okresowo zalewanych (Cisek, Bierawa, 62, Blachownia, 63), a również w środowisku gorszych gleb, reprezentowała osady krótkotrwałe o typie osad czasowych (letnich?) — schronisk dla osób pilnujących stad bydła wypasanych na pobliskich obszarach leśnych i murawowych, bądź też dla osób trudniących się innym działem gospodarki (np. rybołówstwo, łowiectwo, okresowa uprawa typu ogrodowego), wymagającym pewnego oddalenia od osad stałych⁴⁵³. Podobnie krótkotrwały charakter, związany z określoną działalnością gospodarczą, mogła mieć część osad „wyzynnych”. Trudno jednak ustalić, które to konkretnie osady należałyby do nich zaliczyć, zwłaszcza że liczba osad o niewielkiej zawartości inwentarza i kilku obiektach jest stosunkowo duża, co wynikać może w dużym stopniu z aktualnego stanu badań. Drugi typ osad „wyzynnych” stanowią osady o bardziej ustabilizowanym charakterze, niekiedy z grubą warstwą kulturową, rozleglejsze, zawierające bogatszy inwentarz i większą ilość obiektów nieruchomych. Do nich zaliczyć można obecnie osadę w Pietrowicach W. (115), dwie osady w Raciborzu-Ocicach (119) i Studziennej (120), dwie osady w Rakowie (45, 47), osady w Wojnowicach, Baborowie i Tomicach (54, 1, 51) oraz dwie osady w Polskiej Cerekwi (88, 90). Żadna z nich nie została jak dotąd zbadana w całości. Brak też z większości osad szerszych omówień wyników badań i publikacji materiałów. Te fakty ograniczają więc w znacznym stopniu możliwość dokładniejszej charakterystyki poszczególnych osad.

Wszystkie te osady wykazują w zakresie położenia na tle warunków fizjograficznych bardzo daleko idące podobieństwo. Lokowały się one na wyższych partiach terenu, w pobliżu wody, w podobnym środowisku glebowym (o wysokich wartościach użytkowych), zwykle na pograniczu różnych form geomorfologicznych. Najczęściej było to pogranicze między obszarem

dolinnym a partią wysoczyznową, co stwarzało ułokowanym tu osadom korzystne zaplecze gospodarcze. Z omawianej grupy osad w największym stopniu została zbadana osada w Pietrowicach. Z tego względu stanowi ona obecnie osadę niejako reprezentatywną i jedynie ona stwarza możliwości rekonstrukcji jej wyglądu. Jednak długotrwałe występowanie na tym samym miejscu neolitycznego wielokulturowego osadnictwa spowodowało pewne zakłócenia poprzez fakt współwystępowania w wielu obiektach materiałów różnych kultur. Niełatwo więc je jednoznacznie przydzielić do jednej z nich. Mimo tych trudności możemy stwierdzić, że ślady osadnictwa kultury pucharów lejkowatych występują tutaj na znacznym obszarze i są bardzo liczne. Uchwycono je bowiem we wszystkich zbadanych odcinkach, obejmujących łącznie około 30 arów. Z rozmieszczenia tych odcinków⁴⁵⁴ i z materiału występującego na powierzchni całego cypla wyniesienia uzyskano podstawę do przypuszczeń, że osada ta zajmowała w przybliżeniu 4 ha. Natomiast wyraźnie (drogą badań wykopaliskowych) określono jej zasięg wzdłuż osi północ—południe, której długość wynosiła około 500 m. A zatem osada zajmowała cały odcinek terenu wyróżniający się topograficznie — na północy krawędzią doliny Cyny, na południu starorzeczem Troi. Z dużej ilości i stosunkowo gęsto rozmieszczonych obiektów, odkrytych na badanych odcinkach, wynika, że na całym tym obszarze nie mamy do czynienia z pozostałościami osady „jednofazowej”. Dokumentują to też materiały ruchome, które wykazują pewne zróżnicowanie chronologiczne. Reprezentują one horyzont odpowiadający warstwowi Jevišovice C₂ i C₁ przy czym wyraźnie dominują obiekty i materiały zawierające się w horyzoncie młodszym. Próby zarysowania ewentualnych stref zasiedlenia osady w obu fazach nie mają wyraźniejszej wymowy. Możemy zatem mówić jedynie o względnej stabilności na tym miejscu osadnictwa kultury pucharów lejkowatych, które nie miało zdecydowanych ograniczeń zacieśniających teren działalności osadniczej. Z tego względu mogło dokonywać się przemieszczanie poszczególnych obiektów osady. Konieczność przemieszczania wynikała z różnych przyczyn, m. in. zużywanie się obiektów mieszkalnych i gospodarczych zmuszało do budowania nowych. W tym aspekcie wypada też oceniać zagęszczenie obiektów i wielkość osady w Pietrowicach W., a także i pozostałych większych osad⁴⁵⁵. W odniesieniu do osady w Pietrowi-

⁴⁵³ WIŚLAŃSKI 1969, s. 102 n., 160 n.; TABACZYŃSKI 1970, s. 197; KRUK 1973, s. 99 n.

⁴⁵⁴ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1966, s. 11 n., tamże wcześniejsza literatura dotycząca badanego stanowiska, m. in. rozmieszczenia wykopów.

⁴⁵⁵ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1970b, s. 27; BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973, s. 81.

cach istniały przypuszczenia⁴⁵⁶, że miała ona charakter obronny. Sugestie te, opierane zdaje się wyłącznie na topograficznym położeniu osady, nie zostały jednak potwierdzone w trakcie dotychczasowych badań. Wykluczyć tu trzeba raczej możliwość istnienia osady obronnej w takim znaczeniu, w jakim znane są nam z innych terenów występowania kultury pucharów lejkowatych⁴⁵⁷. Przede wszystkim wysoczyzna, na której leży osada, nie była na tyle wysoka, aby z natury stanowić mogła miejsce obronne. Wzniesienie bowiem umocnień obronnych musiałyby być dokonane na dużym odcinku terenu, który nie był naturalnie broniony. Nie wydaje się także, aby otaczające z dwóch stron osadę doliny rzeczne (w tym jedna zabagniona) stanowiły wystarczające zabezpieczenie przed ewentualnym napastnikiem. Dlatego też system umocnień musiałyby być dość solidny i gdyby istniał, natrafiono by na jego ślady w trakcie badań wykopaliskowych. Mogła natomiast mieć ta osada, jak również szereg innych położonych w podobnych warunkach topograficznych (zwłaszcza Wojnowice), charakter osad „obronnych” w sensie obiektów, w obrębie których łatwiej można było schronić i utrzymać bydło (np. w nocy czy zimą), zabezpieczyć je oraz zapasy przed kradzieżą, uprowadzeniem, drapieżcami⁴⁵⁸. Były to bowiem, jak się wydaje, osady rozległe, a w związku z tym może i „centralne” (w stosunku do mniejszych pobliskich jednostek osadniczych), wokół których skupiało się okresowo bujne życie społeczno-gospodarcze⁴⁵⁹.

W trakcie dotychczasowych badań uzyskano także, aczkolwiek bardzo skromne, przesłanki dotyczące zabudowy osady w Pietrowicach W. Wydaje się, że nie miała ona ściślej określonego planu. Obiekty bowiem występowały dość chaotycznie, nieraz bardzo blisko siebie i tworzyły układ trudny dla nas obecnie do odczytania. Występują one w nieco większym rozproszeniu przy krawędzi doliny Cyny i na niższej partii wzniesienia w pobliżu koryta Troi, koncentrując się bardziej w partiach „środkowych” (w stosunku do osi badań północ—południe) zbadanego obszaru. W odniesieniu do innych osad nie mamy lepszych przesłanek, aby móc scharakteryzować ich zabudowę przestrzenną.

Jeżeli chodzi o formy zabudowy, dominowało budownictwo półziemiankowe i ziemiankowe. Jego obecnym śladem są różnej wielkości i formy jamy, których część ze względu na odpowiedni zespół cech może

być uważana za pozostałość obiektów mieszkalnych. Tymi cechami są więc przede wszystkim — zawartość kulturowa, obecność paleniska lub śladów po nim, kształt obiektu, konstrukcja ścian i dna oraz powierzchnia nie mniejsza niż 4—5 m². Wielkość ta wydaje się koniecznym minimum powierzchni, na której możliwa byłaby nawet prymitywna egzystencja. Większość tego typu obiektów mieszkalnych miała dość regularny owalny kształt, rzadziej okrągły albo zbliżony do czworoboku⁴⁶⁰ (ryc. 35). Przeważały obiekty o powierzchni ok. 4—6 m², choć zdarzały się też większe, sięgające ok. 15—16 m² (Baborów, 1, Polska Cerekiew, 90, Pietrowice, 115, Wojnowice, 54). W pionie miały kształt nieckowaty, czasem trapezowaty. Sądząc po głębokości występowania w tych obiektach dna, które było płaskie lub lekko zaokrąglone, zdecydowana większość z nich stanowiła pozostałość półziemianek. W obrębie jednego z takich obiektów (Wojnowice) natrafiono na głęboką jamkę piwniczną. Znajdowała się ona w południowej części półziemianki⁴⁶¹ i sięgała 85 cm poniżej jej dna, które występowało na głębokości ok. 58 cm od powierzchni obiektu na tle calca. Okresowo funkcję obiektów mieszkalnych mogły też pełnić te jamy odpowiednio duże, w których nie natrafiono na palenisko. Na podstawie dużej ilości polepy, którą znajdowano w wypełniku wielu obiektów, a która miała odciski prętów i belek (do ok. 7 cm średnicy), można wnioskować, że konstrukcję naziemną takich domów tworzyła ścianka plecionkowa uszczelniona gliną. Natomiast części ziemne były niekiedy dodatkowo oblicowane warstwą gliny.

Nielicznie jest reprezentowane na omawianym terenie budownictwo w postaci regularnych prostokątnych domów. Na takie formy natrafiono tylko na dwóch stanowiskach: w Pietrowicach W. (115) i Rakowie (47). Na pierwszym z nich były to domy naziemne zbudowane w konstrukcji słupowej, o regularnym prostokątnym kształcie, z których jeden miał nawet powierzchnię sięgającą blisko 48 m² (8x6 m). Wewnątrz budowli znajdowało się palenisko zbudowane z kamieni, a w jego pobliżu ślady spalenizny w postaci węgielków drzewnych⁴⁶². Na tym samym stanowisku stwierdzono również występowanie dużych, ale nie-

⁴⁶⁰ BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973, ryc. 7a, b.

⁴⁶¹ BAGNIEWSKI 1969, s. 3.

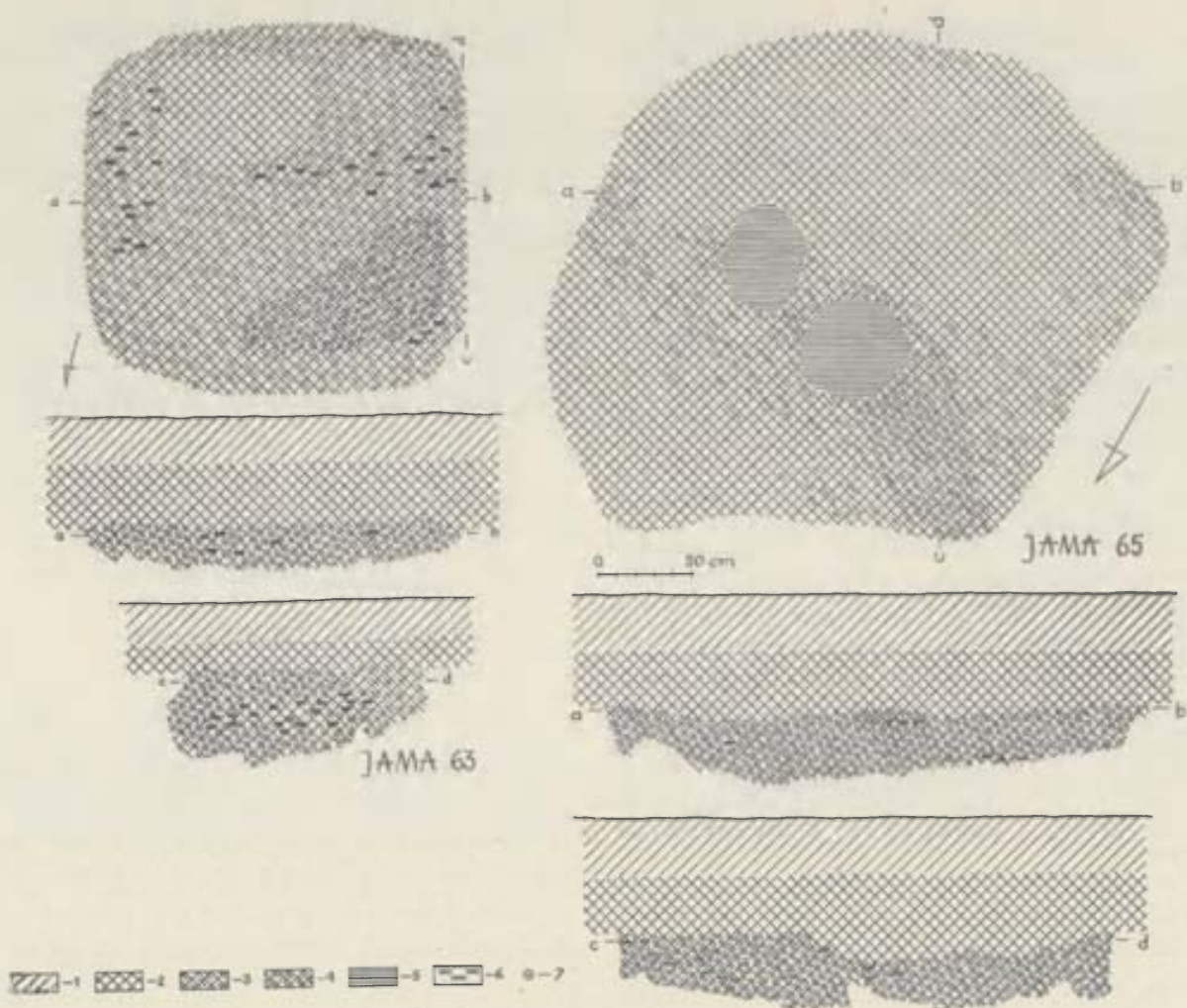
⁴⁶² RASCHKE 1933b, s. 43; 1934a, s. 15. Wydaje się, że domów takich mogło być więcej na tej osadzie. Nie odkryto ich może do tej pory ze względu na to, iż prace wykopaliskowe nie mogły być prowadzone szeroką płaszczyzną. Ponadto ślady domów nie ziemiankowych mogły być nieczytelne w stosunkowo grubej warstwie kulturowej występującej w niektórych partiach stanowiska. Z ich obecnością możemy się liczyć mając także na uwadze tradycje starszego osadnictwa kultur

⁴⁵⁶ RASCHKE 1941a, s. 18; 1944, s. 77.

⁴⁵⁷ TABACZYŃSKI 1970, s. 221 n.; PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1972b.

⁴⁵⁸ TABACZYŃSKI 1970, s. 221.

⁴⁵⁹ WIŚLAŃSKI 1969, s. 209 n.

Ryc. 35. Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz

1 – ziemia orna, 2 – ciemnobrunatna ziemia, 3 – ciemna spoista ziemia, 4 – ciemna spoista ziemia ze śladami spalenizny, 5 – skupisko polepy, 6 – grudki polepy, 7 – prześlik

1 – Ackerboden, 2 – dunkelbraune Erde, 3 – dunkle dichte Erde, 4 – dunkle dichte Erde mit Brandspuren, 5 – Lehmewurfansammlung, 6 – Lehmewurfklumpchen, 7 – Spinnwirtel

zbyt regularnych zagłębień, które mimo iż nie zawierały palenisk, mogły być śladem budowli mieszkalnych. Wewnątrz bowiem tych zagłębień stwierdzono liczne materiały zabytkowe, świadczące o intensywnym ich użytkowaniu. W Rakowie natomiast odkryto tylko jedną większą budowlę mieszkalną prostokątnego kształtu, ale o charakterze półziemianki. Był to obiekt dość głęboko wkopany w ziemię (ok. 1 m), o prostych ściankach i płaskim dnie. Usytuowany był dłuższą osią na linii północ-południe, a jego wymiary wynosiły 6,2x3 m. Na dnie w północnej części obiektu wystąpiły ślady paleniska w postaci nieregularnie ułożonych kamieni⁴⁶³.

wstęgowych, w obrębie których forma słupowych domów była na naszym terenie również znana, por. RASCHKE 1941 a, s. 17 (Branice, pow. Głubczyce).

⁴⁶³ D. WOŹNIAK 1965a, s. 21–23.

Paleniska występowały również poza obiektami. W większości wypadków nie były to paleniska ułożone z kamieni, lecz ślady w postaci silnie przepalonych gliny, węgielków drzewnych i sporadycznie występującej w pobliżu intensywnie czarnej spalenizny. Wydaje się, że w Pietrowicach natrafiono na rumowisko wolno stojącego pieca. Była to okrągła jama (o średnicy 1,20 m, zagłębiona w calcu ok. 50cm), której wylepione gliną dno i części przydenne były silnie przepalone. Całość pieca przykrywała zapewne konstrukcja (kopulasta?) z plecionki, którą otoczono z obu stron grubą warstwą gliny. Jej ogromne bryły ze śladami przepalenia i odciskami prętów znajdowały się w zwalonym do wnętrza pieca rumowisku. Przy samym dnie zalegała warstwa spalenizny z drobnymi węgielkami drzewnymi, a ponad nią większą część jamy wypełniała gliniasta, przepalona ziemia nasycona również węgiel-

kami drzewnymi. Sporadycznie występowały niewielkie kamienie ze śladami styczości z ogniem. Poza tymi obiektami w przybliżeniu określonymi funkcjonalnie występowały licznie inne jamy, których przeznaczenie nie zawsze jest jasne. Część z nich spełniała na pewno wielorakie zadania gospodarcze, z których najbardziej uchwytne jest ich przeznaczenie jako schowków zasobowych na produkty żywnościowe, głównie zboże. Jamy takie były zwykle dość głębokie (do 1,80 — 2,20 m od pow. ziemi), rzadko płytsze, trapezowate, kociołkowate lub regularnie prostokątne w przekroju pionowym, w rzucie poziomym okrągłe, o średnicy 1 — 1,5 m. Przed użyciem w jamach tych rozpalano ognisko w celu wysuszenia ścian i dna, zabezpieczając w ten sposób produkty, które miały być do nich włożone, przed niszczącym działaniem wilgoci⁴⁶⁴. Śladem tego są występujące na dnie warstwy spalenizny w postaci węgielków drzewnych i smolistego popiołu, układające się nawet czasem cienkimi warstewkami, świadczącymi o kilkakrotnym stosowaniu zabiegu wypalania, tj. może przed każdym ponownym złożeniem produktów do jamy. Niekiedy natrafiano w obrębie takich jam na ziarna zboża. Funkcji dużej części obiektów nie możemy jednak określić. W każdym razie powstawały one w związku z wieloraką działalnością użytkowników poszczególnych osad.

Z przedstawionej charakterystyki form obiektów występujących na większych osadach ludności kultury pucharów lejkowatych w górnym dorzeczu Odry wynika, że w zakresie budownictwa mieszkalnego dominowały obiekty wziemne o typie półziemianek. Rzadkie były budowle naziemne wznoszone w konstrukcji słupowej. Sytuacja ta nie jest na naszym terenie zjawiskiem odosobnionym. Podobnie kształtuje się ona na innych terenach zajętych przez grupę południową tej kultury, m. in. na Dolnym Śląsku⁴⁶⁵, a zwłaszcza na obszarach lessowych południowej Polski⁴⁶⁶. W badanych na tych terenach osadach również rzadsze są ślady obiektów, które reprezentowałyby typ budynków naziemnych wznoszonych w konstrukcji słupowej. Przeważa tam zdecydowanie typ domów zagłębionych nieco w ziemię lub zgoła budownictwo ziemiankowe. Ten typ budownictwa predysponowany był korzystnymi warunkami naturalnymi południowych obszarów, mianowicie występowaniem lessów i innych utworów gliniastych, które umożliwiały budowanie stosunkowo trwałych i przestronnych obiektów, nie tylko zresztą mieszkalnych. Na obszarach o innej sytuacji geomorfologicznej, na północ od naszego regionu, obiekty mieszkalne miały charakter budowli naziemnych, rzadko tylko nieznacznie zagłębionych w ziemię⁴⁶⁷.

GOSPODARKA

Lata ostatnie przyniosły szereg prac dotyczących problemów gospodarczych okresu neolitu różnych regionów ziem polskich lub też znacznie większego obszaru⁴⁶⁸. W dużej mierze zostały poruszone w tych pracach także problemy podstaw gospodarczych ludności kultury pucharów lejkowatych. W rezultacie osiągnięto znaczny stopień poznania zagadnień gospodarczych neolitu. W tej sytuacji wydaje się celowe zrezygnować z ogólnych rozważań, które w pewnej mierze byłyby powtarzaniem znanych już osiągnięć, i ograniczyć się jedynie do stwierdzenia, w jakim zakresie dysponujemy na interesującym nas terenie materiałami do badań gospodarki. Poprzez ich analizę spróbujemy określić, jaki model gospodarki zdają się one potwierdzać i na czym polega ewentualna specy-

fika grupy górnośląsko-morawskiej kultury pucharów lejkowatych w zakresie jej podstaw gospodarczych.

Źródła, które świadczyłyby w sposób bardziej bezpośredni o gospodarce ludności badanej kultury, nie mówiąc już o takich, które by ją bliżej charakteryzowały, jest niestety jak dotychczas niewiele. Ograniczają się one w zasadzie do narzędzi pracy lub śladów ich używania i śladów po efektach działalności gospodarczej, jak odciski ziaren zbóż czy kości zwierząt domowych. Ponadto analiza osadnictwa dostarcza nam bardziej wielostronnych przesłanek do wnioskowania o gospodarce danego okresu. Podstawę naszych wniosków możemy jeszcze dodatkowo uzupełnić ogólną analizą całkosztatu kultury. Wyliczone tutaj źródła i inne podstawy wniosków mają oczywiście różną wartość i przydatność dla interesującej nas problematyki. Pełna klasyfikacja narzędzi została dokonana już w części analitycznej. Wydaje się, iż możemy zanie-

⁴⁶⁴ PODKOWIŃSKA 1961, s. 30 n.; BURCHARD, EKER 1964, s. 248 jama 52, s. 268.

⁴⁶⁸ GODŁOWSKI 1960; HENSEL 1957; WIŚLAŃSKI 1969; TABACZYŃSKI 1970; ponadto więcej uwagi problemom gospodarczym w interesującym nas zakresie poświęcają w swoich pracach: K. JAŻDŻEWSKI 1965, s. 83 n.; HENSEL 1973, s. 72 n.; BUKOWSKI, WIELOWIEJSKI 1970, s. 14—26; KRUK 1973; GARDAWSKI, WIELOWIEJSKI 1964, s. 31 n.

⁴⁶⁵ ROMANOW 1973, s. 83—85; WOJCIECHOWSKI 1973, s. 28, 29; PAZDA 1965, s. 58.

⁴⁶⁶ JAŻDŻEWSKI 1936, s. 293; KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA 1964, s. 41; TABACZYŃSKI 1970, s. 109—111.

⁴⁶⁷ JAŻDŻEWSKI 1936, s. 292; TABACZYŃSKI 1970, s. 108.

chać analizowania funkcji poszczególnych narzędzi, by na tej podstawie uzyskać potwierdzenie takiej czy innej działalności gospodarczej. Byłoby to niecelowe tak z uwagi na wielofunkcyjność większości znanych narzędzi⁴⁶⁹, jak i z tego względu, że uprawianie wielu dziedzin gospodarki przez ludność kultury pucharów lejkowatych nie wzbudza wątpliwości. Chodzi tu raczej o określenie ich poziomu i charakteru oraz roli w całej ówczesnej gospodarce.

Tak więc stwierdzić możemy obecnie bez konieczności szerszego uzasadniania, że ważną i podstawową rolę odgrywała uprawa ziemi i chów zwierząt, uzupełniane łowiectwem, zbieractwem, a także w zależności od warunków również rybołówstwem. Te dziedziny dostarczały podstawowych środków utrzymania. Ludność kultury pucharów lejkowatych, zajmując rozległe obszary Europy, dość znacznie zróżnicowane pod względem środowiska geograficznego oraz tradycji kulturowej, rozmaicie kształtowała rolę poszczególnych działów gospodarki. W zależności właśnie od warunków lokalnych większą rolę odgrywał chów zwierząt lub uprawa ziemi, podobnie też różnie kształtowały się możliwości uprawiania pozostałych działów gospodarki. Jak w tym świetle można ocenić gospodarkę ludności kultury pucharów lejkowatych w dorzeczu górnej Odry, czy nawet w zasięgu całej grupy górnośląsko-morawskiej? Odpowiedź na to pytanie utrudnia dość znacznie stan badań, jak również w dużej mierze sam charakter źródeł. Zasadniczo podstawowy problem będzie się sprowadzał do określenia ewentualnego prymatu uprawy ziemi bądź chowu zwierząt oraz ustalenia ich charakteru, poziomu rozwoju i techniki. Ta podstawowa kwestia albo raczej zespół zagadnień określają kierunek, w którym należy szukać odpowiedzi na nie. Wydaje się, że narzędzia pracy nie przyniosą w tych kwestiach pewniejszych rozstrzygnięć, podobnie jak nie można tego oczekiwać od uchwyconych i rozpoznanych nielicznych śladów po efektach działalności gospodarczej, jakimi będą kości czy odciski ziaren lub nawet same ziarna.

Przy aktualnym choćby tylko ilościowym stanie źródeł z naszego terenu trudno się pokusić, by jedynie na ich podstawie rozstrzygnąć wyżej sformułowane zagadnienia. Wydaje się, że znacznie więcej w tym zakresie możemy oczekiwać z wniosków, jakie potrafimy wysnuć z przeprowadzonej już analizy osadnictwa. Dość wyraźnie udało się w wyniku tej analizy wysnuć kilka nader istotnych wniosków. Przede wszystkim należy do nich stwierdzenie występowania około 90% wszystkich stanowisk na Płaskowyżu

Głubczyckim. Bardzo jasno rysują się także przyczyny tego zdecydowanego skupienia osadnictwa na tym obszarze. Jak wskazywano, stanowi on zarówno pod względem glebowym, jak fizjo- i hydrograficznym teren wyjątkowo korzystny dla uprawy ziemi i wegetacji roślin, sprzyja zresztą także rozwojowi chowu zwierząt i uprawianiu pozostałych dziedzin gospodarki. Cechą wyróżniających się na Płaskowyżu Głubczyckim dwóch skupisk osadniczych jest stosunkowo znaczne zagęszczenie osadnictwa, występowanie rozleglejszych i stabilnych osad, sytuowanych przeważnie na wyższych partiach terenu, oraz osad mniejszych, krótkotrwałych, usytuowanych również na obszarach nizinnych, w dolinach i na terasach rzecznych. Tak rysujące się wyraźnie tendencje osadnicze ludności kultury pucharów lejkowatych sugerują dość jednoznacznie kierunek rekonstrukcji modelu gospodarki. Niezbędną jednak ostrożność przed pochopnymi wnioskami nakazuje fakt istnienia dość znacznych luk w aktualnym rozpoznaniu osadnictwa tego okresu. Dotyczą one przede wszystkim niezbyt dużego rozpoznania drogą systematycznych badań wykopaliskowych osad, co pociąga za sobą ograniczone tylko możliwości uściślenia ich chronologii, rozmiarów, ustalenia, czy są w całości jednoczasowe, a co za tym idzie — także precyzyjniejszego określenia ich stabilności czy wreszcie zaludnienia, a także charakteru poszczególnych osad.

Wydaje się, iż obraz osadnictwa nasuwa istnienie pewnej dwutorowości w gospodarce albo też regionalnego jej zróżnicowania na omawianym terenie. Uzasadnienie takich sugestii wypływa z kilku faktów stwierdzonych w wyniku analizy osadnictwa. Na obszarze głównego skupienia śladów zasiedlenia na Płaskowyżu Głubczyckim możemy wskazać na możliwość istnienia dwóch typów osad. Jedne o charakterze stabilnym i na ogół w sposób raczej długotrwały użytkowanych, lokowanych przeważnie na wyższych partiach terenu, które możemy uważać za stałe centra osadnicze i gospodarcze. Drugie to pozostające z nimi w jakimś związku osady użytkowane raczej przez krótki okres i rozlokowane na terenach dolin rzecznych lub teras zalewowych, a również na wysoczyznach. Te różne typy osad uważać można za konsekwencję zróżnicowanych form gospodarowania grup ludzkich zamieszkujących obszar Płaskowyżu Głubczyckiego. Były one podyktowane tendencją stosunkowo wszechstronnego eksploatowania gospodarczego wszystkich form środowiska w obrębie całej ekumeny (całego skupiska osadniczego kształtującego się w tym mikroregionie Śląska Opolskiego), co pociągało za sobą konieczność stosowania różnych form gospodarowania, a w konsekwencji rozmaitego kształ-

⁴⁶⁹ WIŚLAŃSKI 1969, s. 203.

towania form osadniczych. Charakterystyczną cechą działalności gospodarczej było uprawianie jej przez poszczególne grupy ludzkie, zamieszkujące na ogół jedną lub kilka pobliskich osad na stosunkowo dużych przestrzeniach. Wydaje się, iż było to konieczne z uwagi na ówczesny poziom rozwoju uprawy ziemi i chowu zwierząt. Potwierdza takie sugestie dość równomierne rozmieszczenie osad na terenie Płaskowyżu Głubczyckiego w obrębie wyróżniających się tam dwóch skupisk, przedzielonych wododziałem Cyny i Odry. Z rozmieszczenia tego, nawet przy naszych aktualnych możliwościach datowania tych osad wynika, iż dość znaczne przestrzenie nadające się do eksploatacji gospodarczej pozostawały do dyspozycji poszczególnych jednostek osadniczych. Pamiętać jednak musimy i o tym, że obecnie niewielkie są nasze możliwości ustalenia, w jakim stopniu i które spośród wszystkich znanych nam osad były jednocześnie użytkowane.

Osady o względnie stabilnym charakterze i stosunkowo rozległe stanowić mogły (jak już wspominaliśmy) centra życia gospodarczego poszczególnych mniejszych regionów. Biorąc pod uwagę ich rozmiary, a także dłuższy okres użytkowania, o czym świadczy choćby znacznej miąższości warstwa kulturowa, można wysnuć wniosek, pozornie właściwy — o intensywnym charakterze gospodarki rolno-hodowlanej, również stosunkowo stabilnej w sensie eksploatowanych terytoriów. Wydaje się jednak, że wniosek taki jest raczej w znacznej mierze niesłuszny, choć wartość uzyskanych materiałów ze wspomnianych osad nie stwarza wyraźnych podstaw do jego podważenia. Na interesującym nas bowiem terenie jedynie osada w Pietrowicach W. została rozpoznana na szerszą skalę. Jest ona przykładem grupy osad rozległych i stabilnych. Jednakże analizując szczegółowo uzyskane wyniki badań na niej prowadzonych, dochodzimy do wniosku, że obie wyżej podane jej cechy mają względną wartość. Znaczną bowiem miąższość warstwy kulturowej na tym obiekcie interpretować wypada mając na uwadze fakt zasiedlenia tego miejsca przez ludność innych kultur neolitycznych, pochodzących z różnych faz tego okresu. Świadczy to o atrakcyjności tego terenu dla osadnictwa ludności o analogicznych mniej więcej podstawach gospodarczych, ale nie możemy sobie wyobrazić, iż mamy do czynienia ze śladami nieprzerwanego osadnictwa przez tak znaczny okres. Przyjąć raczej trzeba, iż wielokrotnie w okresie neolitu zakładano na tym miejscu osady, co spowodowało utworzenie się grubszej warstwy kulturowej. Tak właśnie należy spojrzeć na rozmiary osady w Pietrowicach i jej podobnych. Ślady osadnictwa neolitycznego występują, jak wiemy, na tej osadzie na powierzchni ok. 4 ha, obejmując zna-

czną część wyniesienia zamkniętego widłami Cyny i Troi. Ślady te są wynikiem zakładania kolejnych osad w różnych miejscach, a także przemieszczania się obiektów na tych osadach, spowodowanego ich niszczeniem się i koniecznością wznoszenia nowych oraz przesuwania się ich bliżej aktualnie uprawianych poletek.

Tak traktując rozmiary i stabilność interesujących nas osad ludności kultury pucharów lejkowatych, możemy dopiero należycie wykorzystać je jako źródła poznania gospodarki uprawianej przez ich mieszkańców. Niestety, te wszystkie nasze domniemania na temat kształtowania się i zmian osadnictwa na terenie Pietrowic W. nie rysują się zbyt czytelnie w samych materiałach, głównie z uwagi na mało precyzyjne możliwości ich datowania. Mimo to jednak przedstawiony obraz tych zmian osadniczych wydaje się być najbardziej logiczny. W takim ujęciu kwestii rozmiarów osady w Pietrowicach W. oraz innych podobnych traktowanych jako stabilne, wydaje się, że na tereny upraw wystarczały obszary najbliższej położone. Znajdowały się one bowiem w granicach możliwości ich obrobienia przez grupę ludzką zamieszkującą osadę, a wydajność z tych pól dostarczała niezbędnych środków żywnościowych, jakich oczekiwano od tej dziedziny działalności gospodarczej. Wobec dobrej jakości gleb wyjaławianie terenów uprawnych nie postępowało zbyt szybko, natomiast dość rychło się one regenerowały. Ludność poszczególnych osad, dysponując takimi warunkami w najbliższym sąsiedztwie ich siedzib, mogła je eksploatować rolniczo przez dłuższy czas, w niewielkim tylko zakresie zmieniając jedynie działki uprawne i oddalając je od swych siedzib. To kształtowało sugerowaną i uzasadnioną uzyskanymi wynikami badań względną stabilność części osad⁴⁷⁰. Przepuszczalnie dość znaczny okres upływał, zanim wyjałowione zostały najbliższe tereny nadające się pod uprawę, i wówczas mogła zaistnieć konieczność zajęcia dalszych terenów, z czym mogło się łączyć także opuszczenie przynajmniej na pewien dłuższy czas dotychczasowej siedziby i przeniesienie jej na inne bardziej dogodne miejsce. Tym może należałoby tłumaczyć występowanie niekiedy w bardzo bliskiej odległości kilku stanowisk osadniczych, np. w Pietrowicach W., Rakowie czy Polskiej Cerekwi. Nie byłyby to obiekty jednocześnie użytkowane, lecz zakładane przez tę samą jednostkę ówczesnej organizacji ustrojowej, wspólnie na tym terenie gospodarującą i zamieszkującą przeważnie jedną osadę.

Niełatwo odpowiedzieć, w jaki sposób zdobywano nowe tereny pod uprawę, wobec braku możliwości

⁴⁷⁰ TABACZYŃSKI 1970, s. 113 n., 158 n., 161 n.

rekonstrukcji ówczesnego zalesienia tego terenu. Wydaje się jednak, że Płaskowyż Głubczycki, będący od momentu pojawienia się na naszych ziemiach ludów rolniczych terenem ich penetracji, nie miał już tak znacznych obszarów zajętych przez zwarte zasiegi lasów. Sądzić więc można, że trzebież i wypalanie lasów nie miały znaczenia pierwszoplanowego. Stosowano natomiast przy zdobywaniu nowych terenów uprawnych, będących przeważnie dawnymi odłogami, karczowanie wyrosłych krzaków i niewielkich drzew oraz spalanie ich. Nie można jednak całkowicie wykluczać udziału ludności kultury pucharów lejkowatych na tym terenie w trzebieży lasów związanej ze zdobywaniem nowych obszarów do upraw i wypasu hodowanych zwierząt domowych. Materiały nie przynoszą wielu podstaw źródłowych do dalszej rekonstrukcji techniki uprawy ziemi. Nie mamy obecnie wśród nich narzędzi, które można by jednoznacznie łączyć z rolnictwem. Jeszcze może najbliższej związane z uprawą, a raczej sprzętem zbóż, byłyby krzemienne narzędzia stanowiące wkłady do odpowiednich oprawek, tzw. sierpaki. Znane są w stosunkowo dużej ilości z kilku stanowisk. Różnorodne ostrza krzemienne i kamienne określane jako siekierki lub ostrza do motyk, następnie toporki kamienne — pochodzące z obiektów kultury pucharów lejkowatych, a jeszcze częściej jako znaleziska luźne, których przynależność kulturowa jest trudna do ustalenia i jedynie możemy przypuszczać, że wiążą się przynajmniej w części także z naszym zespołem — pełniły już raczej rozmaite funkcje. Najprawdopodobniej jednak przy swoim różnorodnym przeznaczeniu narzędzia te mogły być wykorzystywane do prac związanych z uprawą ziemi. Część z nich służyła do karczowania krzewów i drzew przy przygotowywaniu nowych terenów pod uprawę, może także niektóre spełniały funkcję narzędzi używanych przy uprawie⁴⁷¹. W zestawie narzędzi związanych z obróbką ziemi liczyć się wypada na naszym terenie z przejściem przez ludność kultury pucharów lejkowatych tych, które były używane przez ludność rolniczych kultur z cyklu wstęgowych⁴⁷². Wydaje się, iż system żarowy oraz spalanie ziemi różnymi narzędziami ręcznymi stanowiły podstawę techniki rolnej również u ludności omawianej kultury zamieszkującej południowo-zachodnie obszary Polski. W ostatnich latach podnosi się szczególnie możliwość stosowania także do uprawy radła, i to nawet sprzężajnego⁴⁷³. Materiały z naszego terenu nie przynoszą w tym

zakresie nowych danych. Gdybyśmy jednak przyjęli za trafne sugestie T. Wiślańskiego, że „stosowano radła nieco częściej w tych regionach osadniczych, na których starodrzew został już wcześniej zniszczony lub mocno przerzedzony, a regeneracja lasu wstrzymana lub ograniczona” i „gdzie krzewiło się dawne osadnictwo plemion «naddunajskich»”⁴⁷⁴, to warunki Płaskowyżu Głubczyckiego w znacznej mierze by temu odpowiadały. Niezależnie od tego, w jakim stopniu używano radeł, uprawa przy pomocy narzędzi ręcznych utrzymywała się nadal.

Brak nam aktualnie przesłanek do próby rekonstrukcji struktury upraw. W ostatnich latach uzyskano co prawda pewne wyniki mogące stanowić podstawę ustalenia, jakie gatunki zbóż były uprawiane, jednak przedwczesne i niedostatecznie uzasadnione byłoby snucie domysłów na temat ilościowych stosunków poszczególnych gatunków zbóż. Analiza paleobotaniczna odcisków zbóż występujących na polapie oraz ceramice z Pietrowic przyniosła pewne ustalenia. W zasadzie wobec faktu, iż jest to osada kulturowo zróżnicowana, największą wartość mają jedynie wyniki analiz próbek pochodzących z obiektów nieruchomych zawierających wyłącznie materiał kultury pucharów lejkowatych. Jednakże obiekty takie dostarczyły zaledwie 4 próbek z odciskami ziaren. W dwóch próbkach z jamy 110 rozpoznano 33 odciski ziaren jęczmienia zwyczajnego (*Hordeum vulgare* L.). W dalszych dwóch próbkach z jamy 111 rozpoznano odcisk kłosa pszenicy płaskurki (*Triticum dicoccum* S. hr.) oraz 20 odcisków ziaren i jedno zwęglone ziarno jęczmienia zwyczajnego. Wielokulturowy charakter osady w Pietrowicach W. sprawia, iż liczniejsze ślady zbóż pochodzące z warstwy kulturowej przedstawiają już mniejszą wartość. Możemy jednak ogólnie stwierdzić, iż są to w zdecydowanej większości ślady ziaren jęczmienia zwyczajnego, ponadto rozpoznano ślady ziaren pszenicy płaskurki i samopszy (*Triticum monococcum* L.)⁴⁷⁵.

Znacznie liczniejsze są natomiast narzędzia związane z przetwórstwem płodów rolnych, a więc żarna i rozcieracze. Nie wykluczając jednak możliwego innego ich jeszcze przeznaczenia, możemy przyjąć, że w głównej mierze służyły one do rozcierania ziaren zbóż⁴⁷⁶. Może ilość kamieni żarnowych i rozcieraczy stanowiłaby chociaż pośrednią przesłankę do ustalenia roli płodów rolnych w samej już konsumpcji. Jednakże wartość takich wniosków byłaby dosyć względna dla próby określenia miejsca uprawy w całokształcie

⁴⁷¹ WIŚLAŃSKI 1969, s. 203; TABACZYŃSKI 1970, s. 139; KRUK 1973, s. 185 n.

⁴⁷² TABACZYŃSKI 1970, s. 129—130.

⁴⁷³ Por. KRUK 1973, s. 186, tamże dalsza literatura i jej omówienie.

⁴⁷⁴ WIŚLAŃSKI 1969, s. 213; TABACZYŃSKI 1970, s. 159.

⁴⁷⁵ KLICHOWSKA 1969.

⁴⁷⁶ WIŚLAŃSKI 1969, s. 204; BUKOWSKI, WIELOWIEJSKI 1970, s. 19—23.

działalności gospodarczej ówczesnego społeczeństwa. Ponadto niestety część z tych narzędzi pochodzi także z warstwy wielokulturowych stanowisk i ich przynależność do kultury pucharów lejkowatych nie jest pewna. Utrudnia to dodatkowo wnioskowanie na podstawie ilościowego występowania tych narzędzi. Również pewną wartością dla określenia rolniczego charakteru gospodarki ludności kultury pucharów lejkowatych na terenie Śląska Opolskiego mają dające się ewentualnie wyróżnić pojemniki na przechowywanie ziarna zbóż, a więc na magazynowanie zapasów zboża. Będą to jamy zasobowe, stwierdzone na niektórych stanowiskach, zawierające ślady świadczące o przechowywaniu w nich zboża. Wreszcie także duże workowate i wazowate naczynia służące również za pojemniki, m. in. na ziarno, są inwentarzem charakterystycznym dla kultur o rolniczym typie gospodarki.

Czy uprawa ziemi była ograniczona jedynie do tych scharakteryzowanych powyżej form stosowanych przez mieszkańców rozleglejszych i względnie stabilnych osad rozlokowanych głównie na wysoczyznach? Kwestia ta nasuwa się w związku z faktem występowania także osad o mniej stabilnym charakterze, usytuowanych na obszarach dolin rzecznych, a także poza terenami o najbardziej korzystnych dla rozwoju rolnictwa warunkach, które istniały na Płaskowyżu Głubczyckim. Aktualny stan ich rozpoznania nie pozwala na wysuwanie hipotez na temat ich funkcji gospodarczych, opartych na bardziej bezpośrednich źródłach. Pozostaje jedynie analiza przesłanek, które umożliwiają wysnucie w tym zakresie jakichś sugestii. Z jednej strony osady te mogły być związane z gospodarką hodowlaną i umieszczanie ich na terenie dolin rzecznych czy nawet w obrębie przerzedzonych lasów wypływało z konieczności eksploatacji tych terenów jako obszarów przydatnych do wypasu bydła. Ludność tych osad byłaby złączona zarówno gospodarczo, jak i strukturą organizacji ustrojowej z mieszkańcami stałych osad. Z drugiej strony możliwe jest, że mieszkańcy takich osad eksploatowali zajęte obszary nie tylko jako pastwiska. Sugeruje się również możliwość uprawiania niewielkich poletek⁴⁷⁷. Jak długo jednak przynajmniej kilka tego typu osad nie zostanie rozpoznanych drogą badań wykopaliskowych, nie można bardziej pewnie ustalać ich funkcji społeczno-gospodarczej.

Już powyższe rozważania naprowadzały nas na zagadnienia związane z drugim równie ważnym działem gospodarki, jakim był chów zwierząt. Poza wnioskami, jakie na temat tej dziedziny gospodarki wypro-

wadzić możemy z analizy osadnictwa, bardzo niewiele źródeł pozostaje nam do określenia roli chowu, jego poziomu czy też ilościowej struktury gatunków hodowanych zwierząt. Wiele odpowiedzi na powyższe pytania można by oczekiwać po rezultatach analiz archeozoologicznych. Jednakże w naszym wypadku dysponujemy jak na razie tylko bardzo skromnymi materiałami w tym zakresie. Możemy więc wysunąć jeszcze jeden postulat badawczy, wyłaniający się z prowadzonych rozważań nad gospodarką ludności kultury pucharów lejkowatych — sprawę specjalistycznego opracowania kości z przebadanych stanowisk.

Przy analizie osadnictwa pewne wskazówki dotyczące chowu zdają się wypływać z faktu występowania osad niewielkich, mniej stabilnych, o charakterze sezonowych obozowisk. Brak jednak ich lepszego rozpoznania nakazuje ostrożność przy wysuwaniu wniosków. Wydaje się, że osady tego typu są wynikiem wypasania (wygonalnego) bydła, prowadzonego w większym oddaleniu od osad stałych, a także stosunkowo częstego przenoszenia tego rodzaju sezonowych obozowisk⁴⁷⁸. Możliwe, że ludność osiadła na Płaskowyżu Głubczyckim wykorzystywała także do wypasów tereny położone bardziej na północ, tj. tereny leśno-łąkowe, zapędzając tam sezonowo stada bydła i owiec. Rezultatem takiej eksploatacji tych obszarów może być widoczny brak wyraźnych śladów stabilnego zasiedlenia. Część zwierząt pozostawała jednak w obrębie stałych osad — do ich wykarmienia wystarczało najbliższe zaplecze leśne i pasza roślinna zgromadzona przez mieszkańców osady.

Wyniki analiz archeozoologicznych przeprowadzonych na szczątkach kostnych znane są jedynie z osady w Pietrowicach⁴⁷⁹. Dostarczyła ona jednak niewielkiej tylko ilości szczątków kostnych, i to przeważnie źle zachowanych, a jej wielokulturowy charakter ogranicza także i w tym wypadku pełniejsze wykorzystanie wyników badań. Z tych względów rezultat, jaki przynoszą nam wyniki analiz kostnych, jest obecnie bardzo skromny, ale nie możemy go nie brać pod uwagę. Z 10 jam zawierających materiał kultury pucharów lejkowatych pochodzi łącznie ok. 40 fragmentów kostnych. Z tego 32 sztuki reprezentowały bydło (w jamie 93 znajdowało się 21 zębów bydłowych), 3 kości owce, 2 konia, pozostałe nie były możliwe do określenia. Z tych liczb wydaje się jasno wynikać, iż wnioski muszą się w zasadzie ograniczać do wyliczenia gatunków hodowanych zwierząt. Nie pomijając materiałów kostnych z warstwy kulturowej,

⁴⁷⁸ TABACZYŃSKI 1970, s. 197; KRUK 1973, s. 188 n.

⁴⁷⁹ Analizy wykonał prof. dr K. Myczkowski z Wyższej Szkoły Rolniczej we Wrocławiu.

⁴⁷⁷ WIŚLAŃSKI 1969, s. 214; KRUK 1973, s. 182 n.

narosłej przecież również w części w okresie rozwoju kultury pucharów lejkowatych, możemy przytoczyć następujące dane. Wśród 137 fragmentów kości zwierzęcych udało się rozpoznać 101 kości bydła, 26 świnii, 3 owcy lub kozy, 4 konia, pozostałe były bliżej nie określone. Wyraźnie rysuje się przewaga kości bydła. Wspomnieć jeszcze należy o wyróżnieniu 3 kości jelenia. Znalezione je w jamach zawierających m. in. także materiał kultury pucharów lejkowatych. Wydaje się, że porównywanie wyników analiz kostnych z Pietrowic z danymi uzyskanymi na innych stanowiskach omawianej kultury, wobec ich mało wymownego charakteru, byłoby niecelowe, i na tej uwadze wypada nam zamknąć rozważania nad interpretacją wyników analiz kostnych stojących aktualnie do dyspozycji. Na tym też wyczerpują się w zasadzie również źródła i przesłanki dotyczące omawianej gałęzi gospodarki.

Zarówno uprawa ziemi, jak i chów zwierząt były uzupełniane jeszcze przez łowiectwo, zbieractwo i rybołówstwo. Uprawianie tych dziedzin gospodarki było w ówczesnych warunkach konieczne, jednakże materiały źródłowe z terenu Śląska Opolskiego nie przynoszą nam w tym zakresie żadnych danych, które by pozwalały na szersze omówienie tych działów gospodarki.

Dane archeologiczne z omawianego terenu potwierdzają stosowanie przez ludność kultury pucharów lejkowatych rozmaitych rękodzieł. Najlepiej dokumentowana i zarazem zobrazowana gotowymi wyrobami czy ewentualnie półfabrykatami jest obróbka gliny, następnie kamienia i krzemienia, nieliczne zabytki potwierdzają obróbkę kości oraz prawdopodobnie także rogu. Narzędzia używane do tkactwa i przedziałnictwa poświadczają także te zajęcia. Niewątpliwie ważną rolę jako surowiec do produkcji różnorodnych przedmiotów, a także używany w budownictwie, odgrywało drewno, lecz ślady rękodzieł zajmujących się obróbką tego surowca są poza budownictwem bardzo niksze. Przypuszczalnie trudniono się również obróbką skóry, wykorzystując ją jako cenny surowiec m. in. do wykonywania odzieży. Również w wypadku rękodzieł zrezygnujemy z ich szczegółowego omawiania, ponieważ niejednokrotnie byłoby to powtarzaniem znanych już faktów. Zwróćmy jedynie uwagę na te zagadnienia, które zostały może wyraźniej udokumentowane źródłami z terenu bezpośrednio nas interesującego.

Z gliny wykonywano ciężarki tkackie i przęśliki, oblepiano nią domostwa, a przede wszystkim służyła do produkcji ceramiki. Analiza wytworów produkcji garncarskiej pozwala na bliższą rekonstrukcję jej technologii i techniki. Charakterystyka ceramiki w tej dziedzinie musi opierać się wyłącznie na analizie cech

zewewnętrznych uwidaczniających się na poszczególnych formach. Jeżeli chodzi o tworzywo, udało się stwierdzić, że do produkcji naczyń używano dwu rodzajów masy ceramicznej. Pierwszy stanowią gliny naturalnie tłuste, schudzone niewielką ilością domieszki w postaci tłuczonych skorup, szczątków organicznych (plewy, słoma) oraz piasku, a rzadko tłuczni mineralnego. Oczywiście wielkość ziaren domieszki była różna, zwłaszcza u naczyń grubościennych można było zaobserwować występowanie ziaren piasku, a także tłuczni ceramicznego, dochodzącego niekiedy do kilku mm². Widoczne były one najlepiej w przełomach, a na powierzchni w postaci jaśniejszych lub ciemniejszych plamek ewentualnie drobnych wypukłości. Z takiego materiału została wykonana zdecydowana większość naczyń. Odznaczają się one słabszym stopniem wypalania, co w efekcie sprawiło, że ich powierzchnie są miękkie, matowe, łatwo ścieralne, pokryte pyłkiem. Zdarzały się tu także naczynia bardzo słabo wypalone, kruche, łuszczące się drobnymi płatkami na całej powierzchni. W barwie tej grupy naczyń dominują kolory: brunatne, czerwobrunatne, ceglatawe, szarawe w różnych odcieniach, niekiedy z ciemniejszymi plamami. Druga grupa naczyń wykonana została z masy, której glina była prawdopodobnie już naturalnie nieco chudsza, a ponadto zawierała jeszcze więcej domieszki drobnego piasku, tłuczni ceramicznego i mineralnego. W związku z takim składem masy ceramicznej pozostawał stopień wypału naczyń z niej wykonanych. Są bowiem one w większości dobrze wypalone, „twarde”, dźwięczne, a ponadto z reguły staranniej wygładzone, choć niekiedy szorstkie w dotyku. Dotyczy to zwłaszcza fragmentów ceramiki zdobionej w stylu lubońskim⁴⁸⁰. Barwa powierzchni tych naczyń obejmuje kolory od szarego i szarobrunatnego do ciemnobezowego.

Wszystkie naczynia wykonane zostały ręcznie, i to prawdopodobnie w większości techniką lepienia z taśm. Ślady bowiem takiego sposobu modelowania naczyń znajdujemy na części form zachowanych w całości, a ponadto na wielu fragmentach, które popękały wzdłuż osi zlepienia dwóch taśm. Stwierdzano niekiedy na tych fragmentach bardzo charakterystyczny szczegół, mianowicie taśma była od góry i od dołu nieco cieńsza, tworząc mały uskok po przeciwległych stronach ścianki. Było to rezultatem spiralnego owijania taśmy⁴⁸¹. Taki uskok od strony wewnętrznej stwierdzano niekiedy na częściach przydennych, gdzie dno było uformowane z jednego kawałka gliny z zaczątkiem ścianki, do której dolepiano dopiero tech-

⁴⁸⁰ Por. WOJCIECHOWSKI 1973, s. 128.

⁴⁸¹ HOŁUBOWICZ 1950, s. 164.

niką taśmową dalszą część naczynia. Drugą techniką stosowaną przy produkcji naczyń była technika wałeczkowa. Wałeczki dolepiano do uformowanego uprzednio dna z częścią ścianki — pierścieniowato lub prawdopodobnie spiralnie. Pierwszy sposób stwierdzono m. in. na nieforemnym małym kubeczku (ryc. 13a) i na pucharu (ryc. 22b), drugim sposobem było wykonane np. naczynie jajowate z jamy 96 z Pietrowic (ryc. 18d). Czy istniała jakaś zależność między stosowaniem którejs z tych technik a masą garncarską? Na podstawie ustaleń W. Hołubowicza⁴⁸² — że technika ślizgowo-taśmowa wymagała bardziej plastycznej masy, bez większej ilości domieszki schudzającej — wydaje się, iż ta zależność znajduje pewne potwierdzenie w naszym materiale. Jak już wspomniano, przeważająca część naczyń została wykonana z takiego właśnie tworzywa ceramicznego. Nie chcemy oczywiście tu sugerować ścisłego rozgraniczenia stosowania obu technik w zależności od masy garncarskiej. Obie mogły być przecież równorzędnie stosowane przy użyciu tego samego zestawu surowcowego, w różnej jedynie częstotliwości. Część mniejszych naczyń (zwłaszcza niskie pucharki i półkuliasto-stożkowate miseczki) była wykonana z jednego kawałka gliny drogą wygniatań. Technikę tę stosowano także w połączeniu z pozostałymi dwoma sposobami. Formowano nią zawsze dna i zaczątki ścianek, o czym przekonują nas nierówności na wewnętrznej stronie dna, noszące ślady ugniatania palcami. Zdecydowaną przewagę w całym materiale mają naczynia o średniej grubości ścianek (0,4—0,8 cm). Ścianki grubsze, sięgające niekiedy blisko 1,5 cm, miały tylko duże naczynia workowate i wazowate. Ceramiki wyraźnie cienkościennej (do 0,4 cm) było bardzo mało. Takiej grubości ścianki mają niektóre kubeczki i pucharki.

W analizowanym materiale natrafiono także na ślady informujące nas o sposobach przytwierdzania uch. I tak większe taśmowe ewentualnie wałeczkowe uszka przymocowywano do krawędzi i brzośca naczynia spłaszczywszy uprzednio oba końce uszka na kształt wypustek, które następnie wbijano w ściankę miękkiego jeszcze naczynia. Następnie nadawano uszkom pożądany kształt (owalny, nerkowaty). W ten sam sposób wmontowywano mniejsze uszka sznurowe, a także guzki imitujące uszka. Większość dużych uch sznurowych była nalepiana bezpośrednio na powierzchnię naczynia. Wydaje się, że nie pełniły one funkcji użytkowej, zwłaszcza u dużych amfor i naczyń wazowatych. Występowały bowiem one zaledwie po trzy (przy czym niekiedy także jako

uszka nieprzekłute), nie utrzymałyby więc raczej ciężaru dużych naczyń. Potwierdza to duża ilość uch odłamanych właśnie na linii styku ze ścianką naczynia. Niekiedy ucha te były przedłużone nalepionymi plastycznymi żeberkami: prostymi (ryc. 23f, 26d) lub łukowatymi (ryc. 6e). Żeberka te, a także czasami ucha, były poprzecznie karbowane (ryc. 8c, 26d). Podobnie bezpośrednio do ścianki dolepiano większą część plastycznych listew, np. w postaci pionowych, półksiężycowatych, daszkowatych żeberek umieszczanych na brzoścach naczyń (ryc. 15d, 20a, 21a). Natomiast szersze listwy przykrawędne wygniatało najczęściej bezpośrednio ze ścianki naczynia. Sporadycznie listwę taką dolepiano odrębnie. Te plastyczne listewki były często zdobione poprzecznymi nacięciami, dołkami palcowymi (częstymi u naczyń workowatych), „szczypankami”, nacięciami paznokciowymi. Ornamentyka plastyczna dominowała wyraźnie w całym materiale ceramicznym. Wątki wklęsłe pojedyncze były rzadziej spotykane. Wykonywano je prostokątnym lub trójkątnym w przekroju wąskim narzędziem, w postaci pionowych stempelków (ryc. 23c, i, j; 26l), zygzaków (ryc. 21f), bądź też narzędziem ostrym w postaci mniej lub bardziej staranych nacięć prostych (ryc. 21e), łukowatych ewentualnie nieregularnych nakłuc pokrywających większe partie naczynia (ryc. 10g) lub układających się w określoną kompozycję (ryc. 17a, 24f).

Z innych dziedzin związanych z obróbką surowców duże znaczenie miała obróbka krzemienia i kamienia. Zwłaszcza wyraźnie poświadczony jest w materiałach rozwój krzemieniarstwa. Wykorzystywano dostępny na tym terenie narzutowy krzemień bałtycki, a nie jest wykluczone, że korzystano także z innych gatunków tego surowca. Szczegółowe omówienie materiałów krzemienych z Pietrowic będzie przedmiotem specjalnego opracowania⁴⁸³ i dlatego tutaj nie podejmiemy tych zagadnień.

Do produkcji narzędzi kamiennych korzystano z różnych surowców. Najczęściej do wyrobu siekier i toporków użytkowano łupki szarogłazowe czy krzemionkowo-ilaste, które na terytorium Śląska odsłaniają się w okolicach Prudnika, Moszczanki, Jarnołtówka oraz Kietrza⁴⁸⁴. Kamienie żarnowe wykonywano także z występujących w pobliżu surowców, głównie z Sudetów Wschodnich, jak np. piaskowiec szarogłazowy. Biorąc pod uwagę pochodzenie surowców do produkcji kamieniarskiej, można się

⁴⁸³ Materiały opracowuje dr B. Balcer.

⁴⁸⁴ Petrograficzne analizy makroskopowe wykonał doc. dr habil. A. Majerowicz z Uniwersytetu Wrocławskiego.

⁴⁸² HOŁUBOWICZ 1950, s. 150.

zastanawiać, czy czytelne na mapie osadnictwa ślady penetracji ludności kultury pucharów lejkowatych wzdłuż Sudetów Wschodnich nie wiążą się z prowadzoną tam eksploatacją surowców kamiennych. Sugestia ta nabiera cech prawdopodobieństwa w świetle przytoczonych faktów, wynikających z analiz mineralogicznych przedmiotów kamiennych. Jednakże dopiero lepsze rozpoznanie wspomnianych stanowisk może przynieść w tym zakresie pewniejsze rozwiązania.

Do zagadnienia innych dziedzin wytwórczości rękodzielniczej materiały źródłowe z interesującego nas terenu nie przynoszą informacji, które w istotny sposób uzupełniałyby ogólnie znane dotąd wiadomości.

Omawiając zagadnienia gospodarcze nie możemy nie wspomnieć o kwestii wymiany. Bezpośrednie dowody rozwoju kontaktów wymiennych dotyczą głównie surowców krzemianych i kamiennych, wskazując zarazem na dość rozległy ich zasięg. Były one całkowicie uzasadnione, ponieważ surowce te odgrywały istotną rolę w ówczesnej gospodarce i konieczność ich uzyskiwania wynikała zarówno z braku potrzebnych na miejscu, powszechnie dostępnych

dla każdej osady, jak i z ewentualnej potrzeby uzupełnienia miejscowej bazy surowcowej. Kontakty te dokumentowane są obecnością narzędzi z krzemienia świciechowskiego, nefrytu i serpentynu. Importem była też zapewne ceramika typu lubońskiego. Istnienie innych kontaktów wymiennych nie potwierdzają już tak bezpośrednie źródła i raczej można tylko snuć pewne domysły, uwzględniając różne przesłanki. Konieczność rozwijania wymiany mogła wynikać z dającej się uchwycić dwutorowości gospodarki. Chodziłoby więc tu o ewentualne utrzymywanie wymiany między mieszkańcami stabilnych osad będących centrami gospodarki rolniczo-hodowlanej a mieszkańcami krótkotrwałych obozowisk związanych głównie z wygonalnym wypasem bydła oraz innymi formami gospodarczej eksploatacji środowiska. Dotyczyłoby to stosunków wymiennych między ludnością zamieszkującą obszar Płaskowyżu Głubczyckiego a penetrującą lub zamieszkującą trwale tereny położone bardziej na północ. Na podłożu zróżnicowania gospodarczego rodziły się potrzeby utrzymywania kontaktów wymiennych także z terenami sąsiednimi.

OBRZĄDEK GRZEBALNY

Intensywne badania terenowe prowadzone na Śląsku Opolskim już w latach powojennych nie powiększyły, niestety, zasobu źródeł o charakterze znalezisk grobowych. Dysponujemy więc w dalszym ciągu wyłącznie zgromadzonym przed II wojną materiałem, który w zasadzie (poza jednym stanowiskiem) nie przedstawia większej wartości naukowej. Są to bowiem przeważnie związane informacje o odkryciu jednego lub kilku grobów bez podania bliższych szczegółów, bądź też informacje o pojedynczych znaleziskach naczyń, które ze względu na stan zachowania (w całości) uznano za pochodzące z grobów. Dotyczą one następujących stanowisk: Babórów (4), Bogdanowice (9), Nowa Cerekwia (44), Ligota Mała (80) oraz Pietrowice Wielkie, stan. 8 (116). Nieco szerszą relację mamy o jednym grobie odkrytym w Raciborzu-Studziennej (121). Poza tymi informacjami o pojedynczych grobach dysponujemy materiałami pochodzącymi z jednego cmentarzyska z grobami ciałopalnymi odkrytego w Pietrowicach W. (118) na stan. 9. Są one jednak w chwili obecnej dość zdekompletowane i z danych, które zachowały się w archiwach i zbiorach muzealnych, można zrekonstruować jedynie 9 grobów i tylko część ich wyposażenia. Zanim jednak podejmiemy próbę ogólnej charakterystyki obrządku grzebalnego na Górnym Śląsku, wydaje się niezbędne bliższe omówienie źródeł ze wspomnianych stanowisk. I tak w odnie-

sieniu do Babórów wiemy tylko, że odkryto „profile” dwóch grobów szkieletowych i puchar lejkowaty. Brakuje jednak informacji, czy został on znaleziony w ogóle w jednym z tych grobów. Z terenu Bogdanowice wymienia K. Jażdżewski groby szkieletowe, nie podając bliższych danych. W czasie badań na osadzie celtyckiej w Nowej Cerekwi natrafiono na dwa groby szkieletowe skurczone, zawierające ceramikę kultury pucharów lejkowatych i ceramikę sznurowej. Jest to w zasadzie również mało przydatna wzmianka, ponieważ mogły to być zarówno groby kultury pucharów lejkowatych, jak i kultury ceramik sznurowej. W młodszych fazach kultury pucharów lejkowatych pojawia się dość często na ceramice ornament sznurowy obok ornamentu stempelkowego, a również w obrębie form ceramik sznurowej ma miejsce połączenie tych dwóch motywów zdobniczych⁴⁸⁵. Sam zaś fakt, że szkielety były skurczone, kwestię tę jeszcze bardziej komplikuje, ponieważ w niektórych grupach kultury pucharów lejkowatych pochówki takie nawet dominują⁴⁸⁶, natomiast dla kultury ceramik sznurowej są formą charakterystyczną⁴⁸⁷. B. Richthofen wspomina o odkryciu

⁴⁸⁵ JAŹDŻEWSKI 1936, s. 250; GAJEWSKI 1953, s. 34; ŠTIKOVÁ 1954, s. 390; MACHNIK 1966, s. 124.

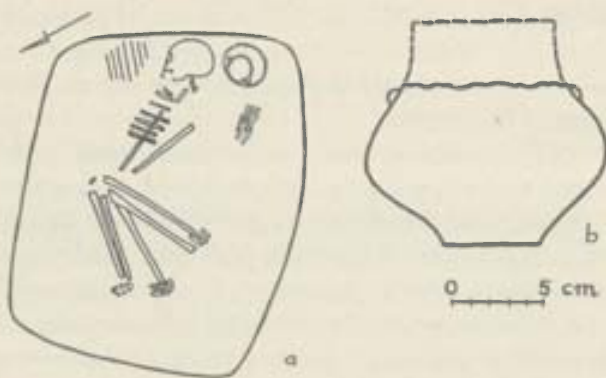
⁴⁸⁶ ŠTIKOVÁ 1954, s. 388; FISCHER 1953; 1956, s. 48—67; PREUSS 1966, s. 36 n.

⁴⁸⁷ MACHNIK 1966, s. 63.

w tej samej miejscowości grobu szkieletowego, który miał być wyposażony w toporek z serpentynu i dzbanek z uchem, podobny do form kultury pucharów lejkowatych z terenu Moraw. Również przy okazji prowadzenia badań na wielokulturowej osadzie w Pietrowicach (116) odkryto jeden grób szkieletowy. Jama grobowa miała kształt dość regularnego prostokąta o wymiarach 1,20×1,90 m. Pochowany w niej zmarły leżał na prawym boku, w pozycji skurzonej, z głową w kierunku wschodnim. Za głową znajdowało się naczynie z dwoma guzkami i obtłuszczoną szyjką. Tuż obok niego — 7 smukłych wiórów krzemiennych, a ósmy leżał na piersi nieboszczyka. Według relacji G. Raschkego miał to być grób kobiety, prawdopodobnie kultury pucharów lejkowatych⁴⁸⁸ (ryc. 36). W końcu dwie ostatnie informacje dotyczą grobów szkieletowych ze stanowisk w Ligocie Małej i Raciborzu-Studziennej. Na pierwszym z nich natrafiono na jeden grób, którego związek z kulturą pucharów lejkowatych wyznaczać miała jedna mała zdobiona skorupa, znaleziona pod silnie skurczonym szkieletem. Szkielet ten spoczywał na głębokości 1,20 m w czworokątnej jamie grobowej, która była prawdopodobnie obwarowana drewnem. Wskazywać miały na to ciemne pasy, sięgające jeszcze 20 cm poniżej dna jamy. Grób z Raciborza-Studziennej odkryto w obrębie osady m. in. kultury pucharów lejkowatych. Wystąpił on na głębokości 50 cm w postaci nieregularnego zaciemnienia o średnicy ok. 1,40 m. Na głębokości ok. 1,35 m pojawiły się pojedyncze skorupy, a na głęb. 1,80 m znaleziono puchar tulipanowaty i fłaszę z kryzą. Około 10 cm poniżej ślad szkieletu z głową skierowaną na wschód. Przy głowie znaleziono trzecie naczynie — dwuuche o słabo wyodrębnionym, prawie kulistym dnie (ryc. 26f—h), a obok niego trzy grociki trzoneczkowe. Dno jamy wystąpiło na głęb. 2,17 m. Nie wszystkie spośród tych naczyń reprezentują formy typowe dla kultury pucharów lejkowatych. Do tej kultury należy niewątpliwie fłaszka z kryzą oraz ewentualnie puchar tulipanowaty, trzecia natomiast forma wykazuje powiązania z kręgiem lendzielskim.

Jak więc widzimy, nie wszystkie z przedstawionych materiałów źródłowych mogą być wykorzystane do próby rekonstrukcji obrządku grzebalnego. W efekcie wśród 9 informacji o znaleziskach grobów szkieletowych tylko w stosunku do 5 istnieją wyraźniejsze przesłanki określające ich przynależność kulturową, pozostałe musimy traktować jako znaleziska prawdopodobnie związane z omawianą kulturą (Baborów jeden, Nowa Cerekwia 2 groby). Z kolei materiały

Ryc. 36. Pietrowice Wielkie (116), pow. Racibórz

a — Grabgrube mit Hockerskelett; b — Gefäß aus dem Grab

o lepiej udokumentowanej przynależności kulturowej są niesłychanie ubogie i właściwie nasze rozważania dotyczące pochówków szkieletowych, prowadzone na podstawie tak nielicznych i w dodatku niekompletnych źródeł, będą wymagały sprawdzenia w toku dalszych badań.

Wszystkie odkryte groby szkieletowe były płaskie, jednostkowe, w większości bez żadnych konstrukcji. W jednym tylko wypadku natrafiono na ślady ewentualnego obwarowania jamy drewnem (Ligota Mała)⁴⁸⁹. Prawdopodobnie większość szkieletów była ułożona w pozycji skurzonej, na boku, w jamie grobowej czworokątnej (Ligota Mała, Pietrowice) na głębokości od 1,20 do 1,80 (Racibórz-Studzienna, Nowa Cerekwia). O jednym ze szkieletów wiadomo, że głową był skierowany na zachód (Nowa Cerekwia), a dwóch zaś, że na wschód (Studzienna, Pietrowice)⁴⁹⁰. W jednym z grobów miała być pochowana kobieta (Pietrowice, 116). Groby występowały na wzniesieniach (Baborów, Nowa Cerekwia, Pietrowice), niekiedy również w obrębie osad kultury pucharów lejkowatych (Pietrowice, 117, Studzienna, 120). Nigdy nie tworzyły one skupisk, zawsze dotychczas znajdowano je jako groby odosobnione, pojedyncze, co nie oznacza, że jest to regułą na naszym terenie. Sytuacja ta jest na pewno przypadkowa, wynikająca ze stanu badań. Brak bowiem wiadomości o prowadzeniu w pobliżu odkrytych grobów badań wykopaliskowych, mających ustalić charakter tych znalezisk. Rzadko zdarzyło się, aby owe pojedyncze groby były jedynymi znaleziskami kultury pucharów lejkowatych w obrębie danej miejscowości. Często bowiem występowały w bliższej lub dalszej odległości ślady osadnictwa ludności tej kultury o różnym

⁴⁸⁹ Por. także PREUSS 1966, s. 39.

⁴⁹⁰ Ułożenie takie odpowiada wielu pochówkom tej kultury znanym z sąsiednich obszarów czesko-morawskich niemieckich, por. PREUSS 1966, s. 36.

⁴⁸⁸ RASCHKE 1930, s. 163; 1934a, s. 15.

natężeniu wprawdzie, ale świadczące o jej penetracji w okolicy. Wyjaśnienie stosunku, w jakim pozostawały te dwa rodzaje stanowisk, wydaje się w chwili obecnej niemożliwe.

Na przeszkodzie temu staje ułamkowość materiałów znalezionych na tych stanowiskach, a także ilość i charakter występujących na nich obiektów. Aktualnie relację między większością stanowisk osadniczych a występującymi w obrębie tej samej miejscowości pojedynczymi grobami można ująć tylko w kategorii łączności kulturowej. Lepszymi przesłankami w tym zakresie dysponujemy w odniesieniu do stanowisk w Pietrowicach i Raciborzu-Studziennej. Odkryte w tych miejscowościach groby występowały w obrębie osad. W Studziennej (120) znaleziono materiały zaliczane do wyróżnianej na naszym terenie fazy starszej (Jevišovice C₂) i jak wynika z analizy, ten sam horyzont reprezentują formy z odkrytego w jej obrębie grobu. Zatem pochówek ze Studziennej (121) byłby współczesny osadzie. Mniej wyraźna jest sytuacja grobu w Pietrowicach (116). Zawierał on tylko dolną część naczynia (może amfory — ryc. 36b), które z tego względu trudno porównywać z formami występującymi na osadzie (115). Wobec uchwyconego jej trwania w obu wyróżnionych na Górnym Śląsku fazach rozwojowych kultury pucharów lejkowatych nie można tego grobu łączyć zdecydowanie z którąś z nich, ale uważać za niewątpliwie związany z okresem trwania osadnictwa tej kultury na omawianym stanowisku.

Jeżeli chodzi o wyposażenie grobów, wiadomo nam, że w jednym grobie znaleziono skorupę (Ligota Mała, 80), w drugim wyposażenie stanowił dzbanek z uchem i toporek z serpentyną (Nowa Cerekwia, 44), w trzecim naczynie (amfora?) i 8 wiórów krzemienych (Pietrowice, 116). Najbogaciej był wyposażony grób z Raciborza-Studziennej (121), którego charakterystyczne formy ceramiczne nie mogą być jednak brane pod uwagę jako zestaw typowy dla kultury pucharów lejkowatych.

Bardzo zbliżoną sytuację — zarówno jeżeli chodzi o ilość grobów szkieletowych, jak i ich cech charakterystycznych — obserwujemy na sąsiednich Morawach. Znane z tego obszaru groby zawierają w większości pochówki ciałopalne, a groby szkieletowe należą do znalezisk rzadkich⁴⁹¹. Te ostatnie podobnie jak na Górnym Śląsku są grobami jednostkowymi, bez obstawy, w których szkielet został ułożony na boku. W jednym wypadku zmarły pochowany był na prawym boku z głową skierowaną na południowy zachód. Wyposażenie tych nielicznych grobów nie

było również bogatsze od znanego nam z pochówków górnośląskich. W dwóch bowiem grobach znajdowały się po dwa lub trzy naczynia o zestawie: dzbanek, amfora dwuucha i amfora czteroucha; duży i mały puchar lejkowaty⁴⁹². Na terenie Czech występuje znacznie więcej grobów, ale wyłącznie szkieletowych. Wykazują one jednak już daleko większe zróżnicowanie w stosunku do grobów z Moraw i Górnego Śląska, zarówno jeżeli chodzi o samą formę i typ grobu, jak i o sposób ułożenia w nich zmarłego. Regułą jest natomiast skurczona pozycja wszystkich pochowanych osobników⁴⁹³. Na Dolnym Śląsku wśród nielicznych grobów omawianej kultury występują zarówno pochówki szkieletowe skurczone, jak i wyprostowane⁴⁹⁴.

Drugą grupę grobów odkrytych na omawianym terenie reprezentują pochówki ciałopalne. Jak dotąd znane są one z jednego tylko cmentarzyska w Pietrowicach W., stan. 9 (118) oraz pojedynczego znaleziska w Bogdanowicach (9). O tym ostatnim wiadomo tylko, że odkryto naczynie z uchem (dzbanek?) ze spalonymi kośćmi i że znalezisko to nawiązuje do północnomorawskich grobów ciałopalnych⁴⁹⁵. W stosunku do stanowiska w Pietrowicach jesteśmy w znacznie lepszej sytuacji, dysponujemy aktualnie mniej lub bardziej udokumentowanymi zespołami z dziewięciu grobów⁴⁹⁶. Prawdopodobnie były to groby płaskie, raczej jednostkowe, bez żadnej obstawy kamiennej, niekiedy z wyraźnie rysującą się jamą grobową. Funkcję popielnic pełniły w większości naczynia workowate z plastyczną listwą (ryc. 3D, E). W dwóch wypadkach popielnicami były inne naczynia — misa pucharowa (ryc. 3A a) oraz smuły puchar lejkowaty (ryc. 3B). Ich ułożenie w grobie było dość charakterystyczne. W większości grobów naczynia te były odwrócone do góry dnem — niejako „przykrywały” przepalone szczątki kostne, leżące w chwili odkrycia luźno w ziemi. Pierwotnie owe szczątki znajdowały się w tych naczyniach. W grobie 1 takie odwrócone do góry dnem naczynie przykrywało popielnicę, którą w tym wypadku stanowiła misa (ryc. 37). Wyposażenie grobów, wyłączając popielnicę, którą traktujemy nie jako wyposażenie, ale element stanowiący o formie grobu, było bardzo skromne. W kilku tylko wypadkach popielnicy towarzyszyły inne przedmioty — w grobie 1 było to naczy-

⁴⁹² HOUŠTOVÁ 1960, s. 12, 25.

⁴⁹³ ŠTIKOVÁ 1954, s. 388; ZÁPOTOCKÝ 1956a, s. 554; FISCHER 1953, s. 163 n.; PREUSS 1966, s. 40; MOUCHA 1963, s. 125 n.

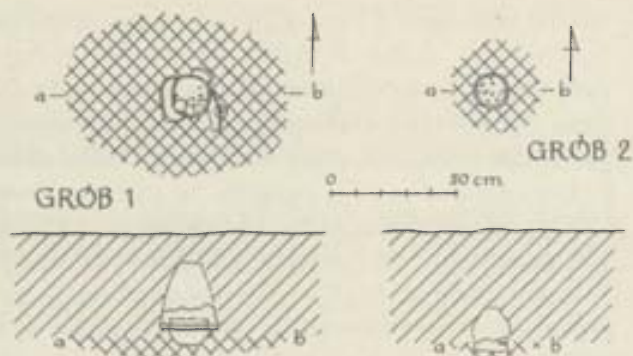
⁴⁹⁴ SEGER 1906, s. 15; GOSŁAWSKA, NOWORYTA 1971.

⁴⁹⁵ RASCHKE 1941a, s. 19.

⁴⁹⁶ BUKOWSKA-GEDIGOWA 1975.

⁴⁹¹ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967; HOUŠTOVÁ 1960, s. 54.

Ryc. 37. Pietrowice Wielkie (118), pow. Racibórz — Grundrisse und Profile der Brandgräber 1 und 2

Nach G. Raschke

nie workowate i prześlik (ryc. 3A), w gr. 6 — mały ornamentowany kubek (ryc. 3F), w grobach 7 i 9 fragmenty naczyń, a w gr. 4 dwa wióry krzemienne. Wszystkie naczynia, które pochodziły ze scharakteryzowanych grobów, były bardzo kruche, wykonane z gliny zawierającej bardzo dużo domieszki organicznej i tłucznia ceramicznego oraz piasku i słabo wypalone. Różnią się przez to wyraźnie od ceramiki znajdowanej na osadach, ale nie dotyczy to cech formalnych.

Omawiane groby wykazują bardzo silne powiązania z grobami pochodzącymi z cmentarzysk typu ohrozimskiego, odkrytymi na północnych Morawach⁴⁹⁷. Łączy je nie tylko ciałopalny obrządek, ale cały szereg innych jeszcze cech. A więc podobnie jak u nas szczątki zmarłego umieszczone były w popielnicy, którą stanowiło naczynie w typie workowatych; popielnice były w większości grobów przewrócone, tak że kości znajdowały się w górnej części naczynia lub na ziemi pod nim; niekiedy popielnicę przykrywała misa. Ilość naczyń w grobach, kształtująca się w Pietrowicach w liczbie od jednego do trzech, znajduje także odpowiedniki na Morawach. Nie spotykamy się natomiast u nas z kamienną obstawą grobów, ani nawet z pojedynczymi kamieniami, które znaczyłyby je tak, jak to ma miejsce w grobach morawskich⁴⁹⁸. Nie stwierdzono też śladów żadnych nasypów, co jednak nie oznacza, że nie istniały one w ogóle. Mogły bowiem ulec zniszczeniu, zwłaszcza gdyby to były niewielkie tylko nasypy, nie dorównujące rozmiarami nasypom morawskim. Na Morawach spotykamy się też z grobami obecnie płaskimi, ale są one tam wyraźnie w mniejszości, przy czym dalszymi elementami nie różnią się prawie zupełnie

od pochówków spod kurhanów. Sądzi się więc, że pierwotnie znajdowały się one na pewno pod nasypem ziemnym, który z różnych przyczyn, m. in. intensywnej uprawy ziemi, uległ zniszczeniu⁴⁹⁹. Mimo tych różnic, dotyczących właściwie tylko braku kamiennych obstaw i być może nasypów nad grobami, wydaje się, że omawiany tu zespół grobów pietrowickich można uznać za najbardziej na północ wysunięte ogniwo w grupie eneolitycznych stanowisk z grobami ciałopalnymi, koncentrującymi się na obszarze morawsko-górnośląskim. Jest to w zasadzie jedyny obszar, na którym występują groby ciałopalne kultury pucharów lejkowatych. Na pozostałym bowiem terenie Polski natrafiono tylko na dwóch stanowiskach na pochówki ciałopalne, ale co do jednego nie ma całkowitej pewności, czy chodziło rzeczywiście o grób (Wilczkowice, pow. Wrocław)⁵⁰⁰. Drugi grób, bezpopielnicowy, pochodzący z Lasu Stockiego, pow. Puławy, nie zawierał żadnego wyposażenia wyraźnie dokumentującego jego przynależność do kultury pucharów lejkowatych, a przesłanką ku temu była wspólna pokrywa kamienna łącząca grób ciałopalny z pochówkiem szkieletowym wyposażonym w typowe dla tej kultury formy⁵⁰¹. W świetle zatem aktualnych źródeł idea ciałopalenia ma w tej kulturze wyraźnie ograniczony zasięg, zamykający się na niewielkim stosunkowo obszarze na samej południowej peryferii jej występowania. Podobnie wyraźnie ograniczona jest też jej pozycja w aspekcie chronologicznym. Towarzyszące g obom ciałopalnym wyposażenie i same popielnice wykazują cechy charakterystyczne dla młodszych faz rozwojowych kultury pucharów lejkowatych⁵⁰². Uwidaczniają się wtedy w jej obrębie, zwłaszcza na stanowiskach leżących na południowych obszarach jej zasięgu, ślady kontaktów ze środowiskiem kultury ceramiki promienistej⁵⁰³. Przykładem tego jest m. in. cmentarzysko w Pietrowicach. Wydaje się, że obecność na nim grobów ciałopalnych wywodzić należy z tego właśnie środowiska. Ta bowiem forma obrządku w kulturach kręgu pucharowego nie ma szerszych tradycji⁵⁰⁴, natomiast spoadycznie występuje już we wczesnoneolitycznych kulturach naddunajskich⁵⁰⁵, a większego znaczenia nabrała dopiero w kulturze ceramiki promienistej,

⁴⁹⁹ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, s. 366.

⁵⁰⁰ SEGER 1916, s. 64.

⁵⁰¹ GAJEWSKI 1953, s. 82, 156.

⁵⁰² MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, s. 374; BUKOWSKA-GEDIGOWA 1975.

⁵⁰³ Por. przypis 422; JAŹDŹEWSKI 1970a, s. 34—35.

⁵⁰⁴ JAŹDŹEWSKI 1970b s. 62 n.

⁵⁰⁵ KAHLKE 1954, s. 90, 134 n.; STEKLÁ 1956, s. 716, 721; VOIGT 1963, s. 195 n.; ŠIŠKA 1964, s. 338, 340.

⁴⁹⁷ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967.

⁴⁹⁸ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, s. 366.

zwłaszcza na terenie Węgier⁵⁰⁶. Z południowych obszarów za pośrednictwem grup ludności kultury ceramiki promienistej przenikała dalej na północ⁵⁰⁷, czego dowodem są groby ciałopalne tej kultury odkryte na Słowacji⁵⁰⁸ i na Morawach, gdzie występują na tym samym cmentarzysku obok takichże grobów zawierających formy typowe dla kultury pucharów lejkowatych (flaszki z kryzą, puchary lejkowate) i przykrytych ponadto wspólnym nasypem ziemnym. Pominąwszy trudności w ustaleniu, nad którym z tych grobów usypano owe mogiły, faktem pozostaje niewątpliwy kontakt tych dwu zespołów kulturowych⁵⁰⁹. Wyrazem tego może być obecność mogił ziemnych, niekiedy również w obstawie kamiennej, będących ewentualnie reminiscencją grobowców megalitycznych⁵¹⁰. W obrębie bowiem kultur naddunajskich pochówki pod kuhaniami nie miały prawie żadnych tradycji⁵¹¹, pojawiły się dopiero w szerszej mierze wraz z wystąpieniem kultury pucharów lejkowatych jako wyraz nowych wierzeń religijnych i prawdopodobnie także narastającego rozwarstwienia społecznego⁵¹².

Podsumowując nasze uwagi dotyczące obrządku grzebalnego, stwierdzić można, że ludność kultury pucharów lejkowatych stosowała na omawianym terenie dwie formy obrządku: ciałopalny i szkieletowy. Jak dotąd przeważają groby ciałopalne. Groby szkieletowe występowały pojedynczo w obrębie osad lub w odosobnieniu, groby ciałopalne w skupisku lub pojedynczo. W grobach szkieletowych zmarli byli pochowani na boku w pozycji skurczonej, w ciałopalnych — w popielnicach. Wszystkie groby były grobami płaskimi o ubogim wyposażeniu, ograniczonym w zasadzie do 1—3 naczyń, rzadko towarzyszyły im inne przedmioty (grociki, wióry, toporek). Groby ciałopalne wykazują bliskie powiązania z podobnymi grobami znanymi z Moraw. Poza tym obszarem i Górnym Śląskiem pochówki ciałopalne w kulturze pucharów lejkowatych nie występują. Tutaj pojawiły się w młodszym okresie jej trwania, najpewniej pod wpływem kultury ceramiki promienistej, a tradycjom kultur naddunajskich przypisać należy także obecność na tym terenie pochówek skurczonych i grobów w obrębie osad.

ZAKOŃCZENIE

Najistotniejsze wnioski z naszych rozważań nad kulturą pucharów lejkowatych w dorzeczu górnej Odry można sprowadzić do następujących punktów:

1. Analiza porównawcza materiałów i zespołów pozwala na wydzielenie w sposób aktualnie najbardziej uzasadniony dwóch faz rozwoju kultury pucharów lejkowatych na tym terenie: starszej, odpowiadającej horyzontowi wyznaczonemu materiałami z warstwy C₂ w Jevišovicach na Morawach, młodszej fazy balberskiej (siřemskiej) z terenu Czech i III fazy z terenu Dolnego Śląska; oraz młodszej, odpowiadającej horyzontowi Jevišovice C₁, tzw. fazy salzmündzkiej w Czechach i IV fazy na terenie Dolnego Śląska. Z młodszą fazą wiąże się zagadnienie jej stosunku do kultury ceramiki promienistej. Trudno rozstrzygać obecnie całkiem jedno-

znacznie, czy faza ta, odpowiadająca m. in. materiałom z warstwy Jevišovice C₁ jest na naszym terenie już najstarszą fazą kultury ceramiki promienistej. Analizowane przez nas materiały zdają się jednak uzasadniać pogląd, że wyróżnioną młodszą fazę można uważać za fazę rozwoju kultury pucharów lejkowatych, w której wpływy boierazkiej fazy kultury ceramiki promienistej stają się bardzo widoczne, co wiąże się z dokonywanymi się przeobrażeniami kulturowymi już wtedy zapoczątkowanymi. Wyraźne natomiast wykrywanie się kultury ceramiki promienistej na tym terenie mogło być trochę późniejsze od wydzielanej młodszej fazy kultury pucharów lejkowatych, lub też następowało przynajmniej częściowo równoległe z nią.

2. Osadnictwo kultury pucharów lejkowatych na omawianym obszarze koncentruje się niemal wyłącznie na Płaskowyżu Głubczyckim, ponadto ślady osadnictwa tej kultury, już jednak bardzo rozproszonego, występują jeszcze tylko między Osobłogą a Nysą Kłodzką oraz w dorzeczu Stobrawy.

3. Zarówno analiza osadnictwa, jak i źródła wykazuje, iż w zakresie gospodarki podstawowe dziedziny to uprawa ziemi i chów zwierząt, uzupełniane zbieractwem, myślistwem i rybołówstwem. Znaczną rolę na kształtowanie się oblicza gospodarki ludności omawianej kultury wywarła starsza tradycja kultur naddunajskich.

⁵⁰⁶ TORMA 1968, s. 128; 1970, s. 307; 1971, s. 267; 1972, s. 253; BANNER 1956, s. 199 n.; KALICZ 1963, s. 14—18.

⁵⁰⁷ VOIGT 1963, s. 204, 207; MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1967, s. 378; KALICZ 1963, s. 15.

⁵⁰⁸ BANNER 1956, s. 202—203; ŠIŠKA 1966, s. 62, przyp. 53—55.

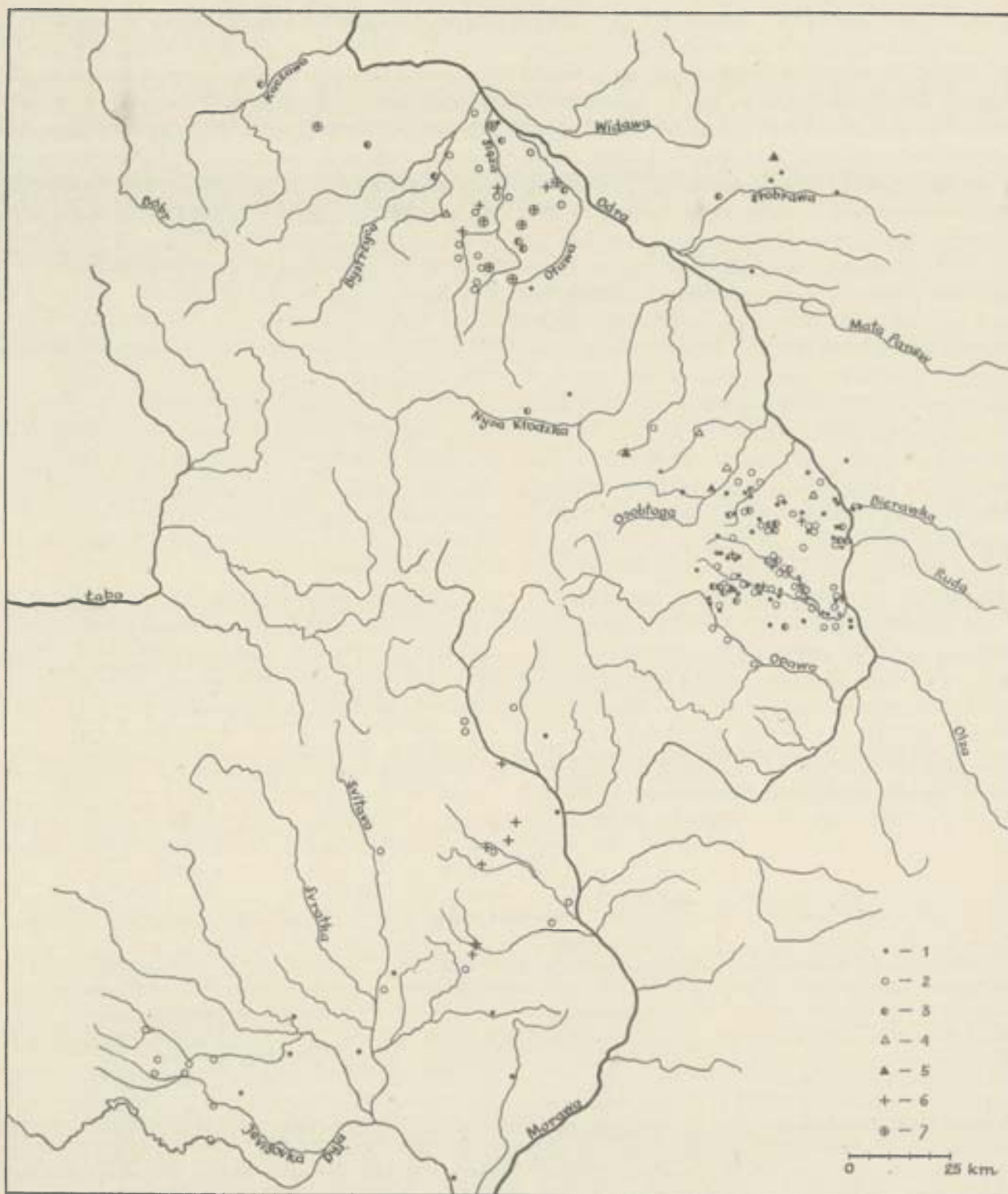
⁵⁰⁹ MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1970, s. 93.

⁵¹⁰ HOUŠTOVÁ 1958, s. 23—24; WIŚLAŃSKI 1964, s. 91; JAŹDŹEWSKI 1970a, s. 34—35.

⁵¹¹ ŠIŠKA 1964, s. 340.

⁵¹² JAŹDŹEWSKI 1965, s. 89; TABACZYŃSKI 1970, s. 259—260.

Mapa 3. Rozmieszczenie stanowisk kultury pucharów lejkowatych w zasięgu morawsko-górnośląskiej podgrupy. Z Moraw stanowiska z faz Jevišovice i Ohrozim; ze Śląska Opolskiego z fazy starszej (Jevišovice C₂) i młodszej (Ohrozim-Jevišovice C₁); z Dolnego Śląska z III i IV fazy (Wojciechowskiego).

Oznaczenia 1-6 jak na mapie 1; 7 - groby domniemane.

Verbreitung der Trichterbecherkultur im Bereich des mährisch - oberschlesischen Zweiges der Südgruppe. Aus Mähren Funde der Jevišovice- und Ohrozim-Phase; aus dem Flussgebiet der oberen Oder (Śląsk Opolski) Funde der älteren (Jevišovice C₂) und jüngeren (Ohrozim - Jevišovice C₁) Phase; aus Niederschlesien Funde der III und IV Phase (nach Wojciechowski),
Nach A. Houštová, J. Bukowska - Gedigowa und W. Wojciechowski).

Die Bezeichnungen 1-6 wie auf Karte 1; 7 - mutmassliche Gräber.

4. Kultura pucharów lejkowatych na terenie Śląska Opolskiego wykazuje najbliższe powiązania z podobnym zespołem kulturowym na obszarze Moraw i wschodnich Czech. Jest to uchwytne zarówno w formach ceramiki, kształtowaniu się osadnictwa, analogicznych podstawach gospodarczych, podobieństwach w obrządku grzebalnym, jak i w wyraźnie dostrzegalnym wchłonięciu starszej tradycji kultur naddunajskich. Konkludując — wydaje się w tej chwili uzasadnione wydzielenie na tym obszarze, zaliczonym do zasięgu południowej grupy kultury pucharów lejkowatych, regionalnej podgrupy morawsko-górnośląskiej (mapa 3). Podkreślić jednak należy, iż obok sformułowanych zasadniczych cech wspólnych można także uchwycić pewne różnice lokalne w obrębie tej podgrupy. Należy do nich brak na Górnym Śląsku wyraźniejszych śladów cech baalberskich w starszej fazie, czytelniejszych na terenie Moraw (np. czterouche amfory, czterouche naczynia wazowate, dzbany). W młodszej fazie kształtuje się więcej cech wspólnych, a niewielkie różnice są widoczne tylko w niektórych formach ceramiki.

Wiele z charakterystycznych dla tej podgrupy form naczyń i narzędzi stwierdzamy także na południowych obszarach Dolnego Śląska. Dokumentuje to część stanowisk zaliczanych do wydzielanej na tym terenie fazy III, ale przede wszystkim stanowiska z IV fazy. Nawiązania te widoczne są nie tylko w inwentarzu, ale również w podobnym obrazie osad-

nictwa, podstawach gospodarczych⁵¹³ oraz w uchwytnych kontaktach z fazą lubońską i starszą fazą kultury ceramiki promienistej. W rezultacie można wspomniany rejon uważać za obszar, w obrębie którego dokonywały się w tym samym czasie podobne przeobrażenia kulturowe (z udziałem podłoża kultur południowych), które na Morawach i w południowo-zachodniej części Górnego Śląska doprowadziły do wykształcenia się odrębnej podgrupy kultury pucharów lejkowatych. Jej najdalej na północ wysuniętym członem mogłyby być właśnie zespół wspomnianych stanowisk południowo-dolnośląskich⁵¹⁴, który oczywiście, jako leżący w innej strefie kontaktów kulturowych, nosi także pewne ślady oddziaływań z zachodnich terenów występowania kultury pucharów lejkowatych. W starszych fazach Dolny Śląsk wchodził w zasięg fazy wióreckiej grupy wschodniej, gdy w podgrupie morawsko-górnośląskiej natrafiamy jedynie na ślady oddziaływań fazy wióreckiej w materiałach z warstwy Jevišovice C₂ i z innych jej współczesnych stanowisk.

5. Schyłek kultury pucharów lejkowatych łączy się na naszym terenie z kształtowaniem się nowego zespołu kulturowego — kultury ceramiki promienistej. W jej powstawaniu znaczny był udział elementów omawianej tu kultury.

⁵¹³ WOJCIECHOWSKI 1967.

⁵¹⁴ WOJCIECHOWSKI 1973, s. 55 n.

KATALOG

Spis stanowisk

Baborów, pow. Głubczyce (1—4)	Gołuszowice, pow. Głubczyce (18)	Maków, pow. Racibórz (112)
Bieńkowice, pow. Racibórz (106)	Gościęcín, pow. Koźle (69—71)	Miejsce Odrzańskie, pow. Koźle (81—85)
Bierawa, pow. Koźle (62)	Grabówka, pow. Koźle (72)	Mokra, pow. Prudnik (101)
Błachownia, pow. Koźle (63)	Grudynia Wielka, pow. Koźle (73—77)	Nowa Cerekwia, pow. Głubczyce (41—44)
Bliszczycze, pow. Głubczyce (5, 6)	Jakubowice, pow. Koźle (78)	Ostrożnica, pow. Koźle (86)
Bogdanowice, pow. Głubczyce (7—10)	Jastrzębie, pow. Racibórz (111)	Pawłowiczki, pow. Koźle (87)
Bojanów, pow. Racibórz (107, 108)	Jędrychowice, pow. Głubczyce (19—21)	Pietraszyn, pow. Racibórz (113)
Bolesław, pow. Racibórz (109)	Kazimierz, pow. Głubczyce (22—24)	Pietrowice Wielkie, pow. Racibórz (114—118)
Borucin, pow. Racibórz (110)	Kietrz, pow. Głubczyce (25—27)	Polska Cerekiew, pow. Koźle (89—91)
Braciszów, pow. Głubczyce (11)	Kietrz-Krotoszyn (28, 29)	Polska Cerekiew-Miłowice (88)
Branice, pow. Głubczyce (12, 13)	Klisino, pow. Głubczyce (30)	Prężynka, pow. Prudnik (102)
Brynica, pow. Kluczbork (58)	Kluczbork (59)	Racibórz-Ocice (119)
Brynica, pow. Opole (98)	Kobylice, pow. Koźle (79)	Racibórz-Studzienna (120—122)
Cisek, pow. Koźle (64, 65)	Królowe, pow. Głubczyce (31, 32)	Raclawice, pow. Prudnik (103)
Dąbrowa, pow. Namysłów (94)	Krzyżowice, pow. Głubczyce (33, 34)	Radzikowice, pow. Nysa (97)
Debrzyca, pow. Głubczyce (14)	Lewice, pow. Głubczyce (35—38)	Raków, pow. Głubczyce (45—48)
Długomiłowice, pow. Koźle (66, 67)	Ligota, pow. Grodków (57)	Rozumice, pow. Głubczyce (49)
Dytmarów, pow. Prudnik (99)	Ligota Mała, pow. Koźle (80)	Samborowice, pow. Racibórz (123)
Dzbańce, pow. Głubczyce (15, 16)	Ligota Ścinawska, pow. Nysa (95)	Stare Kotkowice, pow. Prudnik (104)
Dzielnica, pow. Koźle (68)	Ligota Wolczyńska, pow. Kluczbork (60)	Stebłów, pow. Koźle (92)
Dzierżysławice, pow. Prudnik (100)	Lipowa, pow. Nysa (96)	Sudół, pow. Racibórz (124)
Głubczyce (17)	Lisiećice, pow. Głubczyce (39, 40)	

Ściborzyce Wielkie, pow. Głubczyce (50)	Tworków, pow. Racibórz (125, 126)	Wojnowice, pow. Głubczyce (54, 55)
Świniary Wielkie, pow. Kluczbork (61)	Większyce, pow. Koźle (93)	Wróblin, pow. Prudnik (105)
Tomice, pow. Głubczyce (51)	Włodzienin, pow. Głubczyce (52, 53)	Zubrzyce, pow. Głubczyce (56)

Skróty używane w Katalogu

arch.	— archiwum	Lit.	— Literatura	Pol.	— Położenie
Bad.	— Badania	Muz.	— Muzeum	Rodz. stan.	— Rodzaj stanowiska
Inw.	— Inwentarz	Muz. Arch.	— Muzeum Archeologiczne	Zb.	— Zbiory
KZA	— Konserwator Zabytków Archeologicznych				

POWIAT GŁUBCZYCE

1. BABORÓW, stan. 2

Pol.: na wysokim brzegu rzeki Cyny, przy gliniance cegielni nr 2. *Bad.*: wykopaliskowe w latach 1957, 1962, 1966–1968, 1971. *Rodz. stan.*: osada — zbadano 650 m², odkryto i zbadano 26 obiektów; w jednej z jam (nr 10) znaleziono m. in. czaszkę ludzką. *Inw.*: ceramika, narzędzia kamienne i krzemienne, przęśliki (ryc. 1a–h). *Zb.*: Muz. w Bytomiu, KZA Opole. *Lit.*: GEDIGA 1962, s. 10–11; ROMANOW 1966, s. 21; 1967, s. 5; KUDEŁA 1968, s. 109; BRYŁOWSKA, ROMANOW 1973, s. 47–83; MISZKIEWICZ 1973, s. 89–92; arch. Muz. Bytom.

2. BABORÓW, stan. 8

Pol.: na polu na pñ.-wsch. od zabudowań Wiesnera. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1935 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Lit.*: arch. Muz. Bytom.

3. BABORÓW, stan. 12

Pol.: pole nad byłą piaskownią Moslera. *Bad.*: powierzchniowe G. Hoffmanna w 1932 r. i znaleziska przypadkowe. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: ceramika, odłupki i wióry krzemienne. *Zb.*: Muz. Opole 33:326, 33:448, 41:204.

4. BABORÓW

Pol.: piaskownia koło byłej cegielni Kokotta. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1925 r. *Rodz. stan.*: cmentarzysko(?) — profile dwóch grobów szkieletowych. *Inw.*: puchar lejkowaty typu I, pochodzący prawdopodobnie z jednego z tych grobów (ryc. 23a). *Zb.*: dawniej Muz. Głubczyce 79:1925, obecnie zaginione. *Lit.*: G. HOFFMANN 1929, s. 47; RASCHKE 1931a, s. 21; SZYDŁOWSCY 1963, s. 17, ryc. a; A Bl, Jg., 1:1926, s. 63; „Leobschützer Rundschau” z 17 III 1925; arch. Muz. Bytom.

5. BLISZCZYCE, stan. 17

Pol.: na polu B. Aschner, na pñ.-wsch. od wsi. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1936 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: ceramika, kilka fragmentów naczyń. *Zb.*: Muz. Opole 37:447. *Lit.*: arch. Muz. Bytom.

6. BLISZCZYCE, stan. 18

Pol.: na polu Maxa Wieske. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1936 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilka fragmentów naczyń. *Zb.*: Muz. Opole 37:443.

7. BOGDANOWICE, stan. B

Pol.: po lewej stronie rzeczki Złotnik, na południowym stoku wzniesienia opadającego ku rzece, ok. 100 m od niej, ok. 1100 m na pñ.-zach. od wsi. *Bad.*: powierzchniowe w 1968 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilka fragmentów naczyń. *Zb.*: KZA Opole. *Lit.*: PAZDA, BAGNIEWSKI 1968, s. 60.

8. BOGDANOWICE, stan. D

Pol.: ok. 900 m na pñ. od zach. wylotu wsi, wzdłuż drogi polnej przecinającej rzeczkę Złotnik. *Bad.*: powierzchniowe

w 1968 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilka fragmentów naczyń. *Zb.*: KZA Opole. *Lit.*: PAZDA, BAGNIEWSKI 1968, s. 61.

9. BOGDANOWICE

Rodz. stan.: cmentarzysko(?) — groby szkieletowe i ciałopalne. *Inw.*: naczynie z uchem, zawierające przepalone kości. *Zb.*: zaginione. *Lit.*: JAŹDŻEWSKI 1936, s. 456; RASCHKE 1941 a, s. 19.

10. BOGDANOWICE

Pol.: na pñ. od wsi, w pobliżu młyna wodnego, na polu Fuchsa. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1886 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: flaszka z kryzą, o łagodnie dwustożkowatym nisko umieszczonym brzuścu i lejkowato rozchylającej się szyjce (ryc. 31 c). *Zb.*: Muz. Arch. Wrocław. *Lit.*: SEGER 1906, s. 17, ryc. 27; 1916, s. 51, ryc. 203; KOSSINNA 1910, s. 85; 1921, s. 162; ÅBERG 1918, s. 202; ARNDT 1925, s. 16, tabl. 3, ryc. 5; G. HOFFMANN 1929, s. 47; RASCHKE 1931, s. 21, ryc. 31; PETERSEN 1935 s. 50, ryc. 64.

11. BRACISZÓW, stan. C.

Pol.: ok. 2200 m na wsch. od pñ. skraju wsi, na pñ. zboczu wyniesienia, opadającym w stronę doliny strumienia. *Bad.*: powierzchniowe w 1968 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilka fragmentów naczyń. *Zb.*: KZA Opole. *Lit.*: PAZDA, BAGNIEWSKI 1968, s. 63.

12. BRANICE, stan. 4

Pol.: na niewielkim wzniesieniu na zach. od wsi, przy drodze do zamku, na terenie byłej cegielni Ociepki. *Bad.*: wykopaliskowe w latach 1915, 1938–1939, 1941, 1958. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: ceramika, materiał krzemienno, polepa. *Zb.*: Muz. Opole. *Lit.*: RASCHKE 1941 b, s. 8; D. WOŹNIAK 1959, s. 18–19; SZADKOWSKA, D. WOŹNIAK 1963, s. 92.

13. BRANICE, stan. 7

Bad.: powierzchniowe w 1924 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilka fragmentów naczyń. *Zb.*: Muz. Opole 39:290.

14. DEBRZYCA, stan. 1

Bad.: znalezisko przypadkowe w 1928 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: fragmenty dużej amfory z uszkiem kolankowatym na brzuścu. *Zb.*: Muz. Opole 28:627–634.

15. DZBAŃCE, stan. 2

Bad.: znalezisko przypadkowe w 1934 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilkanaście fragmentów naczyń. *Zb.*: Muz. Opole 32:215.

16. DZBAŃCE, stan. 3

Pol.: była piaskownia dworska, na pñ.-wsch. od młyna Kałuży. *Bad.*: znalezisko przypadkowe. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: kilkanaście fragmentów naczyń, polepa. *Zb.*: Muz. Opole 38:413.

17. GŁUBCZYCE, stan. 1

Pol.: na zach. od miasta w pobliżu wieży ciśnień, na płu. od rzeki Cyny. *Bad.:* znaleziska przypadkowe, ratownicze badania w 1925 r. *Rodz. stan.:* osada — odkryto i zbadano jedną jamę o wymiarach 1,60×1 m. *Inw.:* ceramika, m.in. pucharek typu I (ryc. 23d), polepa, przeszliki. *Zb.:* Muz. Opole 31:368, 37:375. *Lit.:* RASCHKE 1931a, s. 22, ryc. 18; 1937a, s. 370; „Leobschützer Rundschau” z 5 IV 1925; arch. Muz. Bytom.

18. GOŁUSZOWICE

Rodz. stan.: nieokreślone. *Inw.:* mały smukły pucharek typu I, z krótką lejkowatą szyjką, ozdobioną tuż poniżej krawędzi rzędem nieregularnych nakłuc (ryc. 23e). *Zb.:* Muz. Opole 32:143.

19. JĘDRYCHOWICE, stan. 4

Rodz. stan.: nieokreślone. *Inw.:* siekierka z krzemienia świeciechowskiego, wygładzona przy ostrzu, w przekroju poprzecznym zbliżona do owalu; dł. 7,5 cm, szer. przy ostrzu 4,2 cm, grub. 1,5 cm. *Zb.:* Muz. Opole 94:35.

20. JĘDRYCHOWICE, stan. B

Pol.: ok. 800 m na zach. od płu. skraju wsi, na pld. od drogi polnej do Lewic, na stoku wyniesienia opadającego ku dolinie małego strumienia. *Bad.:* powierzchniowe w 1968 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* kilkanaście fragmentów naczyń, materiał krzemienisty. *Zb.:* KZA Opole. *Lit.:* PAZDA, BAGNIEWSKI 1968, s. 63.

21. JĘDRYCHOWICE, stan. D

Pol.: ok. 1500 m na płu.-zach. od wsi, ok. 200 m na pld. od ujścia prawego dopływu do Troi. *Bad.:* powierzchniowe w 1968 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* ceramika, materiał krzemienisty. *Zb.:* KZA Opole. *Lit.:* PAZDA, BAGNIEWSKI 1968, s. 64.

22. KAZIMIERZ, stan. 2

Pol.: gliniarka na pld. od wsi, na zach. od drogi wiejskiej. *Bad.:* znalezisko przypadkowe. *Inw.:* fragmenty dużego naczynia workowatego z plastyczną listwą zdobioną dołkami palcowymi i guzkami. *Zb.:* zaginione, dawn. Muz. Arch. Wrocław 480:24. *Lit.:* JAŹDŻEWSKI 1936, s. 456; ABl. Jg. 1:1926, s. 269; arch. Muz. Bytom.

23. KAZIMIERZ, stan. H

Pol.: ok. 250 m na wsch. od pld.-wsch. krańca wsi, na pld.-zach. stoku cypla wyniesienia (205—210 m n.p.m.), opadającego ku dolinie małego strumyka, prawego dopływu Straduni. *Bad.:* powierzchniowe w 1968 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone, *Inw.:* kilka fragmentów naczyń. *Zb.:* KZA Opole. *Lit.:* PAZDA, BAGNIEWSKI 1968, s. 66.

24. KAZIMIERZ, stan. L

Pol.: na płu.-wsch. od wsi, na płu. stoku wyniesienia (214—220 m n.p.m.), opadającego ku Straduni, w odległości ok. 500—800 m od rzeki. *Bad.:* powierzchniowe w 1968 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* kilka fragmentów naczyń. *Zb.:* KZA Opole. *Lit.:* PAZDA, BAGNIEWSKI 1968, s. 67.

25. KIETRZ

Pol.: przy drodze do Księżego Pola. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* fragment amfory z wyodrębnioną, lekko wychyloną szyjką i małym uszkiem na górnej części baniastego brzuśca. *Zb.:* Muz. Opole 30:506.

26. KIETRZ, Rynek 2

Rodz. stan.: nieokreślone. *Inw.:* 2 fragm. naczyń. *Zb.:* Muz. Opole 31:421.

27. KIETRZ, stan. 6

Pol.: obszar szpitala rejonowego i tereny między ul. Szpitalną i Kościelną a Rynkiem. *Bad.:* wykopaliskowe w 1961 r. *Rodz. stan.:* osada. *Inw.:* duża ilość ceramiki, m.in. fiasza z kryzą z lejkowatą szyjką i dwustożkowatym łagodnie zaokrąglonym brzuścem (ryc. 23p), znaleziona w jamie 23; przeszliki, narzędzia krzemienne i kościane. *Zb.:* Instytut Archeologii UJ w Krakowie. *Lit.:* GEDL 1963, s. 274, ryc. 9, 10.

28. KIETRZ-KROTOSZYN, stan. 10

Rodz. stan.: nieokreślone. *Inw.:* fragment brzuśca, prawdopodobnie amfory, z szerokim uchem. *Zb.:* Muz. Opole 43:28.

29. KIETRZ-KROTOSZYN, stan. 3

Pol.: wzniesienie 285,5 m n.p.m. — Wapienna Góra. *Bad.:* powierzchniowe w 1933 (?) i 1957 r. *Rodz. stan.:* osada. *Lit.:* RASCHKE 1934b, s. 252; GEDL 1959, s. 145; arch. Muz. Bytom.

30. KLISINO, stan. 10

Rodz. stan.: nieokreślone. *Inw.:* ceramika, m. in. fragment głębokiej stożkowatej misy typu II (ryc. 25j), brzuśca amfory z szerokim uszkiem lekko wklęsłym, przedłużonym żeberkiem. *Zb.:* Muz. Opole 35:39.

31. KRÓLOWE, stan. D

Pol.: ok. 500 m na wsch. od wsch. krańca wsi, na wzniesieniu (251 m n.p.m.) w widłach rzeczki Straduni i jej prawostronnego dopływu, na pld.-wsch. stoku. *Bad.:* powierzchniowe w 1968 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone (osada?). *Inw.:* kilka fragmentów naczyń i krzemieni. *Zb.:* KZA Opole., *Lit.:* PAZDA, BAGNIEWSKI 1968, s. 69.

32. KRÓLOWE

Pol.: pole Purschkego. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* fragment amfory z wyodrębnioną, lekko wychyloną szyjką i baniastym brzuścem, zaopatrzonym na górnej części w małe uszko. *Zb.:* Muz. Opole 37:37.

33. KRZYŻOWICE, stan. B

Pol.: ok. 300 m na płu. od wsch. skraju wsi, po wsch. stronie drogi, na pld. stoku wyniesienia (280—290 m n.p.m.), opadającego w stronę rzeczki Złotnik. *Bad.:* powierzchniowe w 1968 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* kilka fragmentów naczyń i 2 wióry krzemienne. *Zb.:* KZA Opole. *Lit.:* PAZDA, BAGNIEWSKI 1968, s. 70.

34. KRZYŻOWICE, stan. J

Pol.: ok. 1100 m na zach. od zach. krańca wsi, na pld.-wsch. stoku wyniesienia (ok. 300 m n.p.m.) opadającego ku dolinie strumyka. *Bad.:* powierzchniowe w 1968 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* kilka fragmentów naczyń. *Zb.:* KZA Opole. *Lit.:* PAZDA, BAGNIEWSKI 1968, s. 72.

35. LEWICE, stan. 2

Pol.: za wsią na płu. skarpie drogi, przy nowym cmentarzu. *Bad.:* znaleziska przypadkowe i badania ratunkowe w 1927 r. *Rodz. stan.:* osada — zbadano kilka jam. *Inw.:* ceramika, m.in. fragmenty naczyń workowatych z plastyczną listwą zdobioną dołkami (ryc. 23r), a także amfory z płaskim dnem i uchem na brzuścu, przeszliki. *Zb.:* Muz. Opole 2465:27, 2468:27, 2471—2486:27; 31:98—104; 37:376. *Lit.:* Nb.f.d.V., Jg. 4:1928, s. 23; ABl. Jg. 6:1931, s. 30; arch. Muz. Bytom.

36. LEWICE, stan. 4

Bad.: znalezisko przypadkowe w 1927 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone (osada?). *Inw.:* kilka fragmentów naczyń, m.in. fragment

brzuśca dużego naczynia z uchem. *Zb.*: Muz. Opole 2688—91:27. *Lit.*: arch. Muz. Bytom.

37. LEWICE, stan. 13

Bad.: znalezisko przypadkowe. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: kilkanaście fragm. naczyń, m.in. naczynia workowatego z plastyczną listwą zdobioną dołkami i brzuśca (amfory?) z szerokim uchem; skrobacz krzemienisty. *Zb.*: Muz. Opole 34:430.

38. LEWICE, stan. 27

Pol.: na zach. od skrzyżowania dróg Lewice—Jędrychowice i Włodzienin-Michałkowice. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: ceramika, m.in. fragmenty naczyń workowatych, zdobionych poniżej krawędzi rzędem dołków palcowych i stożkowatym guzkiem, oraz brzuśca zdobionego skośnymi żłobkami. *Zb.*: Muz. Opole 37:376.

39. LISIĘCICE, stan. 1

Pol.: na polu Richtera w pobliżu młyna. *Bad.*: wykopaliskowe w 1927 r. oraz znaleziska przypadkowe. *Rodz. stan.*: osada — zbadano kilka jam. *Inw.*: ceramika, m.in. małe naczynie w typie workowatych z plastyczną karbowaną listwą i trzema symetrycznie rozmieszczonymi guzkami, zdobione na brzuścu skośnymi żłobkami (typ I 2, ryc. 25f); fragmenty szeroko-otworowych mis pucharowych typu I 1 (ryc. 25a); mała amfora dwucha typu II 6 (ryc. 25e); fragmenty kubków, m.in. ze żłobkami na brzuścu (ryc. 23u, w); przęśliki, ciężarek tkacki, narzędzia krzemienne i kamienne, polepa. *Zb.*: Muz. Opole 2702—2719:27, 2725—2735:27, 2882:27, 2885—2887:27, 2876:27. *Lit.*: RICHTHOFEN 1927a; Nb.f.d.V., Jg. 4:1928, s. 23; A Bl, Jg. 11:1936, s. 230.

40. LISIĘCICE, stan. A

Pol.: ok. 1900 m na zach. od płd. krańca wsi, na wzniesieniu obok doliny strumienia, w pobliżu przysiółka. *Bad.*: powierzchniowe w 1968 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: kilka fragm. ceramiki, fragment płaskiego przęślika. *Zb.*: KZA Opole. *Lit.*: BAGNIEWSKI 1968b, s. 50—51.

41. NOWA CEREKWIA

Bad.: znaleziska przypadkowe. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: dwa pucharki: jeden typu I zdobiony na górnej części brzuśca trzema plastycznymi daszkowatymi żeberkami (ryc. 25h), drugi typu I 1 z trzema guzkami (ryc. 25g). *Zb.*: dawniej Muz. Głubczyce 96:1925. *Lit.*: RASCHKE 1931a, s. 21, ryc. 18; AS, B. 2: 1927, s. 60; arch. Muz. Bytom.

42. NOWA CEREKWIA, stan. 6

Pol.: między kamieniołomem a „okopami szwedzkimi”. *Bad.*: wykopaliskowe w 1934 i 1936 r. *Rodz. stan.*: osada — zbadano kilka jam. *Inw.*: ceramika, narzędzia krzemienne, 2 kamienie żarnowe, kości zwierzęce, polepa. *Lit.*: ABl, Jg. 9:1934, s. 38, 90; Jg. 11:1936, s. 163; arch. Muz. Bytom.

43. NOWA CEREKWIA, stan. 12

Pol.: w pobliżu kamieniołomu. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1941 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilka fragm. naczyń. *Zb.*: Muz. Opole 42:1.

44. NOWA CEREKWIA

Pol.: przy kamieniołomie. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1925 r. *Rodz. stan.*: grób szkieletowy. *Inw.*: dzbanek z uchem i toperek z serpentynu. *Zb.*: zaginione. *Lit.*: Nb.f.d.V., Jg. 2:1926, s. 67; ABl, Jg. 1:1926, s. 63; JAŻDŻEWSKI 1936, s. 456; arch. Muz. Bytom.

45. RAKÓW, stan. 3

Pol.: przy byłej żwirowni dworskiej, na płn. od wsi, na wsch. od drogi z Raciborza do Baborowa, na wzniesieniu. *Bad.*: wykopaliskowe w latach 1936, 1937, 1954, 1957 oraz przypadkowe znaleziska. *Rodz. stan.*: osada — zbadano kilkanaście jam. *Inw.*: ceramika, m.in. fragmenty naczyń workowatych z listwą plastyczną zdobioną dołkami, typu I 1 (ryc. 20i), szeroko-otworowych mis pucharowych typu I 3 (ryc. 20a), duża trzyucha amfora typu I (ryc. 20e), fragment kubka typu V 1 (ryc. 20h), ułamki kubka zdobionego na brzuścu na przemian skośnymi żłobkami, przęśliki, narzędzia krzemienne i kamienne (ryc. 1i), kości zwierzęce, polepa, węgielki drzewne. *Zb.*: Muz. Opole, Muz. Bytom. *Lit.*: ABl, Jg. 11:1936, s. 66; Jg. 13:1938, s. 36, 127; GEDL 1956, s. 107; STANKIEWICZ-WĘGRZYKOWA 1959, s. 16—17; MIĘSOWICZ 1959, s. 250; WOŹNIAK, KUŹNIAR-NIEDŹWIEDZKA 1959, s. 255; „Dawna Kultura”, R. 2:1955, s. 164, ryc. 2; arch. Muz. Bytom.

46. RAKÓW, stan. 7

Pol.: na wsch. krańcu wsi. *Bad.*: znaleziska przypadkowe w latach 1936, 1937. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: kilkanaście fragmentów naczyń, m. in. naczynia workowatego, zdobionego poniżej krawędzi rzędem dołków i guzkiem, brzuśca amfory z szerokim uchem; przęślik. *Zb.*: zaginione, częściowo Muz. Opole, 36:272. *Lit.*: ABl, Jg. 11:1936, s. 164; Jg. 12:1937, s. 65, 167; arch. Muz. Bytom.

47. RAKÓW, stan. 9

Pol.: w zach. części wsi, na niewielkim wzniesieniu (245,4 m n.p.m.), przy piaskowni J. Gruszki, na płn. od rzeki Cyny. *Bad.*: wykopaliskowe w latach 1934—1941, 1960, 1964, 1967, 1971 oraz znaleziska przypadkowe. *Rodz. stan.*: osada — zbadano przeszło trzydzieści obiektów nieruchomych, m.in. dwa duże obiekty mieszkalne. *Inw.*: duża ilość ceramiki, m.in. głębokie misy pucharowe typu I 1 (ryc. 21a), naczynia workowate (ryc. 21b), fragmenty pucharów zdobionych poniżej krawędzi pionowymi słupkami i łuczki (ryc. 21f); narzędzia krzemienne i kamienne; przęśliki, ciężarki tkackie, szpulki gliniane; polepa z odciskami ziarn zboża; dużo odpadków krzemienistych. *Zb.*: Muz. Opole. *Lit.*: ABl, Jg. 10:1935, s. 50, 129; Jg. 11:1936, s. 230; Jg. 13:1938, s. 199; Jg. 14:1939, s. 46, 82; Jg. 16:1941, s. 242; D. WOŹNIAK 1962, s. 22—24; 1964b, s. 3—4; 1965a, s. 20—23; 1967, s. 3—4; SZADKOWSKA, D. WOŹNIAK 1963, s. 93; 1966, s. 11; *Informator* 1968, s. 41—42; 1972, s. 36; arch. Muz. Bytom.

48. RAKÓW

Pol.: przy zabudowaniach J. Starościka, przy drodze z Baborowa do Raciborza, ok. 4 m od płd. ściany domu. *Bad.*: wykopaliskowe 1965 r. *Rodz. stan.*: osada — zbadano kilka jam. *Inw.*: ceramika. *Zb.*: KZA Opole. *Lit.*: ROMANOW, D. WOŹNIAK 1966, s. 9—10; SZADKOWSKA, D. WOŹNIAK 1966, s. 12.

49. ROZUMICE, stan. 26

Pol.: na płn. od młyna. *Bad.*: znaleziska przypadkowe. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilkanaście fragm. naczyń, m. in. naczynia workowatego z plastyczną karbowaną listwą poniżej krawędzi, schropowaczonego na brzuścu; brzuśca z pionowym plastycznym żeberkiem, brzuśca z szerokim uchem. *Zb.*: Muz. Opole 41:341. *Lit.*: ABl, Jg. 17:1942, s. 198; arch. Muz. Bytom.

50. ŚCIBORZYCE WIELKIE, stan. 4

Pol.: na płn.-zach. od wsi, na wzniesieniu (266,6 m n.p.m.) na polu Grittnera. *Bad.*: znaleziska przypadkowe. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: kilka fragm. naczyń, grudki po-

lepy. *Zb.*: Muz. Opole 32:511. *Lit.*: ABl, Jg. 8:1933, s. 22,58; arch. Muz. Bytom.

51. TOMICE, stan. 1(A)

Pol.: na pñ.-zach. od pñ. skraju wsi, na cyplu wzniesienia (219,6 m n.p.m.) między Osobogą a Młynówką. *Bad.*: wykopaliskowe 1932, 1969, 1970. *Rodz. stan.*: osada — zbadano kilka jam. *Inw.*: ceramika, m. in. fragm. naczyń workowatych z plastyczną listwą zdobioną dołkami palcowymi; ułamek brzuśca amfory(?) z uchem przedłużonym dwoma skośnymi żeberkami, dolna część amfory z trzema uchami powyżej załomu brzuśca (ryc. 21i); przeszliki, ciężarki tkackie, gładziki kamienne, narzędzia krzemienne i kamienne, polepa. *Zb.*: Muz. Opole 126—127:32; KZA Opole. *Lit.*: BAGNIEWSKI, DOMAŃSKI 1969, s. 64; BAGNIEWSKI 1970, s. 2—5; *Informator* 1971, s. 37.

52. WŁODZIENIN, stan. 6

Pol.: pole Grägera. *Bad.*: wykopaliskowe w 1927 r. *Rodz. stan.*: osada — zbadano jedną jamę. *Inw.*: kilkanaście fragm. naczyń, m. in. pucharu z lejkowato rozchyloną szyjką, zgrubiałą od wewnątrz. *Zb.*: Muz. Opole 2154:27.

53. WŁODZIENIN, stan. 29

Pol.: pole Schmichla. *Bad.*: powierzchniowe (?) w 1934 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: fragment głębokiej misy pucharowej typu I 1 (ryc. 21j). *Zb.*: Muz. Opole 34:305. *Lit.*: ABl, Jg. 9:1934, s. 90.

54. WOJNOWICE, stan. 1

Pol.: w zakolu rzeki Troi, na wzgórzu (266,4 m n.p.m.) ok. 600 m na pñ.-zach. od zach. krańca wsi. *Bad.*: wykopaliskowe w latach 1968—1970 i przypadkowe znaleziska. *Rodz. stan.*: osada — zbadano 25 obiektów nieruchomych na powierzchni ok. 277 m². *Inw.*: duża ilość ceramiki, m. in. fragment pucharu lejkowatego zdobionego na zewnętrznej stronie rzędem pionowych słupków i linią zygzakowatą, na wewnętrznej odciskami sznura trójdzielnego i skośną kratką (ryc. 26p), główka wołu z gliny, przeszliki, szpulki gliniane, ciężarki tkackie, szydła kościane, narzędzia krzemienne i kamienne, polepa. *Zb.*: Muz. Opole; KZA Opole. *Lit.*: RASCHKE 1930, s. 162; 1932d, s. 25; 1934a, s. 15; 1934b, s. 252; BAGNIEWSKI 1968a, s. 3—5; 1969, s. 2—3; TOMCZAK 1970, s. 6; *Informator* 1969, s. 59—60; 1970, s. 60—61; 1971, s. 39; ABl, Jg. 6:1931, s. 15; Jg. 7:1932, s. 38, 66; Jg. 8:1933, s. 22, 93; Jg. 9:1934, s. 90; Jg. 10:1935, s. 164; Jg. 12:1937, s. 202; Jg. 13:1938, s. 36, 87, 198; Jg. 14:1939, s. 46, 82; Jg. 16:1941, s. 241; arch. Muz. Bytom.

55. WOJNOWICE, stan. 19

Pol.: wzniesienie na wsch. od stan. 1. *Bad.*: powierzchniowe w 1935 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilka fragm. naczyń, m.in. brzegu naczynia workowatego zdobionego poniżej krawędzi rzędem dołków. *Zb.*: Muz. Opole. *Lit.*: ABl, Jg. 10:1935, s. 154; arch. Muz. Bytom.

56. ZUBRZYCE, stan. F

Pol.: ok. 1100 m na zach. od pñd. krańca wsi, nad Troją, na pñ. stoku wzniesienia, w pobliżu drogi polnej prowadzącej przez rzekę. *Bad.*: powierzchniowe w 1968 r. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: kilkadziesiąt fragm. naczyń, narzędzia i rdzenie krzemienne. *Zb.*: KZA Opole. *Lit.*: PAZDA, BAGNIEWSKI 1968, s. 84.

POWIAT GRODKÓW

57. LIGOTA

Pol.: na zach. od wsi, wzniesienie 224,9 m n.p.m. *Bad.*: powierzchniowe. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: kilka

fragm. naczyń, m.in. brzegu ze stożkowatym guzkiem poniżej krawędzi, brzuśca z dużym uchem i naczynia workowatego z plastyczną listwą; przeszliki. *Lit.*: SEGER 1924, s. 66, ryc. 16—21, s. 107; E. DRESCHER 1932, s. 51—52, ryc. 20, 21.

POWIAT KLUCZBORK

58. BRYNICA, stan. 5

Pol.: przy zach. granicy wsi. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1928 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: fragment brzegu pucharu zdobionego poniżej krawędzi nakłuciami. *Lit.*: RASCHKE 1940a, s. 47; RICHTHOFEN 1926a, s. 187.

59. KLUCZBORK

Bad.: powierzchniowe. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: ceramika. *Lit.*: RICHTHOFEN 1926a, s. 187.

60. LIGOTA WOŁCZYŃSKA, stan. 1

Pol.: na pñ. krańcu wsi. *Bad.*: znaleziska przypadkowe w latach 1930, 1934. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: skorupa z pionowymi słupkami poniżej krawędzi. *Lit.*: RASCHKE 1940a, s. 64.

61. ŚWINIARY WIELKIE, stan. 7

Pol.: na pñ.-zach. od wsi, w pobliżu stan. 1. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1934 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: miniaturowy toporek z szaroczarnego kamienia z guziczkowatym obuchem, lekko asymetryczny. *Chronologia*: prawdopodobnie kult. puch. lejkowatych. *Lit.*: RASCHKE 1940a, s. 40—41, ryc. 9:2.

POWIAT KOŹLE

62. BIERAWA, stan. 18

Pol.: na wsch. od wsi, na pñd. od wzniesienia 177,5 m n.p.m. *Bad.*: znalezisko przypadkowe. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: ceramika, m.in. fragmenty brzegów z dołkami palcowymi. *Lit.*: ABl, Jg. 14:1939, s. 102.

63. BLACHOWNIA, stan. 2

Bad.: powierzchniowe w 1927 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilka fragm. naczyń, narzędzie z szarego krzemienia. *Zb.*: Muz. Opole 630:27. *Lit.*: arch. Muz. Bytom.

64. CISEK, stan. 5

Pol.: piaskownia J. Kuscha. *Bad.*: przypadkowe znalezisko w 1934 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: ceramika, m.in. fragment z plastyczną listwą zdobioną dołkami. *Zb.*: Muz. Opole 34:36. *Lit.*: ABl, Jg. 9:1934, s. 36.

65. CISEK, stan. 8

Bad.: przypadkowe znalezisko w 1930 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: ceramika, m.in. ułamek pucharu lejkowatego, zdobionego poniżej krawędzi pionowymi słupkami (ryc. 23c). *Zb.*: Muz. Opole 30:959.

66. DŁUGOMIŁOWICE

Pol.: na posesji Alojzego Kalety. *Bad.*: ratownicze w 1966 r. *Rodz. stan.*: osada — odkryto kilka obiektów. *Inw.*: materiał ceramiczny. *Chronologia*: prawdopodobnie kultura pucharów lejkowatych. *Zb.*: KZA Opole. *Lit.*: MACEWICZ 1966, s. 21—22.

67. DŁUGOMIŁOWICE

Rodz. stan.: nieokreślone. *Inw.*: fragmenty dwóch toporków kamiennych typu X Jażdżewskiego, z płaskim okrągłym obuchem i o sześciobocznym przekroju poprzecznym, zachowane od obucha do otworu (ryc. 32). *Zb.*: Muz. Opole 155:28, 2:35.

68. DZIELNICA, stan. 5

Rodz. stan. nieokreślone (osada?). *Inw.*: fragm. naczyń, m.in. fragment głębokiej misy pucharowej typu I 1; połowa przeszlika dwustożkowatego oraz toporek kamienny typu X Jażdżewskiego, o płaskim okrągłym obuchu, prostym ostrzu i przekroju poprzecznym zbliżonym do prostokąta (ryc. 33). *Zb.*: Muz. Opole 35:81, 153:28.

69. GOŚCIECIN, stan. 7

Rodz. stan. osada. *Inw.*: bogato zdobione puchary lejkowate, przeszliki — płasko-wypukły i dwustożkowate. *Zb.*: Muz. Opole 30:389 (prześliki). *Lit.*: JAŹDŻEWSKI 1936, s. 456; RASCHKE 1937b, s. 550.

70. GOŚCIECIN, stan. 8

Bad.: powierzchniowe w 1930 r. i przypadkowe znaleziska. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: fragment brzegu naczynia workowatego z plastyczną listwą ozdobioną dołkami palcowymi i fragment pucharu lejkowatego zdobionego poniżej krawędzi rzędem pionowych słupków i linią zygzakowatą. *Zb.*: Muz. Opole 30:426, 34:352. *Lit.*: ABl, Jg. 10:1935, s. 46; arch. Muz. Bytom.

71. GOŚCIECIN, stan. 9

Pol.: na polu na płd. od kaplicy. *Bad.*: znalezisko przypadkowe. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: fragment flaszki z kryzą. *Zb.*: zaginione. *Lit.*: RASCHKE 1930, s. 162; 1931a, s. 21; 1937b s. 550; arch. Muz. Bytom.

72. GRABÓWKA

Rodz. stan.: nieokreślone. *Inw.*: kilkanaście fragm. naczyń, m.in. brzegu ze stożkowatym guzkiem poniżej krawędzi. *Zb.*: Muz. Opole.

73. GRUDYNIA WIELKA, stan. 2

Pol.: na płn.-wsch. od wsi, na polu Thiela. *Bad.*: wykopaliskowe w 1937 r. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: ceramika, m.in. fragmenty brzegów pucharów lejkowatych zdobionych poniżej krawędzi pionowymi słupkami (ryc. 23i,j), fragment brzuśca z plastyczną półksiężycowatą listwą (ryc. 23m), naczynia workowatego z plastyczną listwą (ryc. 23k) i misy pucharowej (ryc. 23h); przeszliki, narzędzia krzemienne, kości zwierzęce, polepa. *Zb.*: Muz. Opole 37:462. *Lit.*: ABl, Jg. 12:1937, s. 165.

74. GRUDYNIA WIELKA, stan. 3

Bad.: znalezisko przypadkowe w 1933 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: kilka fragm. naczyń, m.in. brzuśca z szerokim uchem; polepa z odciskami prętów. *Zb.*: Muz. Opole 37:463. *Lit.*: ABl, Jg. 8:1933, s. 91.

75. GRUDYNIA WIELKA, stan. 4

Bad.: znalezisko przypadkowe w 1935 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: kilka fragm. naczyń, m.in. ucha taśmowego o owalnym przekroju poprzecznym; 2 przeszliki, stożkowate i płasko-wypukły; 2 fragm. przeszlików; kilka narzędzi krzemiennych. *Zb.*: Muz. Opole 37:348, 37:364. *Lit.*: ABl, Jg. 10:1935, s. 81, 99, 151.

76. GRUDYNIA WIELKA, stan. 5

Pol.: były park dworski. *Bad.*: znaleziska przypadkowe w latach 1934 i 1936. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: ceramika, m.in. fragmenty naczyń workowatych z plastyczną listwą, niskiej miski pucharowej (ryc. 23n), dużego naczynia zasobowego (amfory?) z uchem, brzuśca z plastyczną półksiężycowatą listwą (ryc. 23l) i brzuśca z szerokim uchem przedłużonym żeberkiem (ryc. 23f); 8 przeszlików dwustożkowych i płasko-wypukłych; narzędzia krzemienne, wióry, odłupki z surowca

jurajskiego i świeciechowskiego. *Zb.*: Muz. Opole 34:548, 35:73, 37:465. *Lit.*: ABl, Jg. 9:1934, s. 37, Jg. 10:1935, s. 46; Jg. 11:1936, s. 161, 228; arch. Muz. Bytom.

77. GRUDYNIA WIELKA, stan. 6

Bad.: znalezisko przypadkowe w 1933 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: ceramika, m.in. fragment brzegu naczynia workowatego z plastyczną listwą zdobioną u nasady podwójnym rzędem nieregularnych dołków (ryc. 23o), 2 przeszliki stożkowate, jeden dwustożkowaty. *Zb.*: Muz. Opole 37:466.

78. JAKUBOWICE, stan. 1

Bad.: znalezisko przypadkowe w 1937 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: materiał krzemienno-węglany, m.in. 3 sierpaki, fragment drapacza, półtylczak, pazur, rylec, wióry retuszowe. *Zb.*: Muz. Opole 37:99. *Uwaga:* materiał określony przez J. K. Kozłowski (na metrykach).

79. KOBYLICE, stan. 6

Pol.: mała piaskownia na płn. od drogi. *Bad.*: weryfikacyjne w 1938 r. *Rodz. stan.*: osada — odkryto jedną jamę. *Inw.*: ceramika. *Lit.*: ABl, Jg. 13:1938, s. 197; arch. Muz. Bytom.

80. LIGOTA MAŁA, stan. 11

Pol.: ok. 3,5 km od dworca w Grzędzinie. *Bad.*: ratownicze w 1938 r. *Rodz. stan.*: odkryto grób szkieletowy. *Inw.*: jama grobowa w postaci czworokąta z zaokrąglonymi narożnikami wystąpiła na głęb. ok. 1,20 m. Prawdopodobnie grób był obwarowany drewnem, na co wskazują ciemne pasy obiegające wokół jamę i sięgające jeszcze 20 cm niżej dna, które wystąpiło na głęb. 1,40 m. Pod szkieletem znaleziono jedną zdobioną skorupę. *Lit.*: ABl, Jg. 14:1939, s. 44; arch. Muz. Bytom.

81. MIEJSCE ODRZAŃSKIE, stan. 1

Bad.: znalezisko przypadkowe w 1938 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: 2 przeszliki dwustożkowe, jeden stożkowaty zdobiony na podstawie podwójnymi rzędami dołczków, rozchodzących się od otworu ku krawędzi, umieszczonymi naprzeciwległe, oraz czterema liniami rytymi; 2 fragm. naczyń. *Zb.*: Muz. Opole 39:39. *Lit.*: ABl, Jg. 14:1939, s. 81.

82. MIEJSCE ODRZAŃSKIE, stan. 3

Bad.: znaleziska przypadkowe w 1928 i 1930 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilkanaście fragm. naczyń. *Zb.*: dawn. Muz. Racibórz, 132—134:28, 708—717:28, obecnie zaginione. *Lit.*: arch. Muz. Bytom.

83. MIEJSCE ODRZAŃSKIE, stan. 7

Bad.: znaleziska przypadkowe w 1937 r. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: kilkadziesiąt fragm. naczyń, m.in. brzegu pucharu lejkowatego, naczyń workowatych z plastyczną listwą zdobioną dołkami i brzuśca z uchem kolankowatym; narzędzia krzemienne, m.in. drapacze na wiórach, wióry i odłupki. *Zb.*: Muz. Opole 37:404, 37:347.

84. MIEJSCE ODRZAŃSKIE, stan. 8

Pol.: boisko sportowe. *Bad.*: znaleziska przypadkowe w 1937 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilka fragm. naczyń. *Zb.*: Muz. Opole 37:208.

85. MIEJSCE ODRZAŃSKIE, stan. 12

Bad.: znaleziska przypadkowe w 1940 i 1941 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone (osada?). *Inw.*: 6 fragm. brzuśców naczyń; przeszlik płasko-wypukły. *Zb.*: Muz. Opole 41:330, 42:41. *Lit.*: ABl, Jg. 16:1941, s. 69, Jg. 17:1942, s. 197.

86. OSTROŻNICA

Pol.: pole Kłoska. *Bad.:* znalezisko przypadkowe w 1929 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* kilkanaście fragm. naczyń. *Zb.:* Muz. Opole 30:845.

87. PAWŁOWICZKI, stan. 1

Pol.: na podwórzu szkolnym, na wzniesieniu, na prawym brzegu rzeki. *Bad.:* ratownicze w 1926 i 1927 r. oraz przypadkowe znaleziska. *Rodz. stan.:* osada — zbadano dwie jamy. *Inw.:* ceramika, m. in. fragment brzegu pucharu lejkowego, zdobionego poniżej krawędzi rzędem pionowych słupków (ryc. 24c), ułamek flaszki z kryzą zdobioną poprzecznymi nacięciami (ryc. 24d), baniasta amfora typu I 1 (ryc. 24b), misa pucharowa typu I 1 (ryc. 24a), polepa z odciskami prętów, węgielki drzewne. *Zb.:* częściowo Muz. Opole, 1445:27, 1545:27. *Lit.:* KURTZ 1932, s. 347–352, tabl. 8:2, 3, 5; RICHTHOFEN 1926b; 1926c; 1929b; Nb.f.d.V., Jg. 4:1928, s. 23; ABL, Jg. 1:1926, s. 62; Jg. 2:1927, s. 43; arch. Muz. Bytom.

88. POLSKA CEREKIEW-MIŁOWICE

Pol.: na wzniesieniu, w obrębie zabudowań gospodarza F. Lehnerta. *Bad.:* wykopaliskowe w latach 1938–1939. *Rodz. stan.:* osada — zbadano 16 jam. *Inw.:* ceramika, przęśliki, ciężarki tkackie, narzędzia krzemienne i kamienne, polepa (ryc. 22, 28f). *Zb.:* Muz. Opole 38:83, 39:38. *Lit.:* BUKOWSKA-GEDIGOWA 1970a, tamże dalsza literatura.

89. POLSKA CEREKIEW, stan. 3

Pol.: koło byłego domu Sióstr. *Bad.:* ratownicze w 1930 r. i znaleziska przypadkowe w 1934 r. *Rodz. stan.:* osada — zbadano jedną jamę. *Inw.:* ceramika, m.in. fragment małego naczynia workowatego z plastyczną listwą zdobioną dołkami. *Zb.:* Muz. Opole 30:813, 34:266.

90. POLSKA CEREKIEW

Pol.: w pld.-zach. części wsi, na dużym wzniesieniu przy piaszkowni. *Bad.:* wykopaliskowe w latach 1962–1964. *Rodz. stan.:* osada — zbadano przeszło 700 m², odkryto 35 jam, wśród których 5 z paleniskami uznano za obiekty mieszkalne typu ziemiankowego. *Inw.:* duża ilość ceramiki, m.in. fragmenty zdobione ornamentem stempelkowym, naczyń workowatych z plastyczną listwą, amfor (ryc. 24f, i), kubków, mis pucharowych (ryc. 24e) i dzbanów (ryc. 24g); flaszki z kryzą (ryc. 26b), puchary (ryc. 24h), przęśliki, ciężarki tkackie, szydła kościane, narzędzia krzemienne i kamienne; dużo kości zwierzęcych, szczątki rybie. *Zb.:* KZA Opole. *Lit.:* D. WOŹNIAK 1963, s. 5–7; 1964a, s. 1–2; 1964c, s. 33–38; 1965b, s. 23–24; SZADKOWSKA, D. WOŹNIAK 1966, s. 10–11.

91. POLSKA CEREKIEW

Bad.: znalezisko przypadkowe. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* fragmenty dużego naczynia. *Lit.:* arch. Muz. Bytom.

92. STEBŁÓW, stan. 11

Pol.: przy wschodniej granicy wsi. *Bad.:* znalezisko przypadkowe w 1932 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* kilka fragm. naczyń. *Zb.:* Muz. Opole 32:552. *Lit.:* ABL, Jg. 7:1932, s. 65.

93. WIĘKSZYCE

Pol.: pole Bolczka. *Bad.:* znalezisko przypadkowe w 1938 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* kilka fragm. naczyń. *Zb.:* Muz. Opole. *Lit.:* ABL, Jg. 14:1939, s. 81.

POWIAT NAMYSŁÓW

94. DĄBROWA, stan. 6

Bad.: powierzchniowe w 1926 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone (osada?). *Inw.:* kilka fragm. naczyń, m.in. brzegu zdobionego poniżej krawędzi pionowymi słupkami. *Zb.:* ongiś Muz. Wrocław 784:25. *Lit.:* AS, Bd. 2:1927, s. 59.

POWIAT NYSA

95. LIGOTA ŚCINAWSKA

Rodz. stan.: osada. *Lit.:* JAŹDŹEWSKI 1936, s. 456.

96. LIPOWA, stan. 5

Pol.: na polu Ritzkego. *Bad.:* znalezisko przypadkowe w 1936 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* siekierka krzemienne, niezbyt starannie obrobiona. *Chronologia:* prawdopodobnie kult. pucharów lejkowatych. *Lit.:* WEISSER 1935, s. 34, ryc. 4; ABL, Jg. 11:1936, s. 164; arch. Muz. Bytom.

97. RADZIKOWICE, stan. 20

Pol.: w ogrodzie Feluxa. *Bad.:* znalezisko przypadkowe w 1941 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* ceramika, m.in. fragmenty z pionowymi słupkami poniżej krawędzi. *Lit.:* ABL, Jg. 16:1941, s. 242; Jg. 17:1942, s. 200; arch. Muz. Bytom.

POWIAT OPOLE

98. BRYNICA.

Bad.: znalezisko przypadkowe w 1937 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* toperek z szarobrunatnego kamienia z zaokrąglonym obuchem. *Chronologia:* prawdopodobnie kult. pucharów lejkowatych. *Lit.:* ABL, Jg. 13:1938, s. 36; arch. Muz. Bytom.

POWIAT PRUDNIK

99. DYTMARÓW

Rodz. stan.: nieokreślone. *Inw.:* toperek typu B. *Lit.:* JAŹDŹEWSKI 1936, s. 456; KOSTRZEWSKI 1970, s. 33; HERFERT 1962, s. 1100.

100. DZIERŻYSŁAWICE, stan. 1

Bad.: znalezisko przypadkowe w 1937 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* ceramika, m. in. fragmenty naczyń z plastyczną karbowaną listwą przy krawędzi. *Chronologia:* prawdopodobnie kult. pucharów lejkowatych. *Lit.:* arch. Muz. Bytom.

101. MOKRA

Pol.: żwirownia II, J. Kołka. *Bad.:* wykopaliskowe w 1969 r. *Rodz. stan.:* osada. *Inw.:* fragmenty ceramiki. *Chronologia:* prawdopodobnie kult. pucharów lejkowatych. *Zb.:* KZA Opole. *Lit.:* Informator 1970, s. 47.

102. PRĘŻYNKA, stan. 28

Pol.: na wsch. od wsi, na pld. od drogi do folwarku, na wzniesieniu (256,7 m n.p.m.) *Bad.:* znalezisko przypadkowe. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* kilka fragm. naczyń, przęśliki. *Lit.:* arch. Muz. Bytom.

103. RACŁAWICE, stan. 10

Pol.: na polu Hartscha, na pld. od drogi do Laskowic. *Bad.:* znalezisko przypadkowe w 1938 r. *Rodz. stan.:* nieokreślone. *Inw.:* toperek z szarego serpentynu. *Chronologia:* prawdopodobnie kult. pucharów lejkowatych. *Lit.:* ABL, Jg. 13:1938, s. 127, arch. Muz. Bytom.

104. STARE KOTKOWICE

Pol.: wzniesienie 218,1 m. n.p.m. *Bad.*: ratownicze w 1938 r. *Rodz. stan.*: osada — zbadano jedną jamę. *Inw.*: ceramika, m.in. fragmenty misy i naczynia workowatego z plastyczną karbowaną listwą, ułamek płaskiego przęślika. *Lit.*: ROESNER 1938, s. 165.

105. WRÓBLIN

Pol.: na zach. od wsi, na płd. od majątku, pole Teichmanna. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: ceramika, m.in. fragm. brzegu naczynia zdobionego plastyczną listwą z dołkami i guzkiem; polepa. *Lit.*: MARUSCHKE 1929, s. 24.

POWIAT RACIBÓRZ

106. BIEŃKOWICE

Bad.: powierzchniowe w 1963 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Lit.*: JAMKA 1964, s. 8.

107. BOJANÓW, stan. A

Pol.: wysoki płn. brzeg doliny Cyny, pola na płd. od drogi do Bieńkowic, pole M. Kocur. *Bad.*: powierzchniowe w 1963 r. *Rodz.*: nieokreślone — stwierdzono ślady osadnictwa. *Lit.*: arch. KZA Opole.

108. BOJANÓW, stan. C

Pol.: na płn. stoku doliny Cyny, na płn. od drogi do Bieńkowic, żwirownia na polu Urbasa. *Bad.*: powierzchniowe w 1963 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: ceramika, materiał krzemienisty. *Zb.*: KZA Opole.

109. BOLESŁAW, stan. 7

Pol.: piaskownia J. Fichny. *Bad.*: wykopaliskowe w 1935 r. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: większa ilość ceramiki, m.in. fragmenty naczyń workowatych z plastyczną listwą zdobioną dołkami palcowymi, naczyń z pionowymi słupkami poniżej krawędzi, kubków z uchem taśmowym nie wystającym ponad krawędź, szerokootworowej misy pucharowej; ułamek kamienia żarnowego. *Zb.*: Muz. Opole 35:478. *Lit.*: ABL, Jg. 10:1935, s. 155; Jg. 11:1936, s. 165.

110. BORUCIN, stan. C

Bad.: powierzchniowe w 1963 r. *Rodz. stan.*: osada. *Lit.*: KOZŁOWSKI 1964d, s. 34.

111. JASTRZĘBIE, stan. 2

Pol.: na wsch. od wsi aż do granicy wsi Dołędzin. *Bad.*: powierzchniowe w 1935 r. i wykopaliskowe w 1936 r. *Rodz. stan.*: osada — zbadano jedną jamę. *Inw.*: ceramika, m.in. ułamek pucharu lejkowatego z owalnym guzkiem, fragmenty z uchem. *Lit.*: ABL, Jg. 10:1935, s. 82, 130, 155; Jg. 11:1936, s. 165; arch. Muz. Bytom.

112. MAKÓW, stan. 20

Pol.: między piaskownią a domkiem dróżnika kolejowego. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1940 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilka skorup z brzuśców średniościennych naczyń. *Zb.*: Muz. Opole 40:36. *Lit.*: ABL, Jg. 15:1940, s. 142.

113. PIETRASZYN, stan. 4

Pol.: na wzniesieniu nad Cyną, pole Herbera. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1939 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: duże, lekko wklęsłe, dość grube dno o średn. 12 cm. *Zb.*: Muz. Opole 39:28.

114. PIETROWICE WIELKIE, stan. 5

Pol.: ul. Raciborska, przy Domu Kultury. *Bad.*: ratownicze w 1963 r. *Rodz. stan.*: osada — zbadano resztki 3 obiektów.

Inw.: niewielka ilość ceramiki, m.in. fragment naczynia workowatego z plastyczną listwą; przęśliki, kilka narzędzi krzemienych. *Zb.*: Zakład Archeologii Nadodrza IHKM PAN, Wrocław. *Lit.*: GEDIGA 1963, s. 4—5; BUKOWSKA-GEDIGOWA 1965, s. 52—53.

115. PIETROWICE WIELKIE, stan. 8

Pol.: na wzniesieniu (210 m n.p.m.), między rzekami Cyną i Troją, przy piaskowni H. Siwonia. *Bad.*: wykopaliskowe od 1930 z przerwami do 1942 r. oraz powojenne w latach 1957—1964 i znaleziska przypadkowe. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: obfite materiały ze zbadanych obiektów i warstwy kulturowej (ryc. 4—19, 27, 28a—e, 29, 30, 31a, b, d—g, 34, 35). *Zb.*: Muz. Opole; Zakład Archeologii Nadodrza IHKM PAN, Wrocław. *Uwaga*: pełne opracowanie rezultatów badań w przygotowaniu. *Lit.*: BIEFEL 1881a, s. 404—409; RASCHKE 1930, s. 163; 1931a, s. 22; 1931b; 1931c, s. 51; 1932d, s. 25; 1933a, s. 38; 1933b, s. 43—44; 1939, s. 2; 1940b, s. 43; 1941a, s. 18; 1941b, s. 8; 1944, s. 77; GEDL 1956, s. 106; GEDIGA 1959, s. 151, 152; BUKOWSKA-GEDIGOWA 1958, s. 8—11; 1959, s. 11—14; 1963, s. 32—46; 1964, s. 15—22; 1965, s. 47—52; 1966, s. 11—18; GEDIGOWA 1960; s. 2—7; 1961, s. 1—4; 1962, s. 1—5; 1963, s. 5—8; ABL, Jg. 5:1930, s. 63, 119; Jg. 8:1933, s. 59, 95; Jg. 10:1935, s. 155; Jg. 11:1936, s. 67, 165; Jg. 12:1937, s. 66; Jg. 14: 1939, s. 47; arch. Muz. Bytom.

116. PIETROWICE WIELKIE, stan. 8

Pol.: na wzniesieniu (210 m n.p.m.) między rzekami Cyną i Troją, przy piaskowni H. Siwonia. *Bad.*: ratownicze w 1930 r. *Rodz. stan.*: grób — szkielet skurczony ułożony na prawym boku w prostokątnej jamie grobowej, usytuowany głową na wschód (ryc. 36a). Za głową znajdowało się naczynie i wióry krzemienne. *Inw.*: dolna część naczynia (amfory?) o baniastym brzuścu, zaopatrzonym w górnej części w dwa naprzeciwległe rozmieszczone guzki-uszka (ryc. 36b); 7 smukłych wiórów krzemienych. *Lit.*: RASCHKE 1930, s. 163; 1934a, s. 15; 1940b, s. 43; arch. Muz. Bytom.

117. PIETROWICE WIELKIE, stan. 9

Pol.: na polach obok piaskowni należącej do B. Wieder, tuż przy drodze do Makowa, po jej lewej stronie, na wzniesieniu górującym nad pobliską doliną Cyny. *Bad.*: ratownicze w 1933 r. *Rodz. stan.*: osada — zbadano dwie jamy. *Inw.*: ceramika, m.in. fragment dużej szerokootworowej misy pucharowej. *Zb.*: Muz. Opole. *Lit.*: RASCHKE 1941a, s. 18, ryc. 3:5; arch. Muz. Bytom.

118. PIETROWICE WIELKIE, stan. 9

Pol.: jw. *Bad.*: ratownicze w latach 1933, 1935—1936, 1938—1939. *Rodz. stan.*: cmentarzysko ciepłopalne — zbadano 9 grobów popielnicowych (ryc. 37). *Inw.*: ceramika, m.in. pucharowa misa typu I3 (ryc. 3Aa), fragment pucharu typu I 1 (ryc. 3B), fragmenty naczyń workowatych z plastyczną listwą (ryc. 3Ac), kubek typu II 1, zdobiony na brzuścu na przemian skośnymi żłobkami (ryc. 3Fa), przęślik dwustożkowy (ryc. 3Ab). *Zb.*: Muz. Opole 33: 426, 35:590, 36:291, 38:326. *Lit.*: BUKOWSKA-GEDIGOWA 1975, tamże wcześniejsza literatura.

119. RACIBÓRZ-OCICE, stan. 1

Pol.: w pobliżu zabudowań Stacji Geofizycznej PAN. *Bad.*: wykopaliskowe i znaleziska przypadkowe od 1880 r., badania powojenne w latach 1960—1963. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: materiały ceramiczne i krzemienne, przęśliki, polepa (ryc. 2, 26e). *Zb.*: Muz. Opole; Instytut Archeologii UJ Kraków. *Lit.*: RICHTHOFEN 1928a, s. 305; RASCHKE 1931a, s. 21; JAŻ-

DZEWSKI 1936, s. 456; Nb.f.d.V., Jg. 4:1928, s. 23; ABl, Jg. 8:1933, s. 24, 95; Jg. 9:1934, s. 92; Jg. 10:1935, s. 156; Jg. 11:1936, s. 68, 165, 232; Jg. 12:1937, s. 68, oraz KOZŁOWSKI 1972, s. 77—193, gdzie dalsza literatura.

120. RACIBÓRZ-STUDZIENNA, stan. 2

Pol.: na wzniesieniu, na polach przy piaskowni Matuszka, Wyrobka i Sowika. *Bad.*: ratownicze w latach 1934, 1936, 1939 oraz 1972. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: materiały ceramiczne i krzemienne, m.in. fragmenty naczyń workowatych z plastyczną listwą, fragmenty zdobione poniżej krawędzi rzędem pionowych słupków (ryc. 26k—m), fragment zdobiony półksiężycowatą plastyczną listwą (ryc. 26n), kubek typu V (ryc. 26i); kości zwierzęce, węgle drzewne, polepa. *Zb.*: Muz. Opole 34:66, 36:245, 36:287, 39:305, oraz KZA Opole. *Lit.*: *Informator* 1973, s. 43—44; ABl, Jg. 12:1937, s. 68, Jg. 14:1939, s. 84; arch. Muz. Bytom.

121. RACIBÓRZ-STUDZIENNA, stan. 2

Pol.: na wzniesieniu, na polach przy piaskowni Matuszka, Wyrobka i Sowika. *Bad.*: ratownicze w 1938 r. *Rodz. stan.*: grób z resztkami czaszki i zębów. *Inw.*: mały puchar tulipanowaty, flaszka z kryzą, naczynie z dwoma uchami (ryc. 26f—h) oraz trzy grociki krzemienne z trzonkiem. *Zb.*: Muzeum Racibórz. *Lit.*: FOCK 1941, s. 37—39; BECKER 1947, s. 263; ABl, Jg. 14:1939, s. 84; archiwum Muz. Bytom.

122. RACIBÓRZ-STUDZIENNA, stan. 11

Pol.: pole na wschód od kościoła. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1932 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: kilka fragm. naczyń. *Zb.*: Muz. Opole 32:536. *Lit.*: arch. Muz. Bytom.

123. SAMBOROWICE, stan. 9

Pol.: na wsch. od kaplicy, pole Brebecka. *Bad.*: wykopaliskowe w latach 1930, 1938, 1943 oraz znaleziska przypadkowe. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: ceramika, m.in. fragment naczynia zdobionego poniżej krawędzi pionowymi słupkami i linią zygzakowatą; materiał krzemienno, polepa, węgielki drzewne. *Lit.*: ABl, Jg. 3:1928, s. 67; arch. Muz. Bytom.

124. SUDÓŁ, stan. 1

Pol.: pole przy piaskowni Heidera. *Bad.*: wykopaliskowe w latach 1928, 1930 i znaleziska przypadkowe. *Rodz. stan.*: osada. *Inw.*: ceramika, m. in. fragmenty naczyń workowatych z plastyczną listwą, duża część szerokootworowej misy pucharowej typu I 3 (ryc. 21h), nieliczne narzędzia krzemienne, polepa. *Zb.*: Muz. Opole 30:26, 30:646, 31:121, 31:123. *Lit.*: ABl, Jg. 3:1928, s. 31, 100.

125. TWORKÓW, stan. 4

Pol.: wzniesienie (202,8 m n.p.m.), pole na pñ. od drogi do Bieńkowic. *Bad.*: znalezisko przypadkowe w 1930 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: niewielka ilość ceramiki, m. in. fragment naczynia workowatego z plastyczną listwą. *Zb.*: Muz. Opole 30:164.

126. TWORKÓW, stan. 10

Pol.: ok. 750 m na wsch. od pñ. części wsi, na wysokim brzegu Odry, pole A. Kaszy. *Bad.*: powierzchniowe w 1963 r. *Rodz. stan.*: nieokreślone. *Inw.*: niewielka ilość ceramiki, wiór krzemienno. *Zb.*: KZA Opole.

BIBLIOGRAFIA

Skróty

ABl	— „Altschlesische Blätter”, [Wrocław]
AP	— „Archeologia Polski”, Wrocław—Warszawa
AR	— „Archeologické rozhledy”, Praha
AS	— „Altschlesien”, [Wrocław]
Biul. Śl. I. N.	— Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego, Katowice
ČSM	— „Časopis Slezského Musea”, Opava
L'Europe	— <i>L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen</i> , Praha 1961
FAP	— „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań
Jahresschrift Halle	— „Jahresschrift für mitteleuropäische Vorgeschichte”, Halle/Saale
Kwart. HKM	— „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
Musaica	— Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, Bratislava
Nb.f.d.V.	— „Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit”, Leipzig.
PA	— „Przegląd Archeologiczny”, Poznań, Wrocław
PArch	— „Památky archeologické”, Praha
PMAiEL	— Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
SA	— „Sprawozdania Archeologiczne”, Wrocław—Warszawa—Kraków

SAnt	— „Silesia Antiqua”, Wrocław
Schl. Vorz.	— „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, [Wrocław]
Slov. Arch.	— „Slovenská archeológia”, Bratislava
ŚSA	— Śląskie Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław (powielane)
Terenowe badania	— <i>Terenowe badania archeologiczne na Opolszczyźnie</i> , Opole (powielane)
WA	— „Wiadomości Archeologiczne” Warszawa
ZOW	— „Z otchłani wieków”, Poznań, Wrocław—Warszawa

Literatura

ÅBERG N.	1918 <i>Das nordische Kulturgebiet in Mitteleuropa während der jüngeren Steinzeit</i> , Uppsala—Leipzig.
ARNDT A.	1925 <i>Oberschlesische Vor- und Frühgeschichte in volkstümlicher Darstellung</i> , Dortmund.
ARNOLD S.	1951 <i>Geografia historyczna Polski</i> , Warszawa.
AXAMIT J.	1932 <i>Bádenská keramika w Čechách</i> , PArch., t. 38, s. 2—8.

- BAGNIEWSKI Z.
1968a *Sprawozdanie z badań w Wojnowicach, pow. Głubczyce*, [w:] *Terenowe badania*, s. 3–5.
1968b *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych i powierzchniowych we wsiach Biernatów Mały, Lisiećce i Zawiszyce, w pow. głubczyckim*, [w:] *Terenowe badania*, s. 50–57.
1969 *Sprawozdanie z badań ratowniczych na osadzie neolitycznej w Wojnowicach, pow. Głubczyce*, [w:] *Terenowe badania*, s. 2–3.
1970 *Badania ratownicze na osadzie neolitycznej w Tomicach, pow. Głubczyce*, [w:] *Terenowe badania*, s. 2–5.
- BAGNIEWSKI Z., DOMAŃSKI G.
1969 *Sprawozdanie z badań powierzchniowych w powiecie Głubczyce*, [w:] *Terenowe badania*, s. 64–69.
- BALCER B.
1967 *Stanowisko Pieczyśka (Zbrza Wielka) w Zawichoście-Podgórzu, pow. Sandomierz, w świetle pierwszych wykopalisk*, WA, t. 32, s. 290–375.
- BANNER J.
1956 *Die Pécelér Kultur*, Budapest.
- BECKER C. J.
1947 *Mosefundne Lerkar fra yngre Stenalder*, „Aarboger for nordisk oldkyndighed og Historie”.
- BEHRENS H.
1968 *Gräber der Gaterslebener Gruppe vom Rössener Gräberfeld*, Jahresschrift Halle, Bd. 52, s. 67–80.
- BEHRENS H., DRIEHAUS J.
1961 *Stand und Aufgaben der Erforschung des Jungneolithikums in Mitteleuropa*, [w:] *L'Europe*, s. 233–275.
- BERLEKAMP H.
1963 *Die „vielkantigen Streitäxte“ der Jenaer Universitäts-Sammlung*, „Alt-Thüringen”, Bd. 6, s. 190–196.
- BIEFEL R.
1881a *Die prähistorischen Funde in Schlesien vom Jahre 1878*, SchI. Vorz., Bd. 3, s. 404–409.
1881b *Bericht über die im Laufe des letzten Jahres auf dem Gebiete des schlesisch-heidnischen Alterthums gemachten Funde*, SchI. Vorz., Bd. 3, s. 180–188.
- BOGNAR-KUTZIAN I.
1959 *Über südliche Beziehungen der ungarischen Hochkupferzeit*, „Acta Archaeologica Acad. Scientiarum Hungaricae”, t. 9, s. 155–190.
1963 *The Cooper Age Cemetery of Tiszapolgar-Basatanya*, Budapest.
- BRYŁOWSKA F., ROMANOW J.
1973 *Badania ratownicze w Baborowie, pow. Głubczyce*, SAnt, t. 15, s. 47–83.
- BUCHVALDEK M.
1964 *K. eneolitickým sekeromlatům v Čechách*, „Musaica”, R. 15, s. 3–14.
- BUKOWSKA-GEDIGOWA J.
1958 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w 1958 r. w Pietrowicach W.*, pow. Racibórz, ŚSA, t. 1, s. 8–11.
1959 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w 1959 r.*, ŚSA, t. 2, s. 11–14.
- 1963 *Badania neolitycznej osady w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w latach 1960–1961*, SA, t. 15, s. 32–46.
1964 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych osady neolitycznej w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w 1962 roku*, SA, t. 16, s. 15–22.
1965 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w rejonie Pietrowic Wielkich, pow. Racibórz, w 1963 roku*, SA, t. 17, s. 47–52.
1966 *Sprawozdanie z badań w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz, w 1964 roku*, SA, t. 18, s. 11–18.
1970a *Osada ludności kultury pucharów lejkowatych w Polskiej Cerekwi-Milowicach, pow. Koźle*, „Opolski Rocznik Muzealny”, t. 4, s. 107–135.
1970b *Uwagi o osadnictwie ludności kultury pucharów lejkowatych w południowo-zachodniej części Górnego Śląska*, A P, t. 15, s. 7–34.
1975 *Eneolityczne cmentarzysko ciałopalne w Pietrowicach Wielkich, pow. Racibórz*, „Opolski Rocznik Muzealny”, t. 6 (w druku).
- BUKOWSKI Z., WIELOWIEJSKI J.
1970 *Narzędzia przetwórstwa zbożowego na ziemiach polskich*, Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego, t. 12, Warszawa, s. 9–100.
- BURCHARD B.
1966 *Sprawozdanie z poszukiwań osady kultury czas lejkowatych w Lelowicach, pow. Proszowice, w latach 1963–1964*, SA, t. 18, s. 46–50.
1970 *Nowe dane do chronologii kultury pucharów lejkowatych w Polsce południowej*, SA, t. 22, s. 457–459.
1973 *Ze studiów nad chronologią kultury pucharów lejkowatych w zachodniej części Małopolski*, [w:] *Z badań nad neolitem i wczesną epoką brązu w Małopolsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 107–118.
- BURCHARD B., EKER A.
1964 *Osada kultury czas lejkowatych w Książnicach Wielkich, pow. Kazimierza Wielka*, [w:] *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 191–327.
- CABALSKA M.
1960 *Kultura pucharów lejkowatych*, Prace Archeologiczne, t. 1, z. 1, s. 143–234, Kraków.
- CHMIELEWSKI W.
1952 *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*, Łódź, s. 7–109.
- CLARK J. G. D.
1957 *Europa przedhistoryczna*, Warszawa.
- CZERSKA B.
1962 *Okres lateński na Śląsku*. Praca doktorska w maszynopisie, w Katedrze Archeologii UBB, Wrocław.
- CZERWIŃSKI J.
1968 *Rola środowiska peryglacjalnego w morfogenezie południowej Opolszczyzny*, [w:] *Studia geograficzno-fizyczne z obszaru Opolszczyzny*, t. 1, s. 41–52, Opole.
- DOBRZAŃSKI B.
1966 *Gleby i ich wartość użytkowa*, Warszawa.

- DRESCHER R.
1867 *Über gegenwärtigen Stand der Ermittlungen auf dem Gebiet des schlesischen Heidentums*, Schl. Vorz., Bd. 1, s. 24–42, 72–81, 85–98.
- DRESCHER E.
1932 *Das Gebiet Ellguth, Krs. Grottkau, Teil II, Die urgeschichtliche Besiedlung*, [Nysa].
- DRIEHAUS J.
1958 *Zur Datierung der Knaufhammeräxte*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Jg. 5, s. 1–7.
1959 *Die Gliederung des böhmischen und mährischen Jungneolithikums als forschungsgeschichtliches Problem*, „Germania”, Jg. 37, s. 53–65.
1960 *Die Altheimer Gruppe und das Jungneolithikum in Mitteleuropa*, Mainz.
1961 *Mitteleuropäisches Äneolithikum und balkanische Kupferzeit*, [w:] *L'Europe*, s. 353–359.
- DRIEHAUS J., PLESLOVÁ E.
1961 *Aspekte zur Beurteilung des Äneolithikums in Böhmen und Mähren*, [w:] *L'Europe*, s. 361–387.
- DWUCET u. KURTZ
1930 *Ur- und Frühgeschichte des Kreises Rosenberg mit Siedlungskarte und Fundaufnahmen*, [Olesno].
- DYLIKOWA A.
1973 *Geografia Polski. Krainy geograficzne*, Warszawa.
- FIRBAS F.
1949 *Spät- und nacheiszeitliche Waldgeschichte Mitteleuropas nördlich der Alpen*, Bd. 1, Jena.
- FISCHER U.
1951 *Zu den mitteldeutschen Trommeln*, „Archaeologia Geographica”, Jg. 2, s. 98–105.
1953 *Über Nachbestattungen im Neolithikum von Sachsen-Thüringen*, Festschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz, Bd. 3:1952, s. 161–181.
1956 *Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet*, Vorgeschichtliche Forschungen, H. 15, s. 48–67.
- FOCK G.
1941 *Tulpenbecher und Kragenflasche aus einem jungsteinzeitlichen Grab von Ratibor-Süd*, Nb.f.d.V., Jg. 17, s. 37–39.
- GABAŁÓWNA L.
1960 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w osadach kultury pucharów lejkowatych w Radziejowie Kujawskim i Opatowicach*, pow. Radziejów Kujawski, w roku 1958, SA, t. 11, s. 21–35.
1964 *Uwagi o kulturze pucharów lejkowatych w fazie wióreckiej na Kujawach*, PMAiEŁ, t. 11, s. 29–43.
1970a *Wyniki analizy C 14 węgla drzewnych z cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 1 w Sarnowie — z grobowca 8 i niektóre problemy z nimi związane. Informacja wstępna*, PMAiEŁ, t. 17, s. 77–91.
1970b *Cmentarzysko płaskie kultury pucharów lejkowatych ze stan. 2A w Czamaninku*, pow. Radziejów Kujawski, PMAiEŁ, t. 17, s. 93–106.
1971 *Z nowszej problematyki neolitu kujawskiego*, PMAiEŁ, t. 18, s. 247–252.
- GAJEWSKI L.
1953 *Kultura czas lejkowatych między Wisłą a Bugiem*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, t. 4, s. 1–189.
- GARDAWSKI A., WIELOWIEJSKI J.
1964 *Początki rolnictwa na ziemiach polskich do V w. n. e.*, [w:] *Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce*, t. 1, praca zbiorowa pod red. W. Hensla, Warszawa, s. 31–176.
- GEDIGA B.
1959 *Badania terenowe na Śląsku*, „Archeologia Śląska”, t. 3, s. 151, 152.
1962 *Sprawozdanie z badań ratowniczych na terenie cegielni nr 2 w Baborowie*, pow. Głubczyce, [w:] *Sprawozdania z terenowych badań archeologicznych prowadzonych na terenie woj. opolskiego w 1962 roku*, Opole, s. 10–11.
1963 *Ratownicze badania wykopaliskowe na osadzie neolitycznej w Pietrowicach Wielkich*, pow. Racibórz, [w:] *Terenowe badania*, s. 4–5.
- GEDIGOWA J.
1960 *Z prac wykopaliskowych na stanowisku 8 w Pietrowicach Wielkich*, pow. Racibórz w roku 1960, ŚISA, t. 3, s. 2–7.
1961 *Sprawozdanie z badań osady neolitycznej w Pietrowicach Wielkich*, pow. Racibórz w r. 1961, ŚISA, t. 4, s. 1–4.
1962 *Sprawozdanie z badań na osadzie neolitycznej w Pietrowicach Wielkich*, pow. Racibórz w r. 1962, „ŚISA”, t. 5, s. 1–5.
1963 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w rejonie Pietrowic*, pow. Racibórz w roku 1963, ŚISA, t. 6, s. 5–8.
- GEDL M.
1956 *Badania archeologiczne na terenie południowej Opolszczyzny w 1956 r.*, „Kwart. Opolski”, t. 2, s. 105–110.
1959 *Badania Zakładu Archeologii Polski UJ na terenie wojew. opolskiego w 1957 roku*, „Kwart. Opolski”, t. 5, s. 144–147.
1962 *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
1963 *Kietrz*, pow. Głubczyce, SAnt, t. 5, s. 271–276.
1964 *Wczesny i starszy okres epoki brązu na Górnym Śląsku*, PA, t. 16, s. 24–55.
- GINTER B.
1966 *Paleolit schyłkowy i mezolit na Górnym Śląsku*, praca doktorska, maszynopis w UJ w Krakowie.
- GODŁOWSKA M.
1962 *Kultura ceramiki sznurowej na Śląsku*, praca magisterska, maszynopis w UJ w Krakowie.
- GODŁOWSKI K.
1960 *Źródła archeologiczne do dziejów rolnictwa w Polsce i stan ich opracowania*. Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego, t. 3, Warszawa, s. 7–36.
1969 *Kultura przeworska na Górnym Śląsku*, Katowice—Kraków.

- GOSŁAWSKA H., NOWORYTA E.
1971 *Strachów, pow. Wrocław*, SAnt, t. 13, s. 337–339.
- GRIMM P.
1938 *Die Salzmünder Kultur in Mitteldeutschland*, Jahresschrift Halle, Bd. 29.
- GURBA J.
1959 *Cmentarzysko kultury czas lejkowatych w miejscowości Kolonia Strzelce, pow. Puławy*, SA, t. 5, s. 259–266.
- HALICKI M.
1970 *Cmentarzyska kultury amfor kulistych i kultury pucharów lejkowatych w Klementowicach, pow. Puławy, na stan. IV*, WA, t. 35, s. 303–325.
- HENSEL W.
1957 *Próba periodyzacji rozwoju rolnictwa na ziemiach polskich w starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, A P, t. 1, s. 11–18.
1973 *Polska starożytna*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- HERFERT P.
1962 *Die Steinäxte der Trichterbecherkultur im Elb-Saale-Gebiet*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der M. Luther-Universität Halle-Wittenberg”, Gesellschafts-Sprachwissenschaftliche Reihe, Bd. 11, s. 1097–1140.
- HOERNES M.
1903 *Neolithische Wohnstätten bei Troppau*, „Mitteilungen der prähistorischen Kommission der kais.-königl. Akademie der Wissenschaften, Wien, Bd. 1, s. 401–408.
- HOFFMANN G.
1929 *Die jüngere Steinzeit im Kreise Gr. Strehlitz*, „Ober-schlesischer Heimatkalender”, s. 43–48.
- HOFFMANN W.
1941 *Die vorgeschichtlichen Funde von Breslau-Oswitz und Ransern*, Kr. Breslau, AS, Bd. 10, s. 7–10.
- HOŁUBOWICZ W.
1950 *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, Toruń.
- HOUŠTOVÁ A.
1958 *Long Barrows of the TRB Culture in Moravia*, [w:] *Epitymbion Roman Haken*, Praha, s. 22–24.
1959 *Poznámky ke kultuře nálevkovitých pohárů na Moravě*, Slov. Arch., t. 7, s. 38–43.
1960 *Kultura nálevkovitých pohárů na Moravě*, „Fontes Archaeologici Pragenses”, t. 3.
- Informator*
1968 *Informator archeologiczny. Badania 1967 r.*, Warszawa.
1969 *Informator archeologiczny. Badania 1968 r.*, Warszawa.
1970 *Informator archeologiczny. Badania 1969 r.*, Warszawa.
1971 *Informator archeologiczny. Badania 1970 r.*, Warszawa.
1972 *Informator archeologiczny. Badania 1971 r.*, Warszawa.
- JAMKA R.
1961a *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku*, „Zaranie Śląskie”, t. 24, s. 561–564.
1961b *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku*, Biul. Śl. I. N. nr 21, s. 5–58.
1964 *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1963 r.*, Biul. Śl. I. N. nr 46, s. 5–15.
1969 *Rozwój górnośląskiej archeologii w okresie powojennym*, Zeszyty Naukowe Śl. I. N. nr 14, Katowice.
- JAHN A.
1968 *Wysoczyzna Głubczycka*, [w:] *Studia geogr.-fiz. z obszaru Opolszczyzny*, t. 1, Opole, s. 5–14.
- JANSKÁ E.
1956 *A la datation du groupe de Salzmünde dans l'énéolithique de Bohême*, [w:] *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, Prague, s. 72–74.
1957 *Sídlíště v Hostivících u Prahy a otázka salzmündské skupiny*, AR, t. 9, s. 152–159.
- JAŹDŻEWSKI K.
1936 *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*, Poznań.
1961a *Kultura pucharów lejkowatych. Rozważania na temat jej genezy i systematyki*, PMAiEŁ, t. 6, s. 73–90.
1961b *Über einige Probleme des Mittel- und Jungneolithikums in Polen*, [w:] *L'Europe*, s. 431–440.
1965 *Młodsza epoka kamienna*, [w:] J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski, *Pradzieje Polski*, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 55–118.
1970a *Związki grobowców kujawskich w Polsce z grobami megalitycznymi w Niemczech północnych, w Danii i krajach zachodnioeuropejskich*, PMAiEŁ, t. 17, s. 15–36.
1970b *Wzajemny stosunek do siebie elementów północnych, południowych i zachodnich w obrębie kultury pucharów lejkowatych*, PMAiEŁ, t. 17, s. 49–76.
- JEŠMAN M.
1965 *Rola mapy wysokości względnych w charakterystyce rzeźby powierzchni na przykładzie Śląska Opolskiego*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 36, s. 177–185.
- JIRA J. A.
1910 *O keramice nordické a durynské*, „Pravěk”, t. 6, s. 162–206.
- JISL L.
1955 *Záchranný výzkum eneolitických jam z Holasovic a Opavy roku 1953*, ČSM, t. 4, s. 36–43.
- KAHLKE D.
1954 *Die Bestattungssitten des Donauländischen Kulturkreises der jüngeren Steinzeit*, Teil I: *Linienbandkeramik*, Berlin.
- KALICZ N.
1963 *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*, Budapest.
- KARGER W.
1922 *Die Vorgeschichtsforschung in Schlesien und die Ausstellung vor- und frühgeschichtlicher Altertümer im schlesischen Landesmuseum*, [w:] *Anzeiger des schlesischen Landesmuseums in Troppau*, Bd. 1, s. 8–11.

- KEMPISTY E.
1966 *Materiały do osadnictwa kultury pucharów lejkowatych na terenie Gór Pieprzowych w pow. Sandomierz*, WA, t. 32, s. 137–148.
- KLICHOWSKA M.
1969 *Analiza botaniczna materiałów z osady neolitycznej z Pietrowic Wielkich, pow. Racibórz*, SA, t. 20, s. 413–416.
- KOLOVRAT F.
1956 *Nálevkovité poháry z Debře nad Jizerou*, AR, t. 8, s. 576–577.
- KOMAR T.
1968 *Charakterystyka sieci rzecznej województwa opolskiego*, [w:] *Studia geogr.-fiz. z obszaru Opolszczyzny*, t. 1, Opole, s. 158 n.
- KOSSINNA G.
1910 *Der Ursprung der Urfinnen und der Urindogermanen und ihre Ausbreitung nach Osten*, „Mannus”, Bd. 2, s. 58–108.
1921 *Entwicklung und Verbreitung der steinzeitlichen Trichterbecher, Kragenfläschchen und Kugelflaschen*, „Mannus”, Bd. 13, s. 134–165.
- KOSTROWICKI J.
1957 *Środowisko geograficzne Polski*, Warszawa.
- KOSTRZEWSKI J.
1970 *Pradzieje Śląska*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- KOŠTUŘIK P.
1973 *Die Lengyel-Kultur in Mähren. Die jüngere mährische bemalte Keramik*, Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie Věd v Brně, sv. 6, Praha.
- KOWALCZYK J.
1956 *Osada kultury pucharów lejkowatych w miejsc. Gródek Nadbużny, pow. Hrubieszów w świetle badań 1954 r.*, WA, t. 23, s. 23–48.
1957 *Osada i cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Klementowice, pow. Puławy*, „Materiały Starożytne”, t. 2, s. 175–202.
- KOWALIŃSKI S., BORKOWSKI J.
1959 *Regiony fizjograficzno-glebowe*, [w:] *Zarys rejonizacji przyrodniczo-rolniczej w województwie opolskim*, Opole, s. 31–43.
- KOWIAŃSKA-PIASZYKOWA M., KOBUSIEWICZ M.
1966 *Materiały z osady ludności kultury pucharów lejkowatych z Lasku, pow. Poznań*, FAP, t. 17, s. 21–35.
- KOZŁOWSKA A.
1959 *Rola roślin uprawnych w historycznym rozwoju kultury materialnej Polski*, [w:] *Szata roślinna Polski*, Warszawa, s. 550 n.
- KOZŁOWSKI J. K.
1961 *Z nowych badań nad neolitem na Górnym Śląsku*, „Zaranie Śląskie”, t. 24, s. 895–896.
1962 *Badania nad paleolitem i neolitem południowej części Górnego Śląska w roku 1960*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w latach 1959–1960*, Biul. Śl. I.N., nr 32, s. 13–21.
1964a *Paleolit na Górnym Śląsku*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- 1964b *Zagadnienie chronologii relatywnej neolitu i eneolitu na Górnym Śląsku*, SAnt, t. 6, s. 21–38.
1964c *Badania nad paleolitem i neolitem na Górnym Śląsku w latach 1961–1962*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w latach 1961–1962*, Biul. Śl. I.N., nr 40, s. 17–22.
1964d *Sprawozdanie z badań poszukiwawczych między Odrą i Cyną w latach 1963–1964*, [w:] *Wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych w roku 1964*, Kraków s. 32–35.
1965a *Kilka uzupełniających uwag w sprawie chronologii relatywnej neolitu i eneolitu Górnego Śląska*, SAnt, t. 7, s. 38–44.
1965b *Stan i potrzeby badań nad neolitem Górnego Śląska*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1964 roku*, Biul. Śl. I.N., nr 57, s. 74–91.
1965c *Ze studiów nad kulturą ceramiki promienistej*, AP, t. 10, s. 178–216.
1966 *Próba klasyfikacji materiałów zaliczanych do kultury lendzielskiej i nadcisańskiej w Polsce południowej*, AP, t. 11, s. 7–27.
1969 *Grupa ocicka kultury niemalowanej ceramiki typu morawskiego*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1966 roku*, Biul. Śl. I.N., nr 13, s. 128–143.
1970 *Einige Probleme aus der relativen Chronologie des Äneolithikums in Oberschlesien*, [w:] *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, t. 1, Prague, s. 543–545.
1971 *Niektóre aspekty genezy kultury ceramiki promienistej w Polsce*, „Światowit”, t. 32, s. 27–60.
1972 *Wielokulturowe stanowisko eneolityczne w Raciborzu-Ocicach w świetle badań z lat 1960–1962*, Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, Archeologia, z. 10, s. 77–193.
- KRAWIECOWA A., KUCZYŃSKA I.
1964 *Roslinność rezerwatu Łęczczak*, Acta Universitatis Wratislaviensis nr 24, Prace Botaniczne t. 4.
- KROITZSCH K.
1973 *Die Gaterslebener Gruppe und ihre Stellung im Neolithikum des Elb-Saale Raumes*, [w:] *Neolithische Studien*, Bd. 2, Berlin, s. 7–126.
- KRUK J.
1973 *Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- KUDŁA A.
1968 *Sprawozdanie z archeologicznych prac ratowniczych na stanowisku wielokulturowym w Baborowie, pow. Głubczyce*, [w:] *Terenowe badania*, s. 108–110.
- KULCZYCKA A.
1963 *Sprawozdanie z badań archeologicznych na terenie osady kultury czas lejkowatych w Zawarży, pow. Pińczów*, w 1961 roku, SA, t. 15, s. 51–56.
- KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA A.
1964 *Badania archeologiczne osady kultury czas lejkowatych w Zawarży, pow. Pińczów*, w 1962 roku, SA, t. 16, s. 39–43.
1965 *Sprawozdanie z badań osady kultury czas lejkowatych w Zawarży, pow. Pińczów*, w 1963 roku, SA, t. 17, s. 67–74.

- 1968 *Ze studiów nad kulturą ceramiki wstęgowej w Polsce*, AP, t. 13, s. 56–124.
- KURNATOWSKI S.
1963 *Uwagi o kształtowaniu się stref zasiedlenia dorzecza Obrzy w czasie od środkowego okresu epoki brązu do późnego średniowiecza*, A P, t. 8, s. 181–217.
- KURTZ H.
1932 *Die Urgeschichtliche Besiedlung des Erlenbachtals bei Gnadenfeld*, „Der Oberschlesier”, Jg. 14, s. 347–352.
- LANGENHEIM K.
1937 *Ein Tierköpfchen aus Nosswitz*, ABl, Jg. 12, s. 27–28.
- LENCEWICZ S., KONDRACKI J.
1962 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- LICHARDUS J., VLADÁR J.
1964 *Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei*, Slov. Arch., t. 12, s. 69–162.
1970 *Neskorolengyelské sídliskové a hrobové nálezy z Nitry*, Slov. Arch., t. 18, s. 373–419.
- LIPIŃSKA A.
1950 *Dwa naczynia kultury pucharów lejkowatych z Łęka w pow. średzkim*, PA, t. 9, s. 32–36.
- LÜNING J.
1968 *Die Michelsberger Kultur. Ihre Funde in zeitlicher und räumlicher Gliederung*, 48. Bericht d. Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt a. M.-Berlin, s. 1–350.
- ŁOWMIAŃSKI H.
1953 *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa.
- MACEWICZ K.
1966 *Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych na stanowisku neolitycznym w Długomiłowicach, pow. Koźle*, [w:] *Terenowe badania*, s. 21–22.
- MACHNIK J.
1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- MARUSCHKE A.
1929 *Die ur- und frühgeschichtliche Besiedlung des Kreises Neustadt O/S*, „Aus Oberschlesiens Urzeit”, H. 2, s. 7–52.
- MAŠEK N.
1954 *Neolitické bubny v Čechách a na Moravě*, AR, t. 6, s. 640–658.
- MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ A.
1964 *Eneolitické vyšinné sídliště Stare Zámky v Brně-Lišni*, PArch, t. 55, s. 91–155.
1967 *Eneolitické mohyly ohrozimského typu na Moravě*, PArch, t. 58, s. 341–380.
1970 *K otázkám ohrozimského typu na Moravě*, AR, t. 22, s. 90–93.
- MEDWECKA-KORNAŚ J.
1959 *Zespoły lesne i zaroślowe*, [w:] *Szata roślinna Polski*, t. 1, Warszawa, s. 380–440.
- MIEŚOWICZ L.
1959 *Sprawozdanie z działalności Działu Archeologicznego Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu w latach 1945–1957*, SAnt, t. 1, s. 247–253.
- MILDENBERGER G.
1953 *Studien zum mitteldeutschen Neolithikum*, Leipzig.
- MISZKIEWICZ B.
1973 *Analiza antropologiczna neolitycznej czaszki ludzkiej odkrytej w Baborowie, pow. Głubczyce*, SAnt, t. 15, s. 89–92.
- MOUCHA V.
1961 *Die Stratigraphie des Äneolithikums an Slanská hora*, [w:] *L'Europe*, s. 303–311.
1963 *Eneolitické pohřebiště ve Velkých Žernosekách*, „Časopis Národního Musea”, t. 132, s. 125 n.
1970 *Příspěvek k poznání eneolitických kamenných sekeromlatů v Čechách*, AR, t. 22, s. 678–688.
- NEKVASIL J.
1957 *Eneolitické jamy v Moravičanach*, AR, t. 9, s. 449–452.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ V.
1964 *Sídliště boležáckého typu v Nitrianskom Hrádku*, Slov. Arch., t. 12, s. 163–268.
- NEUSTUPNÝ E. F.
1956 *Die chronologischen Beziehungen des Äneolithikums*, [w:] *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, Prague, s. 66–69.
1959 *Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik*, Slov. Arch., t. 7, s. 260–284.
1961a *Contributions to the Eneolithic Period in Poland*, [w:] *L'Europe*, s. 441–457.
1961b *Die westlichen Kulturen im böhmischen Äneolithikum*, [w:] *L'Europe*, s. 313–320.
1961c *Nález kultury nálevkovitých pohárů z Postolopr, okr. Žatec*, PArch, t. 52, s. 100–104.
- NEUSTUPNÝ J.
1956 *A la chronologie de l'énéolithique*, [w:] *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, Prague, s. 47–57.
1961 *En marge de certains problèmes de l'Énéolithique en Tchécoslovaquie*, [w:] *L'Europe*, s. 289–302.
- NOSEK S.
1949 *Ślady kultów religijnych wschodniej części basenu śródziemnomorskiego w neolicie Polski*, ZOW, R. 18, s. 178–186.
- NOWOTHNIG W.
1938 *Das erste Brandgrab der Jordansmühler Gruppe in Schlesien*, ABl, Jg. 13, s. 7–8.
- OSTROWSKA E.
1949 *Neolityczne figurki gliniane na Śląsku*, ZOW, R. 18, s. 152–154.
- PALLIARDI J.
1914 *Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren*, „Wiener Prähistorische Zeitschrift”, Bd. 1, s. 256 n.
- PAVELČÍK J.
1957 *Sídliště lidu s nálevkovitými poháry a s keramikou věteřovského typu u Brumovic*, ČSM, t. 6, s. 105–116.

- 1958 *Několik poznámek k poznání kanelované keramiky na Moravě a ve Slezsku*, ČSM, t. 7, s. 89–109.
- 1963 *Eneolitické a starobronzové sídliště u Brumovic*, ČSM, t. 12, s. 1–16.
- 1968 *Kultura kanelované keramiky na Moravě*, [w:] *Z badań nad kulturą ceramiki promienistej*, Kraków, s. 79–83.
- 1969 *Zpráva K. Dobeše o výzkumu mohyl v Ohrozimi*, AR, t. 21, s. 380–386.
- PAVÚK J., ŠIŠKA S.
1971 *Neolitické a eneolitické osídlení Slovenska*, Slov. Arch., t. 19, s. 319–364.
- PAZDA S.
1965 *Osada kultury pucharów lejkowatych i kultury lużyckiej w Przystroniu, pow. Dzierżoniów*, SAnt, t. 7, s. 45–76.
- PAZDA S., BAGNIEWSKI Z.
1968 *Wyniki badań powierzchniowych w powiecie głubczyckim*, [w:] *Terenowe badania*, s. 57–87.
- PERSOWSKI F.
1964 *Uwagi o metodzie i zakresie badań osadniczych*, Kwart. HKM, t. 12, s. 221–233.
- PETERSEN E.
1935 *Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter*, Langensalza.
- PIECZYŃSKI Z.
1972 *Naczynia kultury pucharów lejkowatych ze Splawia, pow. Kościan*, FAP, t. 21, s. 50–52.
- PLESL E., PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ E.
1970 *Výsledky výzkumu v r. 1929 na hradech u Mnichova Hradiště*, AR, t. 22, s. 689–720.
- PLESLOVÁ E.
1961 *Zur Entwicklung des Äneolithikums in Böhmen*, [w:] *L'Europe*, s. 321–326.
1964 *Torzo zoomorfni nádobky ze sídliště kultury nálevkovitých pohárů v Makotřasích*, PArch, t. 55, s. 294–305.
- PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ E.
1961 *Eneolitické láhve z limcem v Čechách a na Moravě*, PArch, t. 52, s. 105–116.
1971 *Die äneolithische Grundlage der frühbronzezeitlichen Kulturen in Mitteleuropa*, PMAiEL, t. 18, s. 7–34.
1972a *Eneolitické osídlení v Lysolajích u Prahy* (s příspěvkem B. Soudského: výzkum v r. 1953, s. 58–70), PArch, t. 63, s. 3–141.
1972b *Zur Frage der Entstehung und Bedeutung der jung-äneolithischen Befestigungen in Mitteleuropa*, „Musaica“, t. 23, s. 23–43.
- PLESLOVÁ E., KNOR A.
1964 *Výzkum sídliště kultury nálevkovitých pohárů v Makotřasích*, AR, t. 16, s. 473–481.
- PODBORSKÝ V.
1970 *Současný stav výzkumu kultury s moravskou malovanou keramikou*, Slov. Arch., t. 18, s. 233–287.
- PODKOWIŃSKA Z.
1950 *Osada neolityczna na górze Gawroniec w Ćmielowie, pow. Opatów*, WA, t. 17, s. 95–146.
1957 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych prowadzo-*
nych w 1955 r. w Ćmielowie, na stanowisku Gawroniec-Palyga, SA, t. 3, s. 24–47.
- 1961 *Spichrze ziemne w osadzie kultury pucharów lejkowatych na Gawrońcu-Palydze w Ćmielowie, pow. Opatów*, AP, t. 6, s. 21–63.
- POKLEWSKI T.
1958 *Osada kultury pucharów lejkowatych w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów (stanowisko I C)*, AP, t. 2, s. 287–328.
- PREIDEL H.
1934 *Die urgeschichtlichen Funde und Denkmäler des politischen Bezirkes Brüx, Liberec*.
1936 *Nosswitzer Gräber aus Zurau in Nordwestböhmen*, „Mannus“, Bd. 28, s. 511–516.
- PREUSS J.
1961 *Bemerkungen zur Gaterslebener Gruppe in Mitteldeutschland*, Jahresschrift Halle, Bd. 45, s. 70–86.
1962 *Das ältere Äneolithikum in Böhmen und Mähren*, „Musaica“, t. 2, s. 9–22.
1966 *Die Baalberger Gruppe in Mitteldeutschland*, Veröffentlichungen des Landesmuseums f. Vorgeschichte in Halle, H. 21, Berlin.
- RABSAHL M.
1944 *Trichterbecher und Krügenflaschen*, ABl, Jg. 19, s. 18–19.
- RASCHKE G.
1930 *Bericht über die Tätigkeit des Vertrauensmannes für die kulturgeschichtlichen Bodenaltertümer der Provinz Oberschlesien*, Nb.f.d.V., Jg. 6, s. 159–167.
1931a *Ergebnisse der ober-schlesischen Urgeschichtsforschung*, „Aus Oberschlesiens Urzeit“, H. 8, s. 3–68.
1931b *Die Urgeschichte des Dorfes Gross Peterwitz, Kr. Ratibor*, „Ratiborer Heimatbote“.
1931c *Die ober-schlesische Provinzialdenkmalpflege für kulturgeschichtliche Bodenaltertümer*, „Die Provinz Oberschlesien“, Jg. 6, s. 51–52.
1932a *Die vor- und frühgeschichtliche Besiedlung der Kreise Ratibor und Leobschütz*, „Jahresberichte der Geologischen Vereinigung Oberschlesiens“, Teil II, s. 56–59.
1932b *Der berühmte Siedlungsplatz an der Wallfahrtskirche und der Landeswarte von Ratibor-Ottitz*, „Jahresberichte der Geologischen Vereinigung Oberschlesiens“, Teil 2, s. 60 n.
1932c *Die urgeschichtliche Besiedlung des Kreises Ratibor O/S*, „Aus Oberschlesiens Urzeit“, H. 15, s. 3–8.
1932d *Die ober-schlesische Provinzialdenkmalpflege für kulturgeschichtliche Bodenaltertümer in der Zeit vom 1. 11. 1930 – 1. 12. 1931*, „Die Provinz Oberschlesien“, Jg. 7, s. 25–27.
1932e *Urgeschichtliche Skelettgrabfunde im Kreise Falkenberg*, „Heimatkalender des Kreises Falkenberg“, s. 52–55.
1933a *Die ober-schlesische Provinzialdenkmalpflege für kulturgeschichtliche Bodenaltertümer in der Zeit vom 1. 1. – 31. 12. 1932*, „Die Provinz Oberschlesien“, Jg. 8, H. 2, s. 38–40.
1933b *Arbeitsdienst gräbt ein nordisches Steinzeitdorf aus*, ABl, Jg. 8, s. 43–44.
1934a *Bericht über die Tätigkeit des staatlichen Vertrauensmannes für die kulturgeschichtlichen Bodenaltertümer in der Provinz Oberschlesien, Berichtszeit*

- vom 1 IX 1930 bis 31 XII 1933, Nb.f.d.V., Jg. 10, s. 10–19.
- 1934b *Die Lage der vorgeschichtlichen Siedlungen in Schlesien*, „Veröffentlichungen der Schlesischen Gesellschaft für Erdkunde E. V. und des Geografischen Instituts der Universität Breslau“, [Wrocław], s. 249–258.
- 1934c *Brandgräber der nordischen Steinzeit*, ABl, Jg.9, s. 47.
- 1937a *Zur Vorgeschichte der Stadt Leobschütz*, „Der Oberschlesier“, Jg. 19, H. 7, s. 369–373.
- 1937b *Vorgeschichte der Gemarkung Kostenthal*, „Der Oberschlesier“, Jg. 19, H. 10, s. 549–551.
- 1939 *Zur Vorgeschichte des Ratiborer Landes*, [Gliwice], s. 2 n.
- 1940a *Vorgeschichte des Kreises Kreuzburg O/S*, [Kluczbork].
- 1940b *Zur Vorgeschichte des Ratiborer Landes*, „Ratiborer Heimatkalender“, s. 41–49.
- 1940c *Aus dem Gleiwitzer Heimatkalender*, [Gliwice], s. 66–69.
- 1941a *Neue Ergebnisse über die Vorgeschichte Oberschlesiens*, Nb.f.d.V., Jg. 17, s. 17–29.
- 1941b *Tätigkeit des staatlichen Vertrauensmannes für die kulturgeschichtlichen Bodenaltertümer im Bereiche der Provinz Oberschlesien. Berichtszeit vom 1 I 1934 bis Dez. 1936.*, Nb.f.d.V., Jg. 17, s. 6–9.
- 1941c *Tätigkeit des staatlichen Vertrauensmannes für die kulturgeschichtlichen Bodenaltertümer im Bereiche des Regierungsbezirkes Oppeln, Provinz Schlesien. Berichtszeiten von 1. I 1937 bis zum 21 Dezember 1939*, Nb.f.d.V., Jg. 17, s. 9–11.
- 1944 *Vorgeschichtliche Entdeckungen in Oberschlesien. Berichtszeit 1941–1942*, „Oberschlesischer Heimatkalender für das Jahr 1944“, s. 77–80.
- RICHTER J.
1907 *Der Fund von Landau*, Schl. Vorz., Bd. 4, s. 44–45.
1911 *Ausgrabungen in Ottitz bei Ratibor*, Schl. Vorz., Bd. 6, s. 33–38.
- RICHTHOFEN B.
1926a *Neue Ergebnisse der Vorgeschichtsforschung in Oberschlesien*, AS, Bd. 1, s. 185–198.
1926b *Aus der Vorzeit von Gnadenfeld*, Oberschlesische Heimatbeilage zur Coseler Zeitung, nr 12.
1926c *Funde aus dem 3. Jahrtausend v. Chr. in Gnadenfeld*, „Die Provinz Oberschlesien“, Jg. 1, H. 11.
1926d *Neuordnung der Denkmalpflege für Vor- und Frühgeschichte und neue Funde in Oberschlesien im Jahre 1925*, Nb.f.d.V., Jg. 2, s. 20–23, 67–68.
1927a *Neue Altertumsfunde in Leisnitz, Kr. Leobschütz*. „Aus unser Heimat“. Beilage zur Oberschlesischen Rundschau, nr 10, 28. 10. 1927.
1928a *Die ober-schlesische Provinzialdenkmalpflege für Bodenaltertümer*, „Die Provinz Oberschlesien“, Jg. 3, s. 304–305.
1928b *Zum Stand der Denkmalpflege in Oberschlesien*, Nb.f.d.V., Jg. 4, s. 21–22.
1928c *Neue Forschungsergebnisse über steinzeitliche Besiedlung des Kreises Ratibor*, „Unsere Heimat“, 5. 12. 1928.
1929a *Zum Stand der Ur- und Frühgeschichtsforschung in Oberschlesien*, Nb.f.d.V., Jg. 10, s. 147–154.
1929b *Neue Funde aus der Urzeit des Kreises Cosel*, „Coseler Heimatbilder“, nr 4 z 18 VIII.
- ROESNER H.
1938 *Ein reiches Grab der Steinaxtleute*, ABl, Jg. 13, s. 163–165.
- ROMANOW J.
1966 *Sprawozdania z ratowniczych badań wykopaliskowych w Baborowie, pow. Głubczyce*, [w:] *Terenowe badania*, s. 21.
1967 *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na osadzie wielokulturowej w Baborowie, pow. Głubczyce*, [w:] *Terenowe badania*, s. 4–5.
1969 *Osada kultury pucharów lejkowatych oraz ślady osadnictwa kultur cyklu wstęgowych w Tomicach, pow. Dzierżoniów*, SAnt, t. 11, s. 57–100.
1973 *Osada ludności kultury pucharów lejkowatych*, [w:] *Tomice, pow. Dzierżoniów wielokulturowe stanowisko archeologiczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 15–100.
- ROMANOW J., WOŹNIAK D.
1966 *Badania wykopaliskowe w Rakowie, pow. Głubczyce*, [w:] *Terenowe badania*, s. 9–10.
- SARNOWSKA W.
1958 *Wyniki prac ratowniczych przeprowadzonych w 1950 r. w Nosocicach w pow. glogowskim*, PA, t. 10, s. 192–219.
- SCHUBERT C.
1930 *Pollenanalytische Untersuchungen im Wiegschützer Moor*, „Der Oberschlesier“, Jg. 12, s. 435–440.
- SCHUBERT C., KURTZ H.
1930 *Untersuchungen im Wiegschützer Moor*, „Der Oberschlesier“, Jg. 12, s. 430–434.
- SEGER H.
1906 *Die Steinzeit in Schlesien*, „Archiv für Anthropologie“, Neue Folge, Bd. 5, s. 2–27 (odbitka).
1910 *Vorgeschichtliche Funde aus dem Neisser Lande*, „Jahresbericht d. Neisser Kunst- und Alterthumsvereins“, Jg. 13, s. 1–9.
1916 *Die keramischen Stilarten der jüngeren Steinzeit Schlesiens*, Schl. Vorz., Bd. 7, s. 1–89.
1921 *Aus Oberschlesiens Vorgeschichte*, [w:] *Oberschlesien, ein Land deutscher Kultur*, [Gliwice], s. 42–49.
1924 *Auf Spuren alter Siedlungen*, AS, Bd. 1, s. 65–76.
1926 *Aus der Steinzeit*, AS, Bd. 1, s. 204–209.
- SOCHACKI Z.
1967 *Studia i materiały do poznania kultury ceramiki promienistej w Malopolsce*, „Światowit“, t. 28, s. 33–139.
1968 *Kultura ceramiki promienistej. Zarys problematyki*, [w:] *Z badań nad kulturą ceramiki promienistej*, Kraków, s. 13–37.
1970 *Z badań nad kulturą ceramiki promienistej w Europie*, AP, t. 15, s. 305–363.
- STANKIEWICZ-WĘGRZYKOWA A.
1959 *Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych na stan. 3 w Rakowie, pow. Głubczyce, w 1957 r.*, Biul. Śl. I.N., nr 10, s. 16–17.
- STARK L.
1936 *Zur Geschichte der Moore und Wälder Schlesien*

- in postglazialer Zeit*, „Botanische Jahrbücher”, Bd. 67.
- STEKLA M.
1956 *Pohřby lidu s volutovou a vypichanou keramikou*, AR, t. 8, s. 697–723.
- STOCKÝ A.
1926 *Pravěk zeme Česke*, t. 1: *Věk kamenny*, Praha.
- STÖCKEL R.
1881 *Die prähistorischen Funde in Oberschlesien im Jahre 1879*, Schl. Vorz., Bd. 3, s. 477–486.
1894 *Schlesische Fundchronik*, Schl. Vorz., Bd. 5, s. 92 n.
- STRZEMSKI M.
1955 *Dzieje gleby na tle historii świata roślinnego i gospodarki ludzkiej*, „Kosmos”, seria A, t. 4, s. 24 n.
1959 *Kilka uwag o znaczeniu badań archeologicznych dla gleboznawstwa i nauki*, AP, t. 2, s. 267–277.
1961 *Przemiany środowiska geograficznego Polski jako tła przyrodniczego rozwoju rolnictwa na ziemiach polskich (od połowy trzeciego tysiąclecia p.n.e. do naszych czasów)*, Kwart. HKM, t. 9, s. 331–357.
1964 *Uwagi ogólne o przemianach środowiska geograficznego Polski jako tła przyrodniczego rozwoju rolnictwa od połowy trzeciego tysiąclecia p.n.e. do naszych czasów*, [w:] *Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce*, praca zbiorowa pod red. W. Hensla i H. Łowmiańskiego, t. 1, Warszawa, s. 9–28.
- ŠIŠKA S.
1964 *Pohrebisko tiszapolgárskiej kultury v Tibave*, Slov. Arch., t. 12, s. 293–356.
1966 *K počiatkom kultury s kanelovanou keramikou na východnom Slovensku*, Slov. Arch., t. 14, s. 49–72.
- ŠOLLE M.
1954 *Neolitické osídlení Stare Kourimě*, AR, t. 6, s. 733 n.
- ŠNEIDROVÁ K.
1955 *Jamá s keramikou nálevkovitých pohárů ve Stolmíři*, AR, t. 7, s. 20–22.
- ŠTIKOVÁ E.
1954 *Eneolitická skupina nálevkovitých pohárů v Čechách*, AR, t. 6, s. 369–392.
1955a *K problematice třídění českého eneolitu*, PArch, t. 46, s. 30–51.
1955b *Pravěké sídliště na Hradech u Mnichova Hradiště*, AR, t. 7, s. 155–164.
- SZADKOWSKA L., WOŹNIAK D.
1963 *Badania terenowe Działu Archeologicznego Muzeum Śląska Opolskiego w latach 1958–1962*, „Kwart. Opolski”, t. 9, s. 91–106.
1966 *Odkrycia archeologiczne na Opolszczyźnie w latach 1963–1965*, „Kwart. Opolski”, t. 12, s. 3–29.
- SZCZEPANKIEWICZ S.
1968 *Rzeźba doliny Odry na Opolszczyźnie*, [w:] *Studia geogr.-fiz. z obszaru Opolszczyzny*, t. 1, Opole s. 54–86.
- SZYDŁOWSCY E. i J.
1963 *Pradzieje Górnego Śląska. Przewodnik po wystawie*, Bytom.
- ŚLUSARSKI Z.
1950 *Nowe groby i cmentarzyska kultury czas lejkowatych z Lasu Stockiego i Stoku, w pow. puławskim*, „Annales UMCS”, t. 5, sectio F., s. 9–54.
- ŚRODOŃ A.
1959 *Zarys historycznego rozwoju szaty roślinnej Polski w późnym glacie i postglacie*, [w:] *Szata roślinna Polski*, t. 1, Warszawa, s. 511 n.
1972 *Roślinność Polski w czwartorzędzie*, ibidem, s. 527–569.
- TABACZYŃSKI S.
1970 *Neolit środkowoeuropejski. Podstawy gospodarcze*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- TETZLAFF(ÓWNA) W.
1961 *Grobowce kultury pucharów lejkowatych ze Zbierzynka, pow. Konin, i Obalek, pow. Koło*, FAP, t. 12, s. 40–47.
1966 *Stanowisko bagienne kultury pucharów lejkowatych w Szlachcinie w pow. średzkim*, PA, t. 17, s. 59–80.
- TOMCZAK E.
1970 *Sprawozdanie z badań ratowniczo-wykopaliskowych na osadzie neolitycznej w Wojnowicach, pow. Głubczyce*, [w:] *Terenowe badania*, s. 6.
- TOMPA F.
1934 *Kulturbeziehungen zwischen Schlesien und Ungarn während der jüngeren Steinzeit*, AS, Bd. 5, s. 29–32.
- TORMA I.
1968 *Archäologische Forschungen im Jahre 1967 – Pilismarót-Basaharc*, „Archaeologiai Értesítő”, vol. 95, s. 128.
1970 *Archäologische Forschungen im Jahre 1969 – Pilismarót-Basaharc*, ibidem, vol. 97, s. 307.
1971 *Archäologische Forschungen im Jahre 1970 – Pilismarót-Basaharc*, ibidem, vol. 98, s. 267.
1972 *Archäologische Forschungen im Jahre 1971 – Pilismarót-Basaharc*, ibidem, vol. 99, s. 253.
- UMBREIT C.
1937 *Neue Forschungen zur ostdeutschen Steinzeit und frühen Bronzezeit*, Leipzig.
- UZAROWICZOWA A.
1970 *Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych na stan. XIV w Klementowicach, pow. Puławy*, WA, t. 35, s. 492–511.
- VAJSOVÁ H.
1966 *Stand der Jungsteinzeitforschung in Bulgarien*, Slov. Arch., t. 14, s. 5–48.
- VLADÁR J., LICHARDUS J.
1968 *Erforschung der frühneolithischen Siedlungen in Branč*, Slov. Arch., t. 16, s. 263–352.
- VOIGT T.
1963 *Zur Problematik der spätneolithischen Brandbestattungen in Mitteleuropa*, Jahresschrift Halle, Bd. 47, s. 181–242.
- WAHLE E.
1918 *Ostdeutschland in jungneolithischer Zeit, ein prähistorisch-geographischer Versuch*, Würzburg.

- WEISSER G.
1935 *Neue Funde der nordischen Steinzeit aus dem Neisser Lande*, 39. Jahresbericht des Kunst- und Altertumsvereins, [Nysa], s. 34 n.
- WIŚLAŃSKI T.
1964 *Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Wichrowicach w pow. wrocławskim*, PA, t. 16, s. 82–92.
1966a *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
1966b *Próba zarysowania podstawowych form osadnictwa neolitycznego w Polsce północno-zachodniej*, AP, t. 10, s. 474–501.
1969 *Podstawy gospodarcze plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
1973 *Ze studiów nad genezą kultury pucharów lejkowatych*, AP, t. 18, s. 91–126.
- WIŚLAŃSKI T., CZARNECKI M.
1973 *Osada kultury pucharów lejkowatych w Kosinie, pow. Pyrzyce (stan. 6)*, „Materiały Zachodnio-Pomorskie”, t. 16, s. 73–105.
- WODZICZKO A., URBAŃSKI J., CZUBIŃSKI Z.
1948 *Przyroda żywa doliny Odry i jej ochrona*, [w:] *Monografia Odry*, Poznań, s. 302–350.
- WOJCIECHOWSKI W.
1962 *Kultura pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku*, praca doktorska, maszynopis w Katedrze Archeologii UBB, Wrocław.
1967 *Rozmieszczenie osadnictwa kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku na tle warunków geograficznych*, WA, t. 32, s. 279–288.
1968 *Ze studiów nad kulturą pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku. Zagadnienie periodyzacji*, AP, t. 13, s. 125–150.
1970 *Zagadnienie chronologii relatywnej kultur młodszej epoki kamienia na Dolnym Śląsku na tle środkowo-europejskiej systematyki neolitu*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 112, Studia Archeologiczne, t. 3.
1973 *Osada ludności kultury pucharów lejkowatych w Janówku, pow. Dzierżoniów*, ibidem No 183, t. 6.
- WOŹNIAK D.
1959 *Sprawozdanie z ratowniczych prac przeprowadzonych w roku 1958 na stanowisku w Branicach, pow. Głubczyce*, Biul. Śl. I. N., nr 10, s. 18–19.
1962 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w roku 1960 na stan. 9 w Rakowie, pow. Głubczyce*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w latach 1959–1960*, Biul. Śl. I. N., nr 32, s. 22–24.
1963 *Sprawozdanie z badań ratowniczych prowadzonych w 1963 r. w Polskiej Cerekwi, pow. Koźle*, [w:] *Terenowe badania*, s. 5–7.
1964a *Badania ratownicze w Polskiej Cerekwi, pow. Koźle*, [w:] *Terenowe badania*, s. 1–2.
1964b *Sprawozdanie z badań ratowniczych w Rakowie, pow. Głubczyce (stan. 9)*, [w:] *Terenowe badania*, s. 3–4.
1964c *Sprawozdanie z badań ratowniczych w Polskiej Cerekwi, pow. Koźle*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1963 roku*, Biul. Śl. I. N., nr 46, s. 33–38.
1965a *Sprawozdanie z badań ratowniczych na stanowisku 9 w Rakowie, pow. Głubczyce* [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1964 roku*, Biul. Śl. I. N., nr 57, s. 20–23.
1965b *Badania ratownicze w Polskiej Cerekwi, pow. Koźle*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1964 roku*, Biul. Śl. I. N., nr 57, s. 23–24.
1967 *Badania ratownicze na stan. 9 w Rakowie, pow. Głubczyce*, [w:] *Terenowe badania*, s. 3–4.
- WOŹNIAK D., KUŹNIAR-NIEDŹWIEDZKA S.
1959 *Sprawozdanie z działalności Działu Archeologicznego Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu w latach 1946–1957*, SAnt, t. 1, s. 254–256.
- WOŹNIAK Z.
1970 *Osadnictwo celtyckie w Polsce*, Wrocław.
- WROTEK L.
1962 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na stan. 5, w miejscowości Mierzanowice, pow. Opatów, SA*, t. 14, s. 61–73.
- ZAJĄCZKOWSKI W.
1956 *W sprawie przedmiotu i problematyki badań nad dziejami osadnictwa*, Kwart. HKM, t. 4, s. 205–239.
- ZÁPOTOCKÝ M.
1956a *Baalberská skupina v Čechách*, AR, t. 8, s. 539–563.
1956b *On the Chronology of the Baalberg Type Pottery*, [w:] *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, Prague, s. 70–72.
1957 *K problému počátků kultury nálevkovitých pohárů*, AR, t. 9, s. 206–235.
1958 *Problém periodisace kultury nálevkovitých pohárů v Čechách a na Moravě*, AR, t. 10, s. 664–700.
1960 *Příspěvký k poznání českého středního eneolitu*, AR, t. 12, s. 715–747.
1966a *Etat actuel des recherches sur la civilisation des gobelets á entonnoir en Tchécoslovaquie* [w:] *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*, Prague, s. 68–71.
1966b *Streitäxte und Streitaxtkulturen*, PArch, t. 57, s. 179–209.

DIE TRICHTERBECHERKULTUR IM FLUSSGEBIET DER OBEREN ODER

Zusammenfassung

Das Flussgebiet der oberen Oder, das innerhalb der polnischen Staatsgrenzen den südwestlichen Teil von Oberschlesien (Śląsk Opolski) einnimmt, gehört in archäologischer Hinsicht zu den besser erkundeten

Gebieten Polens. Für ein derart starkes Interesse für dieses Gebiet waren verschiedene Faktoren ausschlaggebend, vor allem jedoch die Tatsache, dass es überaus wichtig und attraktiv für

archäologische Forschungen ist, mit Rücksicht auf dessen Lage und geographische Umweltbedingungen, welche dort die Entstehung einer prähistorischen Besiedlung begünstigten. Besonders die Jahre nach dem II Weltkrieg brachten eine Belebung der Feldforschungen sowie zahlreiche synthetisch-monographische Bearbeitungen verschiedener prähistorischer Perioden oder archäologischer Kulturen. Die im Verlauf von Grabungsforschungen in Fundstätten der Trichterbecherkultur erzielten Ergebnisse, besonders in Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz, Racibórz-Ocice (119) oder Polska Cerekiew (90), pow. Koźle, berechtigen uns augenblicklich eine monographische Bearbeitung dieser Kultur im Raum von Śląsk Opolski in Angriff zu nehmen.

Die Anfänge einer zweckmässigen Materialsammlung der Trichterbecherkultur in diesem Gebiet reichen bis in die ersten Jahre des XX Jh. zurück, als man die Forschungsgrabungen einer mehrkulturellen neolithischen Siedlung in Racibórz-Ocice (119) begann. Gegen Ende der 20-er Jahre und in den 30-er Jahren unseres Jahrhunderts führte man, vor allem im Gebiet des südlichen Teils von Śląsk Opolski, Grabungsarbeiten in verschiedenen Siedlungen jedoch nur auf einem Gräberfeld der Trichterbecherkultur durch, u. a. in Pietrowice Wielkie (115, 116, 118), Racibórz-Studzienna (120) und Sudół (124), pow. Racibórz, sowie in Raków (45, 47) und Wojnowice (54), pow. Głubczyce, aber auch in Polska Cerekiew-Miłowice (88), pow. Koźle. In einigen anderen Fundorten wurden Ausgrabungen in einem kleineren Massstab durchgeführt. In den Jahren nach dem II Weltkrieg unternahm man in bereits bekannten Fundorten systematische Grabungsarbeiten, meistens über mehrere Jahre hindurch, u. a. in Siedlungen in Racibórz-Ocice (119), Pietrowice Wielkie (115), pow. Racibórz, Raków (45, 47), Baborów (1), und Wojnowice (54), pow. Głubczyce, sowie in Polska Cerekiew (90), pow. Koźle. Darüber hinaus erzielte man im Verlauf kurzzeitiger Rettungsarbeiten und Oberflächenforschungen neues Material aus einigen zehn weiteren Fundorten dieser Kultur. Insgesamt bot dies, trotz gewisser Kriegsschäden in Sammlungen und Archiven, eine verhältnismässig gute Quellenbasis für die Erforschung verschiedener Probleme der Trichterbecherkultur.

Weit schlechter als Feldforschungen präsentieren sich die Veröffentlichungen von Forschungsergebnissen. In der Mehrzahl der Fälle beschränken sie sich auf lakonische Berichte, in den Nachkriegsjahren hingegen auf ausführlichere Berichterstattungen. In den Nachkriegsjahren erschienen aber auch einige vollständige Bearbeitungen u. a. der Siedlungen in

Polska Cerekiew-Miłowice (88), pow. Koźle (Bukowska-Gedigowa 1970a), Baborów (1), pow. Głubczyce (Bryłowska, Romanow 1973) und Racibórz-Ocice (119; Kozłowski 1972). Die nicht besonders gute Situation der Quellenpublikationen bewirkte, dass man keine breitere Problematik der Trichterbecherkultur dieses Raumes unternahm. In den Arbeiten zwischen den beiden Weltkriegen, die dem schlesischen Neolithikum gewidmet waren, stützte man sich nur bis zu einem geringen Grad auf das Material aus unserem Gebiet (H. Seger 1916). Jedoch unterstrich man bereits damals die Andersartigkeit der Trichterbecherkultur dieses Gebietes im Verhältnis zum übrigen Teil Schlesiens oder anderen Gebieten Polens (Seger, Jażdżewski, Raschke). In den Nachkriegsjahren nahm man eine Reihe von Problemen in Angriff, die sich auf die Trichterbecherkultur bezogen. Insbesondere deren Chronologieproblemen schenkte J. K. Kozłowski in zahlreichen Arbeiten die meiste Aufmerksamkeit. Darüber hinaus unternahm man auch einen Versuch der Bearbeitung von Besiedlungsproblemen der Bevölkerung dieser Kultur im Gebiet des südwestlichen Teils von Oberschlesien (Bukowska-Gedigowa 1970b). Die erfassten grundlegenden Besiedlungstendenzen erlaubten u. a. zum Thema wirtschaftlicher Probleme dieser Periode Schlüsse zu ziehen sowie Vergleichsstudien im Verhältnis zu anderen Gebieten polnischer Länder durchzuführen. Das augenblicklich zur Verfügung stehende (bis zum Jahre 1972 gewonnene) Material der Trichterbecherkultur aus dem Flussgebiet der oberen Oder wurde in der vorliegenden Bearbeitung zusammengestellt und besprochen. Eine durchgeführte Analyse erlaubte eine vollständige typologische Klassifikation des Materials, den Versuch einer chronologischen Festlegung der einzelnen Formen aber auch des ganzen besprochenen Kulturverbandes. Weitere Teile der Arbeit sind dem Problem der Besiedlung, der Wirtschaft sowie dem Bestattungsbrauch gewidmet. Bei den keramischen Formen wurden 9 grundlegende Gefässarten herausgestellt und in deren Bereich Typen und Abwandlungen abgesondert. Becher (Tafel I A) stellen zwei Typen dar — schlanke, sanft profilierte (Typ I: Abb. 1d, 23a, d, e, 25h) und kegelförmige Formen (Typ II: Abb. 15d, i, 22a, b, 26a, h). Diese Gefässe besitzen meistens keine Ornamente. Auf ornamentierten Formen überwiegt eine plastische Verzierung (Abb. 24h, 25h, 26e) über vertieft angesetzten Motiven (Abb. 3B, 13a, 21f, 22d). Die zweite Gefässgruppe stellen Schalen (Tafel I B) dar, eingeteilt in becherförmige (Typ I: Abb. 1c, 5i, 10f) und kegelförmige Schalen (Typ II: Abb. 2g, j, 12h). Schalen vom Typ I in einer

überwiegenden Mehrzahl vorkommend, sind in 3 Abarten vertreten (Abb. 5i, 10f, 12d, 24a — Abart 1; Abb. 4a, 7d — Abart 2; Abb. 19h, 22i — Abart 3; Abb. 6i — Variante der Abart 3). Ähnlich wie bei den Bechern überwiegen plastische Ornamente wie: Warzen (Abb. 1c, 7d), kleine senkrechte (Abb. 16c) oder bogenförmige Leisten (Abb. 10f, 24a), an der weitesten Ausbuchtung angebracht, in ungefähr 3 parallel verlaufenden Abständen. Amphoren, die nach den becherförmigen Schalen und „Siedlungstöpfen“ in grösster Anzahl vorkommen, sind durch 7 Typen vertreten (Tafel I C). Unter ihnen überwiegen deutlich dreihenklige Amphoren (Abb. 4c, 6d, 28e, f, 31d, f, g); vier- (Abb. 1a) und zweihenklige Amphoren (Typ II 5, 6; VI sowie VIII) sind in Einzelexemplaren vertreten. Nur einige Exemplare besitzen vertieft eingesetzte Schmuckmotive (Abb. 5a, 17a, 24f), seltener plastisch geformte kleine Leisten am Henkel (Abb. 23f, 26d). Weitere Gefässformen stellen Henkeltassen (Tafel II D — 5 Typen) und Krüge (Tafel II E — 3 Typen) dar, meistens mit einem bandförmigen Henkel versehen, der entweder über den Gefässrand reicht oder nicht. Einige von ihnen sind mit senkrecht (Abb. 10d, 16d) oder schräg geführten Rillen (Abb. 13e, 24g) geschmückt. Vasenförmige Gefässe (Tafel II F) kommen fast nur in einigen Exemplaren vor. Sie besitzen sämtlich 3 kleine symmetrisch verteilte Henkel an der weitesten Gefässausbuchtung. Eine zahlreiche Gefässgruppe bilden als Siedlungstöpfen (Tafel II G) bezeichnete Formen. Sie sind in 4 Typen eingestuft. Gewöhnlich sind sie mit einer plastischen Leiste versehen, die oft mit verschiedenartigen kleinen Vertiefungen sowie mit drei kleinen Warzen oder Henkeln in Höhe der Leiste oder auch darunter verziert ist. Einige Formen sind fast auf der ganzen Oberfläche (Abb. 10g, 12g, 25f) mit fingernagelförmigen Einstichen verziert. Die für die Trichterbecherkultur typische Kragenflaschen stellen der Form nach eine wenig differenzierte Gruppe dar. Sie sind in 2 Typen vertreten (Abb. 26f — Typ I, Abb. 31a—c Typ II) aber auch in Bruchstücken u. a. Teil einer Flasche mit Füsschen (Tafel II H). Zu den aussergewöhnlichen Formen gehören sogen. Trommeln (Abb. 30d), die das Geschirr der besprochenen Kultur abschliessen.

Unter anderem keramischen Material sind Spinnwirteln zahlreich vertreten, zuweilen mit einem Ornament versehen (Abb. 7b, 18m, 15c, e), ausserdem Webgewichte (Abb. 6k, 15b, 19d), Spulen. Zu gelegentlichen Fundstücken sind Miniaturformen von steinernen und tönernen Äxten (Abb. 2e) zu zählen. Ein kleiner Ochsenkopf aus der Siedlung in Wojnowice (54), pow. Głubczyce, stellt als Fundstück die

einzigste figürliche, in Ton modellierte Plastik aus Oberschlesien dar.

Bei der Aufstellung von Steinwerkzeugen lassen sich Äxte hervorheben, darunter auch Formen, die dem Typ X nach K. Jażdżewski entsprechen (Brandenburger Typ nach P. Herfert; Abb. 1h, 32, 33), ferner Äxte vom Typ B nach K. Jażdżewski (böhmisch-polnische Formenabart vom Typ Troldebjerg-Fredsgaard nach P. Herfert; Abb. 1i) sowie evtl. eine Axt mit einem knopfförmigen Nacken. Die Beile kommen in 2 Formen vor: mit einem dicken Nacken und im Querschnitt rechteckig, zuweilen werden sie in Richtung der Schneide breiter, sowie Beile mit einem leicht verjüngten Nacken und mit einer asymmetrischen Schneide (Abb. 13o, 14d). Die restlichen Werkzeuge stellen Mahl- und Reibsteine dar, Mehrzweckplatten zum Glätten, Glätter (Abb. 34) sowie gelegentlich vorkommende Knochenahnen.

Die durchgeführte Materialanalyse ermöglichte die Formulierung von Schlussfolgerungen zum Thema der chronologischen Stellung der Trichterbecherkultur in Oberschlesien. Die Bindungen mit der südlichen Gruppe dieser Kultur, insbesondere mit der aus dem mährischen Gebiet, Böhmen und auch Schlesien bewirken, dass sowohl die chronologischen Grundlagen der Trichterbecherkultur aus diesen Gebieten als auch auf deren Grundlage vorgenommene Periodisierungsversuche auch in unserem Falle von wesentlicher Bedeutung sind. Es wäre vielleicht angebracht ganz allgemein auf Tatsachen hinzuweisen, die für aktuelle chronologische Bestimmungsmöglichkeiten dieser Kulturgruppe in dem uns interessierenden Raum entscheidend sind. An erster Stelle sollte man das Fehlen besserer stratigraphischer Grundlagen setzen, die eine eindeutige chronologische Stellung der Trichterbecherkultur im Verhältnis zu anderen neolithischen Kulturen bestimmen, aber auch eine Durchführung deren inneren Unterteilung ermöglichen würden. Die Periodisierung dieser Kultur im Bereich der südlichen Gruppe muss sich daher in einem bedeutenden Masse auf die typologische Klassifikation des Materials stützen, begünstigt durch Analogien und Fundverbandanalysen, in deren Bereich verschiedene keramischen Typen zusammen vorkommen. Im Falle unseres Gebietes verfügen wir jedoch nur über wenige Gräberkomplexe, die für diesen Zweck sehr wertvoll wären.

Die Ergebnisse der in den Nachkriegsjahren in Racibórz-Ocice durchgeführten Forschungen, brachten einige stratigraphische Angaben u. a. für die Bestimmung der relativen chronologischen Stellung der Trichterbecherkultur. Leider erwecken jedoch die Publikationen der dort angestellten Beobach-

tungen einige Bedenken und weisen Unklarheiten auf, auch stellt die beigelegte Dokumentation keine Grundlage für deren Verifikation dar. Darüber hinaus enthielten die sich überschneidenden Gruben sehr wenig charakteristische Gefäßformen. Es waren durchwegs sehr kleine Gefäßbruchstücke, die weder eine Formenrekonstruktion noch eine Verwendung von Analogien zuließen. Die stratigraphischen Beobachtungen in Racibórz-Ocice scheinen vor allem das Verhältnis der Trichterbecherkultur zur Ocice Gruppe der Lengyelkultur zu bestimmen. Wir gewinnen nämlich die mehrmalige Bestätigung, wonach die Besiedlung ersterer im Verhältnis zur zweiten älteren Ursprungs ist. Darüber hinaus findet die Tatsache eine Bestätigung, wonach die Besiedlung der Stichbandkeramik in diesem Fundort älter ist als die der Trichterbecherkultur. Jedoch muss sich die Bestimmung, welche Entwicklungsphase letztere darstellt, vor allem auf die Analyse keramischer Formen stützen, die aus verschiedenen Gruben stammen, diese kommen jedoch äusserst spärlich vor. Deswegen ist eine Ausnutzung näherer Analogien zur Festsetzung der eigentlichen chronologischen Stellung sehr erschwert.

J. K. Kozłowski (1972) ist geneigt, wobei er sowohl die angestellten stratigraphischen Beobachtungen als auch keramisches Inventar in Betracht zieht, die Trichterbecherkultur in der Fundstelle in Racibórz-Ocice als eine ältere Entwicklungsphase anzusehen, die er als „Brumovice Typ“ bezeichnet (gestützt auf das Material aus dem benachbarten Fundort in Brumovice) und mit der von M. Zápotocký herausgestellten sogen. II Phase parallel zu setzen lässt. In unserem Gebiet wäre dies die älteste Besiedlungsphase dieser Kultur. Hinsichtlich der zuvor kurz erwähnten Bedenken wie auch der Materialarmut ist jedoch einer solchen Anschauung eine gewisse Vorsicht geboten.

Es scheint, dass man zur Zeit zum Thema der ältesten Besiedlung der Trichterbecherkultur in Oberschlesien, die der sogen. II Phase von M. Zápotocký entspricht, lediglich nachstehende Ansicht vorbringen kann. Spuren dieser Besiedlung scheinen in Brumovice, okr. Opava, bestätigt, obgleich auch dort ebenfalls jüngere Formen vorkommen. Weit schwieriger lässt sich feststellen, ob die Besiedlung in Racibórz-Ocice eine ähnliche, ältere „Baalberger“ Entwicklungsphase dieser Kultur darstellt, denn man kann nämlich die Möglichkeit nicht ausschliessen, dass sie mit der nächstfolgenden jüngeren „Baalberger“ Phase dieser Kultur zeitgenössisch ist. Dem würden weder stratigraphische Angaben noch das Quellenmaterial selbst widersprechen. Das Material aus

Oberschlesien weist deutliche Anknüpfungen erst an die für die jüngere „Baalberger“ (Jevišovice C₂) Phase charakteristischen Formen auf. Die Inventaranalyse weist darauf hin, dass es schwierig ist keramische Formen anzugeben oder ganze Fundverbände herauszustellen, die man nur mit einer schmalen Entwicklungsphase der Trichterbecherkultur in Verbindung bringen könnte. Meistens kommen nämlich für einige Entwicklungsphasen charakteristische Formen gleichzeitig vor, vor allem der III und IV Phase, evtl. auch der sogen. II Phase gemäss der Einteilung von M. Zápotocký. Daher fällt es schwer in dieser Situation eine Periodisierung vorzunehmen, die sich ausschliesslich auf die typologische Klassifikation stützt.

Von wesentlicher Bedeutung für die chronologische Bestimmung in bezug auf Oberschlesien ist der deutlich erkennbare Zusammenhang der Trichterbecherkultur mit der Kultur der radialverzierten Keramik. Das oft anzutreffende gemeinsame Vorkommen charakteristischer Formen für beide Kulturgruppen kann man als zusätzliches Kriterium für das Aussondern jüngerer Verbände ansehen, die für den Ohrozim—Jevišovice C₁—Phase IV Zápotocký's Horizont charakteristisch wären. Dagegen können wir Verbände, in deren Bereich wir keine „radiale“ Merkmale antreffen, eher als repräsentativ für die ältere Phase (jüngere „Baalberger“ Phase) ansehen, die der Schicht C₂ in Jevišovice entspricht. Das hier angeführte Kriterium erlaubt ebenfalls keine erschöpfende chronologische Klassifikation, denn aus dem uns interessierenden Gebiet stammen Formen und ganze Verbände, die sich nicht eindeutig zu einer der herausgestellten Phasen zuteilen lassen. Zu den Fundstellen, die man als repräsentativ für die hier ältere Phase (d. h. Jevišovice C₂ Horizont) ansehen könnte, gehören — Baborów (1, Abb. 1a—h; 4, Abb. 23a), Bogdanowice (10, Abb. 31c), Głubczyce (17, Abb. 23d), Gościęcín (67), Grudynia Wielka (73, 76, Abb. 23f—n), Kietrz (27, Abb. 23p), Nowa Cerekwia (41, Abb. 25h), Pawłowiczki (87, Abb. 24a—d), Pietrowice Wielkie (115), z. B. Grube 1/35 (Abb. 6a, c), Grube 16/33 (Abb. 5i), Grube 49/62 (Abb. 30a, c), Racibórz-Studzienna (120, Abb. 26i—n; 121, Abb. 26f—h), Sudół (124, Abb. 21h) sowie Włodzienin (53, Abb. 21j). Als mit dieser Phase verbunden kann man Trichterbecher vom Typ I 1 (Abb. 1d, 23d), sowie evtl. vom Typ I 2 (Abb. 26e), ferner Becher vom Typ II 3 (Abb. 26h) ansehen. Desgleichen Trichterschalen aller Typen, jedoch besonders Formen vom Typ I 1, wobei letztere auch reich verziert (Abb. 1c) vorkommen. Unter den Amphoren stellt der Typ II 6 (Abb. 25e) eine etwas ältere Form

dar, die im Material aus der Schicht C₂ in Jevišovice kein Gegenstück besitzt und deshalb vielleicht zu einem etwas früheren Horizont gehören konnte. Weiter gehören hierher eine kleine vierhenklige Amphore (Abb. 1a), sowie Amphoren vom Typ II 3 und VIII (Tafel I C). Von Henkeltassen kann man Formen vom Typ I 1 (Abb. 30a) erwähnen, aber auch vom Typ II 1 und V (Abb. II D), die Gegenstücke im Horizont Jevišovice C₂—Siřem besitzen, in unserem Gebiet kommen sie jedoch zuweilen zusammen mit dem Material mit jüngeren Merkmalen vor. Es fällt schwer aus anderen Gefässarten Formen auszusondern, die ausschliesslich für eine Phase charakteristisch sind. So besitzen Krüge vom Typ I 1, II 1 sowie III (Tafel II E) Analogien im Material aus der Schicht C₂ und der Siřem Phase, jedoch finden wir ebenfalls ähnliche Formen im jüngeren Horizont — Ohrozim—Jevišovice C₁. Dies betrifft auch die „Siedlungstöpfe“, im Verhältnis zu denen wir lediglich feststellen können, dass wir für den Typ I 1, 2, III und IV ein Gegenstück in der Jevišovice C₂—Siřem Phase (Tafel II G) finden. Kragenflaschen von Typ I (Abb. 26f) lassen sich auch mit unserer älteren Phase in Zusammenhang bringen, im Verhältnis zu den übrigen können wir feststellen, dass sie auch von der Jevišovice C₂ Phase an erscheinen und bis zur nächstfolgenden andauern. „Trommeln“, die aus unserem Gebiet stammen, besitzen deutliche Anknüpfungsmerkmale in der Schicht C₂ in Jevišovice, jedoch kommen sie hier in einer Grube vor, die auch Material mit „radialen“ Merkmalen enthielt. Eine in dieser Hinsicht ähnliche Situation stellen wir in Nordost Mähren (Holasovice, okr. Opava, Luleč, okr. Vyškov) fest.

Reichhaltiger stellt sich das Material aus der zweiten, jüngeren Phase dar, die der Schicht C₁ in Jevišovice und der sogen. Salzmünder Phase in Böhmen entspricht. In dem uns interessierenden Raum sind Besiedlungsspuren dieser jüngeren Phase durch nachfolgende Fundorte bestätigt: Bogdanowice (9), Lisięcice, Grube a (39, Abb. 25f), Baborów (4, Abb. 23a), Nowa Cerekiew (41, Abb. 25h), Polska Cerekiew-Miłowice (88, Abb. 22, 26c), Polska Cerekiew (90; Abb. 24e—i, 26b, d), Pietrowice Wielkie (114, 115), z. B. Grube 1/33 (Abb. 27c, 28a), Grube 4/33 (Abb. 27d, 31e), Grube 3/59 (Abb. 13a—f), Grube 18/60 (Abb. 14c, f—o), Grube 79 (Abb. 17a) sowie im Fundort 9 Siedlung (117) und Gräber (118, Abb. 3), Raków (45, Abb. 20; 47, Abb. 21a—g), Tomice (51) und Wojnowice (54, Abb. 26 o—r). Als charakteristische Formen für die jüngere Phase kann man unterscheiden: Becher vom Typ I und Varianten 1 sowie Typ II 1 und 2 (Tafel I A), Becher mit einer

Ornamentik im Luboństil (Abb. 22d, 26p), von Schalen besonders Formen vom Typ 3 (Tafel I B), dreihenklige sowie zweihenklige Amphoren vom Typ II 5 und VI (Tafel I C), Henkeltassen vom Typ II, III sowie IV 1 (Tafel II D). Krüge fast sämtlicher Typen lassen sich auf Grund von Analogien und den mit ihnen zusammen vorkommenden Formen in die Aufstellung der besprochenen jüngeren Phase einbeziehen. Ausserdem zählen wir hier dreihenklige, vasenförmige Gefässe, Kragenflaschen, „Trommeln“, Siedlungstöpfe, besonders vom Typ II und IV (Tafel II G). Ergänzend muss man noch Gefässbruchstücke erwähnen, die man mit Rücksicht auf die Ornamentik (Motiv des maltanischen Kreuzes — Abb. 17a, 18n) ebenfalls als Merkmale der jüngeren Phase ansehen kann. Als wesentliches Merkmal dieser Phase in unserem Gebiet gelten Brandgräber aus Pietrowice Wielkie (118), die in den mährischen Gräberfelder vom Ohrozim Typ ein Gegenstück besitzen. Schliesslich können als Merkmale der besprochenen Phase auch Steinäxte vom Typ B nach K. Jażdżewski gelten.

Der aktuelle Quellenmaterialstand ermöglichte ganz allgemein im Gebiet von Oberschlesien eine Herausstellung zweier Entwicklungsphasen der Trichterbecherkultur: der älteren und der jüngeren. Das Material der älteren Phase weist deutliche Anknüpfungen im Bereich der jüngeren „Baalberger Phase“ im Gebiet von Böhmen (Siřem) auf, sowie vor allem im Inventar aus der Schicht Jevišovice C₂ in Mähren. Diese Phase entspricht der von W. Wojciechowski für Niederschlesien hervorgehobenen III Entwicklungsphase der Trichterbecherkultur. Bis jetzt besitzen wir schwache Grundlagen (Racibórz-Occice, 119, Lisięcice, 39, Grube u), um eine noch ältere Phase unterscheiden zu können, die der älteren „Baalberger“ Phase entsprechen und der Schicht C₂ in Jevišovice zuvorkommen würde. Die jüngere Phase konnte in unserem Gebiet mit dem Ohrozim-Jevišovice C₁ Horizont zeitgenössisch gewesen sein sowie mit der Salzmünder Phase aus Böhmen aber auch mit der IV Phase gemäss der Periodisierung von W. Wojciechowski für Niederschlesien. In dieser Phase lässt sich die kulturelle Einheitlichkeit Oberschlesiens mit Gebieten Mährens und Ostböhmens sowie mit südlichen Peripherien Niederschlesiens klar erkennen.

Mit der jüngeren Phase der Trichterbecherkultur steht in unserem Gebiet das Problem der Verknüpfung mit der Kultur der radialverzierten Keramik der älteren Phase (Boleraz) im Zusammenhang. Bei letzterer stellen wir nämlich eine Fortführung keramischer Formen der Trichterbecherkultur wie auch eine Fortführung der Besiedlung in demselben Gebiet fest, ja sogar in denselben Fundstellen. Abgesehen

von dem neuerdings in der Fachliteratur behandelten Fragen der Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik, scheint es unumgänglich zu sein eine Stellung zu dem Problem einzunehmen, ob die jüngere Phase, welche dem Jevišovice C₁ Horizont entspricht, noch die jüngste Phase der Trichterbecherkultur ist oder auch bereits die älteste Phase der Kultur mit kannelierter Keramik darstellt. Es scheint, dass es hinreichende Grundlagen gibt, um die für Oberschlesien besprochene Phase als jüngste Entwicklungsstufe der Trichterbecherkultur anzusehen, in deren Bereich wir bereits deutliche Elemente der Kultur mit kannelierter Keramik feststellen. Eine solche Stellungnahme begründen einige Fundverbände aus Oberschlesien (z. B. Grube 9 aus Polska Cerekiew, G. 3/59 aus Pietrowice), in denen für die Trichterbecherkultur typische Formen — Becher und Kragenflaschen — vorkommen. Darüber hinaus trifft man in diesen Verbänden für beide Kulturen gemeinsame, sowie für die Kultur mit kannelierter Keramik typische Formen an. Ausserdem besitzen wir Fundkomplexe aus der jüngeren Phase, die sich als „nichtradiäl“ bezeichnen lassen und Formen der Trichterbecherkultur aufweisen, die man auch in anderen Verbänden mit „radialen“ Formen fand. Schliesslich verfügen wir auch über Verbände, bei denen für die Trichterbecherkultur typische Formen („Trommeln“, Kragenflaschen) zusammen mit typischen Formen der Bolerazphase der Kultur mit kannelierter Keramik (z. B. Grube 18/60 aus Pietrowice, Abb. 14c, f—o) vorkommen. In dieser Situation wäre es richtiger die jüngste Phase (die dem Jevišovice C₁ Horizont entspricht) als jüngste Phase der Trichterbecherkultur anzusehen und die in ihr festgestellten Elemente der kannelierten Keramik als Ergebnis von Einflüssen und damals eingetretener kultureller Wandlungen zu betrachten.

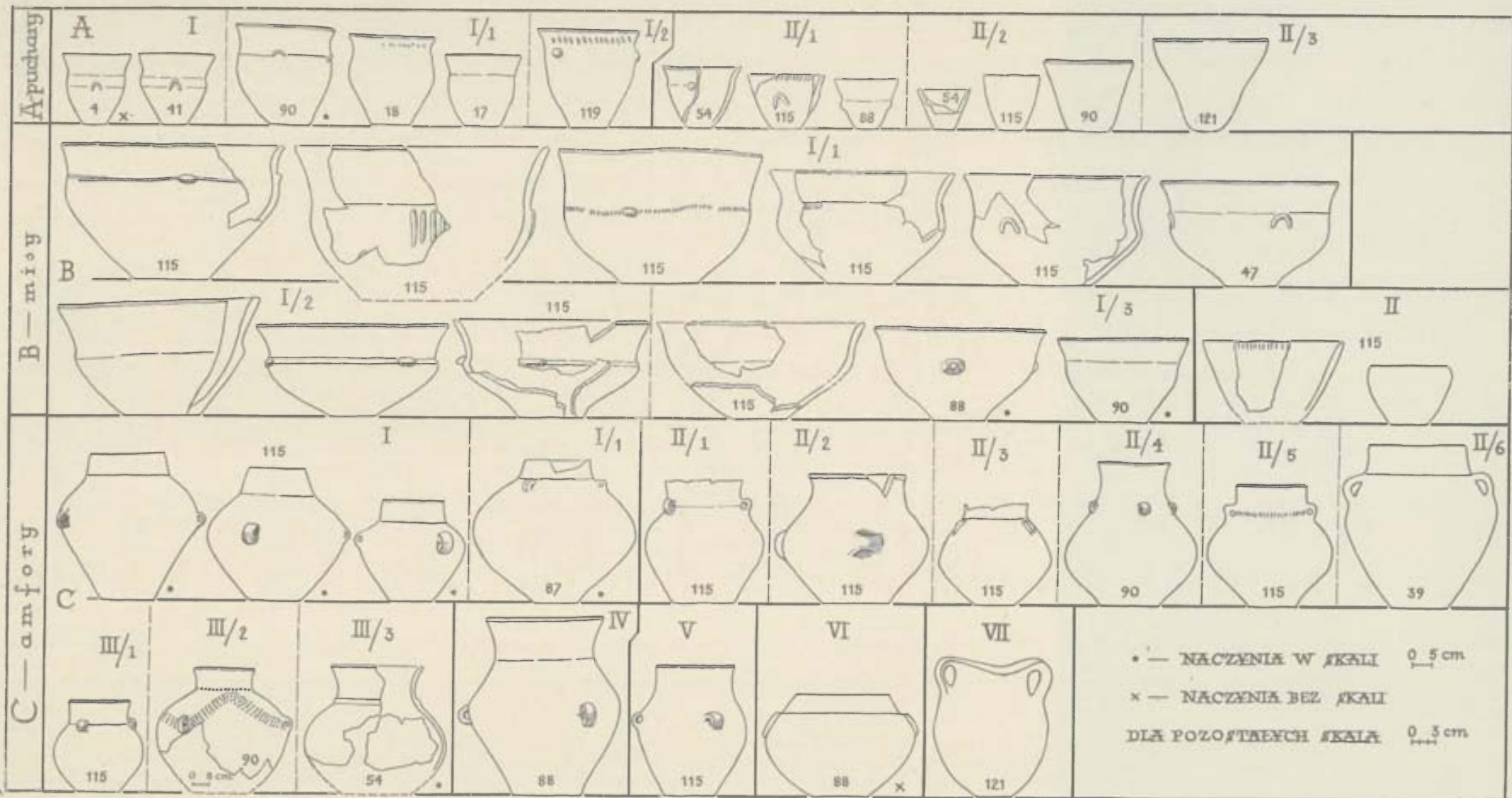
Augenblicklich verfügen wir aus dem Flussgebiet der oberen Oder über 126 Fundstellen (in 74 Ortschaften) die Besiedlungsspuren der Trichterbecherkultur aufweisen. Hiervon gelten 37 als sichere Siedlungen, 18 mutmassliche, 58 Fundstellen sind unbestimmten Typs, die restlichen stellen vereinzelt Gräber und ein Gräberfeld (7 Fundstellen) dar und schliesslich gelten 6 Fundstellen mit der besprochenen Kultur als wahrscheinlich verbunden. Lediglich in 7 Siedlungen führte man Ausgrabungsarbeiten grösseren Ausmasses durch. Die überwiegende Mehrzahl von Fundstellen (bald 90%) konzentriert sich im südlichen und südwestlichen Teil von Śląsk Opolski, doch nur wenige kommen im nördlichen Teil zerstreut vor. Dieser Zustand stellt keineswegs, wie es den Anschein erwecken könnte, das Ergebnis ungleich-

massiger Erforschungen der verschiedenen Räume dieses Gebietes dar, dem widerspricht vielmehr die Verteilung von Fundstellen aus dem Endneolithikum und der frühen Bronzezeit aber auch aus späteren Perioden. Ein solches Siedlungsbild unserer Kultur war also durch andere Ursachen bedingt.

Das besprochene Gebiet umfasst in geographischer Hinsicht einige Mikroregionen. Den südlichen Teil links der Oder nimmt die Głubczyce-Hochebene ein, die über das Becken von Koźle hinweg bis in die sich weithin nach Norden erstreckenden Ebenen übergeht. In landschaftlicher Hinsicht ist dieser Raum recht beträchtlich differenziert. Der Form nach typisch ist jedoch die Ebene mit nicht besonders grossen, inselartig verteilten und mit Stirnmooränen verbundenen Erhebungen. Dieser Flachraum ist zwischen der Horizontalhöhen von 160—200 M ü.d.M. eingeschlossen. Südlich und südwestlich von ihm beginnt die Hochebene (200—250 M ü.d.M.) und der Höhenzug von Głubczyce (bis 290 M ü.d.M.). Das uns interessierende Gebiet nimmt in hydrographischer Beziehung das Flussgebiet der oberen Oder ein, mit hydrologisch recht differenzierten Verhältnissen, besonders zwischen den südlichen und nördlichen Teilen dieses Raumes. Soweit es sich um die Bodenart handelt, überwiegen in der Höhenzone Braunböden aus Löss und lössartigen Bildungen entstanden, im Vorfeld der Hochebene kommt ein breiter Streifen mit Bleich- und Waldböden auf Lehm und Sand vor, in deren Bereich die günstigen Lössböden nur kleine Flächen einnehmen. Flusstäler sind mit Aueböden ausgefüllt.

Im Hintergrund dieser geographischen Umweltelemente stellt sich die Verteilung der Besiedlung der Trichterbecherkultur wie folgt dar: sie ist fast ausschliesslich im südlichen Teil dieses Raumes konzentriert, d. h. auf der Głubczyce-Hochebene, die in einem grossen Dreieck zwischen den Flüssen Osobłoga, Oder und Opava eingeschlossen ist. Ausser diesem Komplex sind Siedlungsspuren links des Flusses Osobłoga sowie rechts der Oder zerstreut anzutreffen (Karte 1). Eine derart deutliche Konzentration der Fundstellen gerade in diesem Gebiet ist vor allem auf die günstige Bodendecke zurückzuführen (Karte 2), wiewohl auch hier die Terraingestaltung sowie die günstigen Wasserverhältnisse keine geringe Rolle spielten. Dies illustriert sehr suggestiv die Verteilungsanalyse der Besiedlung im Vergleich zu Bodentypen, woraus hervorgeht, dass ein wesentlicher Teil des Raumes einer deutlichen Fundkonzentration der Trichterbecherkultur mit Lössböden bedeckt ist. Die Eignung dieser Böden, als ein für eine wirtschaftliche Auswertung durch die jeweilige Gesell-

Tabl. I. Zestawienie form ceramicznych kultury pucharów lejkowatych ze Śląska Opolskiego.
 Zusammenstellung keramischer Formen der Trichterbecherkultur im Flussgebiet der oberen Oder

D - kubki	D 115	I/1 115	I/2 115	II/1 115	II/2 115	III/1 84	III/2 115	IV 115	V 120	45			
E - dzbanki	E 115	I/1 115	I/2 115	I/2A 115	II/1 115	115	115	II/2 90	III 115				
F - naczynia wazowate	F 115						G I/1 47				115	115	115
G - naczynia workowate	G 115	I/2 115	I/3 115	II 88	115	III 115	III 115	IV 115					
H - flaszki z kryzą	I 121	H 115	10	II 27	115	90	115						
J - bębny							J 115	* — NACZYNIWA W SKALI 0 5 cm x — NACZYNIWA BEZ SKALI DLA POZOSTAŁYCH SKAL 0 3 cm					

Tabl. II. Zestawienie form ceramicznych kultury pucharów lejkowatych ze Śląska Opolskiego.
 Zusammenstellung keramischer Formen der Trichterbecherkultur im Flussgebiet der oberen Oder

schaft anwendbarer Raum, wurde deutlich eingeschätzt, weil wir feststellen, dass sogar in diesem Komplex vorkommende schwache Böden übergangen wurden. Eine solche Bevorzugung guter Böden ist eindeutig im Raum, der nördlich der Głubczyce-Hochebene lag unterstrichen. Denn in diesem Gebiet, das 4-mal grösser als die vorhergenannte Siedlungszone ist, befinden sich weit schlechtere Bodenbedingungen. Wenn wir auch dort Besiedlungsspuren feststellen, dann stellen sie keine Spuren einer sesshaften Besiedlung dar. Ausgedehntere, länger bewirtschaftete Siedlungen sind ausschliesslich in einer Umwelt guter Böden anzutreffen, also in unserem Falle auf der Głubczyce-Hochebene. Die hier lokalisierte Siedlungen befanden sich auf kleineren oder grösseren flachen Erhebungen, wobei sie Gipfelpartien und einen Teil der Abhänge einnahmen, meistens deren südöstlichen Teil. Nur unter so angelegten Siedlungen konnte man solche antreffen, deren Inventar, Anzahl der Objekte, Umfang, zuweilen auch eine dickere Kulturschicht, auf deren stabilisierten Charakter weisen konnte, wobei einige von ihnen gewissermassen „Zentral“-Siedlungen gewesen sein konnten (im Verhältnis zu den anderen naheliegenden kleineren Siedlungseinheiten), um die sich das gesellschafts-wirtschaftliche Leben konzentrierte. Seltener besetzte man niedriger gelegene Landschaftsformen, z. B. niedrigere Terrassen oder Flusstäler. Im Verhältnis zu den in einer solcher Umwelt auftretenden Siedlungen, stellte man niemals deren langdauernde Benutzung fest. Sie waren, sicherlich genau so wie die in einer Umwelt mit schlechteren Böden befindlichen Siedlungen, von kurzer Dauer und mit einer bestimmten wirtschaftlichen Beschäftigung verbunden.

Im Verlauf bisher durchgeführter grösserer Ausgrabungsarbeiten erzielte man hinsichtlich der Siedlungsbebauung nur dürftige Angaben. Es scheint, dass sie keinen genauer festgelegten Plan besaßen. Es überwogen dort Halberde- und Erdhütten, von denen Gruben verschiedener Grösse und verschiedenen Inhalts zurückblieben. Auf dieser Grundlage lässt sich feststellen, dass ein Teil von ihnen einen Überrest von Wohnstätten darstellte, andere dagegen Spuren verschiedenartiger Objekte, die mit der wirtschaftlichen Betätigung (Abb. 35) im Zusammenhang standen.

Es gibt leider nur wenige Quellenangaben, die uns etwas genaueres über die Wirtschaft der Bevölkerung der Trichterbecherkultur in unserem Gebiet aussagen könnten. Sie beschränken sich auf Werkzeuge, Spuren deren Betätigung sowie Ergebnisse der wirtschaftlichen Betschäftigung, wie z. B. Getreidekör-

ner und Tierknochen. Die meisten Angaben bezüglich der Rekonstruktion der Wirtschaft liefert die Besiedlungsanalyse. Die erfassbaren Besiedlungstendenzen und die übrigen Quellenangaben lassen die Vermutung einer Möglichkeit deren regionalen Differenzierung aufkommen oder auch einer gleichzeitigen Anwendung deren zwei Grundelemente: des Ackerbau und der Tierzucht. Diese Schlussfolgerung ergibt sich u. a. aus der Tatsache des Vorkommens zweier Siedlungstypen im Bereich der grössten Besiedlungskonzentration auf der Hochebene von Głubczyce: des stabileren Typs — der evtl. Siedlungs- und Wirtschaftszentren bildete sowie Siedlungstypen von kurzer Dauer — die in Flusstälern oder auf Überschwemmungsterassen lagen. Es scheint, dass die Siedlungstypen die Folge differenzierter Wirtschaftsformen waren und von der Notwendigkeit einer verhältnismässig vielseitigen Ausbeutung sämtlicher Formen der natürlichen Umwelt diktiert waren. Auf eine regionale wirtschaftliche Differenzierung weist das Vorkommen einer Besiedlung von kurzer Dauer (bis jetzt jedoch schwach erforscht) in Räumen ausserhalb der Hochebene von Głubczyce, wo für eine Bodenbearbeitung nicht die günstigsten Bedingungen bestanden. Als wirtschaftliche Grundlage kann man die Bodenbearbeitung und die Tierzucht ansehen, ergänzt durch die Jagd, das Sammeln und den Fischfang. Jedoch konnte sich die Rolle dieser beiden grundlegenden Wirtschaftszweige im Rahmen der gesamtwirtschaftlichen Struktur verschieden gebildet haben und dazu noch in einem beachtlichen Grad je nach der Region oder auch dem Bereich verschiedener Siedlungsformen. Es fällt schwer etwas zum Thema der Pflanzenstruktur zu sagen, wir verfügen nämlich lediglich über wenige paläobotanische Analysen aus Pietrowice Wielkie. Man stellte unter ihnen Abdrücke gewöhnlicher Gerstenkörner (*Hordeum vulgare* L.), einer Weizenähre (*Triticum dicocum* Schr.) und Weizenkörner (*Triticum monococum* L.) fest. Ähnlich stellt sich auch die Zuchtstruktur von Tieren dar. Die Resultate, die man im Verlauf von Knochenanalysen erzielte, sind ebenfalls recht bescheiden. Auf deren Grundlage lassen sich lediglich Tierrgattungen feststellen, deren Knochen innerhalb der untersuchten Siedlung festgestellt wurden. Es sind dies: Vieh, Schwein, Schaf oder Ziege, das Pferd aber auch der Hirsch als Jagdtier.

Archäologische Angaben bestätigen noch eine Handwerksbetätigung: Bearbeitung von Ton, Steinen und Feuerstein; einige wenige Fundstücke zeugen von der Knochen- und Hornbearbeitung, zahlreiche Spinnwirteln und Webgewichte von einem Bestehen der Spinnerei und Weberei. Trotz Fehlens von Quellen-

angaben, kann man annehmen, dass es auch eine Holz- und Lederbearbeitung gab. Weiteres Material weist ebenfalls auf gewisse Voraussetzungen für einen weitreichenden Austausch, besonders von Feuerstein und Steinen (z. B. Erzeugnisse aus Świeciechów-Feuerstein, Nephrit). Sicherlich ist auch die Keramik vom Luboń Typ Gegenstand eines Importes in diesem Gebiet. Die wirtschaftliche Differenzierung lässt ebenfalls auf Austauschkontakte mit benachbarten Bevölkerungsgruppen schliessen.

Die verhältnismässig schwache Erforschung von Gräberfeldern ermöglicht lediglich in einem geringen Grad eine Rekonstruktion des Bestattungsbrauches. In dieser Hinsicht berichten uns Quellenangaben von der Anwendung zweier Bestattungsformen bei der Bevölkerung der Trichterbecherkultur im Gebiet von Oberschlesien: der Skelett — und der Brandbestattung. Im ersten Fall wurden die Verstorbenen in seitlicher Hocklage (Abb. 36) bestattet, im zweiten — wurden die verbrannten Überreste in eine Aschenurne untergebracht, die man zuweilen mit einem anderen Gefäss (Abb. 37) zudeckte. Die Grabaustattung war ziemlich arm sie beschränkte sich auf einzelne Scherben oder Gefässe (selten waren es 3 Stück), gelegentlich kamen noch andere Gegenstände hinzu (Feuersteinpfeilspitzen, Klingen, Axt). Die Gräber kamen einzeln im Bereich von Siedlungen oder auch als isolierte Objekte vor, nur die Brandgräber bildeten ein Gräberfeld, das auch in der Nähe von Siedlungsgruben anzutreffen war. Brandgräber weisen überaus starke Bindungen mit ähnlichen Bestattungen auf, die aus den in Mähren entdeckten Gräberfeldern vom Ohrozim Typ stammen.

Sowohl im Verlauf durchgeführter Materialanalyse als auch bei der Rekonstruktion der wichtigsten Lebens-elemente der Bevölkerung der Trichterbecherkultur im südwestlichen Teil Oberschlesiens stellen wir vielmals deutliche Bindungen mit dem Gebiet von Mähren fest. Die Zusammenhänge sind in vielen keramischen Formen, in ähnlichen Besiedlungstendenzen, in analogen wirtschaftlichen Grundlagen, in wesentlichen Ähnlichkeiten beim Bestattungsbrauch wobei schliesslich in den in vielen Kulturelementen erfassbaren Spuren einer Übernahme älteren Donaukreiskulturentradition erkennbar. Die erfassba-

ren Bindungen mit Mähren, die man in einer Reihe für dieses Gebiet charakteristischen Elemente erblickt, sowie die Andersartigkeit im Verhältnis zum Material aus dem übrigen Verbreitungsraum der Südgruppe, berechtigen uns in deren Bereich eine lokale mährisch-oberschlesische Untergruppe der Trichterbecherkultur auszusondern. Unser Gebiet bildet demnach das zweite (oberschlesische) Glied dieser Untergruppe. Ganz besonders deutlich sind die kulturellen Bindungen dieser beiden Regionen in der jüngeren Entwicklungsphase der besprochenen Kultur zu erkennen. Man kann somit feststellen, dass die Entstehung der lokalen Untergruppe bereits in der älteren Phase einsetzt, wenngleich damals zwischen diesen Gebieten gewisse Unterschiede bestanden, u. a. fehlen im oberschlesischen Gebiet deutliche Baalberger Merkmale. In der jüngeren Entwicklungsphase die mit dem Jevišovice C₁ Horizont synchronisiert ist, können wir bereits von einer schon deutlich ausgebildeten lokalen mährisch-oberschlesischen Untergruppe sprechen, die in ihrem Bereich vor allem das Gebiet von Mähren und innerhalb des polnischen Staates das Flussgebiet der oberen Oder einnimmt, darüber hinaus tritt sie noch in einigen Fundstellen (aus der IV Phase nach M. Zápotocký) in Ostböhmen und in südlichen Teil Niederschlesiens (aus der IV Phase nach W. Wojciechowski) hervor (Karte 3). Deren Andauern würde auf das Ende des älteren Äneolithikums und den Beginn des mittleren Äneolithikums entfallen. Im Lichte bisheriger Angaben wäre die Trichterbecherkultur im oberschlesischen Gebiet jünger als die Stichbandkeramikkultur und zeitgenössisch oder zum Teil etwas älter als die Ocice-Gruppe der Lengyelkultur aber auch etwas älter als die ältere Phase der Kultur mit kannelierter Keramik, mit welcher die Trichterbecherkultur in der jüngeren Phase zum Teil parallel verlief. Die Ausbildung der Kultur mit kannelierter Keramik, unter nicht geringer Mitwirkung von Trichterbecherkulturelementen, ist kennzeichnend für den Anfang eines Schwindens der hier besprochenen Kultur in den uns interessierenden Räumen Oberschlesiens.

Übersetzt von Ludomir Kapczyński

Die Adresse der Verfasserin:

Mgr Janina Bukowska-Gedigowa, Polen
50-118 Wrocław, ul. Więzienna 6
Zakład Archeologii Nadodrza IHKM PAN